

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

**Hawak'munk' i
grots'
patmagrats'**

Samuēl (Anets'i,
K'ahana), Arshak
Tēr-Mik'elean

Samuel, Anatsi, 1892-1902 100-11107

ՄԱՏԵՆԱԴՐԱՆ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՆՕ. 2

Hawakimunk i grats palmagrats

Ս Ա Մ Ո Ռ Է Լ Ի Ք Ա Հ Ա Ն Ա Յ Ի

Ա Ն Ե Ց Ի Ո Ց

ՀԱՌԱՔՄՈՒՔ Ի ԳՐՈՑ ՊԱՏՄԱԳՐԱՑ

ՅԱՊԱԳՍ ԳԻՒՏԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՑ ԱՆՑԵԼՈՑ ՄԻՆՉԵՒ Ի ՆԵՐԿԱՅՍ

ԺԱՅՐԱՔԱՂ ԱՐԱՐԵԱԼ

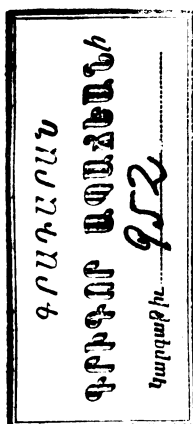
ՅԱՌԱՋԱԲԱՆՈՎ, ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹԵԱՄԲ

ՅԱԽԵԼՈՒԱԾՆԵՐՈՎ ԵՒ ԺԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՎ

ԱՐԵԱԿ ՏԷՐ-ՄԻՔԵԼԵԱՆԻ

ԿԱՊԻՐԵԱՊԱՏ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՏՊԱՐԱՆ

1 8 9 2

UNIVERSITY OF MICHIGAN LIBRARIES

Գրով
ԷԼԵՆ
ՏՏԵ
Եւհր

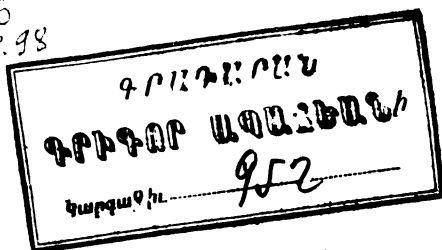
ՀՐԱՄԱՆԱԻ

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՈՒ Տ. ՏԵՂԱԿԱԼԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՅՈՑ

Տ. ԵՐԵՄԻԱ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

GRAD
EREN
585
02 2798

ՅԱՌԱՋԱՐԱՆ.

« Որչափ բազում են հարցն հոգեւորք,
եւ բազում ունին որդիս առաքինիս, եւ
որչափ բազում են յոյժ ժառանգութիւն-
քըն՝ առաւել քան զայն եկր եւ ժառան-
դիչք: » Եղիշէ. Էջ. 244:

Հայրենի վեհապան՝ Հարստութեան գրաւոր ժառան-
գութիւնից՝ միմիայն բեկորներն են մատչելի դարձել այն
հասարակութեան, որ ինքնագիտաստութիւն ունի վայե-
լելու: Թող լինին այդ ինքնագիտաստութեան հասածները
մի բոլորն ժողովուրդ, թող լինին դոքա հողմերի դիմաց
տատանուող ու ծածանուող տերեւներ, բաւական է որ ոչ
թէ անուամբ են՝ այլ կանաչ են և ծաղկում են, և նախ-
նեաց աւերակների վրայ սլացող Զուարթունը յառաջ
կմղէ Հայաստանեայց ս. եկեղեցու մշտավառ ջահը դոցա
փայլ տալու համար: Բազմաստեղն է այդ ջահն և
նորա լոյսը թափանցող. նա կմտնի իւրաքանչիւրի սիրտն,
եթէ միայն կոյր չլինին նորա դռներն—աչքերը. նա կո-
գւորէ նորան, որովհետեւ այդ լոյսն՝ աղբիւրանալով աս-
տուածային աւետարանից՝ անցել է հոգեկիցների անկեղ-
ծաւոր բովերից և մեզ հասել, մեր թանկագին ժառան-
գութիւնը դարձել: Կտեսնէ Հայն այդ բոլորն և նա խե-
լամուտ կլինի թէ ո՛ւմ ժառանգն է ինքն և ի՞նչի ժա-
ռանգորդ: Հաւաստի ենք, որովհետեւ դարեր շարունակ

դժբաղտութիւնների քաղաք տեսակներն եկել են Հայոց գրական, սակայն բնաւ Հայոց մէջ պէտք չէ գագացուել մի նոր եսայու ձայնի, որ ելնէր Հայոց Զուարթունի աստուածային ձայնի յետեւից՝ «Ծանեալ եղն զստացիչ իւր, և էջ զմնուր տեառն իւրոյ, և խորայել զիս ոչ ծանեալ, և ժողովուրդ իմ զիս իմիտ ոչ առ»:

Հայաստանեայց ս. եկեղեցին ուղղումէ իւր ջահը դէպի իւր հարուստ մատենադարանի դարակները, միթէ կոյր է Հայն, որ չտեսնէ իւր ժառանգութեան յուշարձանները, միթէ խուլ է նա, որ չսի դոցա ձայները, միթէ խոպան է, որ չընդունի նորա նուէրներն և չբեղմնաւորէ տասնապատիկ, հարիւրապատիկ և հազարապատիկ, և վերջապէս՝ միթէ նա բնագոյում անգամ չունի, որ կարենայ ճանաչել իւր հարազատ մօր տուած կաթն և որոշէ օտարի թոյնից, ծնողի ձուկը՝ թշնամու օձից: Ահաւասիկ, այդ գիտէ Հայաստանեայց ս. եկեղեցին և պէտքէ ձգտէ՝ տալ իւր որդիներին՝ ժողովրդի ժառանգութիւնն իւր հարազատութեամբ և սրբութեամբ, նա պէտքէ տայ ամենայն ինչ, որ կերակուր պէտքէ լինի իւր որդիներին, և այդ՝ մայրական գթով և գիտնական ճշմարտասիրութեամբ:

Հայոց ոսկեղենիկ դարն ուժգին ձայն տալով իւր որդիների սրտերի մէջ, ամուր թնդիւններ հանեց դարեր շարունակ Հայաստանեայց ս. եկեղեցու կուռ կամարների տակ. դար չկայ՝ առանց այդ թնդիւնի որոտման, ժամանակ չկայ առանց դորա արձագանքի. բազմատարբեր են այդ արձագանքներն ու թնդիւնները, սակայն մի և նոյնն է այդ հզօր ձայնարկուն՝ Հայաստանեայց եկեղեցին, նորա սուրբ կեդրոնի հոգին: Ահա այսօր և Միաձնի սրբաբանը շող շողալով դէպի իւր դանձերի պահեռողները՝ «Ս. Էջմիածնի Մատենադարանի» մի նոր շրջան է բանում իւր սիրեցեալ զաւակների առաջ: Արդարեւ՝ այդ կընդունեն հարա-

զատ որդիներն և որքան ընդունուի այնքան կառատանայ անսպառ աղբիւրը:

Նախնեաց մի նշանաւոր յիշատակարանն է Սամուէլ Անեցու պատմութիւնն, որ մինչև այժմ դեռ ամբողջովին լոյս չէ տեսել: Այդ գրութիւնը բովանդակում է իւր մէջ մի հակիրճ ամփոփումն ամբողջ Հայոց պատմութեան, ըստ որում իւր տեսակում միակն է և խիստ յարմար է մեր հին կեանքն ուսումնասիրողին իբրև ձեռնարկ ծառայելու: Նա լիովին կարող է առաջնորդ լինել ուսումնասիրութեան սկզբում ընթերցողի ուշագրութիւնն բոլոր կէտերի վրայ դարձնելու, և վերջում՝ ամբողջ անցեալն աչքի առաջ ներկայացնելու համար: Նա չէ տալիս դատողութիւններ, այլ միայն իրողութիւններ և այն ևս այնպիսի աշխոյժով, որ բնաւ չէ ձանձրացնում ընթերցողին: Իսկ ապա միջնագարեան պատմութեան համար դառնում է գրեթէ միակ աղբիւր, եթէ մի մեծ շրջան ինկատի առնենք:

Սամուէլ Անեցու անձնաւորութեան մասին շատ սակաւ տեղեկութիւն ունինք: Ինքը միայն մի տեղ է իւր անունը յիշում, այն է էջ. 128. «Եւ ընկերք սորա (Սարգսի փառխոսոցւոյ) տէր Խաչատուր և Գրիգոր և Յովհաննէս և Սամուէլ. ամենեքեան սոքա Անեցիք»¹

Ներսէս Լամբրոնեցու «Մեկնութիւն Սաղմոսի» յիշատակարանի մէջ ևս յիշուում է Սամուէլ ոմն 1190 թուից (տես. ստորև էջ. 231. 233), սակայն թերևս չկարենանք պնդել թէ հէնց սոյն այս Սամուէլ Անեցին պէտք է լինի այդ անձը, թէև ոճն, սլաւոմական ծանօթութիւններն և արտայայտական եղանակը բաւական հաւաստիք է այդ ենթադրութեան: Եթէ առաջին յիշատակութիւնն իւր անձին է վերաբերում և ուրեմն 1129 թուին արդէն ջահլ էր, հասկանալի է՝ որ իւր պատմութիւնը վերջացնե-

¹ Տես. և Վարդան պատմ. էջ. 121.

լիս (1179—1180 թուին) պէտքէ եղած լինի ալեորեալ հասակի մէջ: Այդ ժամանակ նորա ծերութիւնը հաւանական է երեւում, վասն զի (էջ. 51) ասում է. «յարաժամ զգուէի գործել զառաքինութիւն: Զանացի յոյժ և ի նշլ կեանս մարմնաորականի: արտայայտեցի . . . :» Իսկ յիշեալ յիշատակարանի մէջ ասում է. «Եւ զիմն աղքատութիւն ղնել սորին օրհնութեամբ՝ ի դամբարան հանգստեան ընդ սրբոց իմոց հարցն, որ այժմ հապ է՝ «ոյն թերս-նէան ալէօս հաթեալ» (էջ. 232): Այնպէս որ ընդունելով թէ այդ մի և նոյն անձնաւորութիւնն է, կգանք այն եզրակացութեան, որ Սամուէլ Անեցին վախճանուել է խորին ծերութեան մէջ՝ մօտաւորապէս 1190 թուից յետոյ, ուրեմն համարեա թէ հարիւր տարեկան հասակում: Ըստ այսմ Սամուէլ ծնուած պէտքէ լինի շուրջ 1100 թուին: Յայտ է որ ԺԲ դարի պատմութեան նկատմամբ Սամուէլ Անեցին ականատես վկայ է:

Բացի այս պատմութիւնից՝ Սամուէլ Անեցին պէտքէ գրած լինի նաև զանազան մեկնական նիւթերի վրայ, որովհետև յաճախ հանդիպում ենք գրչագրների մէջ այլ և այլ վկայութիւնների՝ հանուած «Սամուէլ քահանայի» գրուածներից: Սակայն այս Սամուէլին հարկէ չըփոխել Սամուէլ վարդապետի հետ, որ գրել է խաչիկ Ա. կաթողիկոսի հռչակաւոր նամակը: 1 Վասն որոյ և վկայութիւնների մասին հաստատուն նկատութիւններ անել գօուար կլինի: Միայն Սամուէլի վերոյիշեալ խօսքերը թէ «յարաժամ զգուէի գործել զառաքինութիւն», ցոյց է տալիս՝ որ նա հեռու չէ եղել առաքինութեան գործելուց. նա իւր քանքարը չէ թագցրել գործնական շրջանաւորութիւնից:

Սամուէլ Անեցու պատմութեան 13 գրչագրներ կան Ս. Էջմիածնի մատենադարանում, որոնք մեծ մասամբ յետին

1 Ասողիկ, III, ԻԱ. հմմտ. Է. և Ուռհայեցի. էջ. 47. 54.

գարերից են: Ափսոս որ հեղինակին ժամանակակից օրինակներ չունինք: Դոցանից միայն մէկը մագաղաթի վրայ է գրուած և բոլորովին, ինչպէս համեմատութիւնից ևս նկատուում է, իւրատեսակ է, ըստ որում ունի նաև այնպիսի կտորներ, որոնք միւսների մէջ պակասում են: Բոլոր այդ գրչագրները պատահական կարգով նշանակել եմ հայերէն մեծատառերով Ա ից մինչև ԺԳ:

Ա. օրինակն է № 1696 (Ա. բաժնի), որ բովանդակում է իւր մէջ բազմատեսակ նիւթեր: Ինքն մագաղաթեայ է, կաշեկազմ, քառածալ, մաքուր բոլորագիր և վնասուած ու յետոյ կարկատուած լուսանցքներով թերթեր ևս ունի: Այս գրչագիրն ընկել է Մեսրոպ Յակոբյան Սրբաւորանի ձեռքն, որ և սկզբում նշանակել է թէ Սամուէլի պատմութեան վերնագիրն և թէ աւելացրել է մի ցանկ ...:

Գրչագիրը գրութեան յիշատակարան չունի. 252. թերթի վրայ կայ միայն թէ «Շնորհօք Ս. Հոգւոյն՝ և հրամանաւ տեառն իմոյ Յովսափ քրիստոսաբարոզ վարդապետի»: Իսկ վերջում:

Յիշատակարան ստացողի մատենիս:

Յիշե՛ա՛ բազումնդորմ և ամենագութ Տէ՛ր յողորմութիւնս և ի գթութիւնս քո, զՅակոբ Եպիսկոպոսն Շամախեցի, զմիաբանն Ս. Էջմիածնի, որ ստացեալ է զսա. վերստին և նորոգեալ կամեցողութեամբդ քո առ ի վայելումն անձին իւրոյ ի կեանս իւրում: Իսկ յետ վախճանին իւրոյ, առ մեզ յիշել ի բարի. իւրոյ ինքեան. նաև հոգւոր և մարմնաւոր ճնողացն և երախտաւորացն և ամենից արիւնակցացն իւրոց: Արգ՝ զսոսա՝ զնա՝ և զմեզ՝ որք ինդրեցաք, ահա կրկին աղաչեմք զմարդասէր Աստուածդ մեր՝ յիշել և մեղաց մերոց զթողութիւն շնորհել յաւուր մեծի գալուստեանդ քում և հրաւիրել յանտրտում ուրախութիւն:

սըն քոյ՝ յորում՝ օրհնեսցուք զքեզ հանգերձ Հարբ և Հոգւովդ սրբով ի յաւիտենից յաւիտեանս. ամէն: Արդ վերստին նորոգեալ կազմեցաւ գիրքս և գրեցաւ յիշատակարանս ի ՌՃՂ. և Զ. թուականիս մերում. (1747) և յաւուրսն տեառն * Հայրապետի Ս. Էջմիածնի: Եւ ընդ հովանեաւ սորին: Որ վասն մեր զթողութիւն բանիւ հայցէ՝ նա ընկալցի արդեամբ զնոյն ի Քրիստոսէ:

Ամբողջ գրչագիրը բովանդակումէ հետեւեալը.

1. Սամուէլ Անեցի. 2. Պատմութիւն իրոնիկոնին, զոր նուաստ ծառայս Հեթումն՝ տէր Կոռիկոսոյ՝ փոխեցի ի Ֆռանգ գրոց. ի թուին Հայոց ԶԽԵ: 3. Ռուբինեանց պատմութիւն (տես. յաւելուած Գ): 4. Աղգաբանութիւն թագաւորացն Երուսաղէմի և թագաւորացն Կիպրոսի: 5. Պատմութիւն Միքայէլի Ասորւոյ: 6. Վասն տիեզերական սիւնհոգոսացն: 7. Այս են քաղաքք և շինողք նոցին: 8. Գետք և գնացք նոցա մեծ և անուանիք: Անուանք քաղաքաց Հնդկացն և Պարսիցն: 10. Կարգադրութիւն Աստուծով սրբոց մայրաքաղաքաց և մետրապօլտաց: 11. Եպիփանու եպիսկոպոսի Կիպրացոյ. վասն նախապատիւ եկեղեցեաց իւրաքանչիւր աթոռոց մայրաքաղաքաց: 12. Գիր որ եղև առ ի Նեղոսէ կրօնաւորէ, մակակոչեցեալ գուքսապատիւ, ի ինդրոյ և հրամանաւ բարեպաշտ մեծի թագաւորին Ֆռանգաց ի Սիկիլիա կղզին Ռօճերի, վասն հինգ պատրիարգացն աթոռոց . . . : 13. Կղերականների պատուի և գործի մասին, տեառն Ներսիսի թարգմանեալ՝ եպիսկոպոսի Տարսոնի

* Մի կոտորուելի ձեռք վեր է արել և տեղը գրել «Ղազարու կաթուղիկոսի և» . . . :

1 Սորա մի փոխալակը հրատարակել է Գելցեր՝ փոքր Հայոց քանի մի քաղաքների գիտնական բացատրութիւններով. Georgii Cypri descriptio orbis romani Edidit praefatus est commentario instruxit H. Gelzer. Lipsiae 1890:

այսոքիկ կարգաւորութիւնք: 14. Այլ և այլ մանրակտորք: 15. Ս. Եպիփանու վասն ականց պատուականաց: 16. Միւթար իմաստուն բժշկապետի վասն քարանց և յատկութեանց նոցա և բժշկութեան նոցա: 17. Բանք Գրիգորիսի կաթողիկոսի. յաղագս կշռոց. անուանք լերանց և գետոց: 18. Աշխարհագրութիւն, հատած Բ: 19. Սահմանք մասանց պէսպէս շարժմանց և կրից (վարդան վարդապետի): 20. Անուանք առաքելոց: 21. Յաղագս աւետարանացն գրութեան: 22. Կարգաւորութիւնք ցուցմանց օրհնութիւնաբեր ցուցակի (թերի):

Տեղ տեղ կան նորագոյն եղծումներ և աւելացումներ, որոնք անպատուաբեր են պարապ գրչին: Վասնորչ և նեցու պատմութեան առաջին բաժնի վերջում, Գրիստոսի թուականից առաջ ևս գրուած է նոյն գրչակից. «Սամուէլ քահանայ Անեցի ժողովող գրոյս. յամի մարգեղութեան փրկչին ՌՃԾԱ. և ի մերոյս թիւ Ռ: Ի Խ. ամի կաթողիկոսութեան Գրիգորի Գ. Պահլաւունոյ, և ի թագաւորութեան Հայոց Թորոսի Բ: Այս վերցրուած է անշուշտ հ. Զարբանաւեանի պատմութիւն Հայ. դպրութեան մէջ յիշուածից՝ էջ՝ 650: Այնուհետև այս գրչագրի մէջ պակասումէ պատմութեան ամբողջ մասը, թէև թողուած է տեղը:

Բ. օրինակը (№ 1697) քառածալ, թղթեայ, բոլորագիր, մի գեղեցիկ գրուած գրչագիր է, որ և հարազատագոյն երևալով իւր կաղապարի հնութեամբ՝ ծառայել է ինձ իբրև հիմնական Ա. ից յետոյ: Սա հասցնումէ Սամուէլի պատմութիւնն մինչև 1337 թուականը: Նոյն իսկ այս պատմ-

1 Նկատելի է՝ որ այդ հին սովորութիւն է որ և Հայերը գիտէին, ուստի և գրումն օրինակ՝ մի մաշտոցի մէջ. «Զեռքն այն չորանայ, և աչքն կուրանայ՝ ով ոք որ ի ս. գրոցս պարապ տեղիքն գրիչ գնելով՝ այլ որիչ իրմէն ի զատ բան գրէ, յանգգնողքն ընդ կապանօք եղիցին. ամէն»:

մութեան ԾԾ Թերթի վրայ գրուած է. «Ով վրսամբ (sic!) հանդիսասիրաց՝ և խումբք կոչեցեալ ըաբունապետաց. յոր-
ժամ պատահիք այսմ գրեանցս՝ և քաղցրանայք ի բանս
ճաշակացս. մաղթեմ ես ի ձէնջ՝ յիշել անմոռաց՝ յաղօթս
ձեր սուրբ՝ զտրուպ Պօղոս Գաւառցի գրչակս. նաև զվար-
դապետն իմ՝ վարդապետաց՝ Վարդան անուանեալ, պետ
քարոզողչաց, և զԱբրահամ գլուխ աշակերտաց՝ Տիգրանա-
կերտցի վարդապետ գոված. զի և ձեզ լիցի մասն պար-
գեաց՝ յանյաչաղ ձրից ի Տեառնէն կենաց:

Ապա հետեւում են 1. Կիրակոս Գանձակեցու պատմու-
թիւնն, որի մէջ ևս յիշում է նոյն Պօղոս. «ով եղբարք
զՊօղոս գրիչս մի մոռանայք յաղօթից»։ 2. բազմերջանիկ
և երանաշնորհ ս. հօրն անյաղթ փիլիսոփայի և լուռա-
ւոր վարդապետի՝ Վարդանայ Թարգմանչի և կրկին լու-
սաւորչին Հայոց բան պատմագրութեան . . . 3. Թովմայ
Մեծօփեցու պատմութիւնը։ Սորա վերջում կայ այս ման-
րամասն յիշատակարանը.

Այլև Վարդանայ մեծի հռետորի Բաղիշեցւոյ վարդապե-
տի. որ ետ դրել զսա յիշատակ իւր և ծնողաց իւրոց և
աշակերտեալ մանկանց. Աբրահամու վարդապետի Համթե-
ցւոյ, որ է ընտիր կարգացող և խորին փիլիսոփայ՝ տե-
ղեակ հնոց և նորոց Կտակարանաց. այլ և արտաքնոց և
նրբից և քերականութեան տեղեակ. և տէր Մարգար և
տէր Գրիգոր կուսակրօն արեղայից. և Ներսէսի եպիսկո-
պոսի, որ է ընտիր հեղահոգի. և երկու Սարգիս սարկա-
ւազաց, և երկու Ներսէս սարկաւազաց, և այլոցն ամենե-
ցունց, որք են թուով Խ. կարգացողք. վարդապետ և
եպիսկոպոս. կուսակրօն արեղայ՝ և Կ. աշխարհի քահա-
նայք. այլ և տնտես մի և Բ. սպասաւոր կանայք առաջի
ձեռաց նորա. և Բ. մշակ, որք լինին Խ. և Ե. միաբան.
Խ. կարգացող և Ե. տնտես և մշակ։ Խնդրեմք ի բարերա-

րէ Տեառնէ մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ, որ այսպիսի կարգաւորութեամբ պահեսցէ զսուրբ ուխտս Յովհաննու, որ մականուամբ Ամիրդօլու ս. Յովհաննէս ասի՝ վարդապետօք և եպիսկոպոսօք՝ քահանայիւք և սարկաւազօք՝ և հաւատացեալ ժողովրդօք՝ ամէն: Գրեցաւ ի մերում թուականութեանս ՌՃ և ԻԵ՝ (= 1676) ամին, ձեռամբ տէր Պօղոսի Գաւառցոյ:

Դորան հետևումէ Ս. Էջմիածնի վերահաստատութեան պատմութիւնն, որի ընթացքում երկու անգամ դարձեալ յիշումէ վարդան Բաղիշեցին, ապա նկատումէ. և է այժմ՝ վարդապետն յերկիրն Մշու ի սպասաւորութիւն Ս. Էջմիածնայ՝ այսինքն նուիրակ հրամանաւ Տ. Յակոբայ՝ թուին ՌՃ և ԻԵ:

Վերջումն է. Պատմութիւն մեծի րաբունապետին Թոմայի, զոր արարեալ է Երակոսի բանասէր վարդապետի:

Գ. № 1703 վեցածալ, թղթեայ, նոտրագիր: Սկըբում ունի Երակոսի պատմութիւնն, որին և հետևում են ապա հատակտորներ, ցանկ կաթուղիկոսաց, Եղիշէի երիցու՝ ասացեալ յաղաչս Թաբօր լերինն, աշխարհագրութիւն Խորենացու և ապա հետևումէ Սամուէլի պատմութիւնը համանման Բ. ին: Այս օրինակը տգէտ գրչի է պատկանում, որպէս ինքն իսկ խոստովանում է մէջ տեղը. «ով եղբայր, յիշեցէք զհոգոյ հաւասար և զանպիտան երզնկացի Սահակ երէցս, որ տգիտութեամբ գրեցի զանհասկանալի գիրքս և զխրթիմ գիրքս, որ ոչ գիտէի զելն և զմոտն: Թէ այլ ինչ մնացուած բան կայ՝ վաղիւն գրեմ՝ թէ Հոգին սուրբ առաջնորդէ: Իսկ մի այլ տեղ. գրեցաւ ձեռամբ մեղաւոր Սահակ երիցուս. գիտենաք որ Դ. ամիս ջուր չեմ խմեր: 4 Ամէն:

1 Այստեղ գտնուածք և հանելուկներ. «Հայր իմ ծնաւ զիս ի մօրէ իմմէ, ես ծնայ զհայր իմ ի կնոջէ իւրմէ, դասերք իմ ծը-

Յետոյ գալիս են թուվմայ Մեծոփեցու պատմութիւնն, որում յիշուած և Ղազար բանասէր գծագրող ՌԽԶ. թուին: Վերջում կան և թուվմայի յիշեալ գրութիւնն ու կենսագրութիւնն, որից յետոյ կրկնուած վերստին Ղազարի և նորա հոգեւոր եղբայր Եղիայ Բաբերդացու յիշատակը: Հապա մի ուրիշ ձեռագրով գրուած է և մի յուշագրութիւն. զյիշատակարանոյն գրքոջս, որ պարունակէ յինքեան զերիս գիրս անյայտ գոլով յիշատակն, կըրկին գրեցաք, ես Սահակ վարդապետ և կնքեցաք. ՌՄԽԷ. յուլ. Ի. որ է բարձրագիտակ ս. յարկիս:

Գ. Ը № 1698 վեցածալ, թղթեայ և նոտրագիր է, որում գտնուում են. բանք խրատականք, քարոզականք (Տաթևացու), աշխարհագրութիւն Խորենացու, մանրուք, յալազս զարմին ս. Գրիգոր Լուսաւորչին, (թերի:) Սամուէլի պատմութեան սկզբում կայ այս յիշատակարանը, «Գիրքս այս յիշատակ է Թորոս եպիսկոպոսին, ի վայելումն Սիւնեցի (Ռրոտնեցի) Մինաս վարդապետին. որքան որ կենդանի է՝ զմեզ անմոռանալի ունիցէ ի մօրի իւրում, յորժամ ընթեռնու զսուրբ գիրքս՝ զմեզ յիշեսցէ և ինքն յիշեալ լիցի առաջի Աստուծոյ. թուին ՌՃԺԳ. (=1664): Զսկսեալս իմ դու կատարեալ, Տէր Յիսուս: Զգործս ձեռաց մերոց ուղիղ արած մեզ Տէր, և լին: *

նան զմայր իւրեանց՝ « Այն ով էր որ ի մօրէ ծնաւ և ի հօրէ ոչ մեռաւ », « Այն ով է որ ի հօրէ ծնաւ և ի մօրէ ոչ մեռաւ », « Այն ով որ եւ որ ի հօրէ և ի մօրէ ծնան և մեռան », « Այն ով է որ ի մօրէ ծնաւ և ի հօրէ ոչ և մեռաւ և կենդանի է »:

* Սկզբում կայ այս ոտանաւորը

Իմաստունն իմանայ

Եւ անիմաստն զարմանայ.

Բայց դու ջանա՛ ուսիր զսա՛,

Զի պիտոյիւք պիտոյանայ.

Սա հասցնումէ պատմութիւնը մինչև 1167 թիւը: Տգէտ է գրիչն և գրութիւնը խառնաշփոթ:

Եւ Ն^օ 1675. վեցաճալ, թղթեայ, նոտրագիր. բովանդակումէ Միքայէլ Ասորու պատմութիւնը, պատմութիւն վասն աղգին նեաողաց, նորին տեառն Միխայէլի Ասորույ, յաղագս քաջանայութեան, և ին, խրատ ժամակարգութեան ի Գրիգոր վարդապետէ, դաշանց թուղթ, հատուած՝ աշխարհի արարչութեան մասին, տեսիլ ս. վարդապետին Յովհաննիսի որ մականունն Կողբուն կոչի: Դուզնաքեայ՝ զրուատ Դաւթի փիլիսոփայի, ներբողեան կենսառու խաչին, առ ի ս. հօրէն Դաւթէ ասացեալ . . . Ս. Ն. Շնորհալու, պատմութիւն և խօսք Խիկարայ, այլ և այլք, պատմութիւն մեծ աշխարհակալին Աղեքսանդրի, Առաքել շնորհալից վարդապետի գովեստ ս. Աստուածածնի. պատմութիւն թովմայ Մեծօփեցու, յիշատակարանն և վարքը, պատմութիւն Հացունեաց խաչի, Նդիշէի՝ վասն Թաքօր լերինն, Պօղոս Տարօնեցու ընդդէմ հերձուածոյն . . . : Նորին քարոզ վասն համբարձման, տոմարական գիտելիք:

Աւնի հետեւեալ յուշագրութիւնները. Արգ աղաչեմ՝ զամենեսեանդ, որք հանդիպիք այսմ տառիս, մի ողորմեայիւ յիշել ի Տէր զԹորոս եպիսկ: Ով ոք յիշէ, յիշեալ լիցի, արքայութեան արժան լիցի. ամէն:

Ձեռս երթայ դառնայ ի հող.

Գիրս մնայ յիշատակող

Զձեզ աղաչեմ, ով ընթերցող,

Վասն իմ առ Տէր լինիք մաղթող,

Զի յոյժ տապաւոցոր սրտիւ գրեցի զգիրքս ի ս.
ծնունդն:

Յարմարեցաւ ճառ ծննդեանն և յայտնութեանն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ և գովեստ Տիրամայր Աստուածածնին, ի բազմամեզ Առաքել Պիտակ անուն վարդապետէ

ի Նորաշէն անապատիս, որ յանուն ս. Աստուածածնին և Յովհաննու Կարապետին. ի թվ. Հայոց ՊՁ (=1431): Աղաչեմ զընթերցողսդ յիշման արժան առնել զմեղօք զառածեալս Առաքել:

Այլ և զԾրօղս զԹորոս եպիսկ. կրկնակի ժտելով Հայցեմ և խնդրեմ մի Հայր մեղայիւ յիշեցէք զբազմամեղս, զի մեծաւ տառապանօք ծրեցի զսա ի ս. Ծնունդն, յաղագս նախանձու յեղբարց իմոց, զոր արարին ընդ իս ի Գահայ մեծի ս. Յակոբայ Տեառնեղբօրն, զի խորհեցան չար և գուք փորեցին ազգի ազգի, և մատնելով առ ումեմն Հիպիտոր, անխել և անուպայ և նախանձով վառեալ, զի երկրորդ դատ և դատաւտան արարին ի վերայ իմ, մինչ մեք անյոյս և անօգնական լինելով ամենեցունց՝ եկի աստ. ըստ այնմ որ ոչ էր որ օգնէր ինձ, կամ թէ եղէ ես առանց օգնականի, զոր տէր Աստուածն ամենայնի Հատուցէ նոցա աստ ի մարմնի. այլ և Հանդերձելումն դատ արասցէ ընդ իս և ընդ արքայ, զի կարէվէր խոցեալ եղև սիրտ իմ:

Ջնուաստ գրիչս Թորոս եպիսկոպոս և զԾնօղս իմ մաղթեմ ի ձէնջ, ու զբակարդաց, յիշեցէք ի Քրիստոս, զի յոյժ տապատոյժոր սրտիւ Հարեալ, որպէս ի նետէ կապէր խոցմամբ ումեմն Հիպիտոր կոչեցելոյ գերեզմանին քրիոտոսեան, ի ս. Ծնունդն, ծրելով իմով ձեռամբս, զի ահէ որդոցն Քանանու մաշեալ լինէր սիրտ իմ, զի ոմն Զրզուլ և ոմն Աղլու, որ են Բ. ազգք Ֆիլահ կոչեցեալք. սոքա երկոքեանք տալով պատերազմ ընդ միմեանս ի Բեթղեհէմ գեղաքաղաքի, դեռ ևս վնարումն չեղև և դոցա պատերազմին, զոր և վերջն բանի նմա միայն է գիտելի, այն որ արար զերկինս և զերկիր ոչնչէ:

Վերջում կայ. ես տէր Սարգիս զայս գիրգըս առի ինձ յիշատակ հոգոյս թիւն ԽճԽ և Զին:

Իսկ սկզբում՝ ես անպիտան գծող սորին՝ որ Զ. տառիւ
անունս կոչին, գիմն յառաջին և յըրէն յետին:

Եւ ապա՝ օձն ամսոնէ՝ և ասա զայս. բիսմիլահի, բա-
բիլահի, աման թաբիլահի ևն:

Գրիչն անուշադիր է, ըստ սրում և շփոթութիւններ
անպակաս են:

Զ. № 1700. Թղթեայ, վեցածալ, բոլորագիր և նոտրա-
գիր. բովանդակումէ ընթերցուածներ բոլորագիր, որոնց
վերջում և այս յուշագրութիւնը. Զսակաւ աշխատողս
ի սմա մեղսամած և բազմավէր յոգիս, յիշէք ի Տէր, զՆի-
կոլ լոյցի, մականունն Տօմաթիրսքի, որդոյ պ. Աւետիքին,
. . . . ընդ նմին և զվարդապետն իմ, զտէր Վարդան
սրբազան զքահանայ, որ ուսոյց ինձ զգիրս և զայլ իրս:
Ընդ նմին և զմիւս վարդապետն իմ զտէր Դաւիթ Զէյ-
թունցի, աւարտեցաւ սա ի թվին Ի. որելեանի,
և Ա. որելեանի, և Ժ. Ին. և մարտի ամսոյ Ի. օրն Դշի-
ծաղկա:

Ապա նոտրագիր այլ և այլք ձայների, երգերի վրայ,
ընդդէմ քաւարանի ևն, նշանագիրների, քարոզներ (բոլո-
րագիր), Եփրեմի՝ յաղագս ապաշխարութեան. դորա վեր-
ջում. «Եսմեղաւոր և անարժան ծառայի Յիսուսի Քրիս-
տոսի, պ. Եագուպին որդի Զասիքին. գրեցաւ այս թուղթս
թվին ՌԿԵ (=1616) Մարտ ԺԵ: Յետոյ գալիս են կտոր-
ներ նարեկից:

Սամուէլի պատմութիւնն հասնումէ աստ մինչև 1179
թիւը. խիստ անուշադրութեամբ փայլումէ գրչակը:

Է. № 247 (Բ. բաժին), վեցածալ, Թղթեայ, նոտրագիր,
պարունակումէ. Միքայէլ Ասորու պատմութիւնը մինչև
1193 թիւն և նորա միւս գրուածները, խրատ ժամակար-
գութեան Գրիգոր վարդապետի, թագաւորական ցանկեր
և հատակտորներ, նամակների յառաջներ, դասակար-

գուլթիւն վերին զօրացն, Եսլիւիանեայ՝ վասն Բ.Ք. ականց, Եզովք յառաջին ժողովն Մանազկերտի, դաշանց թուղթ, Հարցումն տաճկաց և պատասխանի մերոյ վարդապետաց ընդդէմ նոցա, ս. Շնորհալու թղթերից, Պատմութիւն ս. Երեսէսի, Հատուածներ մի բնութեան, առաջաւորաց, անխմոր և անապակ բաժակին, որ խաչեցարի ևայլոց մասին:

Յիշուած և գրիչն. Քրիստոս Աստուած, ողորմեա՛ ստացողի գրոյս տէր Արիստակէս րարունապետի, և ինձ անարժան գրչի Կարապետ երիցու և տըւողի օրինակի և «ամէն» ձայնողի:

ԶԾոյլս ի բարիս,

Զյօժարս ի չարիս,

Զկարաստ երիցուկ գերիս,

Աղաչեմ յիշել ի ս. մատենիս,

Ո՛վ ընթերցողք այսմ՝ ս. տառիս,

Որ լի՛իք և դուք արժանիս,

Լսելոյ ղձայնն «եկ առիս»:

Այս օրինակը հասնուած մինչև 1425 թիւը:

Ը. ՊՅ 1692 (Ա. բսժին) վեցածալ, թղթեայ, նոտրագիր. ունի և Կիւրղլի՝ կոչումն ընծայութեան: Յուշագիրը Սամոսէլի պատմութեան մէջ ասումէ. գրեցաւ յայս գաւազանագիրքս ձեռամբ մեղաւոր և անարժան Երեսէս սարկաւագի որդւոյ Հօլուսլովթին Կամէնցւոյ, ի յաշխարհըս Ելախաց ինոյն քաղաքի. ի վայելումն հոգեւոր հօրն մերոյ սրբասնալ և քաջ ռաբ . . . (կտրուած):

Այս օրինակը հասնուած մինչև 1221 թիւն և շատ շփոթ ու պակասաւոր է: Գրչագրի վերջում՝ կայ մի ընդարձակ յուշագրութիւն. փառք ամենասուրբ Երրորդութեան և մի աստուածութեան հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ. այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից ամէն: Շնորհիւ Տեառն և ողորմութեամբ նորին, գրեցի և կա-

տարեցի զծառայողաց մատեանս ու Կիւրդի, որ էր գրած ի ս. արանց ի հին ժամանակին և անարգ ընկեցեալ կայր ի մէջ աղբիւսաց եկեղեցւոյ. և իմ առեալ թափ տուի ի յաղբէն և տեսի փտեալ և ցեց կերեալ, և գիրն անյոպայ երկաթագրին անյարմարն մնամ թէ վասն գրին անյընդունելութեան ընկեցիկ եղեալ է. և ես զայս ամփոփեցի ԻԲ. տարի և ոչ ոք հաւաս չկալաւ զսա ընթերցման, և ես զծերութիւնս և զտկարութիւն մարմնոյն ի բաց եղի, և վերստին գաղափարեցի. յետոյ եկեալ բանասիրացըդ, բայց կու խնդրեմ ի սրբութեանց ձերոց ընթերցողացդ և փոխարկողացդ, որ անմեղադիր լինիք անյարմար գրիս. զի նիւթն անյարմար էր, և ժամանակն ձմեռն էր, և ես յուսահատեր էի ի կենացս. որ մէկ մի չեղև ընթերցող նյսչափ գրեանուցոյ, որ հաւաքեցի, և գրեցի. ոչ միայն այս՝ այլ բազում, և գրել տեղս անպատշաճ, զի Գ. տեղ փոխեցայ վասն գրելոյ, և վերջն ի Քրիստոսի լուսաբուի ս. գերեզմանն ի ս. յարութիւն եղև, բայց այս գրոցս երկրորդ նորոգումն թվին ՆՂԸ. եղեր, և երրորդ նորոգումն ՊԸ. եղեր է, և ես վերջի ծրագրողս նուաստ և յետեալս ի բանասիրաց, Մաղաքիա ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի, ի յունվ. ամսոյ սկսայ, որ թիվն էր ՌՀԳ. և ապրիլ ԻԸ. աւարտեցի, ողորմութեամբ բարերարին, ի հայրապետութեան Կիլիկեցւոց տէր Մինասին, և ի յառաջնորդութեան ս. Յակոբայ առաքելոյս, տէր Գրիգոր արշիեպիսկոպոսին. Աստուած զինքն ընդ երկայն աւուրս արասցէ, ի պայծառութիւն ս. եկեղեցեացս ի պարծանս մեր Հայոց ազգիս: Դարձեալ աղաչեմ զձեզ հարք իմ և եղբարք, և որդիք իմ ի Տէր, որք հանդիպիք ի սմա տեսութեամբ կամ ընթերցմամբ կամ գաղափարելով, յիշեսցիք ի սրբամատոյց յաղօթս ձեր զվերջին աշխատողս ի սմա Մաղաքիա սպասաւոր բանին, և զառածեալս ի մեզս:

Թողութիւնս խնդրեցէք ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մե-
րոյ :

Թ. Ն է № 1695. քառածալ, Թղթեայ, բոլորագիր և
վնասուած, պարունակումէ և պատճառ սահմանաց գրո-
ցըն, պատճառաց Գիրք Գրիգոր աստուածաբանի, պատ-
ճառքն Նիւսացւոյ գրեթեացն, Դաւթայ վարդապետի՝ պատ-
ճառ պահոցն գրոց Բարսղի, պատճառ Եւագրին, դարձեալ
պատճառ յեւագրէն ի բանից վարդապետին՝ Սարկաւագ-
կոչեցելոյ, Փիլոնի գրուածներէից, պատճառք՝ «առ որս» բա-
նիւն են պաճուճեալք՝ Գրիգոր աստուածաբանի, նորին յա-
ղագս հաւատոյ, յաղագս Որդւոյ, յաղագս Ս. Հոգւոյն,
Ունի և համառօտ յուշագրութիւններ. Հայրապետ վար-
դապետ և մեղապարտ գրիչ յիշեալիք ի Քրիստոս, ով աս-
տուածասէր ընթերցող ուսմամբ: Զքաղմամբդ Ա զեղկելի
անձն իմ Հայրապետ վարդապետիս յիշեալիք ի Քրիստոս,
որք օգտիք ի սմանէ:

Այս օրինակն հասցնումէ մինչև 1179 թիւն, ունի լաւ
ընթերցուածներ ևս, սակայն շատ պակասաւոր է և յա-
ճախ խառն:

Ժ. № 1672. քառածալ, Թղթեայ, բոլորագիր, բովան-
դակումէ Միքայէլ Ասորու պատմութիւն և միւս գրու-
թիւնները, խրատ ժամակարգութեան Գրիգորի, Հայոց
Թագաւորաց շարք՝ Մովսէս Խորենացու, այլ և այլք, Թըղ-
թի առաջք, դասակարգութիւն վերին զօրաց, Եպիփանու՝
վասն ԲԺ. ականց, մեկնութիւն քաղաքաց, դաշանց թուղթ,
հարցմունք տաճկաց , ս. Շնորհալու Թղթերից և
պատմութիւն Մովսէս Խորենացու:

Ունի և յուշագրութիւններ և զստացող սորա
զՅովհաննէս սարկաւագս և զՀայրն իմ մահտեսի տէր
Կարապետն և զմայրն իմ Խանումն, որ փոխեցաւ յայս
կենսացս (ի) Թվականիս հազար հարիւր քսան (=1671)

և երկնից արքայութեան արժանի արասցէ և նմա փառք...
Ապա այլ գրչով և ՌՃԼ. Թվականիս հայրն իմ գնաց ի ս.
քաղաքն Երուսաղէմ կրկին անգամ. և ի ս. Սարգիս տո-
նին առաջաւորաց փոխի այս կենացս, որոյ յիշատակն
օրհնութեամբ եղիցի. ամէն:

Իսկ մէջերում. զԾոյլս ի բարիս, և զյօժարս ի չարիս
զՅովհաննէս գերիս, աղաչեմ յիշել ի ս. մատենիս, ով ս.
ընթերցողք այսմ ս. տառիս, որ լինիք և գուք արժա-
նիս, լսելոյ զձայնն «եկ առիս» և զհազար երանի մար-
դոյն այնմիկ որ լսէ զբարբառն այն, և զիս արժանի ա-
րասցէ ձեր ս. աղօթիւքն ամէն. Հայր: Զփօռն գրիչս մե-
ղապարտ Յովհաննէս յիշեցէք միով Աստուած ողորմեա-
յիւ. և Աստուած զձեզ ողորմի ամէն. ՌՃԹԵ:

Այս օրինակը գեղեցիկ է, սակայն գրչի անուշադրու-
թիւնը նկատելի է զգալապէս:

ԺԱ. № 1671. Թղթեայ, քառածալ, բոլորագիր, գեղե-
ցիկ օրինակ, և պարունակումէ Միքայէլ Ասորի, Մովսէս
Խորենացի և քանի մի ցանկեր: Ընդարձակ յիշատակարանն
ասումէ. հրամանաւ ստացողի սորին տէր Մինաս աստուա-
ծաբանի և մեծ ռաբունւոյ Յամթեցւոյ՝ արհ եպիսկոպոսի
և վերատեսչի Եւդոկիայ քաղաքի. և սիրեցեալ բարեկամի
և գործակալի տեառն եղիազարու և քաջ Դիտապետի
ամենայն Հայոց: Ար ստացաւ զգիրս պատմութեան փափա-
գանօք, ըստ աստուածասէր կամաց իւրոց և գրասէր բա-
րուցն ընդ յոլովից գրոց պատուականից՝ ի վայելումն ան-
ձին իւրոյ և ի յիշատակ հոգւոյ և հոգեւոր ուսուցչին
իւրոյ՝ Մարկոս վարդապետի Շէնգուշեցւոյ ի Տէր փոխե-
ցելոյ և մարմնաւոր ծնողացն մահտեսի Առաքելին և
Հռիփսիմէի և մամուն իւրոյ մահտեսի Պահրէ և ամե-
նայն արիւնառու համատոհմ ազգայնոց:

Արգ շնորհիւ Տեառն սկսաք և ողորմութեամբ նորին

յանկ ելեալ աւարտեցաք, ի թուահաշուութեանս հայա-
զունս սեռի ՌՃԼԶ. հոկտեմբերի Գ. եղև սկիզբն գծութեան
սորին. ի հայրապետութեան տեառն եղիազարու երիցս
երանեալ աստուածապարգև կաթողիկոսի ամենայն Հա-
յոցն: Որև ընդ ամենայն բարերարութեան, որ առ ազգո
Հայոց՝ արար բազում շէնս ի ս. Յակովբ յերուսաղէմ և
ի ս. Էջմիածին, որև արդ կայ ի նոյն գործս շինուց պայ-
ծառութեան յԱթոռոյ սրբոյ: Եւ թագաւորութեան Հա-
գարացւոց յարեմոեան գնդի Կ. Պօլսի՝ սուլտան Մահմա-
տի, որև բազում անգամ ի պատերազմի պարտեցաւ և
կողոպտեցաւ ի զօրուն Ֆռանկաց, մնալով փոքր մասի գըն-
դաւ, մինչև ձանձրացեալ նախարարացն և ամենայն զօ-
րութեանց, ժողովեցան ի մի խորհուրդ՝ գռոհ տուեալ դի-
մեցին ի վերայ, ընկեցին զնա յաթոռոյն թագաւորութեան,
և նոյն ժամայն թագաւորեցուցին զեղբայր, նորին զՍու-
լէյման կոչեցեալ, հոկտեմբերի ամսոյ ի ԻԹ. յաւուր տօնի
Բարադամու Անտիոքայ եպիսկոպոսի. և յետ ԺԷ. աւուր
ապա ածաւ ընդ մէջ իւր զսուսեր թագաւորութեան թա-
գիւ պսակեալ, և հազիւ խաղաղացաւ վրդովմունք աշ-
խարհի:

Եւ արդ՝ եղև աւարտումն գրոյս պատմութեան ի թվ.
Հայոց ՌՃԼԷ. ին յունվ. ԺԳ. ձեռամբ Մկրտում և եթ մե-
ղօք վիրաւորի և անարժանի Զուղայեցւոյ, ի Թոխաթ քա-
ղաքի՝ որ Թաղթիղալայ կոչեցեալ յեկեղեցին ս. Սարգսի
առ ոտն տեառն իմոյ Մինաս վարդապետի, որ ստացաւ
զգիրքս պատմութեան ի վայելումն անձին իւրոյ՝ և ի յի-
շատակ հոգւոյ իւրոյ՝ և ամենայն երախտաւորացն. զոր
Աստուած տացէ վայելել ընդ երկայն աւուրս՝ և յետ աս-
տեացս ելանելոյն ի մարմնոյն՝ մնալ յիշատակ անջինջ
ի դուռն Ս. Աթոռոյս Էջմիածնի: Արդ որք հանդիպիք սմա
կարդալով. . . . :

Իսկ Մինաս վարդապետն ունի ուշագրութեան արժանի մի ինքնագիր յուշագրութիւն. Մինաս վարդապետս Յամ-
թեցի ետու յիշատակ զպատմագիրքս ի Ս. Էջմիածին. ով
հանէ զգիրքս Էջմիածնէ՝ եղիցի սլարտական ամենայն մե-
ղաց իմոց:

ԺԲ. № 1679. Թղթայ, վեցածալ, նոտրագիր, բովան-
դակումէ. Միքայէլ Ասորի,¹ խրատ ժամակարգութեան,
թագաւորաց շարքեր, ի Մատթէոսի աւետարանին մեկնու-
թենէն, յաղագս աստիճանաց եկեղեցւոյ, Անանիայ Շիրա-
կունոյ գրուածներից, կայսրների և այլ շարքեր, այլ և
այլք, Թղթի յառաջք, դասակարգութիւն վերին զօրաց,
Եպիփանու՝ վասն ականց, նզով Մանազկերտի Ժողովի,
մեկնութիւն քաղաքաց. դաշանց թուղթ, և լի. ըստ Ժ. Ի:
Ապա՝ Յիշատակ է կոտորելոցն ի Տաճկաց Յունաց քրիստո-
նէից (ԲՃԿ=811 թուին), վասն աւերման Ամթայ քաղա-
քին, գիրք՝ տղայ կարդացնելոյ (այբուբէն), անուանք ՍԶ.
սուտ գրոցն (որ եկեալ ի հերձուածող Ասորոցն և ոչ
ի յուղղափառ Ասորոցն իմանայք, որ է այս. Ադամայ կը-
տակն, ձիուն օրհնութեան, Փիփիեանն, Գորոտոսակն, Կի-
րակոսակն, Ղոսիմուն, Պետրոսի տեսիլն, Դիաթեկն, Աս-

¹ Սկզբում ունի գրի հանելուկը. Ձեռք Ամենակալին ստեղծ զիս
եւ բարձրեալն ի բարձանց ընծայեաց զիս,
Յառաջ էի Բ. ԲԺ. ան
Աճեցի և զարգացայ
եւ այժմ եմ Գ. ԲԺ. ան
Ծնունդ իմ ի ջրոյ և մահ իմ ի նմանէ,
Ի հրոյ զարհուրիմ և նստելով ի վէմն արհամարհեմ զնոսս.
Մեռեալ եմ և խօսիմ և յանշնչոց ձայնս արձակեմ.
Հիւսիսոյ ի հարաւ բարբառիմ,
Եւ անուն իմ բազկանայ երիւք տառիւք
Երրեակն ի միակէ, երկեակն ի տասնեկէ
Հնգեակն ի հազարէ.
Զայս հսն և զիս յիշեալ ի Յէր:

տուլաճածնին պատմութիւնս (Ս) Երիտսն, Փիւրհոնացիքն, մանկութիւն Տեառն, Լուսաւորչի տեսին, զանթաքչելի մատեանսն, Գրիգորի և Բարսեղի հարցմունքն, զՄանեայ մեկնութիւն աւետարանի, և որ հաւատայ նոցա՝ նզովի։)

Յիշատակարանն ասումէ. գրեցի զսա ի վայելումն յոգնամեղ և անարժան անձինս սուտանուն և փցուն գրչի Անդրէաս սարկաւազի, որ անուամբս եմ՝ սարկաւազ և գործովս ունայն։ Ստացայ զսա ինձ յիշատակ և ծնողացս իմոյ Միրաքին, որ փոխեալ է առ Քրիստոս և մօրս իմոյ Ճանփաշին և եղբօրս իմ՝ Խաչատուրին, որ մանուկ տիղք հանգեաւ ի Քրիստոս, և մեծ եղբօրս իմ տէր Մինասին և հասարակ ամենայն արեան մերձաւորացս իմոց կենդանեացս և մեռելոցն ամէն։ Արդ գրեցաւ պատմագիրքս այս ի թիւին Հայոց Ռ.Լ. Ի քաղաքիս Եւգրիոկիոյ, որ է Թոխաթ, ձեռամբ մեղապարտ և անարհեստ գրչի Անդրիասին, ի թագաւորութեան սուլտան Մուրատին, ի նեղ և ի նուրբ ժամանակիս, զորս բազում մրրիկ յարուցանէր ի վերայ քրիստոնէից և իւր ազգին, ի տեղիս տեղիս փոխելով, և հարկապահանջութեամբ և այլ բազում վշտօք կռիւհարէր զերկիր . . . : Իսկ եթէ սղալ կամ խոշորագիր կամ անախորժ մտաց ձերոց գտցի ի սմա՝ անմեղադիր լերուք ծռագրչութեան նոտրիս։ Զի (ի) մէջ դառնութեան գրեցի զսա, այսպիսի դառն և դժուար տանջանօք և հառաչանօք նոտրեցի զգիծս զայս ի յանապատս ու Նիկողոսի (քերած և գրած) զԵրազ հայրապետին և այլ սրբոցս, որ աստ են հաւաքեալ ի պահպանութիւն Հայոցս և ամենայն քրիստոսադաւան սեռի ի յառաջնորդութեան ու ուխտիս տէր Ռստակէս եպիսկոպոսի, Ով ո՛ր ընթերցողքդ այսմ տառիս, աղաչեմ զձեզ, մի մտաւարժութեամբ և իմաստուն մտօք կարգսք զգիրս զայս և զպահասութիւն սորա ընուք Բայց տկար և անժուժկալ բնութիւնս

Նեղէր զիս. երբեմն տրտմէի և երբեմն հառաչէի, էր որ երբեմն լայի և էր որ ողբայի ըստ անժուժ ընութեանս իմոյ 1 . . . :

Տգէտ է գրիչն և անուշադիր:

ԺԳ. № 98 (Բ. բաժին) Թղթեայ, վեցածալ, նոտրագիր. ունի կարգաւորութիւն մայրաքաղաքաց, մետրապոլտաց և լն. գիր Նեղոս կրօնաւորի (տես. Ա. օրինակը), արժանապատուութիւն կրօնաւորաց (տես. նոյնը), Եպիփանու վասն ականց, Մխիթար իմաստուն բժշկապետի վասն քարանց և լն. վարդապետականք, վասն առաքելոց, հատակտորներ, շարքեր:

Ունի յուշագիր՝ զայս ժողովածու գիրքս և գաւազանագիրքս է Անդրիանուպոլսոյ առաջնորդ Եփրեմ՝ վարդապետին ի վայելուկն իւրում անձին ՌՃԼԶ. Թուականին:

Արդ ես Արզրումայ առաջնորդ Խաչատուր վարդապետս գտի զայս գիրքս այլազգեաց ձեռն Թիֆլիզու արած տարին և ճանաչեցի գիրքս, որ իմ վարպետիս Եփրեմ՝ վարդապետի գիրքն էր, վասն որոյ զինչ որ խնդրեաց՝ ետու և առի. որք վայելէք՝ տուք զօղորմին. ԹՎ. ՌՃԿԵ:

Թերակատար է այս օրինակն և չունի սկիզբ:

Նորերս ձեռքս ընկաւ և մի օրինակ № 481 (Ա. բաժին), Թղթեայ, վեցածալ, բոլորագիր, որ ունի և գաւազանագիրք չին և Նոր Կտակարանի, Թովմայ Մեծոփեցու պատմութիւն և հատակտորներ: Սա հասցնումէ մինչև 1339 Թիւր, սակայն խիստ խառն է և պակասաւոր: Յուշագրութիւն չունի:

1 Դրսի Թղթի վրայ գտնուածնք այս հանելուկները. ով է այն որ դեռ ինքն չէր ծներ՝ ծնաւ զմայրն, և դարձեալ ինքն ծնաւ ի նմանէ. և դարձեալ կրկին ծնաւ զմայրն և կերակրեաց զնա. և յետոյ քաղցեալ եկեր զմայրն. և դարձեալ կերակուր եղև՝ որ մայրն զինքն եկեր. — Կին մի ասէր ցորդի իւր՝ քո հայրն է իմ հայր, դու ես իմ եղբայր, ես եմ քո մայր, դու ես իմ որդի:

Ս. Էջմիածնի մատենադարանում եղել են երկու օրինակներ ևս, որոնք այժմ չկան դժբաղդաբար: Արժ., Սահակ արեղայ Ամատունին, որ այնքան խղճով ուշադրութիւն է դարձրել մատենադարանի մաքրութեան և կարգաւորութեան համար, գրում է իւր առ ձեռն ցուցակի յառաջաքանի մէջ, որ տուել է Ս. Սինոդին յայտարարութիւն. 1892 թուին 24 Օգոստոսի:

Ի վեր քան զճախութիւնս ընչից և գոյից զմատենադարանն Աթոռոյս գիտելով, յետ դնելոյ զայն Սրբազան Ատենիդ ընդ հսկողութեամբ իմով, յօրէ յայնմանէ միտ դնեմ ածել զայն ի վիճակ լաւագոյն և պահել ի կորստենէ և յանգոսնելի տղտեղութեանց . . . : Ապա անում է մատենադարանի պատմութիւնն, յիշում է հին կորուստներն, պատմում է իւր հոգատարութիւնն և ապա ասում է, որ պակասում են նաև «երկու օրինակք ի պատմութենէ Սամուէլի Անեցւոյ ընդ համարաւ 1701 ըստ նոյն ցուցակի «սչ գումաւ ի հաշուառութիւնն» և 1702:

Պարիզի աղգային մատենադարանում կայ Սամուէլ Անեցւոյ պատմութիւնն և եթէ չեմ սխալոււմ՝ երկու օրինակ՝ բոլորագիր: Այնտեղ հանդիպեցայ անցեալ տարի և վենետիկի Մխիթարեան միաբանութեան մատենադարանի ցուցակի պատճենին, որ ինչպէս լսեցի, պէտքէ գաղտնապէս արտագրուած լինի: Այդ հին ցուցակի համաձայն՝ յիշեալ մատենադարանում եղել են տասն օրինակներ ևս:

Այսքան՝ գրչագրների մասին:

Սամուէլ Անեցւոյ պատմութեան թարգմանութիւնն ֆրանսերէն լեզուով հրատարակեց Բրոսէ իւր ժողովածուի¹ մէջ, այն ևս մի մասն՝ սկսեալ Քրիստոսի ծննդից, որի

1 Collection d'historiens Arméniens. S. Pétersbourg. 1876. T. II, p. 340—483.

վրայ մատենախօսական ևս ունի *Mélanges Asiatiques* ի մէջ: Իսկ գորանից շատ առաջ հրատարակեց Մայ լատիներէն թարգմանութեամբ՝ մէկ 1818 և մէկ 1839 թուին: Հայերէն բնագրի միմիայն մի մասը (1178 մինչև 1340 թուականը) հրատարակեց անուանի հայագէտ Դիւլօրիէ «խաչագրաց պատմութեան» ժողովածուի մէջ: ¹ Տեսնում ենք, որ օտարներն առաւել առաջ են գնացել այս նշանաւոր պատմութեան նկատմամբ, որ մեր սեփականութիւնն է և մեզ անհրաժեշտ:

Ներկայ հրատարակութիւնն արուած է մանրամասն համեմատութեամբ գրչագրների: Այդ համեմատութիւնից կերեւայ պարզապէս, որ Սամուէլի պատմութիւնը շատ է ենթարկուել կողմնակի անձանց աւելացումների: Դորան նպաստել է այն հանգամանքն, որ այս պատմութիւնն առաւել շատ յարմարութիւններ է ունեցել այդ քմահաճութիւնների համար: Սամուէլի պատմութիւնն միակն է մեր մատենագրութեան մէջ, որ ցրուած է մի ժամանակագրական համեմատական ² աղիւսակի մէջ: Այդպիսի մի պատմական եղանակ թէ անընթերցանելի է դառնում, թէև գուցէ ժամանակին կարեւոր եղած լինի, և թէ աննպաստակ է՝ մանաւանդ իւր ժամանակագրական համեմատութեան բազմաթիւ սխալների պատճառով, որոնք ուղղել անգամ անհնարին է, եթէ իրաւունք իսկ ունենայինք այդ անելու: Ինկատի ունենալով այդ հանգամանքներն, անհրաժեշտ համարեցի դուրս ձգել այդ տաղտկալի աղիւսակն, որ ոչ մի օգուտ չկարէ տալ՝ բացի խանգարիչ լինելուց պատ-

1 Histoire des Croisades I, 447—468.

2 Այդ տեսակ մի աղիւսակ ունի և Չամչեան, պատմ. Գ. վերջում էջ. 21. Թէև սխալներով և շեղումներով ու բռնադժբանակներով շփոթում է համաձայն իւր պատմութեան:

մութեան և նորա ամբողջ ընթացքին: Այս գործն արդարանումէ և այնով, որ կան օրինակներ առանց այդ աղիւսակի: Բայց որպէս զի ընթերցողներն ունենան աչքի առաջ և բուն դադափարն, աւելորդ չի լինիլ դնել այստեղ գոնէ սկզբից մի կտոր: Ահա այդ.

(Աղղումայադ)	Ի Գ-է սկզբնալ.					Զրեից չե-րով-դէս	Պար-սից Աբշա-ւի	Հայոց Աբ-գար	
	Ի	Գ	Զ	Է	Ը				
<p>Յիսուս Քրիստոս ի Բեգղեհէմ ծնանի:</p> <p>ՃԼԵ.</p> <p>Սեկունդոս Պիթա-գորեան փիլիսոփոս ճանաչիւր:</p> <p>Հերովդէս զՅեառն մերոյ իմացեալ ըզ-ծնունդն՝ զմանկուն-սըն կոտորեաց</p>	Ա	ԽԲ	ԼԲ	ԻԱ	Բ				<p>Յիւրենոս ի Հռոմոց եկեալ ի Հրէաստան աշխարհագիր արար:</p> <p>Աբգար զՓերուրի զեղբայր Հերովդի սպանանէ:</p> <p>Յուդաս Գալիլեացի ապստամբեցոյց ըզ-հրէայսն:</p> <p>Հերովդէս սաստիկ տանջանօք սատակի:</p>
	Բ	ԽԳ	ԼԳ	ԻԲ	Գ				
	Գ	ԽԴ	ԼԴ	ԻԳ	Դ				
	Դ	ԽԵ	ԼԵ	ԻԴ	Ե				
	Ե	ԽԶ	ԼԶ	ԻԵ	Զ				
	Զ	ԽԷ	ԼԷ	ԻԶ	Է				
	Արքեղայոս ամս Թ.								
	Է	ԽԸ	ԼԸ	ԻԷ	Ը				
	Ը	ԽԹ	ԼԹ	ԻԸ	Թ				
	Թ	ԽՐ	ԼՐ	ԻԹ	Ր				
ՃԼԸ	Ր	ԽԱ	ԼԱ	ԻԱ	Ա				Աթենադորոս Տար-սոնացի Փիլսփիկեան ճանաչիւր:
	Ա	ԽԲ	ԼԲ	ԻԲ	Բ				
	Բ	ԽԳ	ԼԳ	ԻԳ	Գ				

(Նորկերան)	Ի Գ-է սկըսեալ:	Հռովմայեցւոց Օգոստոս	Հրէեց Հե-րովդէս	Պարսից Աքշաւեր	Հայոց Աքգար	
ՃԴԸ	ԺԳ	ԾԴ	ԽԴ	ԼԳ	ԺԴ	Նուագողութիւն արեգականն եղև՝ և Օգոստոս վախճանեցաւ:
	ԺԴ	ԾԵ	ԽԵ	ԼԴ	ԺԵ	
	ԺԵ	ԾԶ	ԽԶ	ԼԵ	ԺԶ	
	Տիրեր ամս ԻԳ.	Հերովդէս ամս ԻԳ.				
	ԺԶ	Ա	Ա	ԼԶ	ԺԷ	
ՃԴԹ	ԺԷ	Բ	Բ	ԼԷ	ԺԸ	Արդար զեղեսիա քաղաք շինէ:
	ԺԸ	Գ	Գ	ԼԸ	ԺԹ	
	ԺԹ	Դ	Դ	ԼԹ	Ի	
	Ի	Ե	Ե	ԼԻ	ԻԱ	

Այս համեմատականը հարկաւ գրեթէ ամենուրեք վրի-պական է և ապա նկատուում է, որ Հայոց թուականն ճշ-տագոյն է՝ ուստի և իւրաքանչիւր էջում ժամանակ առ ժամանակ նշանակել եմ փակագծի մէջ Քրիստոսի թուա-կանի դիմաց և Հայոցը: Միայն Ողոմպիադն է՝ որ աւելորդ եմ համարել դնել: Ողոմպիադի սկիզբն է 776 թուակա-նը Քրիստոսից առաջ:

Մի փոքրիկ հայեացք այդ ցանկի վրայ ցոյց կտայ, որ գրչականները բաց տեղեր տեսնելով պատմութեան ընթացքի մէջ՝ կաւեւացնէին և զանազան պատմական տեղեկութիւն-ներ, լինէին դոքա գրաւոր աղբիւրներից թէ իւրոյ: Ուստի

և հասկանալի է, թէ ինչու շատ կտորներ մէկուժ կան, միւսում չկան:

Սամուէլ երէցը հասցնումէ իւր պատմութիւնը մինչև 1179—1180 թուականը: Հապա գալիս են շարայարողները, որոնց անձնաւորութիւնները մեզ անծանօթ են կատարելապէս: Այդ անձնաւորութիւնների անյայտութիւնն (որպէս և Սմբատ Սպարապետի պատմութեան շարունակութեան մէջ) առիթ է տալիս մեզ փոքր ինչ կասկածանքով վերաբերուելու դէպի նոցա, մանաւանդ որ խառնաշփոթութիւններ ևս անպակաս են: Ինչպէս երևումէ՝ շարայարողը մի անձնաւորութիւն չէ, վասն զի թէ խիստ մեծ շրջան է ներկայանում մեզ 1179 թուից մինչև 1426 կամ 1665 թուականն, և թէ այդ շարայարութիւնները շատ տարբերումն իրարից, այնպէս որ կարծել են տալիս թէ սկզբնական շարայարութիւնները լրացրուել են այլ և այլ անձերից: Որպէս զի այդ մասն իւր մեծամեծ տարբերութիւններով աննկատ չմնայ և շփոթութիւնների տեղիք չտայ, առաւել լաւ համարեցի զգալի տարբեր օրինակներն ուրոյն ուրոյն դնել, համարելով տարբեր անձերի հեղինակումներ. ապա թէ ոչ համեմատութեան մէջ պէտքէ բնագրից աւելի ծանօթութիւններ դրուէին: *

Վերջում անհրաժեշտ համարեցի դնել քանի մի յաւելուածներ, որոնք շատ օգտակար են մանաւանդ Ռուբինեանց պատմութիւնը լուսաբանելու համար: Եւ որովհետև բուն պատմութիւնը հասնումէ մինչև Ժէ. դարը, լրացուցիչ դարձրի և Յովհաննիսիկի պատմութիւնն, որ տպուած է նաև Առաքել Դաւրիժեցու պատմութեան մէջ՝ միայն թերութիւններով:

* Համեմատութեան ժամանակ օգնեցին ինձ Ս. Էջմիածնի Հոգեւոր Ճեմարանի Ա. խորանի ուսանողներից պ. պ. Մ. Յարութիւնեան, Ա. Աւագեան, Ս. Մազմանեան, Ս. Տէր Մեղքոնեան, Ե. Մովսիսեան, Ռ. Օհանջանեան, Մ. Եղեկեան, Լ. Զարակեան և շնորհակալ եմ նրանց:

Մանօթութիւնների մէջ ձգտել եմ գլխաւորապէս Հայոց պատմութեան համար նորանոր նիւթեր մատակարարել ի նպաստ Սամուէլի: * Այդտեղ միմիայն անհրաժեշտներով բաւականացայ՝ զգուշանալով գրքի ստուարանալուց, և որից բեռնաւորութեմէ բռն պատմութիւնն և ցրում ընթերցողի ուշադրութիւնը. մի գրուածք որքան ամփոփ է, այնքան մատչելի կլինի փոքրիկ խելապատակներին ևս: Այդտեղ աւելացրել եմ և մի քանի ժամանակագրական ցանկեր, որոնք կարեւոր էին ազգային պատմութեան ուսումնասիրութեան 2 մէջ: Հայոց պատմութիւնը չէ մշակուած և կամ շատ անմշակուած է, ուստի և որքան յաջողուի մեզ նիւթեր մատակարարել, այնքան կքանդուին մոլորեցուցիչ աշտարակներն, որոնք ջանումն արտաքին գեղեցկութեամբ փարոսների դեր կատարել՝ ընդարձակ ծովի ալեծածան յորձանքների վրայ ծփող մակոյկավարներին առաջ: Բաւական է որքան «իբրև տղայոց կաթն» ջամբեցին, մեզ՝ և աջ ու ձախ աճեցրին. եթէ չափահաս է Հայ սերունդը, թող ինքը շրջի նախնեաց անշուք, բայց փառաւոր յիշատակների մէջ և մշակէ իւր

* Աւելորդ համարեցի վերջում անուանական ցանկ ևս դնել, քանի որ ուզուած տեղեկութիւնը կարելի է իսկոյն գտնել՝ բաց անելով մի 10—20 տարիների շրջան:

1. Ունէի թղթեր, որոնք Սամուէլի այս ու այն տեղեկութիւնը կվաւերացնէին գլխաւորապէս Չամչեանի սխալ հերքումների դէմ, զորօրինակ Կոմիտաս Կաթուղիկոսինը 616 թուին Պարսից արքունիքում գումարուած ժողովի (տես. էջ. 287) նկատմամբ ևւն. սակայն ընդարձակութեան պատճառով թողեցի այլ առթի համար:

2. Եթէ դոքա տարակոյսների տեղիք տան (գլխաւոր հիմունքներ տրուած են ծանօթութիւնների ընթացքում), այլ տեղ կտանք պատճառաբանութիւններ:

Լ

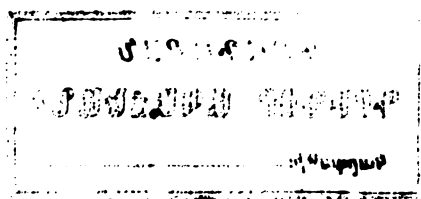
*զօրացուցիչ և ճշմարտութեամբ անեցնող՝ անունդի վայրը:
Լոյսն է մեր առաջնորդողն, ուրեմն և լուսոյ մէջ խաղ-
խափելը՝ կուրութիւն կուրութեան:*

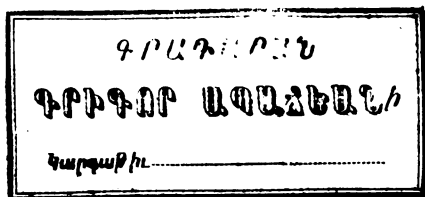
ԱՐՇԱԿ ՏԵՐ-ՄԻՔԵԼԵԱՆ

19 - Ն Մայիսի 1893.

Ի Ս. Էջմիածին.

ՍՍՄՈՒԷԼԻ՝ ՔԱՀԱՆԱՅԻ

ԱՆԵՑԻՈՑ

ՀԱԽԱՔՄՈՒՆՔ Ի ԳՐԱՑ ՊԼՏՄԱԳՐԱՑ

ՅԱՂԱԳՍ ԳԻԻՏԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՅ ԱՆՑԵԼՈՑ ՄԻՆՁԵԻ Ի ՆԵՐԿԱՑՍ
ԾԱՅՐԱՔԱՂ ԱՐԱՐԵԱԼ:

Օգնեա՛, իսկ, եւ քան, եւ է:

Յերիս որոշմունս բաժանեալ սահմանեցան թիւք ժամանակաց՝ յանցեալն՝ ի ներկայն, և յապառնին: Իսկ յօժարութիւն կամաց մարդկութեանս ներհուն լինել տեսանի, անցելոցն և ապառնեացն՝ առաւել քան զներկային, որպէս ուսաք ի գրոց՝ հարցաքննեալ զայսոսիկ յարանց առտուածայնոց՝ և յարտաքննոց: Որոց իւրոցն ծանօթիցն ասէր Կենարարն՝ թէ ոչ է ձեզ գիտել զժամն և զժամանակս զոր Հայր եղ յիւրում իշխանութեան: 3 ոչ միայն ասէր զայս վասն կատարածի, այլ վասն ամենայն ժամանակաց եղ վրձիւ, ասէ ճշմարտապատումն Եւսեբի՝ զի զժիտ 4 և զգատարկախոյզս արգելու սակաւ բանիւս, մի ոգորիլ հասու

1 Գ. մարգարէի. Գ. Կաթողիկէցւոյ. հսկերի մէջ պակասումէ
« Եւսեցւոյ » 2 Պակասումն ուսանց մէջ. Է. Օգնեա՛ տկարիս.
փրկիչ ամենայնի. զի հասից ի վերջն սորա. 5 Գործք առաք. Ե 7.
4 Գ. ճիշտ:

լինել ստուգիւ գիտութեան ժամանակաց: Բայց այս հրամանք աստուածայինք և տիրականք՝ տրամագիծ և ճշմարիտ տուեալ եղև, զի զվայրաքննինս ¹ արգելուցու յոնօգուտ աշխատութեանց, զի զայնոսիկ, որք պիտոյքն են գիտել և նկատել, ուսոյց և ծանօթս արար ի ձեռն գրոց մարգարէականաց՝ որք զկնի միմեանց գրոշմեալք են ի գիրս նոցա, մինչև ի մարմնանալ Աստուածն բանի ² սկսեալ ի Մովսէսէ ³ յաստուածապարգև պատգամացն: Իսկ ի յուլից պատճառանացն ⁴ երկու միայն բաւական են ի կարևորացն արտայայտել, մի, զի կարկեսցէ զբերանս նոցա՝ ոյք անսկիզբն և անվախճան ասել իշխեցին զարարածս և միւսն, զի զանկեալն ի հայրենի ժառանգութենէն, կանգնեսցէ ⁵ յուսով աւետաբեր գալստեանն իւրոյ, ի դարբնս դարս, առակօք և տեսլեամբք ճգարտեսցէ զտնօրէնութեան խորհուրդ: Իսկ յետ այսորիկ զամենակատար գիտութիւն ⁶ ուսուցեալ իւրոց աշակերտացն առաքմամբ Հոգւոյն Սրբոյ, զորս հաղարապետս և խորհրդագէտս կամաց իւրոց արարեալ, և տեղեակ անճառելեացն, յորոց լուսալրութենէ՝ լցան արարածք՝ և ուտեալք ի նոցանէ զսահմանս ամենայնի, ձեռնարկեցին գրել զանցեալն, և զներկայն՝ և զապառնիսն, իբրև յաշակերտաց ճշմարտին ⁷ վարժեալք զճշմարտութիւն, և իւրաքանչիւր ոք ի կորովաբան և յիմաստախոհ արանց յազգին իւրում զժամանակագրութիւնս կարգեալ ⁸ ձեռնարկեաց. Առ որս երևելագոյն քան զյուլիս եղև Եւոեբի երանելի, ի մէջ առաջնոցն

1 Դ. զվայրքննինս: 2 Գ. բան: 3 Բ. Մօսիսէ: 4 Բ. Դ. Ե. պատճառանաց: 5 Ա. Դ. կանկնեսցէ: 6 Գ. յուսալրութենէ: Ը. զամենայն կարգ գիտութեան: 7 Ա. Զ. Է. Ը. ճշմարտէ: Գ. Դ. Ե. ճշմարտէն: 8 Բ. Դ. Ե. կարգեալ: Ը. զժամանակագրութիւնս:

և վերջնոցն՝ և զհետ նորա Սոկրատէս պատմագիր այլօր
բազմօր, իսկ մերայինս ազգի առեւ առաջին պատմագիր
զԱգաթանգեղոս՝ որ գրեաց զպատճառ լուսաւորելոյ զՀայս
սրբոյն Գրիգորի՝ նորապաշտօն համբերութեամբ: Եւ ապա
Յովսէս¹ Խորենացի հաւաստապատումն², և զկնի Եղի-
շէ՝ և Ղազարիկ³, և Փօստոս⁴, որ է Բուզանդ պատմիչ
յառաջ քան զինքն՝ և Հերակղո՛ն ի Սերիոսէ եպիսկոպոսէ
ստացեալ: և Ղեւծոդ երիցուն՝ և Շապհոյ. և տէր Յովհան-
նէսի. և ի վերջին ժամանակս Ստեփաննոս⁵ վարդապետ
մականոնուն Ասղնիկ. ⁶ այսոքիկ զՀայոց. և այլք բազումք
զանոցն իւր, ազգաց պատմիչք, միայն յեւանելոյն Ագամայ
ի դրախտէն, զի զդրախտին կեանս անյայտացուցեալ, որ-
պէս ասէր Տէրն՝ և վասն աւուրն գալստեան և ժամու՝ ոչ
ոք գիտէ՝ որում զհրեշտակ և զՈրդի ասելովն, արգել բնաւ
զհարցանելն: Արդ՝ թէ Ինքն է գալոց՝ զԽորդ Ինքն ոչ գի-
տիցէ զժամն. բայց զի մի տրտմեցուցէ զնոսա, ասաց այս-
պէս:

Իսկ իմ մոռացեալ զտգիտութիւն և զանուանումու-
թիւն⁷ իմ ի թախանձելոյ քոյ, սրբազգեացդ Գրիգորի
յազթեցայ ի սիրոյ կամաց ձերոց, առ ի գրել, զոր կամե-
ցար. և այժմ օժանդակեալ⁸ ի Հոգւոյն Սրբոյ՝ ժողովե-
ցից ի սոցանէ կարճ ի կարճոյ զախորժակս ձեր զբանից
հանդէս, միայն զճշմարտութեան գնալով զհետս⁹. և
ի յոլովիցն առաւել զերկոքումքս թեւակոխեսցուք, ձեռն-
տու ունելով զնոսա, զԵւսեբի ասեմ, և զՄովսէս Խորե-
նացի: Եւ նախ յԱգամայ սկսեալ՝ կատարեսցուք ի նոյ. և

1 Բ. Մօսէս: 2 Բ. Դ. Ե. հաւաստապատում: 3 Գ. Ե. Ղազ-
արիկ: 4 Ը. Գ. Դ. Փօստոս. Ե. Փաւստոս: 5 Բ. վարդապետ պա-
կասումէ: 6 Զ. Ը. Ասղնիկ: 7 Ը. զգիտութիւն և զուսումնու-
թիւն: 8 Զ. Ե. Ը. օժընդարկեալ: Ը. Ե. օժընդակեալ: 9 Գ.
զհետ:

անտի մինչև ցԱրրահամ¹ և անտի մինչև ի ծնունդն Քրիստոսի և ապա ըստ քրոնիկոնին² գաւազանօք զրաւեսցուք ի ներկայս, զաւելորդսն թողլով, և զկարեւորսն ի ներքս մուծանելով, թերևս հասանիցես փափագելոյն:

Արդ՝ աւելորդ վարկաք ասելով զանվաւեր պատմութիւնս Քաղդէացւոց, և զգոթակ³ անուանակոչութիւնս, յորս եթէ ոք կարօտասցի, առ ձեռն պատրաստ ունի զգիրս զարմանալոյն Եւսեբեայ, առանց որոյ, և ոչ մեք կարասցուք գրել, և որ զնոցանէ գրեալն է յիւրում տեղւոջն՝ կարի ի դէպէ՝ և պիտանի՝ զի թէպէտ և այլանման զանուանսն կոչէ զնախնեացն հարց, և զթիւս համարոցն առաւելեալ անչափութեամբ, սակայն թիւ հարցն՝ զոյգ աստուածայնոցն են: Է՝ և այլ իմն պատճառ, զառ ի նոցանէ անըջաբանեալսն գրելոյ, զի Քաղդեայ էր Արրահամ, և նորին նախնիքն ի Քաղդէացւոց աշխարհէն էին, որպէս գիրք արարածոցն յայտ արարեալ ցուցանեն: Արդ՝ վասն զի առ ի նոցանէ ճառեցեալքն՝ վկայեն մասնաւոր իրօք ճշմարտութեան, զջրհեղեղէն և զաշտարակաշինութենէն, և զայլոց յետնոց⁵ վաւերական վարկան յիշել հարքն երանելիք՝ զորս բաւական համարեցաք զնոցայն աշխատութիւն գրել մեզ⁴ միայն զոր մերոյս պատշաճաւոր է խորն գիրս: ⁵

Եւ արդ՝ սկիզբն ժամանակագրութեանց՝ յեկանելոյն Ադամայ ի բազմերանն⁶ կայանից կարգեցին երիցունքն՝ քաջամուտք: Եւ որ այլ իմն բաջաղի գիտել զժամանակաց թիւս այնր բնակութեան, կամ յարարչութենէն երկնի և երկրի ասել համարձակին՝ մի հաւատարմ⁷ զի յերմէ հետէ

1 Գ. քրիկոնին: 2 Գ. մե. Ը. գոթական. Ե. Է. գոթաարական. Զ. գոթակ: 3 Գ. զայլս յետ նոցա: Է. Ը. զայլ յետ: Գ. զաշտարակին շինութենէ: 4 Ը. քեզ: 5 Գ. Ե. Է. խորոյս: 6 Գ. Ե. Է. բազմերանեան: 7 Ե. Զ. հաւասար:

եւ յանուշակ կենացն՝ և կոչեցաւ Ագամ, զհասարակ զբնաւ մարդիկ նշանակելով, յայնմ հետէ էառ սկիզբն ժամանակագրութիւնս, և զայն ըստ եօթանասնիցն թարգմանութեան. զի բազում անմիաբանութիւն ի մէջ եբրայեցւոցն մանաւանդ վասն թուոց ¹ ժամանակաց գտանի. բայց որք եօթանասնիցն ² հետեւիցեն իբրեւ ի Հոգւոյն Սրբայ առաջնորդեալք, նոցա և մեզ ³ ուշ եղեալ շարագրեսցուք ⁴ զձեռնարկեալս: (1)

ԱՌԱՋԻՆ՝ ԹԷ ԶԻԱՐԴԻ ՅԱԳԱՄԱՅ ՄԻՆՁԵՒ Ի ԶՐՀԵՂԵՂՆ ԳՐԵՅԱՆ ՅԵԾԹԱՆԱՍՆԻՑՆ:

Նախնի մարդն Ագամ, յետ ելանելոյն ի դրախտէն, լեալ ամաց ՄԼ. ծնանի զՍէթ յեւայէ կնոջէ իւրմէ. և եկաց այլ ևս ամս Զ. մինչև ի ճԼԵ. ամն Մաղաղիէլի, ծնունի այլ ուստերս և դստերս, մեռանի, ԶԼ. ամաց:

Սէթ լեալ ամաց ՄԵ. ⁵ ծնանի զԵնուս, յԱզովրայ ⁶ կնոջէ իւրմէ. և եկաց այլ ևս ամս ԶԷ. մինչև ի Ի. երորդ ամն Ենուլբայ ⁷ ծնանի ուստերս և դստերս, և մեռանի, ԶԺԲ. ամաց:

Ենուս լեալ ամաց ՃԳ. ծնանի զԿայինան ի Նուենայ կնոջէ իւրմէ. և եկաց այլ ևս ամս ԶԺԵ. մինչ ի ԾԳ. ամն Մաթուսաղայի, ծնանի ուստերս և դստերս, մեռանի ԶԼ. ամաց:

Կայինան լեալ ամաց ՃՀ. ծնանի զՄաղաղիէլ՝ ի Մաղաղեղայ ⁸ կնոջէ իւրմէ. և եկաց յայլ ևս ամս ԶԽ. մինչև

¹ ԱՂԸՔ՝ թուոյ, ² Զ. Ը. ըստ եօթանասնիցն, ³ Գ. Ե. Զ. Ե. Ը. մեք, ⁴ Գ. Դ. շարագրեսցուք, ⁵ Գ. Մ. Զ. Ը. Թ. ՄԼ. ⁶ Գ. յեզովրայ, ⁷ Թ. յԱզովսայ, ⁸ Գ. Մաղաղեղայ:

յ' ԶԱ. 1 ամն Ղամեքայ. ծնանի 2 ուստերս և դատերս և մեռանի ԶԺ. ամաց:

Մաղաղիէլ՝ լեալ ամաց ճկն. ծնանի զկարեղ. 3 ի Դինայ կնոջէ իւրմէ. և եկաց այլ ևս ամն ԶԼ. մինչ ի ԽԼ. ամն Նոյի, ծնանի ուստերս և դատերս և մեռանի ՊԼԵ. ամաց:

Յարեղ՝ լեալ ամաց ճկն. 4 ծնանի զԵնովք ի Բառաքայ կնոջէ իւրմէ. և եկաց այլ ևս ամն Պ. մինչև յ' ՄԶ. ամն Նոյի, ծնանի ուստերս և դատերս և մեռանի Զկն. ամաց:

Ենովք՝ լեալ ամաց ճկն. ծնանի զՄաթուսաղայ՝ ի Կաղը-
ներայ կնոջէ իւրմէ. և եկաց այլ ևս ամն Մ. Հոռոյ եղեալ
Աստուծոյ՝ փոխեցաւ յամի ԼԳ. Ղամեքայ, ծնանի ուստերս
և դատերս. փոխեցաւ 5 Յկն. ամաց:

Ժողովեն յԱդամայ մինչև ի փոխիլն Ենովքայ ազգք է. և ամք ԽԵԶԷ. 6

Մաթուսաղա լեալ ամաց ճկն. 7 ծնանի զՂամեք ի Կետ-
նայ կնոջէ իւրմէ. և կեցեալ 8 այլ ևս ամն ՊԲ. սմա անցա-
նել զՋրհեղեղաւն ամօք Զ. 9 որ զկենաց նորա զթիւ յայտ
առնէ. իսկ եթէ որպէս յայլ օրինակս կայ՝ եկաց այլ ևս
ամն ԶԶԲ. 10 ծնանի ուստերս և դատերս. մեռանի ԶԽԹ.
ամաց:

Ղամեք լեալ ամաց ճկն. 11 ծնանի զՆոյ ի Բետնայ կնոջէ
իւրմէ. և եկաց այլ ևս ամն ՇԼԵ յառաջագոյն քան զՀայր
իւր զՄաթուսաղայ վախճանի Ղամեք, և եկաց այլ ևս ցամա
Նոյի, ՇԼԵ. ծնանի ուստերս և դատերս. մեռանի ԶԻԳ.
ամաց:

Նոյ լեալ ամաց Շ. ծնանի զՍեմ, զԳամ, և զԱբել ի Նո-

1 Զ. Ը. ԾԱ. 2 Ոմանք ծնաւ. մեռաւ. նոյն և այլ ուրեք. 3 Գ.
Զ. Ը. զԿարեթ. 4 Բ. ՃԻԲ. 5 Բ. Բոխի. 6 Է. Բ. ԲԵԶԵ. 7 Բ. Գ.
Դ. Ե. Զ. Է.—Է. 8 Բ. Գ. Դ. Ե. Է. Բ. եկաց. 9 Է. Է. 10 Է. ԶԿԼ.
11 Գ. ՃԻԲ.

յեմգարայ կնոջէ իւրմէ, և եկաց այլ ևս ամս չ՝ մինչե
ցըրհեղեղն, և յետ ջրհեղեղին ամս 8^Թ մեռանի 2^Թ ամաց,
Ժողովեն ի փոխմանէն Նոովքայ մինչև ցըրհեղեղն ազգք
Գ. ամք 2^Թ Ե. 1 իսկ յԱդամայ ազգք Ժ. ամք ՍԽԻԲ: (2)

Թէ 2^ԹԱՐԳ 6^ԵՏ ՋՐՀԵՂԵՂԻՆ ԳՐԵՆ ԵՍԹԱՆԱՍՈՒՆՔՆ, Ի ՍԵ-
ՄԱՅ ՄԻՆՁԵՒ ՅԱՌԱՋԻՆ ԱՄՆ ԱԲՐԱՀԱՄՈՒ:

Աեմ լեալ ամաց չ՝ ծնանի զԱրփաքսաթ յերկրորդ ամէ 2
յետ ջրհեղեղին, ի Դիզակղիբադա կնոջէ իւրմէ, և եկաց
յայլ ևս ամս 7^Թ ծնանի ուստերս և դստերս, մեռանի Ո՝
ամաց:

Արփաքսաթ լեալ ամաց ձԼԵ. ծնանի զՍաղա ի Ռաբուեայ
կնոջէ իւրմէ, և եկաց այլ ևս ամս 5^Թ մինչև յեօթնե-
րորդ ամն Սերուքայ, ծնանի ուստերս և դստերս և մե-
ռանի ՇԼԸ. ամաց:

Սաղա՝ լեալ ամաց ձԼ. ծնանի զԵբեր ի Մուքայ կնոջէ
իւրմէ և եկաց այլ ևս ամս 5^Թ մինչև յեօթներորդ ամն
Սերուքայ, 4 ծնանի ուստերս և դստերս, մեռանի ՇԼԶ.
ամաց:

Եբեր՝ լեալ ամաց ձԼԳ. 5 ծնանի զՓաղեկ ի Զուբայ 6 կը-
նոջէ իւրմէ, և եկաց այլ ևս ամս 5^ԼԳ. մինչև ԼԸ. ամն Նա-
քովրայ 7 ծնանի ուստերս և դստերս, մեռանի ՇԿԷ. ամաց:

Փաղեկ՝ լեալ ամաց ձԼԳ. ծնանի զԽազա ի Զուրա կնոջէ
իւրմէ, և եկաց այլ ևս ամս ՄԹ. մինչև ի ՀԵ. ամն Սերու-
քայ ծնանի ուստերս և դստերս՝ մեռանի ՅԽԳ. ամաց:

Յաւուրս Փաղեկայ բաժանեցաւ երկիր, զի Փաղեկն բա-
ժանուամն լսի, 8 և սա յառաջ քան զհայր իւր վախճանի:

1 Զ. և Ը. 2^Թ. 2 Բ. Գ. Ե. Է. յերկրորդամ ամի. 3 Բ. Գ. Դ.
Ը. Է.—ՆԳ. 4 Թ. մինչև—Սերուքայ չունի. 5 Թ. ձԼ. Է՝ ձԼԳ.
6 Զ. Ը. Բուգայ. 7 Թ. Փոքովրայ. 8 Գ՝ ասի:

Առ նույն աշտարակագործութիւն եղև, և ի միոջէ բարբառոյն ի բազումն բաշխէին ըստ ազգի ազգի լեզուք նոցա, զորոց վկայեն ¹ աստուածեղէն գրոց, և արտաքնոցն վիպասանք:

Յոլովք ասեն, թէ այն է լեզուն Ագամայ, որ առ եբերմնաց յաշտարակին բաժանմանն, զոր լեզու և այժմ Հրէայք ունին, և ոչ զոր Ասորիք, և այլք թէ Քաղդէացի էր Նաիրնի լեզուն, վասն տեղոյն՝ ուր աշտարակն էր: ²

Եւ գումարն ի ջրհեղեղէն մինչև ցաշտարակն ազգք և ամք Շիե. և յԱգամայ աղգ ժե. ամք ՍԶԿի:

Իսկ յետ փաղեկայ, Ռաբաւ լեալ ամաց ձլե. ծնանի զՍերուք ի Սուրայ կնոջէ իւրմէ, և կացեալ այլ ևս ամն Մէ. մինչև ի Հե. ամն Նաքովրայ, ծնանի ուստերս և դստերս՝ և մեռանի Յիւ. ամաց: Ի սորա աւուրս եղև սկիզբն զինագործութեան, և բերդի շինելոյ: ³

Սերուք՝ լեալ ամաց ձլ. ծնանի զՆաքովր ի Մեղբայ կնոջէ իւրմէ, և կացեալ այլ ևս ամն Մ. մինչև ի ՄԱ. ամն Աբրահամու, ծնանի ուստերս և դստերս՝ մեռանի ՅԱ. ամաց: ⁴

Նաքովր՝ լեալ ամաց ՀԹ. ծնանի զԹարա ի Յեռքայ կնոջէ իւրմէ, և կացեալ այլ ևս ամն ձԺԹ. մինչև ի ԽԹ. ամն Աբրահամու, ծնանի ուստերս և դստերս, մեռանի ՃՂԸ. ⁵ ամաց: Աստ շինեցաւ Գմիշկ ի Մօրիբոս Հիւթացոյն. իսկ

¹ Դ. վկայք են, ² այս կտորը պահասումէ. ³ Բ. Գ. Դ. Զ. Ը. . չունին՝ « ի սորա . . . » ⁴ Գ. Ե. Է. ՅԽԲ. կամ ՅԽԳ. Ա. Ե. Է. ունին՝ Սերուք՝ չինեաց զՍրուճ. ի սորա աւուրս կին ոմն թագաւորեաց ի վերայ տանն Թորգոմայ և զարուսն զամենայն եսպան. և կանայս արար զօրականս, և յամենայն տարի միանգամ՝ երթեալ յաշխարհ (յայլ) իսառնակէին ընդ արս, և ծնեալք, զարուսն սպանանէին և զէգսն պահէին. և ժողովեալ մետասան թագաւորք, բւերձին զնոսա առեալ զամրոցսն: ⁵ Խ. Զ. Ը. ՃԼԸ. Է. ԲՃԱ. Թ. ՃԼԲ:

Յովսեպոս ասէ՝ թէ ի Յուսայ՝ որդւոյ Արամայ Հայկազնոյ շինեցաւ Դամասկոս։¹

Թարա՝ լեալ ամաց Հ․ ծնանի զԱբրահամ յեղնայ² կնոջէ իւրմէ՝ և եկաց մինչև լե․ ամն Իսահակայ՝ և եկաց այլ ևս ճլե․ ծնանի ուստերս և դստերս մեռանի Թարա Մե․ ամաց։

Աբրահամու ամն առաջին։³ Ժողովեն ի ջրհեղեղէն մինչև յառաջին ամն Աբրահամու ազգք Թ․ ամք Զիբ․ իսկ յԱղամայ ազգք ԺԹ․ ամք ՎճՁԳ․⁴ զի ինքն Աբրահամ լինիցի Ի․ երորդ ազգ․ և այս ըստ եօթանաանիցն թարգմանութեան։

Բայց վասն զի բազումք ի տեղեկագունիցն պատմագրաց՝ յաւելուն ի թիւս ազգացս և ամացս՝ զկայինան ճի․ ամքք՝ և ասեն զնա որդի Արփաքսաթայ՝ և հայր Սաղայի՝ և գրեն այսպէս՝ Արփաքսաթ կացեալ ամն ճլե․⁵ ծնանի զկայինան յԻսաբուիայ կնոջէ իւրմէ՝ կացեալ այլ ևս ամս ԶԳ․ մեռանի։ Կայինան կացեալ ամն ճի․ ծնանի զՍաղա՝ ի Սեքայ⁶ կնոջէ իւրմէ՝ կացեալ այլ ևս ամն ՅԼե․ մեռանի։ (3)

Այս կայնան բազմացոյց զՔաղդէացոցն մոլորութիւն ըստ աստեղացոյ ըլձութեան՝ և որդիք նորա իբրև Աստուծոյ երկրպագեցին նմա՝ և կանգնեցին նմա պատկեր ի կենդանութեան իւրում՝ և այս է սկիզբն կռոց երկրպագութեան։ Սա շինեաց զԽառան՝ զսա Մովսէս իբրև զպիղծ ոչ յիշէ՝ և Ղուկաս վասն ազգահամարին յիշէ։⁷ Եւ վասն այսորիկ վկայս ունելով արս հռչակաւորս և հմտագոյնս՝ զԻւրիգինէս⁸ և զԳրիգոր Աստուածաբան՝ և զԵպիփան Կիպրացի՝ մանաւանդ զհոգիւնկալ աւետարանիչն Ղուկաս՝

¹ Ա. Ե. Է. Միայն ունին Աստ. . . . ² Ա. յեղնայ։ ³ Թ. չունի։

⁴ Այլք ՎճՁԳ. ⁵ Բ. ճլե. ⁶ Զ. Ը. Սերուբայ։ ⁷ Միւսները չունին այս կտորը։ ⁸ Թ. Ղորիգինէս։

գրեալ յազգաբանութեանն՝ և ըստ այսոցիկ լինի Աբրահամ համարեալ առ յԱդամայ, առաջներորդ քսաներորդ, և թիւ համարացն զոր եւոսբի վճՁԴ՝ գրէ, յԱդամայ ցԱբրահամ լինի, վՅԴ՝ Դարձեալ և Մովսէս Խորենացի, վասն զուգահաւասարութեան ծննդոցն, յերից որդւոցն Նոյի մինչև ցԱբրահամ շարակարգէ յիւրում պատմութեանն զՆոյն Նահապետ, եթէ Կայինան չորրորդ ի Նոյէ, և երրորդ Յաբեթէ, ¹ ասէ՝ ² և զՄեստրայիմ չորրորդ ի Նոյէ, և երրորդ ի Քամայ, և վասն սոցա գրեաց Նոյն պատմագիրս Մովսէս՝ այսպէս, թէ զԺուարահաւաք և տաժանելի է, որպէս գիւտ ժամանակացն ի սկզբանէ, առաւել գիւտ ազգացն երից որդւոցն Նոյի՝ զի գիրք աստուածայինք զիւր ազգն ի բաց հատեալ այսինքն է զՍեմ, ելիք զայլսն իբրև զարհամարհեալս ³ և իւրոցն անարժան ⁴ կարգածոցն ⁵ բանի համարեալ: Ասէ դարձեալ, թէ այսոքիկ թէպէտև ոչ ուրեք ի բնագրի գրանի ի մերումն թարգմանութեան, և ոչ ի ժամանակագրաց ուրեք գրաք կարգեալ, այլ յընթերցասիրէ և յուշմագունէ ումեմնէ Ասորոյ, և հաւատարիմ մեզ թուեցաւ, քանզի Մեստրայիմք, Մեծրայիմ, ⁶ որ թուի եգիպտոս, և Նեբրովթ, որ է Բէլ, և կարգէ զհաւասարութիւն երից ազգացն այսպէս՝

Սէմ:	Քամ:	Յաբեթ:
Արփաքսաթ:	Քուշ:	Քամեր:
Կայինան:	Մեստրայիմ:	Թիրաս:
Սաղա:	Նեբրովթ:	Թորգոմ:
Եբեր:	Բաբ:	Հայկն:

¹ Բ. Գ. Դ. Ե. Զ. Է. Ը. ի Սեմայ, ² Ապա Բ. Գ. Դ. Է. Զ. Է. Նոյնպէս և զԹիրաս չորրորդ ի Նոյէ և երրորդ Յաբեթէ ասէ: ³ Զ. Ը. զարհուրեալսն: ⁴ Զ. Ը. արժան: ⁵ Դ. գործոցն: ⁶ Գ. գործոցն: ⁷ Թ. Մեծրայիմ:

Փաղէկ:	Աներիս:	Արամանեակ:
Ռագաւ:	Արբէլ:	Արմայիս:
Լեւրուք:	Քոյաղ:	Ամառիս:
Նաքովր:	Արբէլ:	Գեղամ:
Թարա:	Նինոս:	Հարմա:
Աբրահամ:	Նինուաս:	Արամ:

Յետ որոյ ասաց և զայս՝ զի թէպէտ և ամբ ժամանակաց ծննդոցն Քամայ, մինչև ցՆինոս ոչ ուրեք գտանին թուեալ, և կամ թէ առ մեզ ոչ հասեալ.² Իսկ մերոյն Յաբեթի ամենեւին ոչ, սակայն ասացեալ ազգաբանութիւնս հաւաստի է. երից ցեղիցն մետասան գոլով ցԱբրահամ, և ցՆինուաս, և ցԱրամ, զի Արայն³ երկուտասներորդ է յետ Նինոսի մանուկ աիօք վախճանեալ ի Շամիրայ: Եւ է ճշմարիտ և մի ոք երկբայեսցի, զհաւաստին, առէ, որչափ կարացաք ընտրեսցաք ի բանս, որոյ ոչ զոք ընդդիմանալ կարծեմ, բայց թէ զճշմարտութեանն քակել խորհելով զոճ. և յայտոսիկ իւրաքանչիւր միտք որպէս և կամին ուրախացին: ⁴ (4)

Այլ մեք յերից որդւոցն Նոյի սկսցուք մի մի կարգաւ գրել մինչ ցյայտնութիւն Աստուածն բանի, նախ զՍեմայ ազգաբանութիւնն, և ապա զՔամայն, և ապա զՅաբեթին:

ՉՍեմ զէրէց որդին Նոյի արտաքինքն Զրուան անուանեն և զՔամ, Տիտան, և զՅաբեթ, Յապիտոսթէ.⁵ և ոչ միայն զայսոսիկ, այլ և յԱգամայ սկսեալ այլանման անուանս հաշապետացն, և անհուն թիւս ամաց նոցա մի ըստ միոջէ համարին այսպիսի ձևով:

1 Գ. Պակասաւոր: Մասամբ և Զ. Ը. 2 Ը. Թ. չունին « և կամ. ... » 3 Բ. Դ. Արամայն: 4 Ե. ուրացին: 5 Յապիտոսէ: Բ. Դ. Ե. Զ. Յարիտոսէ:

Աղամ: 4

Աղաւրոս շարս տասն: 2 և բաժանեն զմի շարն վն թիւս
ամաց, գրեալ ի նորին վերայ, ներս իմն, և սոսս, ներ մի
ի ներիցն է Ո՛ւ ամ և սոսս մի ի սոսիցն է Կ՛ ամ: (5)

Աղապարոս, շարս երեք:	Սէթ:
Աղմեղոն, շարս տասն և երեք:	Ենովս:
Ամմենոն, շարս տասն և երկու:	Կայինան:
Ամեգաղարոս, շարս տասն և ութ:	Մաղաղիէլ:
Դաւանոս, շարս տասն:	Յարեգ:
Եւենդովրաքոս, շարս տասն և ութ:	Ենովք:
Ամեմիսինոս, շարս տասն:	Մաթուսաղա:
Ոտիարտէս, շարս ութ:	Ղամեք:
Քսիսութրոս, շարս տասն և ութ:	Նոյ:

Միանգամայն տասն թագաւորացս շարս ձի՛ւ ասեն լիեալ,
որք առնին 5 ՍԽԳ՝ բիւրս ամաց, զայսոսիկ Քաղդէացւոցն
վիպագիրք: Բայց թողլով զանվաւերսն՝ ի գրոց աստուածայ-
նոց սկսցուք շարագրել, զի ասէ այսպէս: Սեմայ ծնանին
որդիք, Ե՛ւ Եղամ և ի նմանէ Եղիմացիք, և Ասուր, և ի նը-
մանէ Ասորեստանեայք, և Արիաքսաթ, և ի նմանէ Քաղ-
դէացիք, և Ղաւղ, և ի նմանէ Ղազոնացիք, 4 և Արամ, և
ի նմանէ Արամացիք, որև Ասորիք անուանեն: Եւ որդիք
Արամայ, Հուս և ի նմանէ Եղագացիք, և Եմուղ, և ի նմանէ
Եմուղացիք, 5 և Գաթեր և ի նմանէ Եգասփենացիք, և Մո-
սոր և ի նմանէ Մոսենացիք: Եւ որդի Արիաքսաթայ Սաղա՛
և որդի Սաղայի երեք և ի նմանէ Եբերացիք: 6 Եւ որդիք
Եբերայ Փաղեկ և ի նմանէ կարգի ազգն Աբրահամու և Յեկ-
տան, և ի Յեկտանայ լինին որդիք երեքուստան, առաջինն

1 Այլք չունին: 2 Որ է Աղամ: 3 ամանք՝ առին: 4 Բ. Ղիզոնացիք.
Գ. Ելիզացիք. Էլն: 5 Գ. Մուլացիք: 6 Բ. Գ. Դ. Ե. Թ. Եբրայեցիք:

Եւմովզադ՝ և ի նմանէ Հնդիկք, և Սաղեք, և ի նմանէ Բակ-
տրիանոսք՝ և Ասարմովթ, և ի նմանէ Արաբացիք՝ և Յարք,¹
և ի նմանէ Յարաքացիք՝ և Զոգորամ, և ի նմանէ Կամե-
ղացիք,² և Եզեյ, և ի նմանէ Արիանացիք, և Դեկղայ, և
ի նմանէ Կեդրուսացիք՝ և Գերադ, և ի նմանէ Սկիւթացիք՝
և Աքիմէէլ, և ի նմանէ Վրկանիկք, և Սաբէի, և ի նմանէ,
Արաբացիք առաջին: և Ուփիր, և ի նմանէ Արամացիք՝ և
Զէիղա, և ի նմանէ Գիմնոսոփիստայք՝ և Յողբաբ, և
ի նմանէ Արագացիք: Ամենեքեան սոքա որդիք Յետկանայ,
եղբօր Փաղեկայ: Եւ եղև բնակութիւն սոցա ի Մասեաց մին-
չև Գալիսփերիա լեառն ար՛ ելեաց, և այլ ուր ասի թէ է
բնակութիւն ամենայն որդւոցն Սեմայ, ի Բակտրոնէ, մինչև
յՈւինոյկորուրոն՝ որ մեկնէ ընդ Ասորիս և ընդ Եգիպտոս,
և ընդ ծովն Կարմիր, ի բերանոյ ծովուն որ է յանդիման
Ասինայ, այսինքն է Հնդկաց աշխարհին: Որդիք Քամայ առա-
ջին՝ Քուշ, և ի նմանէ Քուշացիք, և Մեսորայիմ, և ի նմա-
նէ Եգիպտացիք՝ և Փուդ, և ի նմանէ Տրոգոզացիք՝ և Քա-
նան և ի նմանէ Ափրիացիք և Փիւնիկեցիք: Եւ որդիք Քու-
շայ, Սաբա, և Իղա, և Սաբաաթ, և Ռեգմա, և Սաբազա-
թա, և որդիք Ռեգմայ՝ Սաբա և Յուգադան:

Դարձեալ ասէ աստուածային գիրն, եթէ Քուշ ծնաւ ըզ-
նեբրովթ, նա սկսաւ լինել սկայ ի վերայ երկրի, և նա էր
սկայ որսորդ առաջի Տեառն Աստուծոյ՝ և սկիզբն թագա-
ւորութեան նորա Բաբելոն: Եւ Որեդ, և Աքադ, և Քադանէ,
յերկրին Սենաար: Յերկրէն յայնմանէ ել Ասուր և շինեաց
զնինուէ և զՌոբովթ քաղաք, և զՔադան, և զՌասեման,³
ի մէջ Նինուէի, և ի մէջ Քադանայ, այն է քաղաք մեծ: Եւ
Մեսորայիմ հայր Եգիպտացւոցն, ծնանի զՂուգիիմ,⁴ և

¹ Դամնք՝ Յարաբ, ² Գ Կալեմացիք, ³ Գ. Դ. Է. Թ. Դասեման,
⁴ Բ. Ղուգիիմ:

ի նմանէ լիդացիք, և զՍէնէիմ, և ի նմանէ Պանիիւլացիք,¹ և զՍաղբաիմ, և ի նմանէ լիբէացիք, և զՆեփթադիիմ, և զՊատրոսոնիիմ, և ի նմանէ Կրետացիք, և զՔասալնիիմ, և ի նմանէ լիկէացիք, յորմէ ելին Փղշտացիք, և զՎապթորիմ, և ի նմանէ Դակէացիք: Եւ Քանաան ծնաւ զՍիդոն զանդրանիկն իւր, և ի նմանէ Սիդոնացիք, և զՔետացիք, և զԷբուսացիք, և զԱմուրհացիք, և զԳերգեսացիք, և զԽեալացիք, և զԱրուկացիք, ուստի Տրիպոլիտք, և զԱմինացիք, և զՕրադէոն և ի նմանէ Արադացիք, և զՍամրին, և ի նմանէ Բրթոսեցիք, և զԱմաթի, և ի նմանէ Ամաթուսացիք: Եւ յետ այսորիկ սիռեցան աղգք Քանանացոց ընդ ամենայն լիւ, և եղեն սահմանք նոցա ի Սիդոնէ մինչև ի Գալիլեայարա, և ի Գազայ և մինչև գալ ի Սոդոմ և ի Գոմոր, յԱգեմա և ի Սեբոիմ, և ի լասա, և այլուր ասի թէ բնակութիւն սոցա, յիինոյկորուրա, մինչև ի Գադիրոն, ընդ կողմն հարաւոյ: (6)

ԳԱՐՁԵԱԼ Ի ՆՈՅՆ ԳՐՈՅ՝ ՅԱՐԱՐԱԾՈՅ:

Որդիք Յաբեթի, Գամեր, և ի նմանէ Գամիրք, և Մագուլգ, և ի նմանէ Կեղտք, և Գաղաուացիք, և Մադա, և ի նմանէ Մարք, և Յաւան, և ի նմանէ Հելէնք, և Յոյնք, և Եղիսա, և Թորէլ, և ի նմանէ Թետաղք, և Մոսոք, և ի նմանէ լիւրիկեցիք, և Թիրաս, և ի նմանէ Թրակարիք, և Քետէիմ, և ի նմանէ Մակեդոնացիք: Եւ որդիք Գամերայ, Աքքանազ, և ի նմանէ Սարմատք, և Բիփօթ,² և ի նմանէ Սորոմատք,³ և Թորգոմ, և ի նմանէ Հայք, և որդիք Յաւանայ, Եղիսա, և ի նմանէ Սիկիլացիք, և Աթենացիք, և Թարսիս, և ի նմանէ Վիրք, և Տիւրենացիք,⁴ և Կիտիիս, ուստի Հռոմք, և լատենացիք, և Խոզացիք, և ի սոցանէ մեկնեցան կղզիք ազ-

¹ Բ. Փիւլացիք: ² ոմանք Բիփաթ: ³ Բ. Գ. Սորոմաք: ⁴ Բ. Տիւրենացիք:

գաց յերկիր իւրեանց՝ ընդ ամենայն ազգ հնգեւոսան. և ունին սպա ի Մարաց մինչև ի Սպեռփոս, որ ձգի մինչև Յովկիանոս, և հայի ընդ հիւսիսի. և սպա թուէ աղգս ԾԱ. և սահմանս նոցա ի Մարաց ընդ կողմն հիւսիսոյ մինչև ի Գաղիրոն. և ձգին ի Պօտամինոս գետոյ՝ մինչև ի Մաստուսիս՝ որ է Իլիոն:

Արդ վասն զի խոստացաք յերից որդւոցն Նոյի՝ զիւրաքանչիւրոցն ազգաբանութիւն առանձին կարգազրել¹ մինչև ի մարմնանալն Քրիստոսի. իսկ աստուածային գիրն միայն զՍեմայն գրեալ ունի զծննդոցն յայտնաբանութիւն. և զՔամայն և զՅաբեթին, միայն այսչափ յիշէ, որչափ գրեցաք ի սմա՝ վասնորոյ սկսցուք յառաջին ամէն Աբրահամու զազգըն Սեմայ, զի մինչև ցայս վայր գրեցաք վերստին, թէ պէտեւ յոյժ սակաւ ի յօլովից. և զայլոցն զկնի, ուստի և ժողովել մարթասցուք ի ճշմարիտ վիպագրաց, յարտաքնոց և ի ներքնոց:

Սկսանելի է ուրանօր եթող ազգաբանութեանն կարգ, սեղի տուեալ՝ որք ի մէջս եղեն սլաոմութիւնք: Զի ասացաւ անդ՝ Թարա լեալ ամաց Հ. ծնանի զԱբրահամ, և զՆաբոլր, և զԱռան. և Առան ծնանի զՂոփտ:² Եւ մեռաւ Առան առաջի հօր իւրոյ Թարայի, ուր ծնաւ յերկրին Քաղդէացւոց: Եւ առին իւրեանց կսնայս Աբրահամ և Նաբոլր. Աբրահամ զՍարա և Նաբոլր զՄեղքա, զգուստոր³ Առանայ. և էր Սարա ամուլ և ոչ ծնանէր: Եւ առ Թարա զորդիս իւր և ել յերկրէն⁴ Քաղդէացւոց երթալ յերկիրն Քանանացւոց. և եկին մինչև ի Խառան և բնակեցան անդ. և եղեն ամենայն աւուրք Թարայի Մ. ամ, և մեռաւ ի Խառան:

Աստ շինեցաւ Երուսաղէմ ի Մեղքիսեդեկէ Քանանացոյ

1 Թ. Նկարագրել: 2 Ա. Թ. Ղօտ: 3 Գ. Զ. Ը. զգոստերս: 4 Այլք՝ յաշխարհէն:

քահանայէ մեծէ: Յայսմ ժամանակի թագաւորեալ Շամիրամ կին Նինոսի, շինեաց թլեր, բլուր ի հողոյ կուտեալ ամբողջ: Բայց այլք վասն թլերոյդ ասեն թէ ի յաճախել պատկերապաշտութեանն, եհան Աստուած հողմ փոթորիկ յերկիր, որ առեալ զկուռն թաղեաց ի տեղիս տեղիս, և բնակեալ ի նոսա դէքն կան ի նոսին ի տանջանս ի կուռնս. վասնորոյ և կախարդք միշտ զկախարդութիւնսն առ թլօքն առնեն: ¹(7)

Եւ յեթեմնասուն և հինգ ամի կենացն իւրոց Աբրամ Աստուծոյ յայտնութեանն արժանաւորի, ² յորում առնուհրաման ելանել յերկրէն իւրմէ. և ել ի Խառանէ, և բնակեցաւ յերկիրն Քանանացւոց և յ'29. ամի կենաց նորա լինի որդի յԱգարայ աղախնոյ Սարայի, և անուանեաց Իսմայէլ, ուստի և Իսմայելացւոց ազգն, սորա են Ագարեանացիք, ³ որք Սարակինոսք և տաճիկք կոչին, և ի ՂԹ. ամի կենաց նորա դնէ նմա Աստուած ուխտ թլփատութեան, և թլփատի ինքն և ամենայն արու անթլփատ ի տան նորա. և առնու զԱբրամամ անուն՝ փոխանակ Աբրամու, և զՍառա՝ փոխանակ Սարայի: Ի նմին ամի երեւի նմա Աստուած հանդերձ հրեշտակօքն ի Մամբրէ, յորում զպարգեական զաւակն խոստանայ տալ նմա, և նախ ի մարգարէիցն Աբրամամու Աստուծոյ բանն յայտնեալ ի մարդկան կերպարանս, զկոչումն հեթանոսաց գուշակէր. զոր ի մեզ եհան ի գլուխ վարդապետական աւետեօքն յամենայն հեթանոսս Աստուծոյ բանն Աստուած: Արդ լեալ Աբրամամ չ. ամեայ՝ ծնանի զԻսահակ ի Սառայէ կնոջէ իւրմէ. և Սառա Ղ. ամեայ էր յորժամ ծնաւ զԻսահակ. և եկաց Սառա յետ ծնանելոյն զԻսահակ ամս 15. և մեռանի: Եւ յետ մահուանն Սառայի առաքէ Աբրամամ զընդոժին իւր զԵրիաղար Վամասկացի ի Միջագետոս,

¹ Միւսերը չունին այս կտորը, ² Թ. արժանաւորեցաւ, ³ Գ. Դ. Ե. Ագարացիք. Է. Ը. Հագարացիք:

և առնու զգուստր Բաթուէլի զԹեբեկայ ¹ զքոյր Ղաբանայ ² Սահակայ ³ որդւոյ իւրում կնութեան. և ապա առեալ ինքն զՔեսուրա կին, յորմէ ծնաւ որդիս լեց, և այսպէս եղեն ծնունդք Աբրաամու յերից կանանցն, նախ ի Հագարայ Եգիպտացւոյ իսմայէլ, ուստի ազգն իսմայէլացւոց, ⁴ և ի Սառայէ լինի Սահակ, ուստի ազգն Հրէից ⁵ և ի Քետուրայ լինի ազգն Պարթեաց. յորոց քաջն Արշակ՝ նախնի ազգաց Պալահականին և Արշակունոյն: Արդ կեցեալ Աբրաամ յետ ծնանելոյն զԻսահակ ամս ՀԵ. ընդ ամենայն ամաց ճՀԵ. ⁶ մեռանի:

ՅԱՂԱԳՍ ԻՍԱՀԱԿԱՅ ԱՄԱՅ ԵՒ ԾՆՆԴՈՅ ՆՈՐԱ: ⁷

Իսահակ ⁸ լեալ ամաց Կ. ծնանի զԵսաւ և զՅակոբ, յետ Ի. ամի առնելոյ զԹեբեկայ, կեցեալ այլ ևս ամս ճԻ. ընդ բնաւն ⁹ ճԶ. ամաց մեռանի: Իսկ Յակովբայ լինին որդիս ¹⁰ երկոտասան և զուստր մի, ի յերկուց դստերացն Ղաբանայ, ի Լիայէ և ի Հուբեղայ, և յերկուց աղախնաց նոցա, ի Բաղդայ և ի Զեփղայ: Եւ թէպէտ և առաջին որդի Ռուբէն ¹¹ էր զոր ծնաւ ի ԶԵ. ամի կենաց նորա, և զՇմաւոն ի ԶԶ. ամին, սակայն զՂեւի սունուն ի կարգ զոր ծնաւ ի ԶԵ. ¹² ամին, յորմէ ազգէ մեծն Մովսէս, զոր Համարին այսպէս Յակովբ ամաց ԶԵ. ¹³ անց ծնանի զՂեւի՝ ի Լիայէ կնոջէ իւրմէ. Ղեւի լեալ ամաց ԽԶ. ծնանի զԱմրամ: ¹⁴ Ամ-

¹ Ոմանք Ռաբեկայ, Ոմանք Ռաբելայ: ² Ը. Բաղանայ: ³ Բ. Թ. Իսահակայ: ⁴ Ե. աւելցնումէ՝ որ են Տաճիկք: ⁵ Ե. « ՀՀուտք », աւելցնումէ: ⁶ Բ. ՀԵ. և Ճ. յառաջն էր: ⁷ Բ. Դ. Ե. Զ. Ե. Ը. Թ. պակասումէ վերնագիրը: ⁸ Ե. Ը. իոկ Սահակ: ⁹ Ե. ամենայն: Ա. Յոր յորդուոցն Եսաւայ: Ը. ամաւ յառաջ քան զՄովսէս և Ե. ամ վիրեալ էր. յԵսաւայ են Գռանգք: ¹⁰ Ե. Թ. որդիք: ¹¹ Ոմանք Ռովբեն: ¹² Ե. ԶԸ: ¹³ Բ. Զ. Զ. ԶԵ: ¹⁴ Դ. Ե. Զ. Ե. Ը. Ը. Կահաթ, և Կահաթ լեալ ամաց ԿԳ. ծնանի զԱմրամ:

բամ ամաց Հ․ ծնանի զՄովսէս: Մովսէս ամաց Չ․ հանէ ըզ-
ժողովուրդն յեգիպտոսէ: Դարձեալ ևս ըստ Եւսեբեայ Ժա-
մանակական կանոնացն, ԴԲ. ¹ ամին Յակովբայ լինի նմա
որդի Յովսէփ ի Հռաքելայ կնոջէ իւրմէ, և յեօթն և ի տասն
ամին իւրոյ Յովսէփ վաճառի յեղբարցն յեգիպտոս, և լեալ
ի տան բանդին ² Գժ․ ան ամ, յերեսներորդ ամին տիրէ Ե-
գիպտացւոցն ամս Չ․ կեցեալ ամս չժ․ մեռանի: Յառաջին
ամին լիութեանն եգիպտոսի տիրէ Յովսէփ և ի Ը․ երորդ
ամն սկիզբն սովոյն նոցա, և յերկրորդսւմ ³ ամի սովոյն
իջեալ Յակորայ յեգիպտոս ձլ․ ամաց կեցեալ այլ ևս անդ
յԷ․ ամ՝ վախճանի ձիւն․ ամաց՝ ի ԻԶ․ ամին թագաւորու-
թեանն Յովսէփու, որ այլ ևս եկաց Յովսէփ ամս ԾԴ․

Յետ մահուանն Յովսէփու ծառայեն որդիքն Իսրայէլի
եգիպտացւոցն ամս ձԻԴ․ ⁴ յիջիցն Յակովբայ լինին ամբ
ՄԺԵ․ ⁵ ի ԿԴ․ ամի յեգիպտոս, ծառայութեանն ծնանի Մով-
սէս և լեալ ամաց Չ․ և Ահարոն եղբայր Մովսէսի ԶԳ․ հա-
նեն զժողովուրդն յեգիպտոսէ, և Խ․ ամ՝ առաջնորդեալ
ժողովրդեանն յանապատին, վախճանի Մովսէս ամաց ձԻ:
Իսկ Յեսու որդի Նաւեայ յետ Մովսէսի անցուցեալ զնոսա
ընդ Յորդանան՝ առաջնորդէ յերկիրն աւետեաց ամս ԻԷ․
կեցեալ ամս չժ․ վախճանի:

Զկնի Յեսուայ գաւառորք դատեցան առաջնորդութեամբ․
որոց առաջին՝

¹ Դ. 2Բ. ² Դ. դահապետի, Ե. բանդապետի, ³ Դ. Ը. յերրոր-
դում, ⁴ մեծ մասը ձԽԴ. ⁵ Զ. Ը. ձԺԷ.

ԴԱՏԱԻՈՐԻ ԻՍՐԱՅԷԼԻ ¹

Գողոնիէլ՝ ամս իս: Ի սորա աւուրս էր Յարգիսացւոցն, Փելօտոնոսն բարուախօս անասնոց և թռչնոց: ² Աւող ամս Զ. Ի ժամանակս Աւովդայ շինեցաւ իլիոն քաղաք յիլոսէ, և Աքայեա յԱքիոյ, և յետոյ ի Պտղոմեանց, որ և կոչեցաւ Պտղսմիդայ: Աստ ասեն եղեալ թագաւոր ի Թերայիս՝ Ապողոն երաժիշտ, որ զքարինսն շրջէր նուագօք: ³

Բարակ և Դերուլրա ամս իս: ⁴ Գէդէովն ամս իս: Աքիմելէք ամս Գ: Թովղա՝ ամս իբ: ⁵ Ի Թովղայ աւուրս շինեցաւ Տարսոն ի Կիլիկիայ ի Բրիսոսէ որդւոյ Տանայի, և յետոյ ի Սենեքերիմայ, և կոչեցաւ Թարսին, որ է Տարսոն: Եւ ասա՝ շինեցաւ Կարքեդոն և իլոն առաւ: Աստ ասեն զերաժիշտն Փիլիմոն, որ արար պատկեր՝ շարժիւն ոտիւք: ⁶

Յայիր՝ ամս իբ: Յեփթայի ամս Զ: Աստ շինեցաւ Կիւրինէ քաղաք և Սուր, Վիս. ամաւ յառաջ քան զտաճարն: ⁶

Եւսեբոն ամս է: ⁷ Յետ Եսեբոնի յեփրայեցւոց օրինակի գրի դատաւոր՝ իլոն ամս Ժ. ոչ կայ յեփթանասնիցն:

Ղաբդոն ⁸ ամս Ը: ⁹ Ի ոորա Գ. ամին իլիոն առաւ:

¹ Այլք չունին վերնագիր: 2-3 Այս աւելորդաբանութիւնները չկան այլոց մէջ: 4 Բ. Թ. Յետ սորա Սամեգար. և եհար յայլազգեացն Ո. այր: 5 ռմանք ԻԴ. ԻԴ. 6 Այլոց մէջ չկան այս բացատրութիւնք: Ա. Կանաքարիս կոչէր ընկղմեալն Փարաւոն, և որք ոչ էին զկնի նորա ի ծովն ամենայն ոք զգործն յորում կայր աստուածացոյց, որպէս պատճառ փրկութեան անձին իւրոյ եղեալ: Յայսմ ժամանակի եմուտ աստեղագիտութիւն ի Քաղդէացիս, և զօձ պաշտելն, սկսաւ ի պղնձի օձէն զոր պաշտեցին Իսրայէլացիքն. և յառաջին օձէն, իբր թէ բարի խրատ է տմարդոյն. այլ Աստուած մախացաւ: 7 Բ. Լ. որդի Բարակայ. Եւսեբոնի Լ. ուստր: 8 Գ. Ղաբոն: 9 Բ. Դ. Թ. սորա էին 40 որդի. և ուրդւոց նորա Լ. որդի, որ հեծանէին Լ. յաւանակս:

Սամիսոն ամն ի: Հեղի ամն ի. յեօթանասնիցն ի. ամ ասէ. Սամուէլ և Սաուուդ ամն ի:

Եւ արդ վասն զի ըստ կարգի համարողութեանն Մատթէեան աւետարանին յԱբրահամէ իջանել ազգացն ցՅովսէփ և Մարիամ կոյս, ցուցանելով զազգն Սեմայ խոստացաք, զոր յորդուցն Յակովբայ, զՅուդային ծնունդոն պարտ էր շարագրել, զի յայնմ շառաւիղէ ծագեաց Տէրն: Բայց հարկ եղև վասն Մովսէսի և Յեսուայ և որք դատեցան ըզժողովուրդն մինչև ց'իաւիթ արքայ¹ զՂևի յիշել փոխանակ Յուդայի:

Արդ սկսցուք ուստի արժան է սկսանել. դարձեալ² Յակովբ ամաց ԶԸ. ծնանի զՅուդայ ի լիայ կնոջէ իւրմէ: Յուդա՝ ամաց ԽԸ. ծնանի զՓարէս: Փարէս ամաց ԾԹ. ծնանի զԵզրոն: Եզրոն ամաց ԾԼ. ծնանի զԱբամ: Աբամ ամաց ԽԷ. ծնանի զԱմինադար: Ամինադար ամաց ԽԵ. ծնանի զՆաասոն: Եւ էր, ասէ, Ամինադար սպարապետ զօրուն Յուդայի ի հանել Մովսէսի զորդին Իսրայէլի յեգիպտոսէ: Եւ առնին յառաջին ամէն Աբրահամու, մինչև յելսն յեգիպտոսէ ազգք Ը. ամք ՇԵ. յԱգամայ ազգք ԻԸ. ամք ՎՈԶԹ: Նաասովն ամաց ԽԴ. ծնաւ զՍաղմովն, և էր ասէ՝ Նաասոն իշխան բիւրաւորացն Յուդայ յանապատին, և եղև քոյր սորա Եղիսաբէթ, կին Եղիազարու որդւոյ Ահարոնի, յորոց ծնաւ Փենէէս, և այսպէս խառնեցաւ ազգն Յուդայի և Ղևայ խնամութեամբ:

Սաղմոն ամաց ԼԵ. ծնաւ զԲոոս, և էր, ասէ, Սաղմոն իշխան ցեղին Յուդայ, յորժամ անցոյց ընդ Յորդանան զժողովուրդն Յեսու, և առ զՌահաբ իւր կին, զոր աւետարանիչն սուրբ՝ Ռեքար³ կոչէ: Սա շինէ զԲեդղէէմ՝ քաղաք ի գետինս Յուդայ:

¹ Զ. Ը. զՂևի չկայ: ² Բ. Աբրահամ ծնաւ զԻսահակ. Իսահակ, ³ Զ. Ը. Ռեքեբայ. Թ. Ռեքաւի:

Բոոս ամաց ձԼ՝ ծնանի զՈվքեթ: Առեալ Բոոս կին զՀռուդ Մովսրացի, Եպիփան Ամանտացի ասէ զՀռուդ, այսինքն Ամոնացի: Ովքեթ ամաց ձԱ՝ ծնանի զՅեսսէ: Յեսսէ ամաց ձԼ՝ ծնանի զԴաւիթ: Դաւիթ ամս ԾԼ՝ ծնանի զՍողոմոն: Սա երեսներորդ ամի Թագաւորեաց ամս Խ՝ կեցեալ ամս Հ՝ Սոլոմոն ամաց ԻԲ՝ ծնանի զԹորոմ: Սա ի չորրորդ ամի Թագաւորութեանն իւրում կազմէ զՀանդերձանս տաճարին: Ժողովին ի Մովսէսէ, և յելիցն յեգիպտոսէ, ցՍողոմոն և և ցշինուած տաճարին ամք ՆԶ՝ ՅԱդամայ Տձեթ: Սա յերկոտասան ամին Թագաւորէ ամս Խ՝ կեցեալ ամս ԾԲ:

Յետ Սողոմոնի յերկուս բաժանեցաւ Թագաւորութիւնն Իսրայէլի: Ի Սամարիա Ժ՝ ազգին տիրէ Յորոբոամ՝ որդին Նաբատայ, որք կոչեցան Թագաւորք Իսրայէլի: Եւ յերուսաղէմ՝ Թագաւորէ Թորոմովամ՝ որդի Սողոմոնի, որ կոչեցաւ Թագաւոր Բուդայ: Թորոմովամ Թագաւորէ յերուսաղէմ ամս ԺԷ: Արիա ամս Գ՝ Ասափ ¹ ամս ԽԱ՝ Յովսափաթ ամս: ԻԵ ² Ի սորա ԺԷ՝ ամին էր Միքիայ մարգարէ որդի Յեմղայ: ³ Յովրամ ամս Ը: Ոքողիա ամ Ա: Գողողիայ մայրն ամս Է: Յովաս ամս Խ:

Ջայս երիս Թագաւորս՝ զՈքողիա և Գողողիայ մայրն, և զՅովաս և զԱմասիա, ոչ է գրեալ յազգահամարն աւետարանին, վասն ինելոյ դուստր և Թոռունք Աքայաբու:

Ամասիա ⁴ ամս ԻԹ: Ազարիա, որ և Ողիա ամս ԾԲ՝ ի ԽԹ՝ ամի Ողիայ եղաւ առաջին Ողոմպիադն: Յովսթամ ամս ԺԶ: Աքազ ամս ԺԶ՝ ի մետասան ամի Աքազու գերեցաւ Իսրայէլ ի Սաղմանասարայ:

Եզեկիա ամս ԻԹ: Յիններորդ ամի Եզեկիայ, Թոմելոս ըզՀռոմ շինեաց:

¹ Գ. Դ. Ե. Է. Թ. Ասա: ² Բ. ԽԵ. ³ Այլք չունին այս բացատրութիւնն « ի սորա..... » ⁴ Ոմանք Ամասիա:

ՅԱՔՐԱՀԱՄԷ ՌՄՁԳ՝ ամֆ: Առ սովաւ էր՝ մարգարէն Միքիա Մորսաացի: Սոյն ինքն եղեկիա խորտակեաց զօճն պղնձի զոր արար Մովսէս, զի մինչև ցայն պաշտէին զնա որդիքն Իսրայէլի, և անուանէին զանուն նորա Նէեսթան, և յովովք ի նոցանէ ուսան զօճապաշտութիւն: ¹

Մանասէ ամն ԾԵ: Ամուս ամն ԺԷ: ² Յովսիա ամն ԼԱ: Յովաքազ ամիսս Գ: ԶՅովաքազ գերի տարաւ Նեքաւով և թագաւորեցոյց զԵղիակիմ: Եղիակիմ որ և Յովակիմ ամն ԺԲ: Ի սորա Ժ. երորդ ամին Նաբուքոդոնոսոր զՀրէաստան հնազանդեցոյց և հարկ առեալ յԵղիակիմայ գնաց:

Յովակիմ որ և Յեքոնիա ³ ամիսս Գ: Դարձեալ ել Նաբուքոդոնոսոր և առ զՅովակիմ գերի: Մատթանի որ և Սեդեկիա ամն ԺԱ. ՅԻԺ. ան ամի Սեդեկիայ՝ Նաբուքոդոնոսոր Գաղղէացի առ զԵրուսաղէմ, և զտաճարն հրձիգ արար. աւեաց տաճարն զամն ՆԽԲ. սկիզբն գերութեանն եղև, ԽԷ. Ողոմպիադաւն ի ի չորրորդ ամէն, և ձգեցաւ ամն Հ: Յետ Ի. ⁴ ամի գերութեանն վախճանի Նաբուքոդոնոսոր: Իսկ ըստ ազգաբանութեան Մատթէի, ծնանի Յոքոնիա ⁵ զՍաղաթիէլ ամաց ԾԶ:

Զօրաբարէլ ԾԶ: Աբիուդ ԽԵ: Եղիակիմ Կ: Ազուր ԼԹ: Սադուկ ԼԱ: Ի Սադուկայ առաջին ամին Աղէքսանդր Մակեդոնացի: (8)

Աքին ԼԴ: Եղիուդ Լ: Եղիազար ԿԲ: Մատթան ԼԸ: Յակովբ Կ: Յովսէփ ՀԶ: Յիսուս Գրիստոս ծնանի ի Բեղղէէմ Հրէաստանի: Եւ առնեն ի նորոգմանէ տաճարին մինչև ցծր. նունդն Գրիստոսի ամֆ ՇԺԸ: Ի Սողովմոնէ և յառաջին շինութենէն յերկրորդն՝ ամֆ ՇԺԲ. և յեւիցն ի Սողովմոն ամֆ ՆԶ. և յԱքրահամէ յեւքն ամֆ ՇԵ. և ի Զրհեղեղէն յԱք-

¹ Կյւք չունին՝ Առ սովաւ ² Այլք ԺԲ. ³ Ոմանք՝ Ոքոնիա: ⁴ Թ. քառասուն. ⁵ Բ. Յեքոնիա:

րահամ ամբ ԶԽԻ՝ յԱդամայ ի Զրհեղեղն ամբ ՍՄԽԻ՝ և մի-
անգամայն յԱդամայ ի ծնունդն Քրիստոսի ամբ ԲՃՂԸ՝ ըստ
եօթանասնիցն:

Դարձեալ գրեմք զթագաւորսն Խորայէլի՝ և զժամանակս
նոցա: Յետ մահուանն Սողովմնի, որպէս ասացաւ վերա-
գոյն, ի սկզբան թագաւորութեանն Ռորովամու, յառաջին
ամին թագաւորէ ի Սամարիայ¹ ժ. ազգին Յորոբովամ²
որդի Նաբատայ ամն իբ. եւ որպէս մարգարէանային յա-
ւուրս Դաւթի, Գաթ, Նաթան, Ասաի, Նոյնպէս և յաւուրս
Սողովմնի, Սադովկ, Աքիայ Սելոնացի, Սամեա, Նոյնպէս
և յաւուրս նորա մարգարէանային և յաւուրս որդւոյ սորա
Նաբատայ, Աքիայ,³ և որ ի Սամարիայ ի վերայ սեղանոյն,
զՅովայ՝ Յովէլ, Ազարիա որ և Ադդով, Անանիա: Նաբատ
ամն Բ. Բաաս ամն ԻԴ: Եղա⁴ ամն Բ: Զամբրի աւուրս⁵ է:
Ամբրի ամն ժԲ. Աքաաբ ամն իբ:

Առ սովաւ մարգարէք Աբդիու, Եղիա, Յեսու, Ոգիէլ, Մի-
քայէլ՝ իսկ սուտ մարգարէք, Սեղեկիա, Եղիեզեր: Ոքողիա
ամն Բ: Յովրամ ամն ժԲ: Դարձեալ մարգարէանայ Եղիա և
Եղիսէէ, յեօթներորդ ամի Յովրամայ վերացաւ Եղիա:

Յէու ամն իԸ: Զսպառնալիս բարկութեանն առ Աքայաբ,
և առ Եզաբէլ կին նորա, Յէու Հան ի գլուխ, զի կոսո-
րեաց զեօթսնասուն⁶ որդիսն Աքայաբու, և զՍիդոնացին
Յեզաբէլ, և Ն. մարգարէ զգարշելեացն, և էր մարգարէ
Եսայիէլի Ազարիա:

Յովաքազ ամն ժԷ: Ի սորա յաւուրս Յովաս արքայ Յուդայ
սպանանէ զԱզարիա, և Եղիսէ մեռաւ: Յովաս ամն ժԶ: Յո-
րոբովամ ամն իԱ: ⁷ Ի սորա-աւուրս մարգարէնային Ովսէէ,

1 Այլք՝ ի վերայ 2 Ոմանք Յերերովամ: 3 Սամիա, և որք...:

4 Ոմանք Եղիա: 5 Բ. ամիսս: Դ. Է. Ը. ամս: Թ. ամն ԽԱ. 6. Թ. Ծ.

7 Է. ժԳ.

Ամուսնի, Եսայի, Յովնան: Զաքարիա ամիսս 2: Սեղիւում՝ աւուուրս ԽԵ. Մանայէմ ամս Ժ: Փակէէ ամս Ժ: Ի յիններորդ ամին Փակէի եղաւ առաջին Ողոմպիաթն: Փակէէ միւս ամս Ի: Ովսէէ ամս Թ: ¹ Առ Ովսէիւ Ժ. ցեղքն գերեցան ի Սաղմանասարայ, և բարձաւ թագաւորութիւնն Խարայէլի, որք ի Սամարիա, ի մետասան ամին Աքազու տւեալ ամս ՄԾ., աւեր տաճարին յերուսաղէմ՝ ի Նաբուքոդոնոսորայ՝ առ Սեղեկիաւ՝ լինին ամբ 352: (9)

Յաղգէն Ղւեայ քահանայի ցգերութիւնն Յուդայ. ² ի մնացորդաց: Ահարոն. եղիազար. Փենէէս. Աբիովտ. Բորբի. Ոզիա. Զարեա. Մաթիովթ. Ամարիա. Աքիտովի. Սադովկ. Աքիամնա. Ազարիա. Յովնան. Ազարիա. Ամարիա. Աքիտովի. Սադովկ. Եղիւում. Եղքիա. Զազարիա. Զարեհ. Յովսեփեկ որ գնաց ի Բաբելոն ի ժամանակ գերութեանն Յուդայ ի Նաբուքոդոնոսորայ: Այսոքիկ գրեալ է ի գիրս Մնացորդաց:

Եւ արդ որպէս յերեքտասան ամի Յովսիայ արքայի Յուդայ սկիզբն արար մարգարէութեան Երեմիա, և դարձեալ ի ԻԲ. ամի նորուն Սոփոնիա և Երեմիա մարգարէանային, և դարձեալ ի չորրորդ ամի Սեղեկիա, Բարուք և Երեմիա. և որպէս յութերորդ ամի գերութեանն՝ Դանիէլ և Եզեկիէլ ի Բաբելոնի. և կամ յ'ԼԸ. ամին Անգէոս և Զաքարիա, և ի վերջոյ ի ԿԶ. ամին Նոյնք՝ Անգէ և Զաքարիա՝ և Մաղաքիաս: Յայլում պատմութեան ասի մարգարէանալ ի սոսինս, Նաւումայ, Ամբակումայ, Մաղաքիայ, Դանիէլի: Արդ այսպէս որպէս ի գերութեանն տեսանողս և մարգարէս տուեալ, Նոյնպէս և յարձակմանն յետ Հ. ամացն առաջնորդէր Զօրաբարէլ, որ նորոգէր զտաճարն և զքաղաքն. և քահանայապետօք վարէին մինչև ցօծեալն առաջնորդ: 5

1 Ե. Ժ. 2 այլք չունին այս վերնագիրը: 3 2 Ը. առաջներորդ:

Յորում կատարեցաւ մարգարէութիւն Նահապետին Յակովբայ, զի ասէր. «մի պակասեցէ իշխան Յուդայ և մի պետ յերանաց նորա, մինչև եկեսցէ այն որ իւրն է իշխանութիւն» :

Արդ էր ընդ Զօրաբարէլի քահանայապետ Յեսու Յովսեփէի որդի: Յակիմն՝ որև Յակիմ, որդի Յեսուայ: Եղարիոս՝ որև Եսէասիբ, որդի Յակիմայ: Էր և Եզր քահանայ և դպիր օրինացն սրբոց, և վարդապետ երևելի նոցա, որ ի Բաբելոնէ ի Հրէաստան ելանէր: Յովզա՝ որդի Ասիբայ: Առ սովաւ Նեեմի տակառապետ Արտաշէսի, որ և էր Եբրայեցի, ելանէ ի Բաբելոնէ յերուսաղէմ և կանգնէ զպարիսպն: Յոհաննէս որդի Յուդայի: ¹ Յատդուս որդի Յոհաննու: Առ սովաւ Աղեքսանդր Մակեդոնացի եկեալ յերուսաղէմ Աստուծոյ երկիր եպագ: Ռնիա, որդի Յատդեայ: Սիմոն որ արդարն կոչեցաւ, Եղիազար՝ եղբայր ² Սիմոնի: Առ որով եօթանասունքն թարգմանեցին զեբրայեցի աստուածեղէն գիրս ի Յոյն բարբառ հրամանաւ Պտղոմեայ: Մանասէ՝ հօրեղբայր Եղիազարու: Ռնիա, որդի Սիմոնի արդարոյ: Սիմոն որդի Ռնիայ: Առ սովաւ Յեսու Սիրաքայ:

Ռնիա որդի Սիմոնի: Իսկ յետ ԼԳ. ամաց, Անտիոքոս Եպիփանէսն երթեալ ի Հրէաստան, զքահանայապետութիւնն Հրէից Յեսուվայ, որ և Յասոնն կոչէր, տայր եղբօր Ռնիայ, և ապա ի նմանէ հանեալ տայր Ռնիայ, որ և Մենեղաւոսն կոչէր. և յետ Ե. ամի երթեալ յերուսաղէմ կողոպտէր զտաճարն, և զԱրամազդայ զՊղոմպիական զպատկերն կանգնէր, և ի շամբին ³ զօտարասիրին Արամազդայ:

Առ այնու ժամանակաւ Մատաթիա ոմն ի քահանայիցն, որդի Ասամովնայ, ի Մովզէիմ ⁴ գեղջէ, հանդերձ որդւովքն

1 Բ. Յովիդիայի. Դ. Ե. Զ. Ե. Ը. Յովդայի. 2 Ե. որդի: 3 Զ. Ը. շարմին. 4 Բ. Դ. Բ. Մատդէիմ:

մարանչէր ընդ զօրսն Անտիոքայ, յորում և Յուդա որդի նորա հալածէր զնոսա, և զտաճարն սրբէր, և զհայրենի կրօնս նորոգէր՝ որ զերիս ամսն եղծեալ էր:

Իսկ յետ Մենեղեայ քահանայապետի Հրէից՝ Աղկղիմոս,¹ որ և Յակիմոս, որ չէր յազգէ քահանայիցն, յաջորդէ զքահանայութիւնն: Վասն որոյ Ռիա քահանայի որդի երթայ յեգիպտոս, քաղաք շինէ զԱմովպօլիս, և ի նմա տաճար նման երուսաղէմի: Իսկ Աղկիմոս գրգռեալ ընդ Յուդայի, և յետ սակաւ աւուրց,² սատակի յԱստուծոյ, և ամենեքին Յուդայի տային զքահանայութիւնն:

Յուդայ որ և Մակաբէ³ ամս Գ. ի ՃԾԵ. յողովպիադին, Յովնաթան որ և Ափուլթ⁴ ամս ԺԹ: Սիմոն, որ և Թարոսի՝ ամս Ը: Հիւրկանոս որ և Յովնաթէս⁵ ամս ԻԶ. Արիստաբուլոս ամ Ա: Արիստաբուլոս ի վերայ քահանայութեան թագեղ: Յաննէոս՝ որ և Աղեքսանդրոս ամս ԻԷ: Աղեքսանդրա կին Աղեքսանդրու ամս Թ: Այս Աղեքսանդրա Սաղինա⁶ կոչեցաւ. Հիւրկանոս ամս ԼԴ.⁷ զի Արիստաբուլոս և Հիւրկանոս որդիք Աղեքսանդրի ընդ միմեանս կռուէին: Պոմպիլոս⁸ Հռովմայեցի եկեալ զԱրիստաբուլոս կապեալ ընդ իւր տարաւ և զՀիւրկանոս քահանայապետ հաստատէր, որ զկնի ԼԴ. ամաց գերեցաւ⁹ ի Պարթեաց, և վախճանի Հրէից թագաւորութիւնն,¹⁰ և օծեալքն առաջնորդք զոր Դանիէլ ասաց. «զի օծեալ առաջնորդք քահանայապետքն էին, որք յետ դարձի գերութեանն առաջնորդէին ժողովրդեանն»: Սկսեալք առ Դարէհիւ ի ԿԵ. Ողովպիադին, դադարեցին

1 Այլք՝ Աղկիմոս: 2 Ե. Ե. յետ սակաւուց: 3 Ը. Թ. Մակաբէա. Մակաբէա. ոմանք ամս Դ: 4 Գ. Ղափուտ. Դ. Յաքուլթ: 5. Բ. Յովհաննէս. Դ. Յովթանէս: 6. Դ. Սաղային Թ. Աղեքսանդէա: 7. Դ. ԻԴ: 8 Դ. Ե. Զ. Ը. Պոմպիլոս: 9 Զ. Ը. գրեցաւ Պալթեաց: Դ. ԿԵ գաւ: 10 Գ. ի Հրէից.....

ի ճշգ. Ողովկադին, ըստ Դանիէլեան մնորգարէութեանն, նշանակաւ¹ եօթներորդացն, զի յետ Հիւրկանեայ ոչ ևս ի քահանայական ազգէն կային, այլ աննշանք ամսօրեայք, և տարեորք, և Հերովդէս այլազգի տիրէր, յորոյ ԼԲ. ամի ծնանի Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս, որում փառք յաւիտեանս ամէն:²

Արդ ըստ յառաջագրին պայմանի զազգն Սեմայ նշանակեցաք մինչև ցգալուստն Քրիստոսի, օժանդակեալք յասուուածաշունչ գրոց. ժամ է արդ. զՔամայն շարագրել, ոչ այնպէս որպէս զՍեմայն որդի ի Հօրէ պայագատել. այլ զթիւս ամաց և զանուանս թագաւորաց, և թէ որ ազգ հարստացեալ, մի զմիով ելեալ հասանէին³ առ մարմնաւ փրկչին. և յորում տեղւոջ մնաց բանն՝ յորժամ ըզՔամայն գրեցաք զսերունդ՝ որչափ ուսաք ի գրոց սրբոց, առցուք ի ձեռն գրել ի ստոյգ մասունից, ըստ Եւսեբեայ ժամանակական կանոնացն, և Մովսէսի Հայոց վիպագրի, որ ասէ այսպէս՝ զԲէլայ առ որով նախնին մեր Հայկ: Բազումք, բազում ինչ այլ ընդ այլոյ պատմեցին, բայց ես ասեմ զԿռոնոսդ անուն և զԲէլ, Ներրովթ լեալ, որպէս և Եգիպտացիքն թուեն հաւասար Մովսէսի, այսպէս. Եփեստոս⁴ . . . արեգակն, Կռոնոս, որ է Քամ, Քուշ, Ներրովթ, թողեալ զՄեստրայիմ. զի առաջին իւրեանց ասեն լեալ մարդ զԵփեստոս: Հաւանելի է ի սմին Բէլայ զառաջիկայ շարագրութիւնս: Սա շինեաց զՈւռհայ, զոր յետոյ քակեաց Սենեքերիմ, և շինեաց Սելեկիոս, որև զՍելեկիա շինեաց: Յետ Խ. ամի մահուանն Բէլայ՝ որ է Ներրովթ, ասեն թագաւորեալ Կամբիրոս Քաղդէացի. սա շինեաց զՇօշ քաղաք, որ է

¹ Թ. նշանակաց Ե. րորդացն: Դ. նշանակաց Ե. . . . 2 Թ. ունի վերնագիր՝ յաղագս քահանայիցն ազգաբանութեան: 3 Ա. Դ. Զ. Բ. Թ. հանէին: 4 Ե. որ է:

Ասպահան. սա եգիտ զներկուածս, և զնկարս ի կտաւսն. սա երեք աչք ունէր, և եղջիւր և էր հսկայ, և սա շինեաց չափս և կանգունս և կշիռս, և եհան զհեքրովթեանսն: ¹

Բէլ ամենայն Ասիաստանի թագաւորէ բաց ի Հնդկաց ամն եփ: Նինոս նոյնպէս յետ Բէլայ ամն ԾԲ. ի ԽԳ. ² ամին Նինոսի ծնանի Թարա զԱբրահամ, սա շինեաց զՆինուէ: ³ Շամիրամ կին Նինոսի ամն ԽԲ: Զամէս, ⁴ որւ և Նինուաս, ամն ԼԲ: Արիոս ամն Լ: Արաղիոս ամն Խ: Քսերքսէս, ⁵ որւ և Բաղիոս ամն Լ: Արմամիթրէս ամն ԼԸ: Բեղքոս ⁶ ամն ԼԵ: Բաղէոո ⁷ ամն ԾԲ: Աղտադաս ամն ԼԲ: Մամիղոս ամն Լ: Ի սորա ԺԳ. ամին վախճանի Յովսէփ:

Մամիղոս միւս ամն Լ: Սպարեթոս ամն Խ: Մանքաղէոս ամն Լ: ⁸ Սպերոս ⁹ ամն Ի: Ի սորա երրորդ ¹⁰ ամին Նախ Կեկրոպս թագաւորեաց Աթենացւոց: Ասկատադէս ամն Խ: ¹¹ Ի սորա ութերորդ ամին լեալ Մովսէս, Զ. ամեայ և հանէ զԺողովուրդն յեգիպտոսէ: Ամէնտես ամն ԽԵ: Բելոքոս ամն ԻԼ: Բաղէպարէս ամն Լ: Լամբրիթէս ամն ԼԲ: ¹² Պաննիաս ամն ԽԵ: Սովսարմոս ամն ԺԹ: Զովսարէս ամն Ի: Ղամբերէս ամն Լ: Միթրէոս ամն ԻԼ: Տօտանէս ամն ԼԱ: Ի ԻԵ. ամին Տօտանայ, Եղիոն քաղաք առաւ: Տևտէոս ամն Խ: Ոթինւս ամն Լ: Դերկիղոս ամն Խ: Եւպաղղէս ամն ԼԸ: Ի սորա ԼԳ. ամին, չորրորդ ամն Սողովմոնի՝ և շինել տաճարին: Լաւոս-թենէս ամն ԽԵ: Հրէից ազգն յերկուս բաժանի:

Պերտիադէս ամն Լ: Ոփրատէոս ամն Ի: ¹³ Ոփրատանէս ամն Ծ: Ակրապաղէս ամն Խ: ¹⁴ Թոնոսկոնկողերոս, որ կոչի

¹ Այլոց մէջ չկայ «Սա շինեաց» ² Գ. ԽԴ. ³ այլոց մէջ չկայ՝ «սա» ⁴ Գ. Զամեսոս. ⁵ Ոմանք՝ Քսերքէս, Քսերքսէ: ⁶ Ա. Ը. Բեղքոս. ⁷ Ը. Բարէէս: Ա. Գ. Ը. Թ.՝ ԺԲ. ⁸ Գ՝ Զ. ⁹ Գ. Թ. Սեփերոս. ¹⁰ Ը. Թ. երկրորդ: ¹¹ Ե. ԺԵ: ¹² Դ. Ղաբրիտէ. Ե. Լ. Գ. Լամբրիտէս. ¹³ Ա՝ Խ. ¹⁴ Ոմանք՝ ԽԲ.

յունարէն Սարգանապալլոս ամն ի: ¹ Ի սորա ժամանակս
գնաց Յունան քարոզ Նինուէի, և սա է որ զղջացաւ և դար-
ձաւ առ Տէր: ² Այս Սարգանապալլոս երեսներորդ եօթնե-
րորդէ ի Բէլայ՝ Ասորեստանեաց վերջին լեալ թագաւոր, թու-
լամորթ և բարեկեաց, յուլութեամբ անցոյց, քան որ յառաջ
էին քան զինքն, վասնորոյ և վարբակէս ոմն Մեդացի գա-
ւառաւ, առաքինի արութեամբ, ³ և լաւ սրտին քաջութեամբ,
զօրավար էր Մարաց՝ մի յայնցանէ որք ամի ամի երթային
ի Նինոս քաղաք՝ ի զօրավարութիւն: Սա ծանուցեալ զան-
մարդի բարս նորա, խտացուցանէր ⁴ առատութեամբ բարե-
կամս իւր. մանաւանդ զսպարապետն Բաբելացւոց զԲեղե-
սիոս, ⁵ որով տուեալ ճակատ ի պարտութիւն մաւնեալ
զՍարգանապալլոս. և նա մտեալ յապարանս իւր Հոյ ճարակ
տուեալ զանձն մեռանի: Իսկ վարբակէս զԲելեսիա, ⁶ Բաբե-
լոնի արքայ կացուցեալ, որպէս զմերն Պարոյր պսակեալ,
վասն զի օգնականութիւն գտեալ և ի նմանէ ևս, ինքն
ի Մարս փոխեաց զիշխանութիւնն Ասորեստանեաց, և էր
իշխանութիւն ⁷ մինչև ց'իւնկէս ⁸ Մարաց թագաւոր: Իսկ
ի միջին ժամանակին, առանձին Հարստանային Քաղզէացիքն,
որոց ուրոյն իմն գրեն ժամանակացն յաջորդութիւնքն: ⁹
Եւ այլ ազգք ընդ ¹⁰ իւրաքանչիւր թագաւորօք ¹¹ են: Եւ արդ
աստանօր գրել պարտ է զՔաղզէացւոց ¹² թագաւորս:

Փուս. ամն ԺԶ: Ի սորա ԶԺ. ան ամին եղաւ առաջին Ողոմ-
պիադէն: Թակղաթփաղասար ամն իէ: Սա յերրորդ ¹³ ամին ել
ի Հրէաստան և զմեծ մասն գերեաց: Սաղմանասար Ասորես-

1 Գ. Խ: 2 Այլք չունին այս բացատրութիւնը: 3 Ը՝ վարուք:
4 Այլք ոմանք՝ խտացուցանէր: 5 Գ. Բելեսիս: Ը. Բեղիոս: Է. Բե-
լէուս: 6 Այլք Բելեսուս: 7 Գ. Գ. Զ. Է. Թ. անիշխանութիւն:
8 Զ. Ը. Գեուկէս: Է. Դէկոս: 9 Թ. յաջողութիւնք. Ը. յառաջնոր-
դութիւն: 10 Գ. Ը. ըստ: 11 Գ. Գ. թագաւորք: 12 Բ. Գ. Ե. Զ.
Է. Ը. Թ. Բաբելացւոց: 13 Բ. Գ. Թ. յերեքտասան ամին:

տանեաց ամս թՋ. եւ սա յերրորդ ամին իւր, և յութերորդ Ողոմպիադին գերեաց զԺ. ցեղսն իսրայէլի, և եբարձ զթագաւորութիւնն որ ի Սամարիա: Սենեքերիմ Ասորեստանեաց ամս թԸ: Սա ել ի վերայ երուսաղէմի, և զքաղաքն Յուդայ պաշարեաց, ուստի մինչև ի Նաբուքոդոնոսոր թուեն Գաղղէացւոց վիպագիրքն ¹ ամս ԶԸ. և սա ² յետ Սենեքերիմայ: Ասորդան որդի նորա ամս Ը: Ասամովգէս ամս ԻԱ: Եւ Նորին եղբայր ամս ԻԱ: Եւ ապա Նաբուկադոսար ³ ամս Ժ: Մարուգաք Բաղդան ամս Ժ: Եւ ապա Նաբուքոդոնոսոր ամս ԽԳ. ի ԻԲ. ⁴ Ողոմպիադին: Սա ի Ժ. երորդ ամին Եղիակիմայ և իւրն՝ Հնազանդեաց զՀրէայսն և զմեծ մասնն ի գերութիւն տարաւ, զԴանիէլ և զերեք մանկունքն յետ Գ. ամի, զի այլ եկն և տարաւ գերի և զՅովակիմ: Իսկ ի ԽԳ. ամի իւր՝ առ զերուսաղէմ. և յետ Ե. ամնոց այրեաց Նաբուգարդան դահճապետն զտաճարն. և ի Խ. ամի գերութեանն վախճանի Նաբուքոդոնոսոր. և յաջորդէ ի տեղի նորա որդի նորա որ է Բաղտասար. և իդմարուգակ ամս Բ: Յետ որոյ Աստիագէս ⁵ ամ մի. յորս ետես՝ երեւեալ յորմն գրեալ զգիրն զոր մեկնեաց Դանիէլ: Դարեհ մար՝ ամս Դ: Դարեհ—Արշաւիր ամս Գ: Եւ ապա Բարձեալ Բաբելացւոցն իշխանութիւն: Բայց մեք զՄարացն կարգեսցուք զթագաւորս:

Յետ Սարգանապալեայ թագաւորէ առաջին վարբակէս ⁶ ամս ԻԸ: Սովսարմոս ամս Լ: Մամիկար ամս Խ: Կարդիկեաս ⁷ ամս ԺԳ: Դիոկէս ամս ԾԴ: Սա զԵկբատանա շինեաց: Փրաւորտէս ամս ԻԴ: Կիաքսարէս ⁸ ամս ԼԲ: Աշդահակ ամս ԼԸ:

1 Ե. Վերագիրքն: 2 Դ. Ե. Ե. Զ. Ը՝ առեն: 3 Դ. Նաբուքոդոնոսոր: Բ. Նաբուքալքար: 4 Այլք՝ ԽԲ: 5 Ոմանք. Աստիատէս: 6 Գ. Ե. Ե. Ը. մար. ամս ԻԲ: 7 Ե. Կարդէաս. Ը. Մարդիկէաս: 8 Ոմանք Կուաքսարէս:

Զսա սպանանէ Տիգրան Հայկազնի աջակից Կիւրոսի Պարսից։ Եւսեբի և այլ պատմագիրք ասեն։ Թէ միայն Կիւրոս ընկեաց զԱշդահակ և եբարձ զՄարաց թագաւորութիւնն։ Բայց Մովսէս Տիգրանայ՝ ասէ՝ սպանեալ զԱշդահակ և ճշգրտէ՝ յօլովակի իրօք՝ տեսլեամբ երազոյն, և խորամանկ՝ կեղծաւորութեամբ առնուլ զքոյրն Տիգրանայ, և նմա յայտնեալ զխորութեան սրտին զխորհուրդն, զոր իմացեալ Տիգրանայ զոր տեսեալ յանուրջս, նա ի տուրնջեան կատարեաց։ Այլ թէ և զԿիւրոս ասեն՝ չէ անդէպ, զի ի միում գոլով ժամանակի և Տիգրան գործակալ և նիզակակից՝ Կիւրոսի զնորա կատարէ հրաման։

Բայց յայսմ վայրի կամիմ և զԼիւդիացւոց թագաւորութենէն գրել, զի յԲԺ. ան ամի Սովսարմիւսեայ Մարաց թագաւորին կարգեցաւ առաջին Ոլոմպիադն, և ի նմին ամի թագաւորէ Լիւդացւոց առաջին՝ Արգիստոս՝ Աղիատտայ՝ ամն ԼԶ։ Աղիատտէս՝ ամն ԺԳ. Մելէս՝ ամն ԺԲ։ Կանդօլլէս ամն ԺԷ։ Զայսմ զԿանդօլլեայ վէպ համբաւէ Հերոդոտոս թէ տուփացեալ յիւր զուգակիցն, կարծէր քան զամենայն կին գեղեցիկ գոլով նմա. և մերկ ի հանդերձէն գաղտ ցուցանէր զնա Գիգեայ, զոր իմացեալ զայն ամուսնոյն՝ ցասմամբ զեղոյր ընդ առականսն՝ և տայր սպանանել զԿանդուլլէս՝ կին լինելով ինքն Գիգեայ։

Գիգէս՝ ամն ԼԶ. Արգուս՝ ամն ԼԸ։ Սադիարտէս՝ ամն ԺԵ։ Աղիատտէս ամն ԽԹ։ Կրոյիստոս ամն ԺԵ. զոր ի ԳԺ. ան ամի Կիւրոսի ասի վախճանեալ ի նմանէ, և վճարիլ թագաւորութեանն Լիւդիացւոց։ Իսկ Մովսէս Հայոց պատմագիր Արտաշէսի Պարթևի ասէ՝ կալեալ զԿրոյիստոս, և բազում

1 Ոմանք ճշմարտէ. 2 Ե. խորամանկի. 3 Է. նիզակակիր. 4 Է. Զ. Ը. Արտաւոս. 5 Է. Կելես. 6 Է. Կադիարտէս. 7 Ոմանք Կրաստոս. Կրիւստոս։

վկայս ի մէջ ածէ, զոր յիւրում գիրսն գտցես: Արդ՝ ըստ այս գունի պատմութեանս զԲաբելացւոցն, և զՄարացն, և զԼիւդացւոցն բարձեալ զիշխանութիւն թագաւորէ՝ Կիւրոս ամս 1:

Սա յառաջին ամին իւրոյ արձակեաց զգերի ազգին Հրէից և՝ Բիւրս, որք եկեալ յերուսաղէմ զսեղանն կանգնեցին, և հիմունս արկին տաճարին. և վասն շրջակայ ազգացն անկատար մնաց գործն [մինչև ցԴարեհ վշտասպեայ: Տմիւրիս ⁴ Բամբիշն Մասագեցւոց ² սպան զԿիւրոս: Կամբիւսէս ³ ամս Թ: Մոգքն Բ. եղբարք ամիսս ⁴ Ը: Դարեհոստը վշտասպեայ՝ ամս 12: Ի սորա երկրորդ ամին շինէ Զօրաբաբէլ զտաճարն, և կատարի, ի Դ. ամս. ի Կ. և Ողոմակադին: ⁵ Քսերքսէս Դարեհի ամս 10: Արտաւան ամիսս 1: Արտաշէս երկայնաբազուկ ամս 10: Զեսթեր ոմանք առ սովաւ ասացին, բայց ես չառնում յանձն ասաց Եւսեբի. զի Եզրի գիրքն որ առ սովաւ էին, չյիշէ ինչ անդ: Քսերքսէս ամիսս Բ: Սոկրիմանոս ⁶ ամիսս 1: Դարեհ ⁷ հարճորդի ամս 10. Ի 20. Ողոմակադին: Արտաշէս ուշեղ ⁸ ամս 10: ⁹ Առ սովաւ Եսթեր: ¹⁰ Արտաշէս որև Ովքոս ամս 12: Արտաշէս ¹¹ Ովքայ՝ ամս Դ: Դարեհ Արշամայ ամս 2: Բաւեալ ամս Մ1:

Ապա Աղեքսանդր Մակեդոնացի թագաւորէ յառաջին ամի ի ՃԺԱ. Ողոմակադին, և յ'է. ամի իւր զԲաբելոն կալաւ, ըզԴարեհ սպան և եբարձ զՊարսից տէրութիւնն: Իսկ աստանոր վասն զԱղեքսանդր յիշելոյ կամիմք ի սկզբանէ զթագաւորսն Մակեդոնացւոց զգրի հարկանել, զի Աղեքսանդրոս ոչ առաջին՝ այլ ԻԴ. էր: Իսկ առաջին թագաւոր Մակեդոնացւոց

1 Ե. Տմիւրի: Է. Տամուրի: 2 Գ. Մարսագաց. Է. Մասացոց: 3 Զ. Բամբիւրս: 4 Թ. ամս: 5 Է. ունի. և այս է ըստ աւետարանին զոր ասէ թէ Խ. և Զ. ամ շինեցաւ զտաճարն: 6 Գ. Սոկրիմանոս: 7 Ե. Դարհէհ: 8 Է. ուշեղ: Ը. Մուշեղ: 9 Գ. Ի. Զ. 10 Զ. Իսէրթ: 11 Ե. Արշէս: Գ. Արտաշէս Արմեսավբա:

եղև Կարանաս՝¹ ամն իբ: Կոյինոս՝² ամն ժբ: Տիւրինաս³ ամն ԼԸ: Պերդիկաս ամն ԾԱ: Արգեդոս՝ ամն ԼԸ: Փիլիպպոս՝ ամն ԼԸ: Այերայոս ամն ԻԶ: Աղկետաս՝ ամն ԻԹ: Ամինտաս ամն Ծ: Աղեքսանդր՝ ամն ԽԴ: Պերդեկոս՝ ամն ԻԸ: Արքեղայոս՝ ամն ԻԴ: Որեսաէս՝ ամն Գ: Արքեղաւոս ամն Գ: Ամինտաս՝ ամն Ա: Պաւսանիաս՝ ամն Ա: Ամինտաս՝ ամն Զ: Արգէոս՝ ամն Բ: Ամինտաս՝ ամն ԺԸ: Աղեքսանդրոս ամն Ա: Պտղոմէոս ամն Դ: Պերդիկաս՝ ամն Զ: Փիլիպպոս ամն ԻԶ: ⁴ Աղեքսանդրոս Փիլիպպեան՝ ամն ժբ: և ամիսս Զ:

Սա տիեզերակալեաց ընկեցեալ զբազում թագաւորս կեցեալ ամն ԼԲ: ⁵ Վախճանի ի Բաբելոն, և ապա ի բազումն անկեալ իշխանութիւնն: Թագաւորէ նմին Մակեդոնացւոցն, Փիլիպպոս՝ որև Աքիտէոս, և յԱղեքսանդր եգիպտոսի, Պտղոմէոս՝ Ղազոսի: Եւ յետ Ե՝ ամի Ասիացւոց թագաւորէ Անտիգոնոս: և յետ ժբ: ամի մահուանն Աղեքսանդրի, Ասորւոց, և Բաբելոնի, և վերնոյ կողմանցն թագաւորեաց Սելևկիոս Նիկանուր: Իսկ վասն յիշելոյ զսոսա յայսմ վայրի կամիմք զանուանս իւրաքանչիւրոցն գրով ցուցանել: Գետ Աղեքսանդրի՝ թագաւորէ Մակեդոնացւոց առանձինն Փիլիպպոս, որև Արգէոս ամն Է: Կասանդրոս ամն Է: ⁶ Որգիք սորա ամն Դ: Դեմետրոս ամն ԺԵ: Պիւռոս՝ ամիսս Է: Լիսիմաքոս՝ ամն Ե: և ամիսս Է: Պտղոմէոս Կերօնոս ամն Ա: և ամիսս Թ: Մելաքոս ամիսս Բ: Անտիպատրոս՝ աւուրս ԽԵ: Սոսթենէս՝ ամն Բ: Անտիգոնոս Գոնատաս՝ ամն ԼԶ: Դեմետրոս՝ ամն Ժ: Անտիգոնոս՝ ամն ԺԵ: Փիլիպպոս ամն ԽԲ: Պերսևս ամն Ժ: Գետ սպանմանն Պերսևսի, Հռոմայեցիքն զՄակեդոնացիսն ազատս արարին, ինքնօրէն աղիկամիս թողին ամն ժԴ: Սուտ Փիլիպպոսն ամն մի: Բովանդակ ամն ՈԽԵ: ⁷

¹ Թ. Կարաս: ² Գ. Կոյինտոս: ³ Դ. Տիւրոս: ⁴ Զ. Ը՝ ԺԶ: ⁵ ԼԶ, ԼԶ: ⁶ Բ. Գ. Կասամանդրոս. ամն ԺԹ: ⁷ Գ՝ ՈԽԵ:

Ժամանակ է և զայլոցն գծագրել: Յետ Ե. ամի մահուանն Աղեքսանդրի թագաւորէ Ասիացւոցն՝—Անտիոքոս ամն ԺԸ: Դեմետրիոս Պողիորկետէս¹ ամն ԺԷ: Սոքա այսքան ընդ երկուսեանն ամն ԼԵ: Կամիմ և զոր յետ սոցայս շարակարգել:

Ասորւոց և Բաբելոնի և վերնոյ կողմանցն յետ ԲԺ. ան ամի մահուանն Աղեքսանդրի թագաւորէ Սելեկոս Նիկանովր ամն ԼԸ. Անտիոքոս Սովոներ ամն ԺԹ: Անտիոքոս Թէոս՝ ամն ԺԵ: Ի սորա մետասան ամին, Պարթևք ի Մակեդոնացւոցն ապրտամբին, և ի նոցանէ թագաւորէ Արշակ՝ յորմէ Արշակունիքն: Սելեկոս կալինիկոս՝ ամն Ի: Սելեկիոս Կերունոս՝ ամն Դ: Անտիոքոս մեծն՝ ամն ԼԶ: 2 Սելեկիւս՝ ամն ԺԴ: Առ սովաւ Մակաբայեցւոց երկրորդ պատմութիւնն:

Անտիոքոս Եպիփանէս՝ ամն ԺԱ: Սա զՀրէայն նախ բռնադատէր կռապաշտել անհնարին վշտօք, զոր ուսցիս ի գլրոցն Մակաբայեցւոց: Անտիոքոս Եւպատովր՝ ամն Բ: 3 Դեմետրիոս Սովսեր ամն ԺԲ: 4 Ի սորա յերրորդ ամին Յուդա Մակաբէ զօրավար Հրէիյ:

Աղեքսանդրոս՝ ամն Թ. և ամիսս Ժ. Դեմետրիոս ամն Գ: Անտիոքոս Սիդէացի 5 ամն Թ: Արշակ Պարթև զԱնտիոքոս սպանանէ: Դեմետրիոս միւսանգամ ամն Դ: Անտիոքոս Գրեպոս՝ ամն ԺԲ: Անտիոքոս Կիւղիկենոս՝⁶ ամն ԺԷ: Փիլիպպոս ամն Բ: (10)

Ասորոց իշխանութիւնն ցտոսա հասեալ վախճանէր, ի ՃՀԲ. Ողոմակագին:

Գրեմք և զՊտղոմեանց ժամանակն:

Զկնի մահուանն Աղեքսանդրի՝ թագաւորէ Եգիպտոսի, որպէս ասացաւ յԱղեքսանդր: Պտղոմէոս Ղազիոս ամն Խ: Պտղոմէոս Ֆիլատելֆոս,⁷ ամն ԼԸ: Սա զՀրէիցն զգիրսն ի Յոյն

1 Բ. Պողիկրետէս. Է. Պողիկատրէս: 2 Բ. ԼԱ. Է. Սելեկիոս Կուլինիկոս: 5. Գ. ԺԶ. 4 Զ. Ը՝ Դ. 5 Ա. Գ. Զ. Ը՝. Բ. 6 Ը. Սիդոնացի: 7 Կւղիկինոս 8: Զ. Եղբայրասէր:

լեզու ետ թարգմանել: Պտղոմէոս Եւերգետէս¹ ամն իջ: Պաղոմէոս Ֆիլիպատովր² ամն ժէ: Պտղոմէոս Եպիփանէս ամն ի'ի: Պաղոմէոս Փիլիմետովր³ ամն լւ:

Ի սորա ի. ամին Յուդա Մակաբէ զօրափար Հրէիցն: Պրոտոմէոս Եւերգետէս ամն իթ: Պտղոմէոս Փիսկոն որւ Սովտեր⁴ ամն ժէ: Պտղոմէոս⁵ որւ Աղեքսանդրոս ամն ժ: Պտղոմէոս որ մերժեցաւն ամն ը: Պտղոմէոս Դիոնիսոսն ամն լ: Կղէոպատրա ամն իբ: Ի սորա երրորդ ամին թագաւորէ Հռովմայեցւոցն Գայիոս որւ Յուլիոս ամն Ե. և ապա Օգոստոս ամն ԾԶ, որ սպան զԿղէոպատրա. ի Եթ. ան ամի իւրում և տիրէ Եգիպտոսի. Պտղոմեանց ժամանակը ՄՂԶ:

Արդ վասն զի յայտոսիկ ժամանեցաք թագաւորութիւն մեծարգոյ, պարտ վարկաք նախ գրել զթողլոց ազգացն ըզթագաւորսն. զի յետ ճառելոյ վասն Պտղոմեանցն ի գիրս Եւսեբիայ, ասէ վասն Յունաց՝ որպէս Յոյնք գրեն զնախնեացն զպատմութիւնս, և ապա զանուանս իւրաքանչիւրոցն գրէ: Արդ սկըսանիմք զԵգիպտացւոցն նախ և զայլս ընդ նմին, և ի վերջոյ զՀռովմայեցւոցն, յորում ամենայնքն բովանդակեն:

Առաջին Հարստութիւն Եգիպտացւոցն ի Մանեթայ⁶ ասացեալ, ունել ասէ նախ՝ Մենէս Թիւնէացի, և սորա է. որդիք ամն ՄԾԸ: Բ. Հարստութիւն Թ. թագաւորաց ամն ՄՂԷ: Գ. Հարստութիւն Մեմփացւոց Ը. թագաւորաց ամն չՂԸ: Դ. Հարստութիւն ԺԵ. ⁷ թագաւորաց Մեմփացւոց ամն ԿԼԸ: Ե. Հարստութիւն Եղեփանտացւոց ԼԱ. թագաւորաց ամն ճ: Զ. Հարստութիւն Կինմինիտովրիս՝ ամն Դ: Զ. երրորդ Հարստութիւն Կինմինիտովրիս՝ որ յիւրում ժամանակս քաջ քան զամենայն արս էր, և գեղեցիկ քան զամենայն կանայս:

¹ ԱՂԼԲ՝ Բարբերար: ² ԱՂԼԲ՝ Հայրասէր (Թ. լոււանցքում):
³ ԱՂԼԲ՝ մարգասէր: ⁴ Բ. փրկիչ: ⁵ Բ. Փիւկոն որ և: ⁶ Գ. Մանեթոսէ: ⁷ ԱՂԼԲ՝ ԺԷ:

Է. Հարստութիւն Մեմփացւոց Ե. Թագաւորաց ամն ՀԵ:
Ը. Հարստութիւն Մեմփացւոց Ե. Թագաւորաց ամն Ճ: Թ. Հա-
րստութիւն Հերակլիսպոլիտացւոց Դ. Թագաւորաց՝ ամն Ճ:
Ժ. Հարստութիւն Նոցա Լս ԺԹ. Թագաւորաց ամն ՃՁԷ: ԺԱ.
Հարստութիւն Դիպոլիտացւոց ԺԶ. Թագաւորաց ամ ԾԹ:
ԺԲ. Հարստութիւն Դիպոլիտացւոց Է. ¹ Թագաւորաց ամն
ՄԽԸ: ԺԲ. Հարստութիւնս ՃՀԳ. ամ Ի Զրհեղեղէն:

ԺԳ. Հարստութիւն Նոցա դարձեալ Կ. Թագաւորաց ամն
ՆԾԻ: ԺԴ. Հարստութիւնք Սոիտացւոց ՀԶ. Թագաւորաց ամն
ՃՁԴ: ԺԵ. Հարստութիւն Դիոպոլիտացւոց ԺԶ. Թագաւորաց ²
ամն ՄԾ: ԺԶ. Հարստութիւն Թերաքեցոց Ե. Թագաւորաց ամն
ՃՂ: ԶԺ. ան Հարստութիւնս կշռի յառաջին ամին Աբրահա-
մոս:

Հարստութիւն Հովուացն ³ ամն ՃԳ: Ի դէպ է կոչել Հովիւս
դՅովսէփ և զեղբարս Նորա: Հարստութիւն Դիոպոլիտացւոց
ԾԴ. Թագաւորաց ամն ՅԽԸ: Աստանօր ԱԺ. աներորդ Թագա-
ւորք են Քեներէս, ⁴ յորոյ Ի ԶԺ. ան ամին Մովսէս անցոյց
զԺողովուրդն, և նա Ի տեղն մնաց:

Հարստութիւն Դիոպոլիտացւոց Ե. Թագաւորաց ամն ՃՂԳ:
Յայսմ ամի առաւ ելիոն: ՅԱբրահամէ ամք ՊԼԵ: Հարստու-
թիւն Դիոպոլիտացւոց ԺԲ. Թագաւորաց ամն ՃՀԸ: Հարստու-
թիւն Տանիացւոց Է. ⁵ Թագաւորաց ամն ՃԼ: Հարստութիւն
Բուքաստիացւոց Գ. Թագաւորաց՝ ամն ԻԹ: Հարստութիւն
Տանիացոց ⁶ Գ. Թագաւորաց ամն ԽԴ. Հարստութիւն Բոկքո-
րիսսաիտացւոց ամն ԽԳ: Առ սովաւ Գառն խօսեցաւ՝ զսա
կենդանւոյն այրեաց Սաբանոն, որ յետ սորա: Հարստութիւն
Եթէոպացւոց Գ. Թագաւորաց ամն ԽԴ: ⁷ Հարստութիւն Սա-
յիտացւոց Թ. Թագաւորաց ամն ՃԿԵ: Հարստութիւն Պարսից

¹ Ոմանք ԺԶ: ² Ե՛. Ժ. Թագաւորաց: ³ Ե. Հաաք՝ Հովիւքն:
⁴ Ոմանք Քերէս. Քենքերէս: ⁵ Բ. Տատիացւոց Ե: ⁶ Բ. Տատիանացւոց:
⁷ Բ՛. ԻԴ. Գ. Զ.Ը՝ ՃԿԵ.

Ը. Թագաւորաց ամն ձի. Լ ամիսս Դ. Հարստութիւն Ամրի-
տայոս Սայիտացի ամն Զ: Հարստութիւն Մենդիսացոց Դ.
Թագաւորաց ամն ԻԱ: Հարստութիւն Սեբեննիտացւոց Գ.
Թագաւորաց ամն Ի: Հարստութիւն Պարսից Գ. Թագաւորաց
ամն ԺԶ: Որոց վերջին Դարեհ զոր սպան Աղեքսանդր:

Յառաջին ամէ ԶԺ. աներորդ. Հարստութեանն մինչև
յեօթներորդ ամն Աղեքսանդրի, որ սպան զԴարեհ և կալաւ
զԵգիպտոս, և շինեաց զԱղեքսանդրի, լինին ամբ ՌՈԶԷ:

ԶՍիկոնացւոց Թագաւորացն արդ ձեռնարկեմք գրել. որոց
առաջին ի ԵԺ. ան ¹ ամին Բելայ կացեալ Թագաւոր: Եգիպտ
ևս ամն ԾԲ: Եւրոփս ամն ԽԲ. ² ի ԽԲ. ամին սորա ծնանի
Աբրահամ: Մեղքին ³ ամն Ի: Ապիս ամն ԻԵ: Թեղքսիոն
ամն ԾԲ: Եգիգրոս ամն ԼԴ: Թուրիմաքոս ամն ԽԵ: Ի Զ. ամին
Թուրիմաքայ Թագաւորէ Արգիացւոց առաջին ինաքոս: Ղեւ-
կիպոս ամն ԾԳ: Մեսապոս, ամն ԽԷ: Երաստոս ամն ԽԶ:
Պեմէոս ⁴ ամն ԻԹ: Որթոպոլիս ⁵ ամն ԿԳ: Մարաթիոս ամն
Ժ: Մարաթիս ամն Ի: Բերևս ամն ԾԵ: Կորաքս ամն Լ:
Եպոպևս ամն ԼԵ: Ղաւոմեդոմ ամն Խ: Սիկիոն ամն ԽԴ:
Սիկիոն՝ յորմէ Սիկոնացիք կոչեցան՝ որք յառաջ Եգիպցիք ⁶
կոչէին: Պոդիքոս ամն Խ: Ինաքոս ամն ԽԲ: Փեստոս ամն Ը:
Ադրաստոս ամն Դ: Պոդիփիլէս ամն ԼԱ: Պեղասգոս ամն Ի:
Ջևքսիպոս՝ ամն ԼԱ: Բաւեալքս ամն ԶԾԸ: Յետ որոց քուրմք
կառնեայ ամն ԼԴ. այլ ոչ Թագաւորք:

Թագաւորք Արգիացւոց՝ սկսեալք ի վեցերորդ ամի Թու-
րիմաքայ, որոց առաջին ինաքոս՝ ամն Ժ. ուստի ինաքի
աշխարհն կոչի: Փորոնևս ամն Կ: Ապիս ամն ԼԵ: Արգոս ամն
Հ. ուստի աշխարհին անուն փոխեցաւ Արգիա: Կրիասոս
ամն ԾԴ: Փորբաս՝ ամն ԼԵ: Տրիոպաս՝ ամն ԽԷ: Կրոստով-

¹ Զ. ԷԺ. ան. ² Բ. ԽԵ. Ը. ԻԵ. Զ ԻԷ. ³ Դ. Զ. Ը. Թ. Տեղքին:
⁴ Ոմանք Պեմէոս ԽԹ. ⁵ Ոմանք Որթոպոլոս. ⁶ Բ. Է. Թ. Եգիպ-
տացիք. Զ. Ը. Եգիպտացիք:

պոս՝ ամն իԱ: Աթենեղոս՝ ամն ժԱ: Դանաւրոս՝ ամն Ծ: Ղինկէս՝ ամն իԱ: Աբաս՝ ամն իԳ: Դարգանեայ թագաւորեաց Տրովս, ուստի և Տրովացիք կոչեցան: Պրոխոս՝ ամն ԼԱ: Արգիացւոց թագաւորք դադարեցին բաւեալք ամն ՇԽԴ:

Ի ճ՝ երորդի ամի ծառայութեանն յեգիպտոս, և յ'ԼԲ՝ ամի փորձասոյ Արգիացւոց, թագաւորէ Աթենացւոց նախ առաջին. Կեկրովփո Ղիփիսէս՝ ամն Ծ: Կրանոս՝ ամն Թ: Ամիւիքտոն՝ ամն ժ: Երեքթիոնիոս՝ ամն Ծ: Պանդիոն՝ ամն Խ: Երեքթէս՝ ամն Ծ: Կեկրովփո երկրորդ՝ ամն Խ: Պանգիոն՝ ամն ԻԵ: Եգէս՝ ամն ԽԸ: Թեսէս՝ ամն Լ: Մենէս՝ ամն իԳ: 1 Դեմոփոն՝ ամն ԼԳ: Ոքսինտէս՝ ամն ժԲ: Ափիտաս ամ՝ մի: Թիմոնտէս՝ ամն Ը: Մեղանթոս՝ ամն ԼԷ: Կողրոս՝ ամն իԱ: Մեղոն՝ ամն Ի:

Մինչև ցկեանս իշխանք: Ակաստոս՝ 2 ամն ԼԶ: Արքիպպոս ամն ժԹ: Թերսիպոս՝ ամն իԱ: Փորքաս՝ ամն ԼԱ: Մեգակղէս՝ ամն Լ: Դիոգնիտէս՝ ամն ԻԸ: 5 Փերակղոս՝ ամն ժԹ: Արիփրոն՝ ամն Ի: Թեսպիւս՝ ամն ԻԷ: Ագամեստովր՝ ամն Ի: Եպքիղոս՝ ամն իԳ: Յեպքիղա առաջին ամին Լիւդացւոց առաջին թագաւորէ Արգիսոս, և ի սորա երկրորդ՝ 4 ամին եղաւ առաջին Ողոմպիադն, զայս Ողոմպիադս եղ իփիստոս Պրաքսիոն Իդիմոնայ. և յայնմ ժամանակէ թուին Յունաց ժամանակագրութիւնն վաւերական, զի յառաջ քան զայս իւրաքանչիւր ոք, որպէս յօժարէր հրաման տայր:

Աղկմիոն՝ ամն Բ: Քարոքս՝ ամն ժ: Եսեմեղէս ամն ժ: Կղեդիկոս՝ ամն ժ: Իսպոմենէս՝ ամն ժ: Լէոկրատէս՝ ամն ժ: Ափսանդրոս՝ ամն ժ: Եռէքսէաս 5 ամն ժ: Աթենացւոց թագաւորք եզերեցին յետ ՊՀԳ. ամաց: Պաճանջէ կարգա-

1 Բ. Գ. Ե. Է. Զ. Թ. Խ. և այսպէս Պանդիոն. ԻԵ: 2 Ե. Է. Կակաստոս: 3 Է. ԼԸ: 4 Բ. երրորդ: 5 Թ. Եռէքսէս:

դրութիւնս ընդ սոսա և զՂակեդոնացւոցն գրել, որոց նախ
ի ԶԺ. ան ամի Սամուէլի և Սաւուղայ թագաւորէ՝¹ Եւռիս-
թէս՝ ամն իօ: Ագիս՝² ամ մի: Եքսարատոս՝ ամն Լէ:
Ղաբովտիս ամն Լէ: Դորիսթովս՝ ամն իօ: Ագեսիդաւոս՝ ամն
ԽԴ: Արքեղաւոս՝ ամն Կ: Տեղեկղոս՝ ամն ի: Ալկամենէս՝ ամն
Լէ: Եւ սպառեցան յամն Յիէ:՝³

Միով ամաւ զկնի սոցա առաջին ամին, որ է Ժէ.՝⁴ ամ Սա-
մուէլի և Սաւուղայ, թագաւորէ Կորնթացւոցն առաջին՝
Աղետես՝ ամն Լէ: Իքսիսն ամն Լէ: Ագեղաւոս՝ ամն Լէ: Պը-
րիմնիս՝ ամն Լէ: Բակիս՝ ամն Լէ: Ագեղաս՝ ամն Լ: Եւդեմոս՝
ամն իե: Արիսդոմեդիս՝ ամն Լէ: Ագեմոն՝ ամն ԺԶ: Աղեքսան-
դրոս՝ ամն իե: Տեղեստէս՝ ամն ԺԲ: Աւտոմենէս՝ ամն Բ: Բա-
ւեալք ամն ՅԻԴ: Ի միում ամի սոքա, և Ղակեդեմոնացիքն
վճարեցան յառաջին Ողոմպիադին:

Վերջոյ ամենեցուն հեթանոսական ազգաց և թագաւո-
րաց, կամեցաք և զՀռովմայեցւոցն արտայայտել զշարս, զի
յայլոց ոչ ոք ժամանեաց առ որ մերն է բաղձալի, այսինքն
Ծագումն յերկնից լուսոյ Քրիստոսի, արեգականն արդա-
րութեան: Իսկ սոքա զոր հանդերձեալս եմք գրել, թէպէտ և
գիշերի անկան յուղիս, զառաջինն՝ ընդ այլ խաւար գնաց-
սին:՝⁵ Սակայն ի նոցանէ բազումք արժանի եղեն լուսոյ,
զոր յիւրում տեղւոյն տեսցես:

Եւ արդ յետ երեք ամաց առնլոյն զելիոն, թագաւորէ Լա-
տինացւոց Բ. ամաւ յառաջ քան զՍամինոն, որ է իօ. ամ
Տօտանեայ զառաջինն. Ենիաս ամն Գ: Ասկանիոս՝ ամն ԼԴ:
Սիդուլիանոս Ենեայ՝ ամն իօ: Լատինոս Սիդուլիանոս՝ ամն
ԼԱ: Լատինոս Կոչի ազգն ի Լատինոսէ զամն ՆԿ: Ենիաս Սե-
լեիաս ամն Մ: Աղբաս Սելեիաս՝ ամն ԼԹ: Եպիտոս Սելեիաս

¹ Թ. առաջինն. Ե. Է. նախ. ² Ե. Գգիս. ³ Զ. Յիէ. ⁴ Բ. Ժ. ամ. ⁵ Բ. Դ. Ե. Է. Ը. Թ. խաւարազնացոն:

աման Ծ: Կապիս Սելեւիաս՝ աման ԻԸ: Անքիսէս Սելեւիաս՝ աման
ԺԳ: Տիբերիոս Սիլուիաս՝ աման Ը: Ագրիպպաս Սիլուիաս՝ աման
ԽԱ: Արիմուզոս՝ Սիլուիաս՝ աման ԺԹ: Աւենտիոս Սիլուաս՝ աման
ԼԷ: Պրոկլաս Սիլուաս՝ աման ԽԱ: Ամուղիոս Սիլուաս՝ աման ԽԳ:
Ի սորա ԺԹ՝ ամին առաջին Ողոմպիադէն: Ռոմելլոս աման ԼԸ:
Սա յ'ԹԺ՝ ամի իւրոյ որ էր Դ՝ ամ, ԱԺ՝ ան Ողոմպիադէն
տաճարս և պարիսպս ի Հռոմ շինեաց, յորմէ համարին
զաման շինութեան նորա ցառաջին ամն փիլիպպոսի, և
Լատինացիք Հռոմայեցիք կոչեցան, և լինի յենեայ յՌոմե-
լոս ամք ՆԻԶ:

Նոմանս Պոմպիլիոս՝² աման ԽԱ: Տուլոս Իտելիոս՝ աման
ԼԲ: Նոմանս Պոմպիլիոս, Բ՝ ամիս յաւել ի տարին, զլուսն և
զփեքան,³ զի յառաջագոյն Ժ՝ ամիս անուանէր: Անկոս
Մարկոս՝ աման ԽԳ: Տարկինոս Պրիսկոս՝ աման ԼԷ: Սերքիոս
Տուլոս՝ աման ԼԳ: Տարկինոս Սուպերբոս՝ աման ԼԵ: Աստանօր
դադարեն սոքա, և ապա հիպատոք յետ Թագաւորացն կա-
լան զՀռոմ Բրուտեանք՝ ապա ռամկապետք, և յետ այնո-
րիկ դիկատորք՝ որ են ճարտարախօսք: Եւ դարձեալ հի-
պատք, որ կացին յետ Տարկինայ, մինչև ցՅուլիոս Գայիոս
զաման ՆԿ:

Իսկ յետ սոցա ի յերկրորդ ամի ՃԶԴ՝ Ողոմպիադէն, միա-
հեծան Թագաւորէ Հռովմայեցւոցն՝ Գայիոս Յուլիոս աման
Ե՝ պակաս Է՝ ամիս: Ի սմանէ յառաջ կայսերք անուանեցան,
մինչև ի սա համարին ամք Կղէոպատրեայ Բ՝ ամ՝ զի Ի՝
ամ զՀռոմայեցւոցն ձեռամբ կեայ: ⁴

Օգոստոս աման ԾԶ՝ և ամիսս Զ: Ի սորա առաջին ամէն ⁵
Անտիոքացիք զաման իւրեանց Թուեն: Ի սորա Ժ՝ ամին բար-
ձան Հրէիցն առաջնորդք, և Թագաւորէ Հերովդէս այլազգի:

1 Բ. Արիմուզոս: 2 Դ. Պոմպիոս: 3 Բ. Փեքուն, որ է Յունուար
և Փետրուար: 4 Բ. Ե. Է. Կայր: 5 Բ. ի վեր:

Իսկ ի ԽԲ՝ ամի Օգոստոսի և ԼԲ՝ ամին Հերովդէի, անժամանակ Որդին Աստուծոյ ժամանակաւ ծնեալ լինի ի սրբոյ կուսէն, և նմա փառք յաւիտեանս ամէն:

Ձնախաւորութիւն երկուց ազգացն, զՍեմայ, և զՔամայ, արտասանեալ համառօտեցաք՝ որչափ մարթ էր, հասուցեալ զսոսա պայազատօք և ժամանակօք մինչև յամեն յորում յայտնեցաւ մարմնովն Տէրն որ կամեցաւ լինել մարդ: Եւ արդ ըստ ուխտադրութեան յառաջաբանին, և զՅաբեթին արկցուք ձեռն ի գործ գրել՝ զոր ըստ ազգի, և զորս փոխանորդութեամբ ի նոցանէ Պարթեազն, մինչև այսօր իմք ժամանեսցուք առ որ արար զերկոսին մի, Տէր մեր: Եւ զի առ Թորգոմ եկեալ անդանօր բանն առ զտեղի, ի նմանէ աստանօր սկսայց պատմաբանել:

Թորգոմ, ասէ, ծնանի զՀայկն: ¹ Այս Հայկ, ի մէջ սկա-
յիցն, մի յայնցսնէ էր, որք յղացան ² զամբարտաւանութիւն, և ծնան զամբարիշա խորհուրդ աշտարակաշինութեանն: ³ որք յետ փլանելոյ ⁴ ամբարտակին անլուր բարբառոյ յիմեանց լեալ բաժանմամբ լեզուացն, և խրոխտանօք ի վերայ միմեանց տիրապետել կամելով: Սա ամբարձ զձեռքս իւր ընդդէմ Բելայ, որ յայլոցն յինքն յափշտակեալ բռնանայր յերկրի, ոչ հնազանդեալ Բելայ, առնու զորդի իւր զԱրմանեակ: ⁵ զոր ծնաւ ի Բաբելոն, չուեալ յԱյրարատ ոգւովք ⁶ և երկու յարեցելովք ⁷ ի նա. շինէ տուն կալուածոյ ի լեռնոտան, ⁸ և տայ կաղմեայ որդւոյ Արամանեկայ, և ինքն երթայ ի տեղի մի ընդ արեւմուտս հիւսիսոյ, և անուանէ զնա Հարք: ⁸

1 Բ. Դ. ի նմանէ աստանօր սկսայց պատմաբանել: 2 Է. ըղձան: 3 Գ. աշտարակաշինութեան: 4 Է. շինելոյ: 5 Այլք՝ Արամանեակ: 6 Զ. Է. Ը. այրեցելովք: 7 Բ. ի լեռն ոտինն. Գ. Է. ի լեռն ոտանն. Թ. լեռնոտինն: 8 Է. Ը. Հայք: Դ. Հայրք:

Իսկ միապետեալ Բելայ գայլսն ամենայն, կոչէ և զՀայկ ի Բաբելոն, որում ոչ առեալ յանձն, գայ ի վերայ նորա բազում խորխտանօք, և Հայկն նետաՀար արարեալ զԲէլ սատակէ, կեցեալ ամն ոչ սակաւս մեռանի, յանձն առնելով զաղին Արամանեկայ:

Արամանեակ որդի Հայկայ, յետ մահուան Հօրն թողու զերկու զեղբարս իւր զԽու և զՄանաւազ ի Հարք, և զորդին Մանաւազայ Բազ, ի Մանաւազայ և ի Բազայ՝ լեալ նահապետութիւն, Մանաւազեայ¹ և Բազնունեաց, և որ Գնունին² անուանին: Իսկ ի Խուայ՝ ազգն Խողխողունեաց: Եւ Արամանեակ բնակի ի լեռնամէջս դաշտի, և կոչէ զԵառնըն Արագած: Սա կեցեալ ամն յոլովս ծնանի զԱրմայիս՝ և այլ ամն բազում³ մեռանի:

Արմայիս որդի Արամանեկայ. սա շինէ իւր տուն ի վերայ ոստոյ միոյ առ եզերք գետոյն, և կոչէ յիւր անուն Արմաւիր, և զգետն յանուն թողին իւրոյ Երաստայ՝ Երասխա՝ և զորդի իւր զՇարայ⁴ զյուլովածին և զշատակեր, առաքէ ի դաշտ մի ընդ Հիւսիսի՝ արգաւանդ⁵ և բերրի, յորոյ անուն կոչեցաւ Շիրակ: Այս Արմայիս ծնանի զԱմասիա՝ կեցեալ ամն բազում⁶ մեռանի:

Ամասիա՝ որդի Արմայիսայ. սա բնակէ յԱրմաւիր, ծնանի զԳեղամ և զՓարոխ, և ցօրակ, շինէ մերձ ի լեռնն երկու տունս, և տայ Բ. որդւոյն արւոյն⁷ Փարոխայ և կայտռին ցօրակայ, որք կոչեն յանուն նոցա Փարախոտ⁸ և ցօրակերտ, և լեռնն յանուն իւր Մասիք⁹ սա կեցեալ ամն սակաւ յԱրմաւիր՝ մեռաւ:

Գեղամ որդի Ամասիայ. սա ծնաւ զՀարմա. շինէ զեզր¹⁰

1 Ոմայք Մանաւազեան: 2 Բ. Դ. Բ. Թրդունին: 3 Ը. կեցեալ: 4 Գ. զՇարազ: 5 Զ. Ը. արգաւանդ: 6 Գ. շատ: Գ. Բ. շունին՝ կեցեալ ամն բազում: 7 Դ. արւոյն: 8 Զ. Ը. Փարսխոտ: Բ. Բ. Փարախոտ: 9 Գ. Մսիք: 10 Ը. յեզր:

ծովակի միոյ, և կոչէ զլեառն Գեղ և զՀէնսն ¹ Գեղաքունի, ² և զԾովն Գեղաքունոյ ծով: Մնանի Գեղամ և զՍիսակ, և զսահմանս հատանէ ³ նմա ի ծովէն ընդ արեւելս կոյս, ընդ որ անցանէ զեփն Երասխ յորձանուտ խոխովիւք ի դաշտն որ կոչի Քաղաւալ, և աշխարհն այն անուանի Սիւնիս, և Պարսք յըստակագոյն Սիսական կոչեն: Շինէ դաստակերտ մի, և յիւր անուն կոչէ Գեղամի, զոր ի Գառնկայ իւրոյ թոռնէ Գառնի կոչեցաւ: Յետոյ ի սորա ծննդոց առ Արտաշէսիւ՝ վարաժ անուն ի վերայ որսոց, յորմէ տուն վարաժնունի: Այս Գեղամ հրամայէ որդւոյ իւրում Հարմայի բնակիլ յԱրմաւիր, և յետ ամաց բազմաց մեռանի:

Հարմա՝ որդի Գեղամայ. սա ծնեալ զԱրամ՝ յետ ամաց ⁴ ինչ մեռանի:

Արամ որդի Հարմայի. սա բազում գործ քաջութեան ցուցեալ պատերազմաւ, ընդարձակէ զաշխարհ իւր ընդ Գ. կողմանս, յորոյ անուն ամենայն ազգք զաշխարհս մեր անուանեն, Յոյնք՝ Արմենք ⁵ կոչելով, և Ասորիք և Պարսք՝ Արմնիկ ըմբռնէ զՆիւբարն ⁶ կոչեցեալ Մարդէս, ⁷ և կախէ զպարսպէն: Եւ երկրորդ իւր անուանեաց զՍանինոս, և համարձակութիւն տայ վարսակալ ածել մարգրտեայ, թէպէտ և վերին աչօք: Եւ զԲարշամ սպանանէ, հալածական առնէ ի միջերկրացն զՊայապիս ⁸ Քաաղայ ⁹ Տիտանեան, արկանելով ի կղզի ինչ յԱսիա. և զՄշակ ¹⁰ ոմն յաղգէ իւրմէ թողուտնդ, որ շինեաց զՄաժաք, և յետոյ հոյնեցաւ Կեսարիա: Հրամայէ անդ և լեզու հայկական ուսանել, վասն որոյ անուանեն զտեղին զայն Պրոտոն Արմենիան, որ թարգմանի

1 Բ. զՀէնս: 2 Դ. Գեղաքունի: 3 Բ. Գեղաքունի: 4 Բ. հաստէ: 5 Դ. ամսոց: 6 Բ. Արմնիք: 7 Բ. Գ. Դ. Ե. Զ. Է. Ը. Մառէս: 8 Է. Բ. զՊայապիս: 9 Զ. Ը. Թաղայ: 10 Զ. Ը. զՄշակ: Ը. Մշակակ:

առաջին Հայք՝ և անտի մինչև ի սահմանս իւր ելից մարդկամբք, որ երկրորդ և երրորդ անուանեցան Հայք, այլ և չորրորդ:

Այս է Մովսէսին, իսկ այլ պատմագիրք այսպէս ասեն. ի Կապադովկացւոց՝ Կեսարեան, մինչև ցՊոնտոսի կողմն, ասեն առաջին Հայք. և ի Պոնտոսէ մինչև ցՄելիտինէ երկրորդ Հայք և անտի մինչև ցսահմանս Ծոփաց՝ երրորդ Հայք. և անտի մինչև ցքաղաքն Մարտիրոսաց, յԱղձնիս արեւմտեայ, չորրորդ Հայք: Իսկ զսեպհականն իւր աշխարհ, մեծ Հայք,² և զայսոսիկ փոխեաց Մօրիկ, զոր յիւրում տեղւոյ գրեցից. սա ծնաւ զԱրա, և յետ ամաց ինչ մեռանի: (11)

Արա գեղեցիկ՝ որդի Արամայ. սա պատուի ի Նինոսէ որպէս և հայրն իւր: Իսկ յետ մահուանն Նինոսի, շուայլն Շամիրամ յետ չհնազանդելոյ հրամանաց Արայի, ելանէ պատերազմաւ ածել³ ի բուռն, որ սպանաւ անդէն Արա ի խուանն: Եւ յետ այնորիկ վարարն Շամիրամ շինէ զամուրն աւան, որ այժմ կոչի Վան. և զորդին Արայի Կարդոս, առեալ Արա անուռն ետ: և ապա ինքն հալածի ի Զրադաշտէ⁴ մոգէ, որ էր Նահապետ Մարաց, զոր ի գալն իւր ամի ամի ի Հայս կողմնապետ թողոյր զԶրադաշտ, կողմանցն Ասորեստանի: Յայսմ պատերազմի մեռանի Արայեանն Արա, և ծանակեալն Շամիրամ, փախստական լեալ ի Հայս, սատակի ի Զամեսեայ որդւոյ իւրոյ, որ է Նինուլաս:

Արայեանն Արայի որդի Անուշաւանն. այս Անուշաւան Սոսանուէր հարուստ և հանճարեղ յիր և ի բան, սա տուայտեալ շատ արհամարհանս կրէ ի Զամեսայ, և օգնականս թեամբ բարեկամաց շահի զմասն ինչ յաշխարհիս, յետոյ ողջոյն իսկ: Ի սմանէ յառաջ ոչ ըստ ազգի, այլ ըստ յա-

1 Գ. Զ. Ը. Կապուդկացւոց: Կապադկացւոց: 2 Բ. Հունի: Իսկ... 3 Զ. Է. Ը. ածէ: 4 Զ. Ը. Զրադեշտէ:

ռաջադիմութեան արանց բռնակալաց ¹ տիրեցին աշխարհիս, և անուանք նոցա այսոքիկ. Պարետ, ² Արբուկ, Զաւան, Փառնակ, Սուր. առ սովաւ Յեսու Նաւեայ եղյս սուրբ և արի: Ի սատակել Յեսուայ զՔանանացիսն անցին փախըստական յԱղառս ³ Նաւելով ի Թարսիս. և այս յայտնի գրոշմամբն որ յարձանն ⁴ Ափրիկեցւոց աշխարհին գրեալ կան այսպէս: «Ի Յեսուայ Գողոյ փախուցեալ եմք Նախարարքս Քանանացւոց, եկաք բնակել աստ. յորոց մի և քանի դաս պատուականագոյն մեր ի Հայս: Եւ ստուգեալ գտաք զազգն Գնթունեաց ի նմանէ, զայս և բարք ազգին յայտ առնէ Քանանացի գոլ:

Յետ Սուրա՝ Հաւանակ, ⁵ Վաշտակ, Հայկակ: ԶՀայկակ ասեն առ Բելեքոսիւ, և ամբոխ արարեալ անխորհրդաբար մեռանի: Ամբակ, Առնակ, Շաւարշ, Նորայր, Վստամ, Կար, Գռակ, Հրանտ, Ընծակ, Գլակ, Նօրա, Զարմայր: Սա օգնական Պռիամու ի Տօտանայ ⁶ առաքեալ ընդ եթովպացի զօրացն, և մեռանի ի քաջացն ելլեհացւոց:

Պերծ. սա էր յաւուրս Դաւթի արքայի Խարայէլի: Արբուն Բագուկ, Հոյ, Յուսակ, Կայպակ, Սկայորդի, Պարոյր: Այս Պարոյր որդի Սկայորդուոյ Հայկազնի, օգնական լեալ Վարբակայ Մարի, բառնան զԹագաւորութիւնն ի Սարգանապալեայ: Եւ Թագ եղեալ սմա Վարբակայ, լեալ առաջին պսակաւոր ի Հայկազնեայ:

Հրաչեա որդի Պարոյրայ. Հրաչէ սա կոչի վասն առաւել բոցակնագոյն և պայծառ երես լինելոյն: Առ սովաւ գերեաց զԵրուսաղէմ՝ Նաբուքոդոնոսոր, և սա զմի ի գերելոց գլխաւորաց Հրէիցն խնդրեաց ի Նաբուքոդոնոսորայ, անուն Շամբաթ, ⁷ և բնակեցոյց առ ինքեան մեծաւ պա-

¹ Դ. բանկաց: ² Ը. Պարեն: ³ Դ. յԱղառս: ⁴ Բ. Դ. Ե. Զ. Ը. Թ. յորձանս: ⁵ Թ. Հաւանակ: ⁶ Թ. Կօտանայ: ⁷ Զ. Ը. Շամբաթի:

տառով՝ յորմէ եղեն ազգն բազրատունեացն, և Սմբատդ անուն՝ է Շամբաթ,¹ Բայց յետ Հրաչեայ պայազատէ ընթացն՝ փառնաւադ:

Պաճոյճ, Կոռնակ,² փաւոս, Հայկակ, Երուանդ, Տիգրան: Այս Տիգրան հուժգոյ լեալ ամենայն նախնեացն իւրոյց, զորոյ զառաւել ներբող գովեստի, ուսցիս ի պատմութենէ մեծին Մովսէսի:

Սա Թ. երորդ ի Պարոյրայ առաջին թագաւորէ, առ որով եկին որդիքն Սենեքերիմայ՝ Ադրամելէք և Սանասար, յետ սպանանելոյ նոցա զհայրն իւրեանց եկին փախստական առ Պարոյր. և բնակեցոյց զՍանասար առ Ասորեստան կողմամբն. և աճեցեալ լցին զՍիւմն լեառն. և նոցա իմաստնագոյնքն վասն մոտերմութիւն³ ցուցանելոյ կոչեցան բըրդեաշիք: (12) Իսկ յԱդրամիզանէն⁴ Արծրունիք և Գնունիք. իսկ ի Պասքամայ⁵ թոռնէ Հայկակայ⁶ լեալ Անգեղտուն: Յետ սպանանելոյ Տիգրանայ⁶ զԱշդահակ որ թարգմանի վիշապ, զկին⁷ նորա զառաջին զԱնոյշ ամենայն զարմիւկացուցանէ առ թիկունս Մասեաց ոտին որ է Տամբատ, մինչև ցԳողթն, յորոց մին վրանջունիք⁸ և Աժդանականն:

Արդ լինին որդիք Տիգրանայ, Բաբ, Տիրան, Վահագն, յորմէ Վահունիք: Առաւան, յորմէ Առաւենեանք, իսկ յԱռաւենայ՝ Ներսեհ, և ի Ներսեհէ՝ Զարեհ, ուստի ազգն Զարեհաւանեան. իսկ ի Զարեհէ՝ Արմոգ, յԱրմոգայ Բագամ, ի Բագամայ Վան, ի Վանայ՝ Վահէ: Սա ընդվզեալ մեռանի յԱղեքսանդրէ Մակեդոնացոյ: Յայս վայր տէրութիւնն Հայկազանց դադարէ:

Յայսմհետէ մինչև ցթագաւորութիւնն Վաղարշակայ

1 Բ. Շամբատ: 2 Գ. Կռոնակ: Բ. Գ. Ե. Զ. Է. Ը. Թ. Կռոնակ: 3 Գ. Թմրութեան: 4 Ը. Ադամզանէն: 5 Զ. Ը. Պարսքարա: 6 Թ. Հայկայ: 6 Ոմանք՝ նորա: 7 Գ. Զ. Ը. Թ.՝ զկնի: 8 Թ. Վարանջունիք:

ի Հայս, ոչ ինչ ստուգիւ ունիմ՝ ասել: քանզի շփոթեալք
այր զարամբ ելեալք և վասն այնորիկ եղև դիւրաւ ինտ
յաշխարհս Արշակայ Պարթևի, որ թագաւորեցոյց Հայոց
զՎաղարշակ զեղբայր իւր: Բայց լինի ի սպանմանէն Բե-
լայ ի Հայկայ մինչև ցՎաղարշակ ամբ ՌՁԾ՝ կամ ՌՁԽԲ:
Յետ բառնալոյ Հայկազանցն տէրութեան յԱղեքսանդրէ,
մեռանի Աղեքսանդրոս, որ թագաւորեաց ամս յԲ, և զկնի
մահուանն Աղեքսանդրու իշխանութիւն նորա ի Գ՝ բաժանի,
զոր գրեցաք յիւրում տեղւոջ: Արդ մի ի սոցանէ Սելև-
կոս, որ զկնի Աղեքսանդրի կալաւ զԲաբելոն, որ ընդ այլոց
ազգաց և զՊարթևս Հնազանդեցոյց մեծաւ պատերազմաւ,
և վասն այնորիկ կոչեցաւ Նիկանովր: Սա թագաւորեաց ամս
ԼԱ: Անտիոքոս Սովոեր որդի սորա ամս յԲ: Անտիոքոս
Թէոս ամս յԷ: ¹ Ի սորա ԱԺ՝ ան ամի ապստամբեն Պարթևք
ի Մակեդոնացւոցն, որոց թագաւորեաց Նախ Արշակ քաջ,
ի զաւակէ Աբրահամու ի Քեոտուրական ծննդոց, ի քաղա-
քին որ կոչի Բաղ՝ ² ամս ԼԱ՝ և ապա որդի նորա Արտաշէս՝
ամս ԽԶ՝ ³ և ապա Արշակ մեծ՝ ամս ԾԳ: ⁴ (13)

Այս Արշակ մեծ թագաւորեցոյց զեղբայր իւր զՎաղար-
շակ աշխարհիս Հայոց, յԷ՝ երորդի ի՝ երորդի ամի Պըտղո-
մեայ, և երգիտեայ, ի Գ՝ ամին ի ՃԿԷ՝ Ողոմպիադին՝ տա-
լով սմա սահմանս զՀիւսիսի, և զարեմուտս մերոյ աշխար-
հիս: Սա էր այր քաջ և խոհեմ, սահմանեաց կարգս կեն-
ցադականս, նախարարութիւնս, և նահապետս նոցա Հաս-
տատէ՝ և այլ բազում յօրինուածս տանց, ազգաց, քաղա-
քաց, շինից, դաստակերտաց, զօրաց, կողմնակալաց՝ ընդ որ
սակաւուք անցայց նշանակաւ:

Արդ Նախ սկսանի ի գլխոյ իւրմէ, և զԲագարատ որ ի
Հրէիցն, առնէ թագադիր ասպետ, և տայ իշխանութիւն

1. Բ. Ժ. Թ.՝ ԾԵ. 2. Բ. Բաղ՝ Զ. բաղճբալիս. Ը. բալբալիս.
Է. Բաղաճ. Թ. բաճլ: 3. Թ. ԼԶ. 4. Թ. ԾԴ.

դնել թագ ի գլուխ թագաւորին. և զգեցուցանող իւր զձեռես ի զաւակացն Քանանու, և կոչէ զազգն Գնթունի,¹ ոչ գիտեմ էր աղագաւ ի Քանիդա:² Եւ թիկնապահ իւր ի զաւակացն Խողայ Հայկազնոյ զՄաղխադ, և անուն զնախնականն պահէ Մաղխազունիք. և զԴատ, ի զաւակէ Գառլնկայ, որ ի Գեղամայ՝ ի վերայ որսոց, որոյ որդի վարաժ,³ յանուն նորա կոչի ազգն վարաժնունիք. եւ զԳաբաղ⁴ ոմն ի վերայ կուտիցն, և զԳաբեղ⁵ սպասարար. և զՀէնս նոցա տայ, յորոց անուն և ազգն Աբեղեանք, և Գաբեղեանք. և զԱրծրունիսդ՝ Արծիւ ունիս, և զԳնունիսդ գինի ունիս: Սոքա յորդուցն Սենեքերիմայ. և զՍպանդունիսդ ի վերայ զենարանացն, և զՀաւնունիսդ՝ բազէկիրս, և բազեկալս, և զՃիւնականսդ՝ զՃիւնակիրսն ամարանի: Կացուցանէ և պահապանս արքունի, զՀին⁶ զարմից թագաւորացն, որ ըրուն ոստանն անուանի, որպէս և վիրք այժմ Սեփէծուն կոչեն: Եւ երկրորդ իւր ի զաւակաց Աշղահակայ Մարաց, որ Մուրսալեադ կոչեն. և յարեւելից կողմանէ զերկուս նահապետութիւնս, զՍիսակեանն⁷ և որ ի տանէն Կադմեայ. և յարեւելից հիւսիսոյ զԱւան կարգէ կողմնակալ ի ծննդոց Սիսակայ.⁸ և աշխարհն յանուն քաղցր բարւոյ նոցա կոչի Աղուանք: Եւ ի սորա ծննդոց սերին ազգն Ուտիացուց, և Գարդմանացուց, և Մօղիացուց,⁹ և Գարգարացուց իշխանութիւնն: Եւ Գուշարայ՝ որ յորդուցն Շարայի, ժառանգեցուցանէ զԿանգարս, զՋաւախս, զտէրութիւնն Տաշրայ, և Ջաշոցաց, և ընդդէմ Կովկասու կարգէ զՀոօր ազգն ի զաւակէ Միհրդատայ Դարեհի նախարարի, և կոչէ բղեաշխ Գագարացուց. և ի հովտին մեծի Բասենոյ, կարգէ

1 Ը. Գնուի: 2 Բ. քանիաթա. Դ. քանդիա: Ժ. ԺԱ. էր յաղագաւ. Ի քանիդայ: 3 Զ. Ը. վարաղ: 4 Ե. զԲագաբաղ: 5 Բ. Դ. Է. Բ. զԱբեղ: 6 Բ. զի հին: 7 Դ. զԱրիսակեանն: 8 Է. Սիսահակայ: 9 Գ. Գաւգէացուց:

նահապետութիւն ի զաւակէ Հայկայ զորդունին կոչեն, և ի զաւակէ Պասքամայ ¹ զՏուրք ոմն, զոր վասն դժնեայ երեսայն Անգեղեա ասէին, կարգէ կուսակալ արեւմտից, և կոչէ զանուն տեղւոյն Անգեղոտուն:

Եւ ի չորրորդն կոչեցեալ Հայք, հասաատէ զմեծ նահապետութիւնն Ծովաց, այլ և վնահապետութիւնն ² Ապահունեաց, և զՄանաւազեանն, և զԲղնունեացն, և զայր ոմն սրտեայ և ուժեղ Սլաք անուն, թէ յորդուցն Հայկակայ ³ և թէ յառաջագունից քսն զնա, կարգէ սակաւ արամբք պահել զլեւոռն որսալ քօշս, և կոչէ Սլկունիք, և ի սոյն իրս զՄիանդակն անդառնալի, յորմէ Մանդակունիք, և յորդոցն վահագնի կարգէ քուրմն, և կոչէ զազգն Վահունիք: Այսպէս և զԱռաւենեանն, ⁴ և զՇարաշան ի տանէն Սանասարայ ⁵ հաստատէ բղեշի մեծ յարեւմտից հարաւոյ, տալով զգաւառ զՅարձնն, ⁶ և զլեւոռն Տորոս, որ է Սիւմ, և զԿլեսուրն ամենայն, և զՄոկացին ի նոյն գաւառի գտեալ նախարարութիւն կարգէ, և ի նոյն գաւառաց զԿորդաւացին, զԱնձաւացին, զԱկեացին: ⁷ Իսկ զՌուշտունին, և զԳողընացին, հատուածս ի Սիսականէն, ոչ գիտեմ թէ յանուն արանցն զգաւառսն անուանեալ, եթէ յանուն գաւառացն զնախարարութիւնսն անուանեալ:

Արդ՝ զայսր ⁸ զյօրինուածս կարգադրեալ, զամենայն գրել ոչ կամեցաք, որպէս և ոչ զայլոց անցելոց և զապագայից զինի՝ զի յոլովակի են մատեանք անցնիւրոց ի գրի, միայն զբացայայտութիւն նախարարութեանց ցուցաք, որ թէ կամեսցի ոք գիտել, ուսցի գտակաւ հաստատեալ և այլ բազում իրս թագաւորականս:

¹ Թ. Գամայ, ² Զ. Է. Ը. Թ. նախարարութիւնն, ³ Ե. Զ. Ը. Թ. Հայկայ, ⁴ Այլք Զարեհաւանեանն, ⁵ Ե. Սարասաց, ⁶ Զ. Թ. զԱրձնն, ⁷ Գ. զԱրձնն, ⁸ Բ. Գ. Դ. Զ. Թ. զԱկեացին, Ե. Է. զԵակացին, ⁸ Այլք՝ զայս թագաւորի:

Եւ յետ թագաւորելոյ վաղարշակայ ամն ԻԲ. մեռանի ի Մծբին: Արշակ որդի նորա ամն ԺԳ.¹ Արտաշէս որդի Արշակայ ամն ԻԵ: Սա յառաջադէմ եղեալ քան զամենեսեան, ոչ եղեալ երկրորդ Պարսից, այլ զՊարսից թագաւորն արարեալ իւրն երկրորդ, անհամար զօրօք դիմէ յարեմուսս, և հնազանդեցոյց զբազումն, և մեռաւ յիւրայոցն:

Տիգրան որդի նորա՝ ամն ԼԳ.² Սա ոչինչ ընդհատ ի հօրն քաջութենէ գործէ արութիւնս, բայց դարձեալ եղև երկրորդ Պարսից: Առ սովաւ վակոն³ յելուզակ, յորմէ լեառն վակուռնիք:

Արտաւազդ որդի Տիգրանայ ամն Բ: Արջամ որ և Արշամ եղբայր Տիգրանայ՝ ամն Ի: Առ սովաւ զսուաջինն՝ Հայոց մասնաւորիլ հարկս Հռոմայեցւոց: ⁴ Աբգար որդի Արշամայ՝ ամն ԼԸ: Ի սորա երկրորդ ամի թագաւորութեանն հարկին Հռոմայեցւոց ամենայն Հայք. զի ել հրաման յՕգոստոս կայսերէ, ասէ աւետարանագիրն, աշխարհագիր առնել ընդ ամենայն տիեզերս, վասն որոյ ելին և ի Հայս. յորում ամի ծնաւ ի Կոստէ Տէր մեր և Աստուած Յիսուս Գրիստոս:

Ի վաղարշակայ ամբ ՃԺԼ.⁵ և էր այն ամ թագաւորութեանն Օգոստոսի ԽԲ. և Հերովդի այլազգոյ յերուսաղէմ ամբ ԼԲ:

Իսկ Արշակունեացն որ Պալհաւիկ քն⁶ կոչեն, և կամ թէ Պարսից թագաւորք: Արշաւրի՝ ամբ ԽԱ. յորոյ ի Ի. երրորդի ամին թագաւորէ Հայոց Աբգար, և են ի նախնոյն Արշակայ այսօրիկ թագաւորք Պարսից: Արշակ քաջ ամն ԼԱ: Արտաշէս ամն ԽԶ. Արշակ մեծ եղբայր վաղարշակայ՝ ամն ԽԳ: Արշական՝ ամն ԼԱ: Արշանակ՝ ամն Լ: Արշէս՝⁷ ամն Ի: Արշաւիր՝

1 Զ. Ը. ԺԲ. Թ. ԾԳ. 2 Թ. ԼԴ. 3 Բ. Դ. Ե. վայկոն: 4 Զ. Հռոմոց: 5 Զ. Ը. ՃԺԵ: 6 Բ. Գ. Պալհաւունիք. Զ. Թ. Պալհաւիկսն: Դ. Բաղհաւունիկս: 7 Թ. Արտաշէս: Ը. ամն Ե:

ամս ԽԶ: Ի սորա Ի. ¹ ամի ծնունդն Գրիստոսի, և է Դ. ամ. ՃՂԴ. ² Ողումպիադին: Արդ Վասն զի ըստ կանխադիր խոստմանցն ժամանեցաք յայսոսիկ, ուրանօր կէտ եգեալ էր բանից, հասանել ի յայտնութիւն մարմնացելոյ Բանին Աստուծոյ. սկսեալ ի նախազտեղծ մարդոյն յորս ժողովին ամք ԲՃՂԸ. ըստ եօթանասնիցն թարգմանութեան զոր ըստ մասին գրեցից այդ այսպէս. յԱգամայ մինչև ցջրհեղեղն գումարին ամք ՍԽԲ. ի ջրհեղեղէն յաշտարակն ամք ՇԻԵ: Եւ անտի յԱբրահամ ամք ՆԺԵ, և ի ջրհեղեղէն յԱբրահամու ծնունդն ամք ԶԽԸ. ³ և յԱբրահամէ մինչև ի Մովսէս յեւան յեգիպտոսէ ամք ՇԵ. և յելիցն մինչև ցՍողոմոն և ցառաջին շինուածս տաճարին ամք ՆԶ. և յառաջին շինուածոյն յերկրորդ շինութիւնն ամք ՇԺԱ, և անտի ի ծնունդն Գրիստոսի ամք ՇԺԸ. որոց շարագրութիւնն լինի ԲՃՂԸ: Ի ծննդենէն Գրիստոսի մինչև ցսուրբն Գրիգոր ամք ՅԺԸ. ⁴ և անտի ի Հայ թուականն ամք ՄԽԲ: ⁵

Արդ ո՛վ ⁶ սրբազգեաց տէր իմ Գրիգոր, հարկեցայ ի թախանձելոյ ձեր զեղկելի անձն իմ, ետու զանաբհետ անձնդ իմ ի մշակութիւն այս գործոյ, մուանալով զբաջադմունս կենցաղականիս որ յարածամ զգուէի գործել զառաքինութիւն: Զանացի յոյժ և ի նեղ կեանս մարմնաւորականիս, արտայայտեցի զամենագեղեցիկ աստուածարեալ Եւսեբեայ, պատմութիւնս կրկին գրելով. որպէս զցայտումն արևու որ ի միջին տեղիս ծագէ և լուսաւորէ, և այսպէս գանձ աստուածային որ զխաւարեալ միտս մարդոյ զարթուցանէ ի գիտութիւն ժամանակաց անցաւորիս, և դարձեալ հրմտանալով այս կենցաղոյս ծանօթանայ վերին գիտութեանն, որ անճառն է և անբաւելին և ծնանի զաստուածապաշտու-

1 Զ. Ը. ԻԵ. 2 Ի. ՃՂԴ. 3 ալէք. ԶԽԲ. 4 ալէք ՅԺԲ. 5 ալէք ՄԽԵ. 6 Ը. սրբանեալ. 7 ալէք. ձեռն.

Թիւն, որպէս Եւագր երանելի, ասէ, գիտնական և արդիւնական:

Սկսեալ յառաջին ամէն ի ծննդենէն Քրիստոսի զոր կարգեցից բուն Թուական, և զԹագաւորս Հռոմոնց, Հրէից, և Պարսից, և զմերոյ ազգի, ստոյգ գշտակաւ գրեցից անյապաղ: (14)

Ի Քրիստոսէ սկսեալ, Ա (ամն): Հռոմայեցւոց՝ Օգոստոս. ԽԻ: Հրէից՝ Հերօդէս. ԼԻ: Պարսից՝ Արշաւիր. ԻԱ: Հայոց՝ Աբգար. Բ: Յիսուս Քրիստոս ի ԲեղղէՏէմ¹ ծնանի. Կիւրինոս ի Հռոմայ եկեալ ի Հրէաստան՝ աշխարհագիր արար:

Գ: Աբգար զՓերուրի² զեղբայր Հերովդի սպանանէ:

Դ: Սեկունդոս Պիթագորեան փիլիսոփոս ճանաչիւր: Հերովդէս զՏեառն մերոյ իմացեալ զծնունդն՝ զմանկունսն կոտորեաց: Յուգաս Գալիլեացի ապստամբեցոյց զՀրէայսն:

Զ: Հերովդէս սաստիկ տանջանօք³ սատակի:

Զ: Հրէից Արքեղայոս ամն Թ: Օգոստոս չորրորդապետս արար զՀերօդէս, և զԼուսիաս,⁴ և զՓիլիպպոս՝ և զԱնթիպատրոս, զեղբարս Արքեղայոսի:

Ժ: Աթենագորոս Տարսոնացի փիլսոփեան ճանաչիւր:

ԺԵ: Նուազութիւն արեգականն եղև՝ և Օգոստոս վախճանեցաւ:

ԺԶ: Տիբեր ամն ԻԳ: Հրէից՝ Հերօդէս ամն ԻԴ: Աբգար զԵրեսիս քաղաք շինէ: Յ

ԺԸ: Շարժմամբ, ԺԳ. քաղաքք կործանեցան ի Բիւթանիա:

ԻԴ: Փիլիպպոս չորրորդապետ զԵսսարիայ շինեաց, զոր Փիլիպպեան կոչեն:

ԻԵ: Երթն Աբգարու ի Պարթևս՝ համոզել ի մէջ եզբարցն: Պարսից՝ Արտաշէս⁶ ամն ԼԴ:

1 Ե. քաղաքի Դաւթի. 2 Զ. Ը. Փետուրի. 3 Զ. Ը. Թ. չարչարանօք. 4 Զ. Ը. Լուսիոս. 5 ոմանք՝ շինեաց. 6 Ե. Թ. Արշաւիր.

1: Պիղատոս ոստիկան Հրէաստանի ի Տիբերեայ առաքի:

Յովհաննէս՝ Զաքարիայ որդին՝ քարոզէր յանապատին Յորդանան գետոյ՝ և տայր աւետիս ամենեցունց՝ թէ ի միջի նոցա է օծեալն Աստուծոյ: Նաև ինքն իսկ Յիսուս օծեալն Աստուծոյ՝ անտի առնէ սկիզբն կենարար և աւետաւոր վարդապետութեան՝ արդեամբք և բանիւք՝ և զաստուածեղէն զօրութեան առաքինութիւն տեսողացն ցուցանէ: Եւ ժողովին մինչև ցամա, եժ. աներորդի՝ Տիբերեայ կայսեր, որ առաջիս կայ՝ յերկրորդ նորոգութենէ տաճարին, ամբ Շիւ: 1 Իսկ ի Սողոմոնէ՝ և յառաջին կազմածոյ տաճարին՝ ամբ Ռեդի: 2 Եւ ի Մօսիսէ՝ և յելիցն եգիպտոսէ՝ ամբ Ռեդի: 3 Իսկ յԱբրահամէ և ի Նինեայ և ի Շամիրամայ Սիւր. ամբ: Եւ ի Զրհեղեղէն ամբ ՍԶԶԶ: Եւ յԱդամայ՝ ամբ ԵՌՄԻԸ:

1. Ա: Յիսուս օծեալն Աստուծոյ Տէր մեր զկենարարն ամենեցուն զվարդապետութիւն քարոզէր, և զմի ըստ միջէ գրեալ նշանագործութիւնսն կատարէր:

Յիսուս օծեալն Աստուծոյ Տէր մեր իւրոց աշակերտացն զխորհուրդ արքայութեան երկնից յայտնէր, և զդարձն ամենեցունց յԱստուած՝ հեթանոսաց քարոզել հրամայէր:

Յիսուս Քրիստոս օծեալն Աստուծոյ Տէր մեր՝ ըստ մարգարէութեանցն որք զնմանէ էին՝ գայ ի չարչարանս, յինն և յ. երորդ ամի Տիբերեայ թագաւորութեան՝ ըստ որում՝ ժամանակի՝ և յայլ յունական յիշատակս դուռք, ըստ սմին օրինակի բանից պատմեալ՝ թէ արեգակն նուազեաց՝ և Բիւթանեայ շարժեցաւ, Նիկիայ մեծ մասն կործանեցաւ, որք և միաբանք իսկ պատմին իրացն՝ որ ի չարչարանս կենարարին մերոյ պատահեցան: Գրէ և Փղէգոն որ զՈղոմպիադացն անդստին զնոցին ի նոցանէ՝ յ'ԳԺ. աներորդումն պատմէ զայս ձև օրինակ բանից՝ թէ ի չորրորդումն ամի երկերիւ-

1 Է. ՇԻՐ. 2 Բ. ՌԵԴ. 3 ՍԻՐ.

որորդի երրորդի Ուլումպիադին՝ եղև մեծ նուազութիւն արեգականն՝ քան զոր յառաջագոյն ոք ոչ գիտէր։ Եւ գիշեր՝ վեցերորդ ժամ՝ տուրնջեանն եղև. մինչև աստեղաց յերկինս երևեալ՝ շարժումն մեծ ի Բլաթանիայ եղև և մեծ մասն Նիկիոյ կործանեցաւ։ Չայս այժմու յիշատակեալ այրս։ Եւ այս իսկ մեծ նշանակէ ամին յորում կենարարն մեր չարչարիւր՝ ըստ վկայութեան Ղուկասու՝ աւետարանչին՝ որ յետ հնգետասաներորդի ամի Տիբերեայ՝ երեք ամեայ ժամանակ վարդապետութեան նորա լեալ վկայէ։ Ըստ նոցին ժամանակաց և Յովսեպոս պատմէ՝ թէ յառուրն Պենդեկոստէից՝ դլրդիւն և սօսափիւն,² նախ զքահանայիւք պատէր։ Եւ ապա բարբառ յանկարծակի անդուստ ի ներքին տաճարէն լսելի լինէր, զայս ձև օրինակ բանից՝ թէ գնամք աստի գնամք։ Եւ այլ իմն նոյն Յովսեպոս գրէ՝ որպէս թէ Պիղատոս դատաւոր՝ առ այնու ժամանակաւ զկայսերական պատկերն գիշերի՝ որ չէր օրէն, ի տաճարն եմոյժ կանգնեաց։ Եւ մեծի խռովութեան և կռուոյ սկիզբն արկ ի մէջ չրէիցն. և անտի բազում վիշտք վշտաց հասանէին ազգին չրէից։ (15)

ԼԵ։ Երուսաղեմացոց եկեղեցւոյն առաջին ձեռնադրեցաւ յառաքելոցն եպիսկոպոս, Յակոբոս եղբայր Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի։

Փիլուն Աղեքսանդրացի բանիբուն ճանաչիւր։ (16)

ԼԸ։ Հայոց՝ Սանատրուկ ամն՝ Լ։ Պետրոսի առաքելոյն նախ զԱնտիոքայ եկեղեցին հաստատեալ. և ապա ի Հռոմ՝ երթեալ քարոզէր, եկաց անդ զառաջինն ամն Ի։³ չրէից՝ Ագրիպոս ամն Է։ Հռովմայեցոց՝ Գայիոս ամն Դ։

Յետ մահուան հաւատացելոյն Աբգարու, յերկուս բաժանի թագաւորութիւն. որդի նորա Անանուն⁴ յեղեսիա. և

1 Այլք՝ Յովհաննու. 2 Ը. Սարսիւն. 3 Զ. Ը.՝ Թ. 4 Զ. Ը. Անուն. Գ. Անան. Դ. Յանուն։

Սանատրուկ քեռորդի նորա ի Հայս. որ հաւատաց քարոզութեան առաքելոցն Թադէոսի և Բարդուղիմէոսի. ¹ և դարձեալ թողու զհաւատն և սպանանէ զառաքեալսն ² և զդուստր ³ իւր՝ զսուրբն Սանդուխտ:

ԻԲ: Մարկոս աւետարանիչն թարգման Պետրոսի՝ յԱղեքսանդր երթեալ ⁴ քարոզէր զՔրիստոս ամն իԲ: ⁵

ԻԳ: Կղօղիոս ամն ԺԴ:

ԻԶ: Առաջին ⁶ եպիսկոպոս յԱնտիոք Եւոդիոս յետ Պետրոսի:

ԻԷ: Հրէից՝ Ագրիպաս որդի Ագրիպայ ամն ԻԶ: Ի լինիլ հանդիսի ի Հռոմ գտան բիւրք ՈՂԴ. և Բ. և մի:

ԾԳ: ⁷ Եգիպտացիին զոր հազարապետն հարցանէր ցՊօղոս: ⁸

ԾԷ: Հռոմայեցւոց՝ Ներոն ամն ԺԴ:

ԿԱ: Պարսից՝ Դարեհ ամն Լ: ⁹

ԿԲ: ՅԱղեքսանդր՝ եպիսկոպոս առաջին յետ Մարկոսի Անանիաս՝ ամն ԻԶ:

ԿԴ: ԶՅակոբոս Տեառն եղբայրն սպանին Հրէայքն քարամբք, և յաջորդէ զաթոռ եպիսկոպոսութեան Երուսաղէմի Շմաւոն, որ և Սիմոն:

ԿԵ: Հայոց՝ Երուանդ ամն Ի:

ԿԹ: Պետրոս և Պօղոս վկայեցին ի Ներոնէ, և յետ Պետրոսի ի Հռոմ եպիսկոպոս առաջին Ղինոս՝ ¹⁰ ամն ԺԴ: ՅԱնտիոք Բ. եպիսկոպոս եկաց Իգնատիոս:

ՀԱ: Հռոմայեցւոց՝ Վեսպիանոս ¹¹ ամն Ժ:

ՀԲ: Հուսկ յետոյ ի վերջ աւեր տաճարին. Տիտոս զՀրէայս

1 Գ. Դ. Ե. Զ. Է. Թ. չունին Բարդուղիմէոսի: 2 Նոքին՝ առաքեալն: 3 Դ. Ե. Զ. ԷԸ. Թ. զմի դուստր: 4 Գ. եպիսկոպոս: 5 Զ. Ը. Թ. Զ. 6 Բ. չունի: 7 Գ.՝ Ծ: 8 Զ. չունի ցՊօղոս: 9 Զ. Ը.՝ Է: 10 Զ. Ը. Զ. Զ. Զ. 11 Գ. Դ. Զ. Վեսպիանոս:

պաշարեաց՝ և զԵրուսաղէմ ի հիմանց բրեաց՝ զբիւրս կոտորեաց, պատմէ Յովսեփոս, սովով, և սրով ձիւ բիւր. և այլ ևս իւր և ԲԾ՝ բիւրուց գերեաց: (17)

Ժողովին մինչև յերկրորդ ամն Վեսպիանոսի՝ յորում եղև հուսկ աւերումն Հրէից՝ ի կենարարին քարոզութենէ ամբ խի: Իսկ յԱնտիոքայ պաշարմանէն՝ ամբ ՄԼԸ: Եւ յերկրորդ շինութենէ տաճարին ամբ ՇՂ. և յառաջին շինութենէն ամբ ԽՃԳ: ¹

ՁԳ: Հռոմայեցւոյ՝ Դոմետիանոս ամն՝ ԺԶ: Ի Հռոմ եպիսկոպոս երկրորդ. Կղեմենտէս՝ ² ամն Ը:

ՁԸ: Հայոց Արտաշէս՝ ամն ԽԱ: Պատերազմ և մահ երուանդայ և երուազայ յԱրտաշիսէ:

ՁԹ: ՅԱղեքսանդր եպիսկոպոս երկրորդ Աբիլոս՝ ³ ամն ԺԳ: Երկուց ամսոց անսլանք փոխեցան. Սեպսեմբերի՝ Գերմանիկոս, և Հոկտեմբերի՝ Պարթիկոս:

ՂԱ: Պարսից Արշակ՝ ամն ԺԷ: Ի Հռոմ եպիսկոպոս երրորդ Կղեմէս՝ ամն Թ:

Արտաշէս շինէ զԱրտաշատ, որ կոչի բլուր՝ ի խառնունս երասխայ և Մեծամօրաց՝ և փոխէ ի նմա զամենայն գեղեցկութիւն երուանդայ քաղաքին:

ՂԶ: Յոհաննէս տուաւ ի Պատմոս կղզւոջ, ուր եսես զյայտնութիւն:

ՂԹ: Հռոմայեցւոյ Ներուաս՝ ամն Ա:

Ճ: Հռոմայեցւոյ Տրայանոս՝ ամն ԺԹ: Ի Հռոմ եպիսկոպոս չորրորդ՝ Արեստոս՝ ամն Ժ:

ՃԲ: Յոհաննէս արձակեցաւ ի Պատմոսէ: ՅԱղեքսանդր եպիսկոպոս երրորդ՝ Կեղբոն, ամն ԺԱ:

ԺԸ: Պարսից Արտաշէս ամն Ի:

¹ Գ. ԽՃՏ. Թ. ԽՃԲ. ² Ոմանք Կղեմէսոս Կղեմ. Կղեմիտոս. Կլեսկոս. ³ Զ. Թ. Աբեղիոս:

Յերուսաղէմ եպիսկոպոս Գ.՝ Յոստոս: Յետ Իգնատիոսի
եպիսկոպոս, յԱնտիոք, Գ. Հերմոն: ¹

ՃԺ: Ի Հռոմ եպիսկոպոս Եօթերորդ՝ Աղեքսանդրոս ամս Ժ:
Արտաշէս մեր հարկեաց Տրայանոսի:

ՃԺԳ: Յերուսաղէմ եպիսկոպոս յետ Յոստոսի Դ. Չաքէոս.
ապա հինգերորդ՝ Տովբիաս: ² Իսկ վեցերորդ՝ Բենիամին: Է.
Յոհաննէս: Ը. Մատաթիաս: Թ. Փիլիպպոս:

ՅԱղեքսանդր եպիսկոպոս չորրորդ՝ Կապիտոս՝ ³ ամս ԺԲ:

Ի Հռոմ եպիսկոպոս՝ Զ. Քսենոտոս ամս ԺԱ:

ՃԺԷ: Արտաշէս կարգէ Նահապետութիւնս՝ զԴիմակսեան, ⁴
և զՏրուհիս՝ և զԱմատուհիս՝ և զԱռաւելեանս:

ՃԺԹ: Հռոմայեցւոց՝ Ագրիանոս ամս ԻԱ:

ՃԻ: Ի Հռոմ եպիսկոպոս Եօթերորդ՝ Տեղէսփորոս ամս մե-
տասան:

ՃԻԴ: Յերուսաղէմ եպիսկոպոս Ժ. յետ Փիլիպպոսի՝ Ենե-
կաս. ԺԱ՝ Յոստոս: ԺԲ՝ ՂԷԻ: ԺԳ. Եփրեմ: ԺԴ. Յովսի: ԺԵ.
Յուդա: Սոքա ի Թլիատութենէ անտի մինչև ցաղաշարումն
Ագրիանոսի:

ՃԻԵ: ՅԱղեքսանդր եպիսկոպոս Ե. Յոստոս՝ ամս ԺԱ:

ՃԻԸ: Պարսից՝ Պերոզ ամս ԼԴ:

ՃԻԹ: ՅԱնտիոք եպիսկոպոս՝ Դ. Կուռնելիոս: ⁵

Հայոց՝ Արտաւազդ որդի Արտաշիսի ⁶ ամս Բ:

ՃԼԱ: Ի Հռոմ եպիսկոպոս Ը. Հիգինէս ամս՝ Դ:

Հայոց՝ Տիրան որդի Արտաշիսի ամս ԻԱ:

ՃԼԵ: Վաղենտիանոս հերձուածապետ. և Կեղրոն ⁷ Մար-
կիոնացի:

ՃԼԷ: Յերուսաղէմ եպիսկոպոս՝ ԺԶ. ի հեթանոսաց առա-
ջին ⁸ եկաց Մարկոս:

¹ Զ. Է. Ը. Թ. Հերմոն: ² Գ. Տովբիաս: ³ Զ. Կայսրիմոս: ⁴ Գ.
զԴԷ Ժակիսեան: ⁵ Դ. Կուռնելիս: ⁶ Դ. Աւազդ որդի Արտաշիսի:
⁷ Գ. Է. Թ. Ժ. Կերոն: Դ. Զ. Ը. Կենդրոն: ⁸ Է. Ժ. ամս Ա:

ՅԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ԵԱԽՍԿՈՒԿՈՍ Զ. Ե ԱՍԿՆԷՄ՝ ամն ԺԲ:

ՃԽ: Ի ՀՈՒՄ՝ ԵԱԽՍԿՈՒԿՈՍ Թ. ՊԻՈՆ՝ ¹ ամն ԺԵ:

ՀՈՒՄԱՅԵԳԼՈՅ՝ ՏԻՍՈՍ ԱՆՈՒՆԻՈՍ ՈՐ ԿՈՇԵԳԱՆ ԲԱՐԵԱԿԱ-
ՀՈՍՆ ՀԱՆԳԵՐՃ ՈՐԴԼՈՒԼՔ՝ ՕՐԵՂԻԼ Ե ՂՈԼԿԱԼ՝ ամն ԻԳ:

ՃԽԳ: ՅԱՆՈՒՈՐ ԵԱԽՍԿՈՒԿՈՍ Ե. ՈԼՐԻՈՆՈՍ: ²

ՃԽԵ: ՅԱՂԵՔՍԱՆԴՐ (ԽԱ) ԵԱԽՍԿՈՒԿՈՍ Է. ՄԱՐԿԻՈՆ ամն Ժ:

ՃԽԸ: ՎԱՂԵԳԷՍ ՊԵՐՈՂ ԿՈՇԵԳԱԼ ԱՅՍԻՆՔՆ՝ յԱՂԹՕՂ՝ ՎՈՒՆ
Ի ՀՈՒՄԱՅԵԳԻՍՆ ԱՐՀԱԼԵՈՅ:

ՃԽԲ: ՀԱՅՈՅ՝ ՏԻԳՐԱՆ ՈՐԴԻ ԱՐՏԱՀԻՍԻ ամն ԽԲ: ³

Ի ՀՈՒՄ՝ ԵԱԽՍԿՈՒԿՈՍ Ժ. ԱՆԻԿԻՍՈՍ՝ ամն ԺԱ. առ ՈՐՈՎ ՊՕՂԻ-
ԿԱՐԱԿՈՍ ԵՐԹԵԱԿ Ի ՀՈՒՄ՝ ՂԲԱՂՈՒՄ Ի ՀԵՐԵՄԻԿՈՍԱԳՆ ⁴ ԴԱՐ-
ՃՈՅ:

ՃԽԵ: ՅԱՂԵՔՍԱՆԴՐ (ԽԱ) ԵԱԽՍԿՈՒԿՈՍ Ը. ԿԵԼԱԳՈՆ՝ ամն ԺԳ:

ՃԽԹ: ՅԵՐՈՒՍԱՂԷՄ՝ ԵԱԽՍԿՈՒԿՈՍ ԺԷ. ԿԱՍԻԱՆՈՍ: ⁵ ԺԸ. ՊՈՒԼ-
ԴԻՈՍ: ԺԹ. ՄԱՔՍԻՄՈՍ: Ի. ՅՈԼԻՍ: ԻԱ. ԳԱՅԻԱՆՈՍ: ԻԲ. ՍԻ-
ՄԱՐՈՍ:

ԻԳ. ԳԱՅՈՍ: ԻԴ. ՅՈԼԻԱՆՈՍ: ԻԵ. ԱԿԻՈՆ:

ՃԽԲ: ՊԱՐՍԻԳ՝ ՎԱՂԱՐՀ ամն Մ:

ՃԽԳ: Ի ՀՈՒՄ՝ ԵԱԽՍԿՈՒԿՈՍ ԺԱ. ՍՈՒՄԵՐ ամն՝ Թ:

ՀՈՒՄԱՅԵԳԼՈՅ՝ ՄԱՐԿՈՍ ՕՐԵՂԻՈՍ ԱՆՈՒՆԻՈՍ, ՈՐ Ե ԲԵՐՈՍ՝ Ե
ՂՈԼԿԻՍ՝ ՕՐԵՂԻՈՍ, ԿԱՍՈՒՍ, ամն՝ ԺԹ:

ՃԽԴ: ՎԱՂԱԳԷՍ ՊԵՐՈՂ՝ ԱՐՔԱՅ ՊԱՐԹԼԱՑ Ի ՀՈՒՄԱՅԵԳԼՈՅ
ՎԵՐԱՅ ⁶ ԱՐՀԱԼԵԱՑ Ի ԷՃԻ:

ՃԽԸ: Ի ՀԱՍԱՆԵԼ ՀԱԼԱԾԱՆԱԳՆ՝ ՎԼԱՅԵԱՑ ՊՕՂԻԿԱՐԱԿՈՍ: ՅԱՆ-
ՈՒՈՐ ԵԱԽՍԿՈՒԿՈՍ Զ. ԹԷՈՓԻԼԻՈՍ՝ ՈՐՈՅ ԲԱՂՈՒՄ՝ ԳԻՐՔ ՄԻՆԷԼ-
ԳԱՅԺՄ ՉՐՋԻՆ:

ՃՀԱ: ՅԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ԵԱԽՍԿՈՒԿՈՍ Թ. ԱԳՐԻԱԿԻԱՆՈՍ ամն ԺԲ:

¹ Գ. Զ. Ը. ՊԻՈՍ Թ. ՓԻՈՍ: ² Է. Թ. Ժ. ԵՐՈՍ: ³ Գ. Դ. Զ. Է.
Ը. Թ. Ժ.՝ ԽԳ: ⁴ ԱՄԱՆՔ ՀԵՐԵՄԻՍՏԱԳՆ: ⁵ Ը. ԿԱՄԻԱՆՈՍ: ⁶ Գ. Զ.
Է. Ը. Թ. Ժ. ՎԱՅՐՍ:

ՃՀԲ: Դիտնեսիոս եպիսկոպոս Կորնթացի:

ՃՀԳ: Ապօղինարէս Ասիացի՝ յերապօլիտացւոց Նահանգին ¹
եպիսկոպոս ճանաչիւր:

ՃՀԸ: Անտիոքու եպիսկոպոս է. Մաքսիմոս: ²

ՃԶԲ: Հռոմայեցւոց՝ Կոմոդոս սմն ժԳ:

Երինոս ³ եպիսկոպոս Ղուգոյ ⁴ քաղաքի Գալիլէացւոց:

ՅԱզէքսանդր եպիսկոպոս ժ. Յուլիոս սմն ժ.

ՃԶԴ. Երուսաղէմի եպիսկոպոս ԻԶ. Մաքսիմոս. Իէ. Անտո-
նիոս. ԻԸ. Վալէս: ԻԹ. Դողոքինոս: Լ. Նարկէսոս: ԼԱ. Դիոս:
ԼԲ. Գերմանոս: ԼԳ. Գորդիանոս: ԼԴ. Դարձեալ նոյն Նարկէ-
սոս: Սոցա չեղև յայտնի ժամանակն, վասն չգիտելոյ ամբողջ
զվերակացութիւն:

ՃԶԶ: Աստ եղև խնդիր վասն աւուրն զատկի՝ որպէս պատմէ
Եւսեբի: (18)

ՃԶԹ: Ի Հռոմ եպիսկոպոս ժԳ. Բեկտոր ամն ժԲ:

ՃՂԲ. ՅԱնտիոք եպիսկոպոս Ը. Սերապիոն:

ՃՂԳ. ՅԱզէքսանդր եպիսկոպոս՝ ժԱ. Գեմետրիոս. ամն ԻԳ: ⁵

ՃՂԴ. Հայոց՝ Վաղարշ ամն Ի: ⁶ Հռոմայեցւոց՝ Եղինոս Պեր-
տինաք ⁷ ամ մի:

ՃՂԵ. Կղեմէս երէց յԱզէքսանդր՝ և Պանտէնոս փիլիսոփոս
ի մերմէ ոճոյս ճանաչէին: ⁸ Կեսարացւոց եպիսկոպոս՝ Պո-
ղիկրատէս և Բաքիւլաս:

Վաղարշ շինէ զՎաղարշաւան ի Բասեն. ⁹ պատէ պարս-
պաւ՝ և զաւանն Վարտգէս ի վերայ Քասաղ գետոյ՝ և ան-
ուանեաց Վաղարշապատ՝ որ է ¹⁰ Նոր-քաղաք:

ՄԳ. Ի Հռոմ եպիսկոպոս ժԴ. Զեփրիանոս ամն՝ ժԲ:

¹ Զ. Նքհանգին. ² Թ. ամն Դ. ³ Դ. Զ. Թ. Իրենիոս. ⁴ Դ.
Թ. Ղուսեգուն, Գ. Ղուգոն, Է. Ժ. Ղողոն. ⁵ Դ. Ե. Թ.՝ ԽԴ.
⁶ Դ. Ե. Զ. Թ.՝ ԻԱ. Է. Ժ.՝ ԻԲ. ⁷ Է. Պերտինաք. Գ. Պերտինէ:
⁸ Զ. Ը. ճանաչէր. ⁹ Ե. Զ. Թ. Բասեն. Ը. չունի. ¹⁰ Ը. Կոչի:

ՄԻ: ՂԼոնիդէս՝ հայր Որոգինէի՝ ⁴ վկայեաց:
 ՄԺԳ: Պարսից՝ Արտաւան ամն ԼԱ:
 ՄԺԴ: ՅԱնտիոք եպիսկոպոս Թ. Ասկղիպոս: ²
 Հռոմայեցւոց՝ Անտոնինոս՝ որդի ՍԼերեայ՝ որ կոչեցաւ
 Կաղղոս՝ ամն է:

ՄԺԵ: Հայոց՝ Խոսրով ամն ԽԸ:
 Ի Հռոմ՝ եպիսկոպոս ԺԼ. Կալիստոս ամն Թ:
 ՄԺԶ: Յերուսաղէմ՝ եպիսկոպոս ԼԼ. Աղեքսանդրոս:
 ՄԺԷ: Խոսրով միաբանեալ ղզօրս ⁵ Հայոց՝ անցեալ ընդ-
 լեառն մեծ, վրէժ պահանջէ ղհօր մահուան. վանեալ զնոսա՝
 և նշան կանգնէ անդէն: (19)

ՄԻԲ: Հռոմայեցւոց՝ Անտոնինոս միւս՝ ամն Դ:
 ՅԱնտիոք եպիսկոպոս Ժ. Փիլիպպոս.
 ՄԻԴ. Ի Հռոմ՝ եպիսկոպոս ԺԶ. Ուրբանոս:
 ՄԻԶ: Հռոմայեցւոց՝ Աղեքսանդրոս՝ Մամեայ որդի՝ ⁴ ամն
 ԺԳ: ⁵

ՄԸԶ: ՅԱնտիոք եպիսկոպոս՝ ԺԱ. Զբքնոս:
 ՄԸԴ: Ի Հռոմ՝ եպիսկոպոս ԺԷ. Անտոնոս ⁶ ամն Թ:
 Որոգինէս ի դպրոց էր յԱղեքսանդրիայ:
 ՄԸԵ: ՅԱղեքսանդր եպիսկոպոս ԺԲ. Իգիմոս ամն՝ ԺԶ:
 ՄԸԹ: Հռոմայեցւոց՝ Մաքսիմիանոս ամն Գ: ՄԻԲ. Գորգիա-
 նոս ամն՝ Զ:

Ի Հռոմ՝ եպիսկոպոս՝ ԺԸ. Անտէրոս ամ ⁷ մի. և ապա՝
 ԺԹ. եպիսկոպոս Բաւիանոս՝ ամն ԺԳ:

Սպանեալ ղԱրտաւան, Արտաշիր որդին Սասանայ՝ և
 բառնայ ղԹագաւորութիւն նոցա, որք բաւեցին ամն ՆԾԴ: ⁸

¹ Զ. Ժ. Իւրեգենէի. ² Գ. Դ. Թ. Ժ. Եկղիպիարէս. ³ Է. Ժ.
 զաղգոս. ⁴ Ե. Զ. Ը. Թ. ուսար. ⁵ Է. Ժ.՝ ՄԸԴ. Յուսհայ Թագա-
 ւորէ Արգար. ⁶ Դ. Ե. Զ. Է. Ը. Թ. Ժ. Պանտիանոս. ⁷ այլք՝ ամիս
 մի. ⁸ Զ.՝ ՆԾԲ.

ՄԻԸ: Հռոմայեցւոց փիլիսոփայոս ամն՝ Է: Ռ. ամ՝ Լըաւ շի-
նուլթեան Հռոմայ. և եղաւ սկիզբն թուականին Հռոմայեց-
ւոց:

ՄԾԲ: ՅԱղէքսանդր՝ եպիսկոպոս ԺԳ. Դիոնէսիոս ամն ԺԷ:¹

ՄԾԵ: Հռոմայեցւոց՝ Դեկոս ամ՝ մի: Դեկոս սաստիկ հա-
լածանս յարոյց, բայց ասի և սով լինել: Ի Հռոմ՝ եպիսկո-
պոս Ի. Կուռնելիոս ամն Գ:

ՄԾԶ: Հռոմայեցւոց՝ Գալլոս և Վաղենտիանոս ² ամ՝ մի
և Թ. ամիս: ՅԱնտիոք՝ եպիսկոպոս ԺԲ. Բաբիլաս: ԺԳ. Փլա-
բիանոս:

ՄԾԵ: Յերուսաղէմ՝ եպիսկոպոս ԼԶ. Մեղքանոս: Եւ Նո-
ւատիոս հերձուած յարոյց: (20)

ՄԾԸ: Հռոմայեցւոց՝ Վաղերիանոս՝ և Գաղիանոս ամն ԺԵ:

ՄԾԹ: Ի Հռոմ՝ եպիսկոպոս ԻԱ. Դուկիոս՝ ամն Ը. ԻԲ. Ստե-
փաննոս ամն՝ Բ:

ՅԱնտիոք եպիսկոպոս ԺԴ. Դեմետրիոս. և ԺԵ. Պօղոս
Սամոստացի, որ հերետիկոս գտեալ մերժեցաւ յԱստուծոյ.

ՄԿԲ: Ի Հռոմ՝ եպիսկոպոս ԻԳ. Քսենոտոս ամն՝ ԺԱ:

ՄԿԳ: Հայոց՝ անիշխանութիւն: Խոսարով սպանաւ յԱնակայ,
և անիշխան մնաց աշխարհս Հայոց զամն ԻԷ. ³ բաւեալք
ի Վաղարշակայ ամն ՅՀԸ: ⁴

ՄԿԷ: Ի Հռոմ՝ եպիսկոպոս ԻԴ. Դիոնեսիոս ամն՝ Թ:

ՄԿԸ: ՅԱղէքսանդր ԺԴ. եպիսկոպոս՝ Մաքսիմոս ամն ԺԸ:

ՄԿԹ: Յերուսաղէմ ԼԷ. եպիսկոպոս՝ Հեմենոս:

ՄՀԱ: ՅԱնտիոք՝ Սամոստացին զԱրտեմոնի հերձուածն
նորոգեաց, ընդ որոյ անկանիլն, եկաց փոխանակ՝ ԺԶ. ե-
պիսկոպոս Դոմնոս:

ՄՀԳ: Հռոմայեցւոց՝ Կղօզիոս ամն Բ:

¹ Ժ. ԺԵ. ² Դմանք՝ Վաղերիանոս, Վաղեսիանոս. Վաղերիոս.
³ Է. Ժ.՝ ԻԸ. Թ.՝ ԻԵ. ⁴ Դ. Զ. ՅԶԸ. Է. Ժ.՝ ՅԼԸ.

ՄՀԷ: Ի Հռոմ՝ եպիսկոպոս Ին. Փիլիքոս ամն՝ Թ: 1
Օրէլիանոս՝ ամն Զ:

ՄՁԷ: ՅԱնտիոք եպիսկոպոս ԺԷ՝ Տիմոթէոս:

ՄՁԱ: Հռոմայեցւոց՝ Պրորոս ամն՝ Է:

ՄՁԳ: Ի Հռոմ՝ եպիսկոպոս ԻԶ. Ուտիկիոս. և ապա ԻԷ՝
Գայիոս: Լաւոդիկեցւոց եպիսկոպոս Անատօլէս:

ՄՁԴ: ՅԱնտիոք՝ ԺԸ. եպիսկոպոս՝ Կիւրղոս:

ՄՁԵ: ՅԱղեքսանդր ԺԵ. եպիսկոպոս Թէովնաս. ամն՝ ԺԹ:

ՄՁԶ: Մոլեկան աղանդն Մանիքեցւոց, ի վարս մարդկան
եմուտ:

ՄՁԸ: Հռոմայեցւոց՝ Կարոս Հանդերձ որդւովքն՝ Կարենաւ,
և Նոմբերիանոսիւ ամն Բ: Ի Կարայ վախճանելն ի Միջագետս
Նոմբերիանոսիւ, առ Նովալ լինէր սպանեալ ի Թրակայ և
Կարինոս՝ ի Նոյն Կորնակայ պատերազմին:

ՄՁ: Հռոմայեցւոց՝ Դիոկղետիանոս ամն՝ Ի:

Կորնակ ² սպարապետ մեծին Խոսրովայ Հօր Տրդատայ ա-
սեն յերկարեալ զամն կենացն ճԿ. և ունել ի Ժամ մա-
հուանն զայս և զլսելիս, և զհերս, և զասամունն և զգո-
րութիւն ³ մանկութեան: Սա եհար զԿարոս կայսր՝ և սպա-
նաւ Կարոս որդւովքն իւրովք ի պատերազմին:

Մինչև ցայսօրիկ Ժամանեալ վայր՝ անկասկած հետեմամբ,
առաջնորդ ունելով զգիրս հաւաստապատումն ծայրագոյն
զյառաջասացեալ վարդապետացն: Իսկ յայսմհետէ՝ ի տեղւոջ
ուր պիտոյացաւ այլ ինչ յաւելուլ ի շարագորութիւնս մեր,
աշխատութիւնք և տարակուսանք ⁴ յաղագս անմիաբան
գրելոյ պատմագրացն, ոմն առաւել և ոմն նուազ շարա-
գրելով, կամ թէ ոչ բնաւ: Սակայն մեք՝ զբնախօսիցն զոճ
պահելով, սկսցուք ըստ կարի զհետ ճշգրտութեան հետեւե-

1 Գ. Է. Ը. Ժ.՝ ԺԹ. 2 Դ. Կոնայ. Ե. Է. Ժ. Կրոն: Զ. Թ. Կո-
նակ, 3 Ե. Զ. Ը. Թ. Ժ. աւելցնումեն՝ մարմնոյ, 4 Այլք՝ աւել-
ցնումեն՝ անկաւ:

և զառաջին ամն Տրդատայ զուգել, զհետ ² երկրորդ-
ային ի իսկողետիանոսի՝ ըստ Մովսիսի Հայոց պատմագրի, և
ոչ իններորդին կամ առաջներորդին ըստ ոմանց: Իսկ զՀապ-
հոյ Պարսից, թէ ՀԳ. ամ համարիս թագաւորեալ, սկսանելի
է ի սպամանէն Խոսրովու, ապա թէ ԽԶ. համարիս՝ զոյգ
ընդ Տրդատայ, զԻՆ. ամն ընդ Արտաշրի հօրն իւր ի կեա-
նըս, և զԽԶ. յետ մահուանն. և այսպէս ղկանոնեալս
հասուցուք մինչև ի Հայոց թուականն կամսքն Աստուծոյ՝
ի յօլովից զստուգագոյնն սիրելով: ³ (21)

ՄԱ. Սուրբն Գրիգոր սաստիկ տանջեալ ի վիրապին ըն-
կեցեալ ⁴ լինէր: Պարսից՝ Շապուհ ամն ԽԶ: Հայոց Տրդատ
ամն ԾԶ:

ՄԱ. Ի Հում եպիսկոպոս ԻԸ. Մարկեղիանոս ամն Ժ:

ՅԴ. Յերուսաղէմ՝ եպիսկոպոս ԼԸ. Զարգաս. և ԼԹ. ե-
պիսկոպոս՝ Հերմոն:

ՅԵ. Առաջին աստուածածանօթութիւն Հայոց:

Ի ԵԺ. ան ամին Տրդատայ՝ յորումն ճգնազգեաց սուրբ
կուսանքն Հռիփսիմեանք՝ քաջութեամբ նահատակեցան
ի վաղարշապատ քաղաքի, և աստուածային զանազան նը-
շանք եղեն առ Տրդատ՝ և առ աշխարհն Հայոց, սուրբն
Գրիգոր ելեալ ի բանդէ վիրապին՝ աստուածային այցելու-
թեամբ, լուսաւոր վարդապետութեան սկիզբն առնէ՝ և
հարուածոցն բժշկութիւն՝ և ցուցումն յԱստուծոյ սուրբ
կաթուղիկէին՝ և այլոց վկայարանացն վկայութիւն: (22)

ՅԶ. ՅԱնտիոք եպիսկոպոս ԺԹ. Տուրիանոս: ՅԱղեքսանդր
եպիսկոպոս ԺԶ. Պետրոս ամն՝ Ժ:

ՅԷ. Ի ԺԷ. ⁵ ամին Տրդատայ նստի յաթոռ սուրբ առա-
քելոյն Թագէտոսի սուրբն Գրիգոր:

¹ Ե. Զ. Է. Ը. Ժ. հետեւեալ: Թ.՝ հետեւել: ² այլք չունին՝
զհետ: ³ Է. աւելցնումէ՝ օգնեա Գրիստոս: ⁴ Զ. Ը. Թ. Ժ. վիրա-
պընէց: ⁵ Զ. Ը. Ժ. Ե. Իսկ Ժ.՝ ԺԶ:

ՅԹ: Ի Հռոմ եպիսկոպոս ԻԹ. Եւսեբի: Եւ Լ. Մեղդոնիա-
դէս:

ՅԺ: Հռոմայեցւոց՝ Կոստանդիանոս ամն ԼԴ:

Յայսմ ամի շինեցաւ ս. Կարապետն, մականուն Գլակա.
վանք կոչեցեալ, զոր շինեաց սուրբն Գրիգոր ի գալն ի Կե-
սարուն՝ հայրապետ գոյով, բերելով զնշխարս Կարապետին
և հաստատեալ ի տեղին յայն: ¹

Ի Հռոմ եպիսկոպոս ԼԱ. Սեղբեստրոս: ² Եւ հաւատալն
ի Գրիստոս Կոստանդիանոսի:

ՅԺԲ: Յայսմ ամի Կոստանդիանոս ընդարձակեաց զԲիւ-
զանդիա՝ և անգ փոխեաց զԹագաւորութիւն Հռոմայ, և
յիւր անսւնն կոչեաց Կոստանդնուպօլիս:

ՅԺԶ: ՅԱղեքսանդր Պետրոս վկայեաց. և յաջորդէ զե-
պիսկոպոսութիւն ԺԼ. Աբիւղաս, ամիսս՝ Ե:

ՅԺԸ: ՅԱղեքսանդր եպիսկոպոս ԺԸ. Աղեքսանդրոս, ամն՝
ԺԷ:

ՅԻԵ: Արիոսի և Աղեքսանդրոսի գԺողութիւն:

ՅԻԶ: Յերուսաղէմ՝ եպիսկոպոս Մակարիոս, ապա Մաքսի-
մոս. ապա Կիւրեղ, առ որով խաչն երևի:

ՅԻԸ: Աստանօր աւարտումն Քրօնիկոն գրոցն Եւսեբեայ:

ՅԻԹ: Յետ Ի. ամին Կոստանդիանոսի, կոչեցան Թագաւորը
Յունաց և Հռոմոց, զի Թագաւորեցին ի Կոստանդնուպօլիս:

ՅԼԱ: Ս. Ժողովն ի Նիկիայ ՅԺԸ. իցն:

ՅԼԲ: Ս. Գրիգոր բնակեալ ի Մանեայ այրն և ընդ ժամա-
նակս երևէր և հաստատէր ի հաւատոս: Բայց յորժամ եկն
Ռատակէս ³ ի Ժողովոյն Նիկիոյ՝ այլ ոչ ոք ետես բնաւ, բա-
զում ամս բնակեալ ի նմա՝ փոխի ի կարգս հրեշտակաց:

ՅԼԷ: Պարսից՝ Ներսէհ, ամն՝ Թ:

¹ Այլոց մէջ չկայ այս կտորը: ² այլք Սիղուեստոս: ³ Ե. Զ. Է.
Թ. Ժ Արիստակէս:

Հայոց՝ կաթուղիկոս՝ Արխտակէս, ամն՝ Է:

ՅԽԳ: Մեծն ¹ Կոստանդիանոս Հանգեալ յամսեանն ահեկանի ԻԲ. որ է Մայիս:

Արքեղայոս՝ յաղագս կշտամբելոյն ի Խ. Ըռատակիսէ, 2 սպանանէ զնա ի Ծովաց գաւառին:

ՅԽԴ. Հռոմայեցոց՝ Կոստանդին և Կոստաս, և Կոստանդինոս՝ որդիք Կոստանդիանոսի, ամն՝ ԻԴ:

Հայոց՝ Վրթանէս (կաթուղիկոս), ամն՝ ԺԵ:

Երևուամն Խ. իսաչին յԵրուսաղէմ՝ առ Կիւրղիւ Հայրապետաւ:

ՅԽԶ: Պարսից՝ Որմիզդ ամն Գ:

Մեծադօր արքայն Տրդատ դեղակուր եղեալ ի զօրաց իւրոց՝ վախճանի, յորմէ հետէ նուաստանալոյ սկիզբն առին Հայք:

ՅԽԷ: Հայոց՝ Խոսրով, ամն՝ Թ: Յետ մահուանն Տրդատայ՝ Սանատրուկ որ ի կողմանս Աղուանից, սպանանէ զսուրբն Գրիգորիս, զերէց որդին Վրթանայ ընթադրեալ ի ձիան ի Վառնիանեան զաշտին: Եւ եղաւ յԱմարաս ³ նշխարք սրբոյն: (23.)

ՅԽԹ: Պարսից՝ Շապուհ ամն՝ ՀԳ:

ՅԽԲ: Սկիզբն Մ. եկին Անդրէասայ:

ՅԽԳ: Հայոց՝ Տիրան ամն ԺԴ:

Յայսմ ժամանակի ասեն եղեալ զԱրտեմոնի ընթերցուածն:

¹ Զ. Է. Ը. Թ. Ժ. բազմապատիկ երանելին: Է. Ը. Ժ. ՅԼԱ. Հովուաց գտեալ զսուրբն Գրիգոր վախճանեալ՝ թաղեցին զնա՝ ոչ գիտելով՝ թէ ով որ իցէ. տեսչութեամբ Աստուծոյ, յետ բազում ամաց յայտնեալ ճգնաւորի ումեմն Գառնկոյ և եգին ի գիւղն Թորդան զնշխար սրբոյն: 2 Գ Է. Ժ. սրով: 3 Է. Ժ. յամուրս: Ը. յԱմարիս:

ՅԵԸ: Զսուրըն վրթանէս՝ թէպէտ և բազում անգամ կամեցան նախարարըն նենգիւ սպանանել՝ սակայն ոչ այնպէս՝ այլ իւրով մահուամբ վճարեցաւ:

ՅԵԹ: Տէր Թուփիկ ամն Զ:

ՅԿԻ: Յուսիկն և Գրիգորիս եզբարք՝ որդիք Վրթանիսի:

ՅԿԴ: Զսուրըն Յուսիկ սպան Տիրան՝ և Ղրանիէլ՝ քահանայ:

ՅԿԵ: Փառներսեհ՝ ոչ ի նոյն ազգէ՝ այլ ի Տարօնոյ՝ ի գեղջէն Աշտիշատայ՝ ամն Ե:

ՅԿԸ: Հռոմայեցւոց՝ Յուլիանոս, ամ մի՝ և ամիսս Ը:

ՅԿԹ: Հայոց՝ Արշակ ամն Լ:

ՅՀ: Հռոմայեցւոց՝ Յուլիանոս՝ ամիսս Ը:

Այս Յովիանոս՝ մինչ երթայր ի Պարսիկսն պատերազմել՝ եհարց ընդ վարդապետ մի յԱնտիոք՝ ծաղր առնելով թէ ո՞ր է հիւսան որդին, և նա ասաց՝ թէ «զիւր հիւսնութիւն կուսուցանէ, ի Պարսիկս քեզ թաւութ կուշինէ՝, որ և եղև իսկ, զի յերկնից նետիւ հարեալ սպանաւ՝ և եղաւ ի թաւութ և բերաւ՝ փորոտին թաղեցաւ ի Տարսոն՝ և այլն ի Կոստանդնուպօլիս:»⁴

Ներսէս (կաթողիկոս Հայոց) ամն ԼԴ: Ս՝ Ներսէս զընաւ կարգս եկեղեցւոյ՝ բարւոք և վայելչապէս նորոգեաց: Ս՝ Ներսէս որդի Աթանազիոնի, թողն Յուսկան, որ էր թողն ս. Գրիգորի:

ՅՀԱ: Հռոմայեցոց՝ վաղէս և վաղէնտիանոս ամն ԺԱ:

Ի Ժամանակս վաղէսի ծնաւ յԱնտիոք մանուկ մի՝ միականի՝ ունէր Դ. ոտ, և Դ. ձեռ, և մորուք: Յ

ՅՀԲ: Բազում նեղութիւն հասեալ ի վաղիսէ քրիստոսեան ճոցս վասն Արիանոսացն, որ և զՆերսէս աքսորէր

⁴ Ե. Սամուէլ, 2 Ե. Զ. Է. Ը. Թ. Ժ. չուին այս կտորը: Յ Այս կտորը ունի նաև Գ.

ի կղզիս՝ զառաքեալն յՅրշակայ ի պատճառս սիրոյ՝ յորոյ
ժամանակս էր և մեծն Բարսեղ՝ և Գրիգոր եղբայր իւր՝ և
Գրիգոր աստուածաբան:

Հռոմայեցոց՝ Գրատիանոս շինէ զըռասպլսն: ¹

ՅՁԷ: Թէոդոս մեծ՝ ամս ԻԵ: Մեծին Թէոդոսի բազում բա-
րեգործութիւն պատմի՝ յաւէտ առ Հայք:

Երեւեցան ի Հնգիկս՝ գազանք ցլափիղք, ընծուղոք ձիա-
մանք, և այլ գաղանք բազմադիմիք:

ՅՂԴ: Զուիթ երէց Արտաշատու՝ վկայեալ սպանաւ ի
Շապհոյ:

ՅՂԶ: Ս՝ ժողովն Կոստանդնուպօլսի, ճԾ՝ իցն՝ վասն Հո-
գեմարտին Մակեդոնի: Եւ գաւմարին ի Նիկիոյ ժողովոյն՝
ամբ ԿԵ:

ՅՂԷ: Արշակ սաւուղաբար արարեալ յԱնուշն կոչեցեալ
բերդի՝ ի խուժաստանի, մեռանի, և թագաւորէ Պապ որ-
դի նորա՝ ամս Է. (ի ՅՂԹ:)

ՆԲ: Սպան զսուրբն Ներսէս Պապ գեղով մահու:

ՆԴ: Շահակ ի զաւակէ Աղբիանոսի, ի Հարքայ ² ի Մա-
նազկերտոյ, ամս՝ Գ: ³ Վճարի չարամահութեամբ Պապ
ի Թէոդոսէ վասն անզգամութեան իւրոյ՝ և ի տեղին թա-
գաւորեցուցանէ զՎարազդատ ⁴ ի նմին ազգէ:

ՆԶ: Վարազդատ ամս Դ:

ՆԸ: Զաւէն՝ եղբայր Շահակայ՝ ամս Դ:

ՆԹ: Ասպուրակէս եղբայր Շահակայ և Զաւենայ՝ ամս Ե:
Հռոմայեցոց՝ Արկադէոս և Ռնորիոս՝ ամս ԻԶ: Զարմա-
նալին սուրբ ⁵ Յոհան ոսկեբերանն առ սոքօք լեալ եպիս-
կոպոս Կոստանդնուպօլսի:

¹ Այս բացատրութիւնն ունի և Գ. 2 Ոմանք Հարքայի. Դ. ի
Հարքի: 3 Գ. Թ. ամս Դ. 4 Է. ԹԱ. աւելցնումեն՝ ոմս. 5 Գ. Թ.
չունին՝ սուրբ:

ՆժԻ: Թագաւորք Յունաց և Պարսից՝ զաշխարհն Հայոց
յերկուս բաժանեցին յաւուրս Արշակայ՝ որ երթեալ բնա-
կէր առ Յունօք՝¹ Սրշակ տիրէր արեւմտային մա-
սին՝ և Շապուհ՝ արեւելեանս զխոսրով Արշակունի² Թա-
գաւորեցուցեալ: Խոսրով՝ ամն է:

ՆժԵ: Ս. Սահակ՝ ամն ԾԱ: Զսուրբն Սահակ որդի մեծին
Ներսիսի՝ յաջորդէ յաթոռ Հայրապետութեան³ Խոսրով:

ՆժԹ: Վռամշապուհ՝ ամն ԻԱ: ⁴

ՆԻԱ: Պարսից Արտաշիր՝ ամն Գ: Սկիզբն դպրութեանս
Հայոց, Մաշտոց՝ որ է Մեսրոպ երանելի՝ և մեծն Իսահակ⁵
զԴանիէլի նշանագիրսն յօրինէին ընկերօք Հանդերձ: Եւ
յետ միոյ ամի դարձեալ աստուածատուր նշանագրօք՝ զնոյն
յեղանակեալ՝ որով և դպրութիւնք և գիրք աստուածա-
յինք ուղղեալ թարգմանէին:

Յաւուրս Արկադէոսի՝ մինչ կենդանի էր Հայր Նորա մեծն
Թէոդոս, ի Յեմաւուս ծնաւ մանուկ մի՝ որ լանջացն ի վեր
երկու էր գլխով, և Դ. ձեռօք՝ և ապրեցաւ Բ. տարի:
Յորժամ՝ մինն ուտէր՝ նա միւսն չուտէր, և երբ մինն նըն-
ջէր՝ նա միւսն արթուն կայր: Եւ լինէր՝ զի խաղային ընդ
միմեանս, և երբեմն լային՝ և երբեմն ծիծաղէին, և մինն
քան զմիւսն Բ. աւուրբք յառաջ մեռաւ: ⁶

Իսկ թագաւորն Արկադէոս՝ էր ողջախոհ և ժուժկալ՝ և
ի ներքոյ ծիրանեացն ագանէր ի ծածուկ մաղեղէն՝ նման
Հօրն իւրոյ՝ և սիրէր զկրօնաւորսն: Այլ թագուհին⁷ երկ-
րորդ Յեզարէլ՝ էր ժանգաքարոյ և յանդուգն՝ որ և յաք-
սորս ետ զսուրբն Յոհան ոսկի բերանն:

¹ Թ. ԺԱ. առ նոքօք: ² Դ. Է. Ը. Թ. Ժ. ԺԱ.՝ Բադրատունի,
³ Դ. Է. Թ. Ժ. ԺԱ. աւելցնումեն՝ Հայաստանեայց, ⁴ Դ. ԻԶ.
⁵ Դ. Թ. չունեն՝ և մեծն Իսահակ, ⁶ Դ. Է. Թ. Ժ. ԺԱ. չունին այս
կտորը, ⁷ Դ. Է. Ժ. ԺԱ. Եւդոքսեայ:

ՆԻԴ: Պարսից՝ վռամ-կրման՝ ամն ժ: ¹

ՆԻԶ: Յայսմ՝ ժամանակի փայլէր ս. Յոհան Ոսկիաբանն ի կոստանդնուպօլիս, որ եկաց հայրապետ Ծէ. ամ: Որ բնաւ ոչ երդուաւ և ոչ երդմնեցոյց, ոչ սուտ խօսեցաւ՝ և ոչ նզովեաց զոք, և ոչ էարբ գինի, և ոչ ծիծաղեցաւ՝ և ընդ ումեք ոչ ճաշակեաց: Եւ յորժամ երթայր յաքսորս՝ եհար զձեռն յեկեղեցին և ասաց. «ողջ մնա ս. եկեղեցի՝ բնակարան փառացն Տեառն, ես ի պարգեացն Աստուծոյ երկոտասան Ռ. ճառս եդի ի գանձս քո՝ որ է ճառս ² գիրք ԸՃ: Սա ապաշխարութեան քարոզ ասացաւ ի հրեշտակէ՝ առաջի երրորդութեան գոյ: ³

ՆԼԵ: Պարսից՝ Յազկերտ ամն ժ:

ՆԼԸ: Հռմայեցոց՝ Թէոդոս ֆոքր՝ ամն ԼԻ: ⁴ Առ Թէոդոս Թագաւորիւ, առաջին ժողովն յեփեսոս՝ որ վասն Նեստորի, Մ. ⁵ հարանցն: Եւ գումարի ի կոստանդնուպօլիս ժողովոյն՝ ամք ԽԲ. և ի Նիկիայոյն՝ ձէ: Փոքր Թէոդոս Թագաւորն էր այր սուրբ և չորակեր, մինչ զի անձէթ և անգինի էր սեղան նորա յաւուրս պահոցն. և էր յոյժ անոխակալ և ողորմած, այնչափ որ ի հարցանելն թէ ընդէր թողուս զմահապարտսն կենդանի. և նա ասէր՝ երանի թէ կարէի զմեռեալսն ի կեանս դարձուցանել՝ թող թէ զկենդանիսն ի մահ փոխել: ⁶ Սա աղօթիւք իբրեւ զեզեկիա զբազումս ի զօրացն Պարսից սատակեաց: Առ սովաւ էին արք երեւելիք՝ Սի-

¹ Է. Ը. Ժ. ԺԱ.՝ ԺԱ. Է. Ժ. ԺԱ. ունին նաև՝ Ի նստելոյն յաթոռն ի ս. Ներսիսէ՝ մինչև ի ս. Սահակ ԽԷ. ամ է. և ի ս. Սահակայ մինչև ի Հայոց Թուականն ԾԼԷ. ամ է: Ի Լուսաւորչէն մինչև ի Ներսէս ԿԳ. ամէ: Ի Ներսիսէ մինչև ի Թուականն ԾԶԴ. ամէ: ² Ղաթին՝ չունին: ³ Այլք չունին այս կտորը: Է. Ժ. ԺԱ. ունին՝ ՆԼԱ. Մովսէս Բերթոզն: ⁴ Գ. Թ.՝ ամն Լ. ⁵ Թ.՝ ԼԲ. Է.՝ ԾԷ: ⁶ Է. Ժ. ԺԱ. ունին՝ այդ Աստուծոյ է գործ սպանանել և կեցուցանել:

մէոն յԱնտիոք՝ և Մար Պարսամ¹ ի Մեկտենի, և պիղծն
Նեստոր Եթստանդնուպօլսի պատրիարքն։²

ՆԽ։ Հայոց՝ դարձեալ Խոսրով՝ Ա. ամ։ Վաամշտպուհ
բարուք վախճանի, և ապա եղբայր իւր Խոսրով Ա. ամ, և
ապա Շապուհ որդի Յազկերտի ամն Դ.՝ ՆԽ. անխշա-
նութիւն ամ մի։

Պարսից՝ Վաամ ամն ԻԱ։

ՆԽԶ։ Հայոց՝ Արտաշէս, որ և Արտաշիք՝ ամն՝ Զ։⁴

ՆԾԱ։ Աստանօր բարձաւ Թագաւորութիւն Արշակու-
նեաց և Հայքապետութիւն ի ցեղէն ս. Գրիգորի, զի յետ
այսորիկ թէպէտ եկաց այլ ևս ամն՝ ԺԶ. առբքն Ստճակ,
և լուսաւոր վարդապետութեամբ պայծառացոյց զաշխարհս
Հայոց։ Սակացն անարժանն⁵ վերակացուօք և Պարսիկ մարզ-
պանաւ՝ որպէս զՎեհմիհրշապուհ ի տեղի Թագաւորին Ար-
տաշի, և զոսոխասէրն⁶ զՍուրմակ՝ ի տեղի ս. Յաճակայ՝
որ եկաց ամ մի։ Եւ յետ Սուրմակայ Բքքիշոյ՝ վատթար
քան զնա՝ ամն Դ։ Եւ յետ սոցա Շահէլ՝ ևս անպիտան
ամն Ե։ Բայց մեք զաւուրս սոցա անխշանութիւն կանո-
նեսցուք, միայն զի զկանոնեալոն ոչ շփոթեսցուք. և բզ-
արբոյն Յաճակայ զկնի ԼԵ. ամին գրեսցուք, և թէ վար-
դանայ մարզպանութիւն յորժամ սկսաւ։

ՆԾԲ։ Հայոց անխշանութիւն ամն ԺԳ։⁷

ՆԿԲ։ Դարձեալ վասն Փլաքիանոսի Բ. Ժողովն յԵփեսոս,
յետ ԻԴ. ամի առաջին ժողովոյն, ի վախճանելն Կիւրղի
Աղեքսանդրացոյ։

ՆԿԵ։ Վարդան լեապ մարզպան Հայոց հրամանաւ Վաամայ,
ամն՝ ԺԵ։⁸

1 Գ. Բ. Է. Մօրպարսամ։ Գ. Յիմոն Սիւնակեաց։ 2 Բ. չունի՝
այս պարբերութիւնը։ 3 Դ.՝ ամն Բ։ 4 ԺԱ.՝ ամն ԻԱ. Դ.՝ ամն Ա.
Է. Ժ. ԺԱ. աւերջեալմէն՝ ՆԽ. Ընէ Մարութայ զՄուֆարդին։
5 Դ. չունի։ 6 Ը. Բ. Աստիասէրն։ 7 Ժ.՝ ԺԲ. 8 Այլք ԺԷ։

ՆԿԶ: Պարտից՝ Յազկերտ ամս յԹ:

Աստանօր աւարտումն պատմութեան Հայոց գրելոյն Մովսիսի:

ՆԿԷ: Յետ մեհաւան Խ. Սահակայ, Յովսէփի աշակերտ նորին՝ յաջորդէ զաթոռ եպիսկոպոսութեան ամս Բ. հրամանաւ Մեսրոպայ՝ որ և Նա կատարեցաւ ի Նոյն ամի:

ՆԿԸ: Յովսէփի ամս Բ:

ՆՀ: Տէր Գիւտ՝ ամս յԵ: 4

ՆՀԲ: Կ. Պօլսի՝ Մարիիանոս՝ ամս Բ: 2

ՆՀԳ: Ժողովն Քաղկեդոնի՝ հրամանաւ Մարիիանոսի՝ և Պօղոբերայ քեռ Թէոփոսի՝ վրէժխնդիր Նեստորի՝ և էին ժողովեալքն Ուր: 5 (24.)

ՆՀԺ: Հասելոց նեղութեանցն ի Յազկերտէ՝ սրբոց վարդապետանցն:

ՆՀԷ: Հռոմայեցոց՝ Լեոն մեծ՝ ամս յԵ:

ՆԺ: Կատարումն սրբոց Ղեոնդեանցն, Բ. ամաւ զկնի այսորիկ:

ՆԺԲ: Հայոց՝ հնազանդութեան և անիշխան լինելոյն ամբ Զ: Յազկերտի զղջալ ասէ յաղազս աւերելոյն զաշխարհս Հայոց, և չարամահ լինելոյ վասակայ, ըստ Եղիշէի:

ՆԺԵ: Պարսից՝ Պերոզ ամս ԻԲ: Հայոց՝ տէր Յոհան Մանդակունի՝ ամս յԲ:

ՆԺԸ: Հայոց՝ Մանգնոս ամս յԲ: 4

ՆՂԲ: Մովսէս 3 քերդօղաճայր: 6 (25.)

ՆՂԳ: Կ. Պօլսի՝ Զենոն ամս յԳ: Ընդ Զենոնի թագաւորեցին Լեոն փոքր և Բասիլիսկոս ժամանակս ինչ: Զենոն

1 ԺԱ.՝ ԺԵ. 2 ԱՂԷ՝ ամս Ե. 3 Է.՝ զԺ. 4 Է. Թ. Ժ. ԺԱ. ամս Ի. Գ.՝ ԻԵ. Դ.՝ Խ. 5 Ոմանք Մօսէս: Ը. զոր ծննդեան զապաշխարութեան և զՆազարու: զտեառընդառաջին շարական ասացեալ է: 6 Է. ունի աւելացրած՝ ՆԺԷ. Բարսամայ ճգնաւորի սքանչելագործութիւն աստ է:

գիր վասն ուղղափառութեան գրեալ, ԲԺ. ան գլուխ նշուիլից
Ժողովոյն Քաղկեդոնի: (26.)

Ճգնազգեաց սուրբն Թադուլ¹ թողեալ զամենայն վասն
Քրիստոսի վարոսիւ հանդերձ եղբարբ իւրով երիցու:

ՆԼԷ: Տէր Բաբգէն ամն Ե: ²

ՆԼԸ: Եգիտ Գառնիկ երանելի զնշիարս ս. Գրիգորի ի Մա-
նեայ այրն. և հանգուցին ի թորդան: ³

ՇԲ: Տէր Սամուէլ ամն՝ Ե:

Պայծառանայր ս. Սիմէոն Սիւնական յԱղեքսանդրիա՝ այլ
և Տիմոթէոս երէց ուղիղ հաւատով իմաստասիրէ: ⁴

ՇԷ: Կ. Պօլսի Անաստաս ամն՝ ԺԷ: Պարսից՝ վաղարշ
ամն Գ: ⁵ Հայոց՝ վահան, ամն՝ ԼԱ: Տէր Մուշեղ ⁶ ամն Ը:

Ղազարիկ փարպեցի՝ Ժամանակագիր և ճարտասան: Վա-
հան պսակեաց զեկեղեցիս նորոգմամբ, մանաւանդ զկաթսւ-
ղիկէն:

Նոյն վահան Մամիկոնեան՝ զԱլանս արգելականս արար:

ՇԺ: Պարսից՝ Կաւաա՝ ամն Է:

Անաստաս ընդ Զենոնի՝ յուղղափառս գրեցաւ: Սա կոտո-
րեաց զգպրատունսն յըՍտամբօլ՝ զի գործ անարժան գտաւ
ինոսա. և եղև քաղաքին մեծ տրտմութիւն: Սա շինեաց
քաղաք զՏարա, և անուանեաց Անաստապօլիս: Եւ յաւուրս
սորա ի շարժէ ընկղմեցաւ Նիկոպօլիս:

ՇԺԵ: Տէր Սահակ՝ ամն Ե:

Կաւատ զԱմիթ էառ և սպան ԶԲ. և մոեալ թագաւորն
յեկեղեցին, և տեսեալ զպատկերն Քրիստոսի, և եհարց թէ

¹ ԱՅԼԲ՝ Թաթուլ: ² Է. Ժ. ԺԱ, Ի նստելոյն յաթոռ որդոյն Սա-
հակայ մինչև ի Բաբգէն ². ամ: Աստի մինչև ի Հայ թուականն ամբ
ԾԷ: ³ Գ. չունի այս կտորը: ⁴ ԱՅԼԲ. իմաստասեր. Գ. իմաստասի-
րէր: ⁵ Բ՝ ԼԱ: ⁶ ԱՅԼԲ՝ Մուշէ:

ով է այն՝ և նոքա ասեն թէ «Աստուածն իւրեանց է» . և նա ասէ՝ «Նա ասաց, ես տաց զդա ի ձեռս քո» : Եւ արդ՝ ես ոչ առի զսա՝ այլ Աստուածն իւրեանց՝ զի մեղան նմա :

ՇԺԷ. Պարսից՝ Զամասպ՝ ամն Բ : ՇԺԹ. Կաւատ՝ ամն ԺԷ :

Երևեցաւ ի սոյն ժամանակս կին մի ի Կիլիկիա՝ գիրկ մի երկայն քան զամենայն մարդ՝ և կերակուր մարդոյ ուտէր՝ ¹ և բնաւ ոչ խօսէր, և յանցանելն ընդ փողոցսն՝ առնոյր խանութէ փող մի, և կեցեալ բաղում ժամանակս՝ անյայտ եղև . զորմէ ասեն ոմանք թէ ի յաւէրժահարսանցն էր : ²

ՇԻ : Տէր Քրիստափոր՝ ամն Ե :

ՇԻԳ. Կ. Պօլսի՝ Յուստիանոս՝ ամն Թ : Այս Յուստիանոս եղև սկիզբն թագաւորացն Յունաց ի Կոստանդնուպօլիս, զի մինչ ի սա ամենեքեան Ֆռանկք էին : ³ Էր սա ի գեղջէ միոյ որ կոչի Բեգրինա, որոյ ջուրն այնպիսի իմն է՝ որ թէ շատ եփեն արիւն դառնայ :

Արեգակն ամենեւիմք նուաղեցաւ : Յետ որոյ սովն խրստագոյն :

ՇԻԵ. Տէր Ղևոնդ՝ ամն Բ :

ՇԻԷ. Տէր Ներսէս՝ ամն Թ : ⁴ (27.)

ՇԻԹ. Եզրաս Անգեղացի՝ աշակերտ Մոսէսի եպիսկոպոսի Բագրևանդայ՝ զգաստ ճարտասանիցն բաղմացոյց :

ՇԼԱ. Մամբրէ եղբայր Մոսիսի դառնայր ի Հայս՝ զորմէ ասեն երկրորդ ⁵ գրել փիլիսոփոս :

ՇԼԳ. Կ. Պօլսի՝ Յուստիանոս՝ ամն ԼԶ :

ՇԼԶ. Պարսից՝ Խոսրով՝ ամն ԽԵ : ⁶

¹ Է. Ժ. ԺԱ. ոչ ուտէր, ² Այլք չունին՝ «զորմէ » Դ. Ը. Թ. չունին ամբողջ պարբերութիւնը, ³ Գ. չունին՝ « Ի Կ. Պօլիս » ⁴ Է. աւելցնումէ այլ գրով. Աստ եղև ժողովն Դվնայ, և ի բաց կացին ի Յունաց և ի ժողովոյն Քաղկեդոնի և միաւորեալ մի բնութիւն ասացին Քրիստոսի . և զխաչեցաւն յաւելին յերեքսրբեանն՝ Եւ աստ ասէ եղաւ թուական Հայոց Ստեփաննոս եպիսկոպոս Տարօնացի պատմագիրն : ⁵ Այլք՝ երրորդ : ⁶ ԺԱ.՝ ԽԸ :

Տէր Յովնէս¹ ամս թի: Վահան Մաթիկոնեան բարւոք վճարեցաւ՝ յետ օրոյ եկաց վարդ եղբայր նորա: ՇԼԸ. վարդ ամս Գ:

ՇԽԱ: Խոսրով զԱնտիոք էառ՝ և տարեալ ի Պարոս բնակեցոյց յիւր անուն:

Յետ վարդայ մարդպանք պարսիկք⁴ տիրեցին աշխարհիս Հայոց ամս Գ:

ՇԽԵ: Մեծեծ² Գնունի՝ ամս ԼԳ:

ՇԽԷ: Սաստիկ մարդամահ՝ որպիսի ոչ ոք յիշէ՝ սկսեալ յարւմտից:

ՇԾԱ: Նշանք յիստանին Հայոց, վասնորոյ երանելին Մախոժ հաւատաց:

Տէր Մոսէս³ ամս Լ: Սուրբն Մանածիհր որ անուանեցաւն Գրիգոր՝ ազգաւ Ռաժիկ՝ մարտիրոսութեամբ կատարեցաւ ի Քրիստոս: ⁵

Աստանոր լցեալ լինին ամբ ի ծննդենէն Քրիստոսի ՇԾԳ. յորում և բովանդակեցան կանոնք Մ.-եկին Անդրիասայ, զորոյ զինի կարգեցաւ թուականս Հայոց՝ այսպիսի պատճառաւ. ի լրման Մ.-եկին, լրումն զատկին, ի մարտի ԻԵ. էր: Եւ ի սկզբանն՝ յապրիլ Գ: Եւ վասն զի ոչ ի ոկիզքն կարացին⁴ գնալ, զի յետ ԻԵ. ին մարտին ԺԳ. էր ապրիլ և թ. լրմունք ի մէջ. և այնր աղագաւ սկսան շփոթել տօնք ամենայն և արհեստք իրողութեան՝ որպէս ասացաւ: Ապա իմաստունք ժամանակին ի միասին եկեալ կարգեցին թուական Հայոց՝ որով ուղղեցին զզատիկն Տեառն՝ այլովք հանդերձ: Բայց ոչ կարացեալ ի ճշմարտութեան կալ անախալ զամս. թ: Իսկ ի Ժ. երազք թուականին էառ անուն իմաստուն մտօք:

¹ Դ. Է. Ը. Ժ. ԺԱ. տաճիկք. ² Է. Ժ. ԺԱ.՝ ՄԺԽ. Է. Ժ. ԺԱ.՝ Անյայտ եղև ջուրն Սեբովմայ. ³ Է. Թ. Ժ. ԺԱ. Ի . Գրիգորէ ՄԽԱ. ամ է. յայս վայրս եգաւ թուականն Հայոց. ⁴ Թ.՝ ՄԾԲ. 4 Գ. կարգեցին:

ժողովեաց առ ինքն արս կորովամիտս և հանճարեղս՝ և կարգեցին զանտարակուսելի օրինակն, որ Շ.-եակն կոչի՝ այս է պատճառ թուականին Հայոց՝ զոր ի կարգ կանոնացոյ յարմարեսցուք՝ վասն դիւրահասութեան ժամանակաց։¹

Մինչև ցգիր թուականիս մերոյ ուղղեալ էր ս. վարդապետին իմոյ Գէորգեայ ըստ քրօնիկոնին զնահանջն և ասէ. «տեսի ի Շ.-եկին զգիր թուականին առաջին ամն ճահանջ, ոչ գիտելով զգիրդն՝ թողլով աստի և յառաջ ըստ գրեալոն»։
Եթէ։ (Ա.) Յուստիանոս և Խոսրով հաշտեալ, և ծագկէր ուխտ ընդհանրական եկեղեցւոյ։

Սուրբն Յիզդըուզիտ՝ որե Մախոթ՝² վկայութեամբ կատարեցաւ Յ ի Քրիստոս։ Սոյնպէս և Սահակ Սամուէլ՝ և Յրգրմուխաստ⁴ ի նոյն աղգէ։

ԵԾԷ։ (Դ.) Աստ է գրեալ զվրաց բաժանումն։⁵ (28.)

ԵԿԲ։ (Թ.) Ի սմին ամի եղաւ Շ.-եակն։

ԵԿԴ։ (ԺԱ.) Իռիոն պատառեաց զկանոն զատկին։

ԵԿԷ։ (ԺԳ.) Աջ աստուածային երեւեցաւ ի ս. մատրանն՝ այլ և նշան ահեղ հրաշափայլ՝ և արիւնատեսակ յերկինս։

ԵԿԹ։ (ԺԶ.) Կ. Պօլսի՝ Յուստիանոս՝ ամն ԺԳ։

ԵՀ։ Դարձեալ մարդամահ։

ԵՀԵ։ (ԻԲ.) Հայոց՝ մարգարանք տաճիկք՝ ամն ԼԶ։

Իշխանք Հայոց ապստամբեալք ի Պարսից՝ ի ձեռն վարդայ որդւոյ վասակայ Մամիկոնէի՝ ձեռն ետուն ի Յոյնս։

Ճամանակ երկպառակութեան մարտից անթիւ սպանմանց՝ գերութեանց, առից, բանտից, խիստ սովոյ, և մարդամահի՝

¹ Է. Ժ. ԺԱ. Եւ սուրբ Աստուածն խաչեցար սահմանեցաւ։
² Է. ԺԲ. Մաժոխ։
³ Է. Թ. ԺԱ. ԺԲ. Վճարեցաւ։
⁴ ԼԼԼԼ Յրգրմուխաստ։
⁵ Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ.՝ ԸԿ. խաւարեցաւ արեգակն ի կէսն արեգի՝ մինչ ի քաղցն։
ԸԿԴ. գերի կառ Խոսեան Պարսից զխաչն յԵրուսաղեմէ՝ և տարաւ ի Դաւրիթ։

և այլ բաղմանդիմի խռովութեանց՝ ուր ¹ մոռացումն աստուածաշնորհութեան: ²

ՇՁԱ: (ԻԸ:) Տէր Աբրահամ յիշտունեաց ի գեղջէ յԱղթանից՝ ամն ԻԳ:

ՇՁԳ: Ի Կոստանդնուպօլիս՝ Տիբեր՝ ամն Ե:

ՇՁԴ: Պարսից՝ Որմիզդ՝ ամն ԺԲ:

Դարձեալ յուզէր խռովութիւն վասն Ժողովոյն Քաղկեդոնի: (29.)

ՇՁԵ: (ԼԲ:) ԶԱմբատ չարախօսեալ առ Շապուհ-Խոսրով՝ և նա թողեալ ի վերայ նորա գազանս՝ և նա հարեալ զարջն սատակեաց, և կալեալ զեղջերաց ցլուն սպան զնա: Եւ կալեալ զականջաց առիւծուց՝ հեծաւ ի վերայ նորա՝ զայս ամենայն յաղթութիւն արար ի միում աւուր, և ինքն մեծարեցաւ զարձեալ ի Պարսից յարքայէն: Էր հասակաւն բարձր և լայն՝ և տեսլեամբն գեղեցիկ, և յանցանելն ընդ անտառսն՝ բռնէր Բ. ձեռօքն զճիւղս անտառին՝ և կցեալ զոտսն՝ վերացուցանէր զձին՝ և լինէր ձիովն ի կախ ի ծառէն: ³

ՇՁԸ: Կ. Պօլսի՝ Մօրիկ՝ ամն Ի:

ՇՁԹ: (ԼԶ:) Գրիգոր և Վրթանէս վարդապետք Հայոց գնացին ի Յոյնս, և ոչինչ օգտեցուցեալ զնոսա՝ դարձան նդովելով: ⁴ (30.)

ՇՂ: (ԼԵ:) Ի ԼԵ. Թուականիս ⁵ եկին ի Հայս ⁶ Ասորիք՝ արք ⁷ քաջաբանք՝ և կամէին սերմանել զաղանդն Նեստորի՝ և նդովեալք հալածեցան: Բայց ոմանք ընկալան՝ նոքա թարգմանեցին նոցին գիրս սուտս՝ զգօրոտոսակ, կիրակո-

¹ Բ. և ² ԺԱ.՝ աւելցնումէ նորագիր՝ ՇՁ. յայսմ ամի ծնանի Մահմէտ կործեցեալ մարգարէն Յաճկաց, ³ Ա. յս կտորը չունին այլք: ⁴ Բ.՝ նդովեցին: ԺԱ. ունի այլագիր. ՇՁԵ. յայսմ ամի դնի Թուականն մահմետականաց՝ որ է իւրոյ ծննդեան Ժ. ամն: ⁵ այլք՝ յայսմ վայրի: ⁶ Բ. Գ. Հայք: ⁷ Ժ. Քաղկեդոնի:

սակ, զՊօղոսի տեսիլն. զԱդամայ ապաշխարութիւն և զգիւթէկն. զմանկութիւն Տեառն. և զՍերբիոս. և զԾիւն օրհնութեան. և զանթագչելի մատեանսն. և աւետարանի մեկնութիւն զՄանեայ. և որ հաւատայ նոցա՝ նզովի: ¹ (31.)

ՇՂԶ: (ԽԳ:) Պարսից՝ Խոսրով՝ ամն 1, է:

Աստանօր Սմբատ Բագրատունի բազում մարտս յարգաբէր՝ առաւել քաջութեամբ սու թշնամիսն Խոսրովու՝ վասն որոյ պատուեալ զՍմբատ, տայ նմա զմարզպանութիւն վըրկանի: Եւ նա երթեալ գտանէ զազգս գերեալս ի Հայոց անդ՝ որ Սագաստանն կոչի, մոռացեալ զլեզուն և զգպրութիւն: Զոր նորոգեալ Սմբատայ, և զՀաբէլ ոմն եպիսկոպոս տայ ձեռնադրել կաթուղիկոսին Հայոց, և կացոյց ի վիճակ աթոռոյ ս. Գրիգորի:

ՈԳ: (ԾԱ:) Տէր Յոհանն ի Կոզովտայ ի գեղջէ Բագարանէ ² ամն ԻԶ:

Ոմանք ի պատմագրաց զտէր Յոհանն, և զտէր Աբրահամ ի միում ամի սոսն վախճանեալ, և ոմանք այսպէս, որպէս գրեալս է: ³

ՈԶ: Պէսպէս մահք:

ՈԷ: Մօրիկ՝ վասն խստութեան բարւոյն՝ ազգաւ և որդւովք, ողորմատես մահուամբ կորնչի յիւրոց զօրացն: Փոկաս՝ ամն Ը:

ՈԹ: Խոռիան Պարսից զօրավար՝ էառ զԵրուսաղէմ, ԾՌ. եսպան, և ձՌ. գերի տարաւ. և զփայտ փրկական իաչին՝ և զայլ սպասք սրբութեան տարեալ եդ ի տան գանձուց Խոսրովու թագաւորին:

ՈԺԱ: (ԾԸ:) Յետ մարզպանացն սպանման՝ ձիհր ⁴ Բուզա-

¹ Է. Թ. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. գնումն ՇՂԲ. ի գիմաց՝ բուն շարժմունքն. Գ.՝ բուն բաժանմունքն (= երևի Գաղկեդոնի աղմուկների նկատմամբ): ² Բ. Բագրաւանտայ. Գ. Բագաւանայ. ³ ԱՂԼՔ՝ «եմ» կամ «եմք»: ⁴ Ը. ԺԱ. Մանաձիհր. Բ. ձիկր:

նայ՝ ձիհր վշնասպուհնայ, ձիհր վդովն Միհրանայ, և այլոց Տաճկաստանեաց՝ Գաւիթ Սահառունի՝ ամս 1:

Ո՞ժե: Յայսոսիկ աւուրս յայտնութիւն սուտ մարգարէին Սարակինոսաց՝ աղանդելոյն ի Կերինթոսէ և յԱրթանոսաց՝ որոյ անուն Մահմետ անուանիւր՝ յազգէ Իամայէլի՝ որդւոյ Հագարու՝ որ աշակերտեցաւ ի միայնակեցէ միոյ՝ որոյ անուն Բխիրայ կոչիւր՝ Արիոսի աղանդովն, ի յանապատին Սինայ, ուր զետեղեալ բազմացան ի հալածելն Սառայի՝ զաղախինն յերեսաց իւրոց: (32.)

Կ. Պօլսի՝ Հերակլ ամս 1Ա:

Շինուած կաթուղիկէին Մըրենոյ:

Յայսմ Ժամանակի ի Քրիստոսի Ո՞ժ. ամին, և ի Հայոց ԿԳ. ԹՎին, խաւարեցաւ կէս արեգականն, յարեգի աշնան ամսոյ՝ մինչև ի քաղոց ամիս ի սկիզբն ամարանն, մինչ յուսահատեցան մարդիկք և ասէին՝ չըղորդի արեգակն յաւիտեանս:

Ո՞ժ: Ոմանք ի պատմագրացն՝ զելն Մահմետի սուտ մարգարէին ի Կե. Թուականիս ասեն, և այլք ի ԿԲ. և այլք ի ԿԸ:²

Ո՞ժ: Յամս Հերակլի կայսեր՝ առին տաճիկք զիշխանութիւն Պարսից՝ և ի պատերազմելն՝ պարսիկ ամիրայ մի փախչէր՝ ի մերկ արապէ միոյ, և պարսիկն բազում անգամ դառնայր և նետէր զտաճիկն, և նետն ոչ մտանէր, և ի փախչելն պարսիկն՝ հանդիպեցաւ Յ բահ մի ցցեալ՝ և փորձիւ եհար՝ նետ մի ի բահն և ի թափ անցոյց զնետն, և վասնորոյ գիտաց որ յԱստուծոյ էր, և իջեալ ի ձիոյն՝ մերկացաւ ի զինուոցն և անկաւ առաջի տաճիկին՝ որ եսպան

1 Այլք աւելցնումեն՝ զՀագար: 2 Այլք չուին: ԺԱ. աւելցնումէ պըղգիւր՝ Աստ բռնանայ Մահմետ սուտ մարգարէն՝ որ լինի ամաց ԽԳ. 3 Այլք՝ պարսիկն հեռացաւ: 4 Գ. աւելցնումէ՝ բայց ինքն սպանաւ ի մերկ տաճիկէն: զի յԱստուծոյ էր:

զնա. և տաճիկն ասէր՝ թէ նալի՜ կտոր մի ի գրապանս էր՝
և յ. անգամ նենտ յայն գիպէր:

ՈՒԳ: Պարսիկք ղերուսաղէմ՝ առին՝ և տաբան զխաջն
գերի՝ յամս Հերակլի:

ՈՒԶ: Արճէշ առաւ:

ՈՒԷ: Աստանօր ի բաց կացին վիրք ի միաբանութենէն
Հայոց՝ հաւանեալք ազանդոյն Քաղկեդոնի՝ ի ձեռն Կիրո-
նի՝ 2 վրաց առաջնորդի, առ որ բազում թուղթս մաղթա-
նաց գրեաց հայրապետն Հայոց Տէր Աբրահամ:

ՈՒ: Տէր Կոմիտաս ամս Ը:

Մեծ պատրիարքն Տէր Կոմիտաս՝ շինէ զսուրբ տիկնոջն
Հռիփսիմէի զվկայարանն՝ հրաշալի և պայծառ շինուա-
ծովք, զի խրթին էր առաջին շինուածն³ Գտանէ և
ի նմին զնշխարս ասկեբաց սրբոցն՝ և ոչ համարձակեցաւ
բանալ զմատանեալն⁴ ի սրբոյն Գրիգորէ և ի սրբոյն Խոս-
հակայ՝ այլ և իւրովն կնքեալ մատանեալ՝ ամբոսփէ անդ:

ՈՒԲ: Սպանանէ Հերակլ զԽոսրով թագաւորն Պարսից:

ՈՒԳ: Պարսից՝ Կաւառ ամ մի: ՈՒԴ: Արտաշէր՝ ամ Բ.

ՈՒԶ: Խօսեմ որ է Խոռխան՝ ամ մի: ՈՒԷ: Խօսրով ամ մի:

ՈՒԶ: Հերակլ զԽոռխան թագաւորեցուցանէ, փոխարէն
առեալ զխաջն փրկական, զոր սպանին զօրքն իւր:

ՈՒԷ: Արաբիայ կռիւն:

ՈՒԸ: Պարսից՝ Բորմ և Զարմըուխտ Ա. ամ:

Տէր Քրիստափոր ամս Բ:

Ի ԶԵ. թվին Մահմետ ղերուսաղէմ էառ:

Հերակլի ժողով արարեալ ի Կարնոյ քաղաք՝ կօչէ և զեզր
ի Հայոց՝ որ տգիտաբար հաւանեալ ազանդոյն Քաղկեդոնի,
վասն զի ոչ տարաւ զՅոհան Մայրավանեցի՝ որ աստուածա-

1 Գ.՝ լուսնի. 2 Ժ.՝ Կրիոնի. ԺԱ.՝ Կիրիոնի. 3 Գ. Ը. Բ. Ժ. ԺԲ.
յառաջն շինեալ. 4 Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. զմատանեալսն:

յին գրոց բանիրուն ճանաչիւր՝ և ի դարձին յանդիմանեալ ի նմանէ՝ հալածեաց զՅոհան՝ Մայրագոմեցի կոչելով։ Իսկ եզր՝ յազագս հաւանութեան առնու զերիր մասն Կողբայ՝ և զալսն բովանդակ։ Ու։ Տէր եզր՝ ամն Թ։ (33*)

ՈւԹ։ Պարսից՝ Յազկերտ ամն ԺԲ։ 1

ՈւԱ։ Թէոդորոս Ռշտունի ամն ԻԵ։

ՈւԻ։ Ելն Տաճկաց ի Հայս՝ և Թէոդորոս Հայոց իշխան նստաւ։ 2

ՈւԳ։ ԶԴուին Պարսիկք առին՝ և զիշխանս Հայոց այրեցին ի նախշուան։ 3

Ի ԶՃԽէ։ ամին Քրիստոսի՝ քակեցին զպատկերն պղնձի՝ զմին յեօթն հրաշիցն, որ յՌօտոն կղզին, ձէ․ ոտն․ և էր ԳՌ․ բեռն պղնձոյ։ 4

Յայսմ՝ ամի եմուտ Մաւի զօրավարն Տաճկաց ի Կիպրոս, և արարին շատ պղծութիւն․ և ել բազում աւարաւ․ արարին պղծութիւն յեկեղեցին Եպիփանու, զի ոչ գոյր եղեալ սահման նորա ի նմա։

ՈւԵ։ Յայտնեցաւ աղանդ՝ յաշակերտաց Յոհաննու Մայրագոմեցւոյ՝ որոյ Սաբգիս ասէին, զոր մի ոք իշխեսցէ ըզսուրբ այրն բամբասել։

ՈւԶ։ Կ․ Պօլսի՝ Կոստանդին ամն Գ։

ԶԿարնոյ քաղաք առին ի Հայոց։ 5

Արդ՝ յաւուրս Կոստանդի որդւոյ Հերակլեայ՝ յաւաւ Դուին ի Տաճկաց, ասէ պատմագիրն, և սպանին յաւուր սրբոյ յայտնութեան՝ ի ս․ վկայարանի ս․ Սարգսի ԲԺ․ ան Ռ․ և արեամբ կոտորելոցն ծածկեցաւ սեղանն սուրբ՝ և աւազանն․ և զայլսն գերեցին՝ աւելի քան զԼԻ։ 6 Ապա ժողո-

1 Է. ԺԱ ԺԲ.՝ ԼԸ. Գ.՝ Լ. 2 ԺԱ. աւելցնումէ՝ Աստ մեռանի Մահմեա՝ որ լինի ամաց վաթսուն և երից. 3 Է. Թ. ԺԱ. ԺԲ. չունին. 4 Ոմանք չունին. 5 ԱՂԼք չունին. 6 ԱՂԼք՝ լեռ.

վեաց հայրապետն հերսէս զգիակունս անկելոցն ի պատե-
րազմին և թաղեաց ի նմին վկայարանի՝ զոր նորոգապէս
շինեաց ի վերայ նոցա: Աստանօր նստի գլուխ ազգին Խա-
մայէլի, նախ ֆաղարթ¹ անուն՝ զոր և գիրն աստուածա-
յին պատմէ՝ թէ քաղարթաշուրթն² ժողովուրդն յագե-
ցուցեն զսուսերս իւրեանց յարենէ: Սա կեցեալ ամս Ը-
վախճանի: Յետ որոյ Ամարան, ամս ԺԲ: Բայց հասեալ ֆա-
ղերթ ի Դամասկոս Միջագետաց՝ և մինչև ի քաղաքն Ամիթ՝
խանձեալ բազում աւարաւ: ապա երիս սպայս արձակեալ,
մի ի Հռոմ՝ Յազ անուն՝ և խրատսու Յովէլ՝ օրք կոտորե-
ցին ի Հռոմոց³ ՀԻ: Եւ ի Պարսից կողմ արձակէ զՕթման
ամիրայ՝ և ՂՄաւիէ զօրավարն, նոքա հարին զՄիւրդատ⁴
ԻԻ: աւ, և զՄուշեղ սպարապետն Հայոց՝ իւրով սպայիւն.
և ապա տիրեցին բոլոր աշխարհիս Հայոց, Պարսից և Ասո-
րոց: Եգիպտացւոց և Մարաց, Պարթևաց և Պաղեստինաց-
ւոց: Բայց պատճառ տիրելոյ նոցա այս է. լեալ էր իշխան
ոմն կողմանցն Դամասկոսի Սարգիս անուն, նա բազում
ինչս յափշտակէր յիծմայելացւոց վաճառականացն՝ զոր
երիցս աղերսիւ խնդրեալ ֆղերթի՝⁵ և նորա թողացուցեալ.
ապա ժողովեալ զիւրոյ ազգին զայր և զձի, և երիցս աս-
պատակեալ, առին զիւրեանցն և զնոցայն. և յորժամ զօ-
րացաւ ի վերայ Հայոց՝ ապա Եկտաւ շրջել զհաւատս նոցա,
և նոքա ոչ հաւանէին: Իսկ իշխանին իծմայէլի գտեալ խոր-
հրդակից զոմն Մահմետ անուն՝ գլուխ վաճառականացն՝
եգիպտացի, որ տեղեակ էր սակաւ⁶ օրինաց՝ Մովսիսի,
բայց հաստատեալ էր աղանդոյն Արիստի և Կերինթոսի,
այն որ մարմնաւորապէս⁷ ասաց զարքայութիւն ի վերայ

¹ Այլք՝ ֆաղերթ. Գ. ֆաղրթան. ² Գ. քաղցրթա: ³ Այլք՝ ի
Հռոմայեցւոց, ⁴ Ե. Մուրթրդատ. ԺԱ. Մուրդատ. ⁵ Այլք՝ ֆաղեր-
թի. ⁶ Այլք՝ նուազ. ⁷ Ոմանք՝ մարմնաւոր:

երկրի. կերակուր պորտոյ՝ և ամուսնութիւն յետ յարութեան. ուսոյց օրէնս հակառակ հնոյ և նորոյ օրինադրութեանց, իմանալով՝ զանարժանս՝ և խօսելով զանուղղայս. յոյժ ձաղանօք խայտառակեաց զուխտադրութիւն Աբրահամը, որպէս և գրեալ է՝ «Թլփատեսցի ամենայն արուձեր»² յաւուր ութերորդի: Իսկ սա՝ ոչ միայն զարս՝ այլ և զկանայս անգամ, որով գարշելի այպանեաց զնշանակ ուխտին Տեառն. այլ և ջրով լոկով ողողել³ հանապազ՝ փոխանակ մկրտութեան աւագանին. և այլ ևս յոյով անարժան՝ և մոլեկան աւանդութիւնս և ծիծաղելիս: Չսա ստացեալ օրէնսդիր՝ պատգամաբեր և զօրավար՝ ամս ի. և կոտորեցին զգնունիս՝ զԱղիովիտ և զՏարօն: Եւ Մահմետս այս՝ արգել զսուրն՝ և բանիւ խրատու նորա հնազանդեցուցին ինքեանց զմեծ մասն տիեզերաց: Եւ անմոռաց երգմամբ կնքեաց մուրհակ Հայոց աշխարհիս՝ համարձակ ունել զքրիստոնէութիւն, և վաճառեաց նոցա զհաւատս նոցա, յամենայն տանէ առեալ Գ. դրամ և Գ. մոթ խորբալ՝ և ձիատօպրակ մի՝ և պարան մի մնզէ՝ և ձեռնարար մի: Իսկ ի քահանայից՝ և յազատաց՝ և ի հեծելոց՝ ոչ հրամայեաց առնուլ զհարկն. և ի տիրելն աշխարհաց՝ կոչեցան Ամիրըմուլմնիք, որ և յետ ի. ամի Մուհամմատայ՝ տիրեցին Ապուպաքը՝ Օթման և Օմար՝ ամս 1. Ը:

Յայսմ ժամանակի բարձաւ իշխանութիւն Պարսից, տեւեալ ամս 5. որ կոչէրն Սասանեան, և առին Տաճիկք զիշխանութիւն Պարսից՝ և կոչեցան ամիրըմուլմնիք:

Ամիրըմուլմնիք Տաճկաց Մահմետ՝ ամս ի: Ապուպաքը՝ ամս Ը: Օթման ամս Ժ: Օմար՝ ամս ի: Մաւէ՝ ամս իբ: Մրուան՝ ամս մի: Յեզիթ՝ ամս Գ: Աբգլմեիք՝ ամս իբ: Վլիթ՝ ամս

1 Է. Ը. Թ. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. իմանող: 2 Թ. մանուկ: 3 Է. Ը. Թ. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. ողողանիլ:

Դ: Օման՝ ամն Բ: Եղիթ՝ ամն Զ: Հէշմ՝ ամն ԺԹ: Վլիթ՝ ամ
մի: Մրուան՝ ամն Ը: Ապգլա՝ ամն ԻԲ: Ապգլազիզ՝ ամն Գ:
Մահգի ամն Թ: Մուսի՝ ամն Ժ: Հարուն՝ ամն ԻԳ: Մահմետ՝
ամն Ե: Մայմուն՝ ¹ ամն ԺԵ: Իպնմրէթ՝ ամն Թ: Հարուն՝
ամն ԺԸ: Զարբ ամն ԺԶ. յիշատակ սոցա ի կորուստն եղի-
ցի: ² (34)

Ի յաւուրս Մահմատին եղև սով սաստիկ ի Գերմանիկէ՝
մինչ զի կերան զմիմեանս, և միակեց մի եղիշէ անուն բնա-
կէր յայր մի, և զկնի սովոյն սովորեալ ուտէր զտղայսն՝ և
միսիթարէր զծնողսն. և կերեալ ԾԱ. տղայ, և ապա յայտ-
նեալ՝ սպանաւ չարացոր:

ՈԽԹ: Տէր Ներսէս՝ ամն Ի: ³

ՈԾ: Կ. Պօլսի՝ Կոստանդին ամն ԻԸ:

Ի ԻԴ. ամի բռնակալութեան Ապուպաքայ՝ Օթմանայ և
Օմարայ. և էր յառաջին ամէն ֆաղութի և Մահմետի Իսմա-
յելացւոց ԽԸ. ամ, բարձաւ թագաւորութիւն Պարսից յազ-
գէն Սասանայ, յորոյ տեղ նշանակեցից զԻսմայէլեան ազգ:

ՈԾԱ: Ապուպաք Օթման և Ամր՝ ամն ԺԴ: ⁴

ՈԾԴ: Հայրապետն Ներսէս շինէ զսուրբ Գրիգորի, զգարմա-
ցուցիչն տեսողաց, բայց յառաջ շինէ զվկայարան սրբոյն
Սարգսի ի Դըլին, և զոր ի վերայ վիրապի սրբոյն Գրիգորի:

ՈԾԸ: Գիտասցես զի այլ է Բաղդատ՝ և այլ Բաբելոն, Դ.
աւուր ճանապարհաւ հեռի ի միմեանց:

ՈԾԹ: (ՃԶ) Պատառումն զատկի:

ՈԿ: Երևանու կռիւն, յորում զգիարդն գտցես՝ առ պատ-
մագրութիւնս առաջնոցն. Շապուհ և Ասողիկ յիշեն:

ՈԿԴ: ԶԴըլին և զՊտիզ ⁵ այրեցին Հոռումբ:

¹ Գ. Մասան: ² Այս թուումն ոմանց մէջ շատ պակասաւոր է:
³ Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. աւելցնումեն առանձին՝ Արծափառն: ⁴ Այլք՝
ԱԸ. 5 Գ. Պաէզ:

ՈԿԵ: Պարսից՝ Մաւի ամն ԻԲ:

ՈԿԶ: Հայոց՝ Համադասպ՝ ամն Է:

ՈԿԹ: (ՃԺԶ.) Տէր Անաստաս՝ ամն Զ:

Հայրապետն Անաստաս՝ կոչէ առ իւր զմեծ վարդապետն Անանիա յԱնէից գեղջէ՝ անշարժ ըստ այլոց ազգաց դնել տօմար և մերոյ աղգիս. զոր արարեալ մեծաւ ջանիւ, և մինչ կամէին ժողովով հաստատել զնոյն՝ վախճանի սուրբն Անաստաս՝ անփոյթ եղեալ իրն զկնի եկեղոցն՝ այլ առաջին կարգաւն վարէին:

ՈՀԲ: Շինուած կաթողիկէին յԱրուճ, յորում մկրտի նա-
հատակն Գրիստոսի Դաւիթ՝ որ յաշխարհէն Պարսից եկն՝
Սուրհան անուն, և վասն վկայութեան Գրիստոսի՝ կախեցաւ
զփայտէ ի Դըւին:

ՈՀԳ: Հայոց՝ Գրիգոր՝ ամն Ժ:

ՈՀԵ: Տէր Եղիա՝ 1 ամն Զ:

ՈՀԸ: Կ. Պօլսի՝ Կոստանդին ոբղի Կոստանդիա՝ ամն ԺԳ:

ՈԶԱ: Տէր Սահակ՝ ամն ԻԳ: 2

ՈԶԲ: ԶԳրիգոր Մամիկոնեան սպանին ի պատերազմին Խա-
զիրք՝ և (ՈԶԳ) Ներսէ՛՛՛ Շիրակացի իշխան եկաց Հայոց՝ ամն Գ:

ՈԶԶ: Հայոց՝ Աշոտ՝ ամն Գ:

ՈԶԷ: Պարսից՝ Իգիտ՝ ամն Դ:

ՈԶԸ: Ի ՃԼԵ. ԹՎին՝ Աշոտ սպանաւ ի Տաճկաց:

ՈԶԹ: Հայոց՝ Ներսէ՛՛՛ Կամսարական՝ ամն Գ:

ՈՂԱ: Պարսից՝ Մրուան՝ Ա. ամ, Աբդմէլիք՝ ամն ԻԱ:

Կ. Պօլսի՝ Յուստիանոս՝ ամն ԺԲ:

Հայոց՝ Ամբաստ Բագրատունի Բիւրատեան՝ ամն Ի:

ՈՂԴ: Ի ՃԽԱ. ԹՎին շինեաց մըսլիմն զՄամեստիա՝ որ է
Մսիս բարձր պարսպօք:

1 Ոմանք՝ Իսթայէլ: 2 Թ.՝ ԻԶ. Է. Եւսեփնուճէ՝ ՈԿԱ. Խաչն երե-
ւեցաւ ի Վարազ:

ՄԱԼԷ: Յոռտիանոսի ի վերայ յարուցեալ հատին զքիթն՝
և նա փախեալ ի Հնդիկս՝ և առեալ անտի զօրս՝ եկն ես-
պան զզօրո՝ իւր դմեծամեծսն իւր՝ և դարձեալ թագաւո-
րեաց:

ՈՂԸ: (ՃԽԵ): Կարի ձմեռն՝ յորում Բզնունեաց ծովն սա-
ռեաւ. և կոտորում ուխտի ս. Գրիգորի՝ ի Բագրևանդ
ի Բագուան:

ԶԲ: Պատերազմ՝ ի Վարդանակերտի ի ձեռն քաջին Սըմ-
բատայ:

ԶԳ: Մահմետ զծովն Գեղամայ արձակեաց՝ և էառ զՍա-
ւան՝ 1 կղզին:

ԶԴ: Կ. Պօլսի՝ 1 և 2 ամս Գ:

Տէր եղիա՝ ամս ԺԴ: 2

ԶԵ: Կ. Պօլսի՝ Ափսիմարոս ամս Դ:

Կաթմ 5 ամիւրայ՝ զՎասպուրականի իշխանսն կոտորեաց:

ԶԺԱ: Կ. Պօլսի՝ Յոռտիանոս՝ ամս Զ:

ԶԺԴ: Պարսից՝ Վլիթ ամս՝ Թ:

ԶԺԲ: Աշակերտքն Անանիայի՝ Հերմոն և Տրդատ՝ և Ազա-
րիա, Եղեկիէլ և Կիրակոս՝ երթեալ յերուսաղէմ՝ հաւանե-
ցան երկաթնակացն, և ի դարձին ոչ ընկալաւ զնոսա ճշմա-
րիտ վարդապետն Անանիա: Իսկ նոքա ուր հասանէին՝ զնա
ասէին պատճառ հայհոյութեան՝ զոր մի դք իշխեսցէ ասել
կամ հաւատալ: (35)

Առ այսու ժամանակօք՝ ի ձԾԸ՝ թուին, այրեցին զիշխան-
սըն Հայոց ի Նախճաւանի, և այնր աղագաւ պակասեաց
կարգ այսր գաւազանի, վասն զի գրէ Տէր Յովհաննէս յիւ-
րում գեղեցկաբան շտրագրութեան այսպէս, եթէ վասն զի
սպառ ի սպուռ տիրեցին Հագարացիքն Հայաստանեայցս, և
մեծամեծք աշխարհիս նուազեցան, և թէպէտ և ժնացեալ

էին՝ սակայն զօղեալ թաքուցեալք կային ընդ լծով ծառայութեան նոցա, վասն այնորիկ ասէ յայսմ՝ վայրի պակասեաց ի պատմութենէ աստի կարգ իշխանացն մերոց: Իսկ յաւուրս Տեառն Տրդատայ դադարեցին հէնք նոցա, ուստի և ես սկսայց շարագրել ի տեղւոյն իւրում:

2 ժի: Կ. Պօլսի՝ Փիլիկսս վարդան՝ ամս Գ:

2 ժի: Տէր Յոհան Օճնեցի ամս ժԱ:

Ի ճԿԴ. Թուին՝ եղան նշանք մեծամեծք ի Մարտի ամսոյ մինչև յԱպրիլն. օդդ հող և փոշի տեղայր՝ և ցերէկն գիշեր թուէր, և երևեցան Գ. սիւնք ամպեղէնք հրախառն ի կողմըն հիւսիսոյ Գ. օր: Եւ ելանէին ի վեր՝ և իջանէին ի վայր: Եւ յետ այնորիկ երևեցաւ աստղ մի ի չափ լուսնին, և ի ցերեկի՝¹ երևէր զերիս աւուրս: Եւ շարժ եղեալ պատառեցաւ երկիր՝ և ելին աղբիւր ի գոյն արեան: Եւ եռայր՝ ծովն իբրև զկաթսայ: Եւ ի սոյն ամի ի շարժէ գիւղ մի յոտն լերինն թաքօրի ի յիւր տեղւոյն ոստեալ ի բաց վազեաց Բ. մի, և ինչ ոչ խախտեցաւ շինուածն: Եւ Մընբէճ ընկըմեցաւ, և² Նիկիա բոլոր բլաւ, և Գ. մասն Կ. Պօլսի՝ և այլ ևս բազում քաղաքք տապալեցան ի բիւթանիս: ³

Ի ճԿԶ. Թվին, մինչ նստէր սուլտան Աբդուլայ ի վրանն իւր յՈւրհայ, յանկարծակի եղև ամբոխ յոյժ՝ և սկսան գնալ ի գերեզմանսն, գնաց և սուլտանն զկնի, և տեսին զի արք Ը. ելեալք էին ի գերեզմանացն միջովք չափ ի վեր, ներկեալ մօրուօք, և զտեղի առեսը կային զերիս տիւս և զերիս գիշերս, և կացին պահապանք ի վերայ նոցա,⁴ և հանապազ հարցանէին՝ և ոչ խօսեցան բնաւ, և նեղեալք թաղեցին զնոսա դարձեալ, և ոչ ինչ իմացան: ⁵

¹ Գ. ցերեկն, ² Գ. աւելցնումէ՝ Ի. ³ բազումք չունին այս կտորն, ⁴ Գ. աւելցնումէ՝ և կացիւ կենդանիս, ⁵ Բազումք չունին և այս կտորը:

և փախեան ի նմանէ: Պատմի՝ ի միում՝ աւուր զկնի մի-
միմեանց եւ առիւծ սպանեալ սորա:

ԶԵԲ: Ամիրայ՝ վլիթ ամն Բ: ԶԵԳ: Մրուան՝ ամն Զ: ԶԿ-
Աբգլա՝ ամն Գ: ԶԿԳ: Աբգլա՝ ամն ԻԲ: ¹

ԶԵԴ: (ՄԱ) Պատառումն զատկի:

Ի ԲՃ՝ Թուականին շինեաց Զաֆար ամիրայն զբաղդատո՝
որ ասի միջոց, զի ընդ մէջ է Պարսից և Ասորոց: Եւ ի սոյն
ամի յայտնեցաւ կին մի ի Բուխարայ, որք ասէին թէ
ի ծննդենէ բնաւ չէր կերեալ՝ ոչ կաթն և ոչ այլ ինչ՝ և
զարգացեալ էր հասակաւ և եղեալ կին. և էր գէր և եր-
կայն. և բերին զնա ի Բաղդատ առ Զաֆարն՝ զոր փոր-
ձեալ եգիտ այնպէս: Եւ արար Զաֆարն ժողով գիտնոց՝
և եհարց, թէ իսկի լեալ է երբէք այնպիսի ոք՝ և ասեն
ոչ: Այս Զաֆարս՝ այնքան ճշդիւ ժողովեաց ի քրիստոնէից
զոսկի և զարծաթ, մինչև զգերեզմանս մեռելոցն բանա-
յին՝ և զոսկին առեալ տային ի նա: Ուսան և Յոյնք բա-
նալ զգերեզմանս՝ որ և գտին զգերեզման շինողին Նիկո-
միդեայ բազում ոսկովի և զղջացեալք թողին: ²

ԶԿԲ: Բ. աստեղք երևեցան՝ մի յարեւելս՝ և մի յարե-
ւմուտս:

ԶԿԴ: Սկսայց աստանօր շարագրել զՀայոցն՝ ³ զոր Տէր
կացոյց իշխան՝ զԱշոտ Բագրատունի. ի ՄԺԲ. թվականին,
ամն ժէ:

ԶԿԵ: Տէր Տրդատ՝ ամն Գ: Տէր Տրդատ միւս՝ էր ի տաս-
նաւորաց: ⁵

ԶԿԶ: Տէր Սիոն՝ ամն Ը: Տէր Սիոն ի Բագուանից՝ սա առ
ոտամբն Սիմն կոչեցեալ լերինն զցամաքեալ աղբիւրն հրակ-
մամբ աղօթից դարձեալ բղխեցոյց:

¹ Է. ԺԱ. ԺԲ. ԶԵԱ. Փոքր Մահմետ էառ զՀայս և զՊարսիկս:
² Բագուաք չունին այս կապը: ³ Այլք չունին այս կապերը: ⁵ Այլք
ի տասնաւորից:

22Թ: Կոստանդին զկարնոյ քաղաքն էառ, և յեռ Բ. ամին շինեաց զնա Իզլիտ ամիրայ:

22Է: Յաւուրս յայս եղև կոտորումն Բաղենւոյ՝¹ Արենւոյ, Թալնայ,² ուր սպանեան ոգիք 2. և գերեցան 11. և Մ:

Մուշեղ Մամիկոնեան՝ և Սամուէլ այլովք ազատագունդ զօրօքն Հայոց՝ կոտորեցան յաւուրս զատկացն՝³ Դամայէլացւոց:⁴ Յայսմ ժամանակի էր Ստեփաննոս դրան երէց՝ որ բանիրուն ճանաչիւր: Եհաս ի կատարումն ամենայն իմաստասիրական և գրամարտիկոս արհեստից՝ հանդերձ հոգեւորական առաքինութեամբ: Էին և վարդապետք յաշխարհիս Հայոց՝ ընտրեալք և լուսաւորք՝ տէր Եփրեմ և Անաստաս՝ և Խաչիկ՝ և Դաւիթ Հոռոմայեցին.⁵ և մեծ իմաստասէրն Ստեփաննոս Սիւնեցին՝ աշակերտ Մովսէսի:

22Զ: Տէր Եսայի՝ ի Նիգ գաւառէ՝ ի գեղջէ եղիպատորուայ. սա էր որդի կնոջ այրւոյ՝ որ չքէր մուրացիկ աւուրուրս կաթուղիիօտարանին՝ սնուցեալ մեծաւ յուսով զսրգին, որ և եհաս յաստիճան հայրապետութեան արժանապէս. ամն ժի:

22Բ: Հայոց՝ Սմբատ ամն իի:

22Գ: Կ. Պօլսի՝ Լեոն ամն է: 22Ը. Կոստանդին և Եռինէ մայրն՝ ամն ժ:

22Ե: Ամիրսումնի՝ Պաշադին՝⁶ ամն ժ:

22Է: Ի վախճանելն Եսայեայ՝ Իպնդակլ⁷ կողոպտէ զեկեղեցին ի Դըւին և բազում կաշառօք յաջորդէ զաթոռն Տէր Ստեփաննոս ի Դունայ, ամ մի:

1 Այլք՝ Բաղիւնոյ, 2 Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. Թալնայ, 3 Գ. աւելցնուէ՝ յազգէն, 4 Է. Ժ. ԺԲ.՝ Իմայէլացւոց, 5 Ը. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. Հռովմեցին, Է. Հռամեցին, 6 Է. Ը. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. Մահադի, 7 Է. Բ. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. Իպնդակլ, Է. Ը. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. աւելցնուին՝ 22Բ. կատարումն իշխանացն Արծրունեացն Սահակայ և Համաղասպայ:

ԶԶԸ: Ի սոցա աւուրս կանգնումն եղև պատկերացն
ի Հռոմ: Եւ եղև տեսանել սոցա տապան մի մեծ մարմա-
րեայ՝ զարմացան և հրամայեցին բանալ զնա՝ և գտին
գրեալ ի նմա, թէ «զինչ օգուտ է ծածկելդ զիս՝ զի յա-
ւուրս կոստանդեայ և մօր նորա Եռինեայ՝ տեսանելոց է
զիս արեգակն:»

ԶԶ: (ՃԾԳ) Տէր Յովաք յոստանէի կուրապաղատէն՝ամ մի:

ԶԷ: Տէր Սողոմոն ի Մաքենոցաց վանիցն ծերացեալ առա-
ւել ամմի: ԶԸ: Տէր Գէորգ՝¹ որ խուլ² որբուկն կոչիւր, յԱ-
րազածոտանէ ամս Գ:

ԶԹ: Ամիրմոնի՝ Մուսի³ ամ մի: ԶՂ: Ամիր Ահարոն
Ռաշիտ ամս ԻԳ:

ԶՂԵ: (ՄԽԲ) Տէր Յովսէփ՝ ամս ԺԱ. ի տանէն յԱրազածոյ
ի բնակչաց սրբոյն Գրիգորի:

ԶՂԵ: Յետ Ժ. ամին ի միասին թագաւորելոյ՝ ասեն ըն-
կեցեալ զմայրն իւր կոստանդին՝ և ինքն թագաւորեաց
ամս Է. և ապա մօրն ըմբռնեալ զորդին՝ բրեաց զաջս նորա՝
և թագաւորեաց ամս Է.՝⁴ մայրն Եռինէ: ԶՂԸ. Նիկովոռ՝
ամս Թ:

Երկու եղբարք՝ Սահակ և Յովսէփ կատարեցան վկայու-
թեամբ՝ որք Իսմայէլացիք էին՝ խոստովանելով զՀայր և
զՍրգի և զՍուրբ Հոգին՝ ի քաղաքին կարնոյ՝ յարացի ԺԵ՝
յաւուր Ե. շարաթու:

ՊԲ: ՅԱղամայ ամբ Ծ. և ի Քրիստոսէ՝ ՊԲ: Յայս Ժամա-
նակս եղև շարժ սաստիկ՝ և լերինք կողոտու՝ որ կան աս-
տի և անտի՝ հպեցան առ միմեանս՝ զոր տեսին մարդիկ,
և փլաւ մի՝ և անկաւ յԵփրատ՝ և արգելեաց զնա օր մի
և գնայր գետն ի վեր՝ և բաղում լերինք խզեցան՝ և յո-

¹ Գ. Գրիգորիս: ² Այլք՝ հոյլ: Թ. հոլորուկն: ³ Այլք՝ Մուսէ:
⁴ Հատերը՝ Ե:

լով աղբիւրք բացան ջրոյ՝ և կարոյ և նաւթոյ, և բազումք
խցան յաղբերաց: ¹

ՊԴ: (ՄԾԱ.) Աշոտ որդի Սմբատայ Մսակեր՝ ամս Ի:

ՊԶ: Տէր Դաւիթ ի Մազազայ, ի գեղջէ կաղայ՝ ² ամս
ԻԵ: ³

ՊԷ: Ի Բուղարս եմուտ Նիկոփոռ՝ և կորեաւ ինքն և
իւրքն: Միքայէլ՝ ամս Գ:

Խաշնամահն՝ և սուտ թագաւորն թովմաս ⁴ ի կարնոյ
քաղաքն ⁵ եկն՝ և տարան յԱսորիս զՍմբատ՝ և զԳրիգոր
որդի Գուրգկայ:

ՊԸ: Սովն ընթանուր. և ի քաղաքին կարնոյ գտան
մեռեալք ի նմին աւուրն՝ Վ:

ՊԹ: Կ. Պօլսի՝ Լեոն ամս Ը:

Եկն թշնամին ⁶ յոսկի գուռնն՝ և առան բազում քա-
ղաքք, և գերեցաւ մայր քաղաքացն Մակեդոնացւոց Անդ-
րիանուպօլիս՝ և զպատկէրսն ընկէց Լեոն: Սա շինեաց
զԲիւզու՝ և զԱրկաթուպօլիս՝ սա զկամանիւ էառ:

ՊԺԳ: Ի սոյն ամի ծովն ընկէց յերկիրն Կիլիկեցւոց ձու-
կըն մի՝ որ Խ. գիրկ երկայն էր՝ և նոյնչափ լայն՝ իբրև
զբլուր մի, զոր ժողովեալ երկիրն կտրատեցին և կերան: ⁷

ՊԺԸ: Կ. Պօլսի՝ Միքայէլ՝ ամս Ը: ⁸

ՊԺԹ: Ամիրմուսնի՝ Մահմատ ամս Գ: ՊԻԲ: Մայմուն՝
ամս ԻԱ:

ՊԻԴ: (ՄԻԱ.) Սմբատ որդի Աշոտայ՝ որ Աբլաբասն կսչէր
ամս ԼԲ: ⁹

ՊԻԷ: Կ. Պօլսի՝ Թէոփիլոս ամս՝ ԺԵ: ՊԻԵ: Կռիւ ընդ թով-
մայի մոլորեցուցչի:

¹ Հասերը չունին այս կտորը: ² Է. Ը. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. Կաղաղայ,
5 Ը.՝ ԻԵ. ⁴ Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. Թումայ. ⁵ Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ.
Գուրգկայ. ⁶ ԺԱ. եկին թշնամիքն: ⁷ Է. Ը. Թ. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. չու-
նին այս կտորը: ⁸ Այլք՝ Թ. ⁹ Թ.՝ ԼԵ. ԺԱ.՝ ԼԳ.

ՊԻԸ: Եմհւտ Թէոփիլոս յԱսորիս՝ և էառ զքաղաքն Զուպատա՝ եկն և ի Հայս՝ և էառ զամուրն զՊաղին և զՄեծ-կերտն՝ և զԱնկղ ի գաւառին Դեղնիս ¹ և զԽոզան:

ՊԼԳ: Տէր Յովհաննէս ի գաւառէ Կոտայից ի գեղջէ Ուլա-յից՝ ամն իԳ: ² ՊԼԵ: Թէոփիլոս կայսրն ի Տրապիզոն եմհւտ: Նոյն սա զպարսիկսն կոտորեաց: ՊԼԶ: Շինէ Սմբատ զսուրբ քաւարանն պայծառ զարդու յերազգաւորս՝ ³ որ արդ Շի-րակաւան կոչի:

ՊԽ: Յութերորդ ամի Տեառն Յովհաննիսի՝ լիրբք ⁴ ոմանք ի նմին տանէ՝ բանս Հայհոյութեան բերէին ի բերան զսըր-բոյն, որք չարամաճ սատակմամբ կորեան ծանրալեզուքն, որպէս որք առ Նարկէոսիւն ⁵ յերուսաղէմ:

ՊԽԲ: Կ. Պօլսի՝ Միքայէլ ամն իԴ: ⁶ ՊԽԳ. Ամիրալմումնի Աբուսահլ ⁷ Մահմետ ամն Բ: ՊԽԵ. Ահարոն՝ ամն Դ:

ՊԽԶ: Ֆնակիչք Սիմն կոչեցեալ լերինն՝ սպանին զԱպու-սէթ ոստիկան՝ առաքեալ ի Հայս յամիրապետէն:

ՊԽԹ. Ամիրալմումնի՝ Զարր ամն ԺԶ:

ՊԽՊ. ⁸ յառուրս Զարրայ ամիրապետին Խամայէլական ազ-գին և սպարապետին Հայոց Սմբատայ Խոստովանողի՝ եկն ոմն յերկիրն Հայոց՝ ոստիկան՝ Ապուսէթ անուն. և ընդ գալն ըմբռնեալ զԲագարատ իշխանն՝ կապանօք ետ տանել առ Զարր: Խակ բնակչաց Տորոս լերինն որք Սասունք արդ անուանին՝ Ժողովեալ միաբան զինուորութեամբ յաղագս վրէժ ինդրելոյ զԲագարատոյ՝ սպանին զԱպուսէթ և հա-լածական արարին զզօրս նորա:

ՊԽԵ: (ՄԲ) Տէր Զաքարիա ի Կոտայիցն ⁹ ի գեղջէ Զագայ՝ ամն իԲ:

¹ Է. Ը. Թ. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. Դեգիս. ² Գ. Է. Թ. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. ԻԲ. ³ Բ. յերաշխաւորս: ⁴ Այլք՝ քիւք. ⁵ Այլք՝ Նարկեսոսիւ. ⁶ Գ. ԺԴ. ԺԱ. ԻԴ. ⁷ ԺԱ. Ապուխաթ. ⁸ Է. Թ. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. աւելցնումեն՝ յայսմ ամի շինեցաւ Գանձակ. ⁹ Է. Ը. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. Կոստայս:

Իսկ չարագոյնն քան զամենեսեանն Բուդայ՝ եկեալ բա-
զում՝ զօրու ի չարագործէն Զաքարայ յաշխարհս Հայոց՝ վրի-
ժախնդիւր մահուանն Ապուսէթայ. և աղէտս և հալածանս
և վիշտս՝ սպանման հասոյց ամենեցուն. մանաւանդ ազա-
տաց և հեծեալաբունդ զօրաց՝ և զօրս անխայէր ի մա-
հուանէ՝ զնոսա հրապուրէր յուրացութիւն Քրիստոսի. և
դառնալ ի կրօնս անկրօն՝¹ դէնին իւրեանց. յորոց յուրվք
արիացան և ամբացուցին զանձինս փահանաւ և զինու Քրիս-
տոսի. առ ոչինչ համարեալ զպէսպէս տանջանս ² և զցաւս
մարմնոյ՝ զոր հնարէր չարիմացն՝ յազագս հանգերձեալ բա-
րեացն: Յորոց մի էր սուրբն Աստուծոյ Առում՝ յԱզրակոյ գա-
ւառէ իւրուք ընկերօքն՝ համբերէր զանազան կտտանաց,
և ուղծառացան անզուգական պսակաւն: Իսկ թիւ վկայիցն
իբրև ³ և յիսնից. բաց յայնցանէ՝ որք յայլ և յայլ գա-
ւառս վկայեցին. որոց տօն կարգեցին ⁵ ի մեհեպի ⁴ Իե: ⁵
Էին ոմանք որք անըմբերք եղեալք՝ զվատ անուն ժառան-
գեալք զրկեցան ի կենացն անվախճանից. և զայս ևս ոչ
ժառանգեցին: ⁶ Բայց անբարիշտն և գազանաբարոյն Բու-
դայ, ⁷ իբրև ետես զամենայն զկամս իւր յաջողեալ՝ ապա
զբռամբ ածեալ զմեծամեծս աշխարհին, զօրս խարէութեամբ
և զօրս բռնութեամբ իշխանական ⁸ սաստիւ. որպէս զմեծ
սպարապետն Հայոց զՍմբատ՝ որ մականունն Աբլաբաթն կո-
չիւք՝ յաւէտ թէ ցանկալին հրեշտակաց՝ որ ճշմարիտ ծա-
նօթն ⁹ էր Քրիստոսի, զի խօստովանող կոչեցաւ: Յերթուլ
անուղղային Բուդայի առ ¹⁰ ամիրապետն՝ զայլան կապանօք և

1 Է. Թ. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. չունին՝ անկրօն. 2 Այլք՝ տանջարանս:
3 Ոմանք՝ կատարեցին. 4 Ոմանք՝ Մեհեպի. 5 ԺԱ. Իե. 6 Գ. Է.
Ը. Թ. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. և յայսմ ոչ ժառանգեցին. 7 Ոմանք՝ Բուդայ.
8 Է. Ը. Թ. ԺԱ. ԺԲ. բռնաւորական (իշխողութեամբ). 9 Այլք՝
ծանօթութիւն է. 10 Ոմանք չունին՝ առ.

զՍմբատ կեղծիւք և դաւող խոստմամբք բարեաց¹ ընդ իւ
առնէր: ² Բայց նա քանզի վախճան կենաց հասեալ էր տեա
դըն Յովհաննիսի, զԶաքարիա կացուցանէր յաստիճանս սուրբ
փոխանակ նորա, որ ի միում աւուր եհաս ի քահանայակա
նէն սկսեալ մանաւանդ թէ ի սարկաւազութենէն ի գլխա
ւորական գահ կաթողիկոսութեան: Իսկ զտարեալսն ընդ
իւր անօրէնն՝ հրամանաւ բռնաւորին իւրեանց զամենեւին
բանտարգել առնէին, կամ ուրանալ զքրիստոսատուր օ
րէնսն ասէին, կամ մեռանել կոտանօք: Որում հաւանեալ
բազմաց զանգիտեալք ի մարմնական մահուանէ՝ բաց ի սըր
բոյն Սմբատայ՝ որ յօլովակի և համարձակ բանիւք դաւա
նեաց զՔրիստոս և իւրով մահուամբն ել յաշխարհէս: Իսկ
ի նախարարացն նոյնպէս մի ոմն Ստեփանոս որ Կոնն կո
չէին՝ համարձակ դաւանութեամբ վկայեաց Քրիստոսի՝ ՅԲ
թուականիս Հայոց: Բայց զխոստովանողին Սմբատայ զմար
մինն բազմազուարճ սաղմոսերգութեամբ հանգուցին ժո
ղովք հաւատացելոցն ի վկայարանի սրբոյն Դանիէլի մար
գարէին, ուր ընկեցեալ լինէր ի գուքն առիւծուց:

Իսկ զկնի մահուանն Սմբատայ՝ առնու զտէրութիւնն Ա
շոտ որդի նորա՝ որ նախնեացն ամենեցունց վեհագոյն գտաւ
և կրթէր զինքն ի հրահանգս սիրոյ և աստուածապաշտու
թեան՝ ³ յինքն հանգուցանելով ⁴ զսիրտս ամենեցուն: Եւ
վասն այսպիսի համբաւոյ՝ ոստիկան ոմն՝ որ Ալիարմին կոչէր
եկեալ յամիրապետէն՝ յետ օպարապետութեան իշխանաց
իշխան զնա Հայոց կացուցանէր զամս Լ: Եւ ապա յաղագս
առաւել լաւութեան թագաւորական պսակաւն ճոխաբար
թագաւորեալ, թագ կապեալ յերկոցունց թագաւորացն՝ յիս
մայէլացուց և Յռնականէն ամս Ե: ⁵ (37)

¹ Ոմանք՝ չարեաց: ² Ոմանք՝ տանէր: ³ Ոմանք՝ բարեպաշտու
թեան: ⁴ Է. Ը. Թ. Ժ. ԺԲ: հանգուցանելով: ⁵ Ը.՝ Զ. Գ.՝ Ե:

1, ԳԾԷ: (ՅԴ) Մեծաշուք ըստի պատահեալ ¹ Աշոտայ որդւոյ
մըատայ՝ ամենայն նախնեացն գեր ի վերոյ եղեալ:

12, ԳԿԵ. Ամիրմուճնի՝ Մահմատ ամ մի:

13, Ի սուրբ քառասներորդսն ² շարժմունք անհնարինք՝ տա-
լալեալ յատակեցին զյոլովս՝ տեալ զերիս ամիսս: Բուլ-
լարք կնքեցան. զկարնոյ քաղաքն առին Պարսիկ ք: ³

14, ԳԿԹ. Ամիրալմուճնի՝ Ապուաբդիալայ ամն Գ:

15, Կ. Պօլսի՝ վասիլ ամն ԻԲ: Ամիրմուճնի՝ Ահմատ ամն Դ:

16, ԳԿԶ. Զվասիլ ասեն ի Տարօնոյ՝ ի գեղջէ Թլայ. սա շինեաց
սուրբ Զօրավարսն:

17, ԳՀԳ: Ամիրմուճնի՝ Մահմետ՝ ամն ԼԳ: ⁴ ԳՀԴ: Աշոտ լեալ
իշխանաց իշխան:

18, ԳՀԷ: Տէր Գէորգ ի քաղաքագեղջէն Գառնոյ ամն ԻԲ:

19, ԳՀԸ: Ի Կոստանդնուպօլիս էր փոտ պատրիարք:

20, ԳԶԵ. ⁵ (ՅԼԴ) Ի բառնալոյ Սրշակունեաց Թագաւորացն, ⁶
մինչև ցթագաւորութիւնս Բագրատունեաց լինին ամք՝ ՆԼԴ:
Աշոտ իշխանաց իշխան Թագաւորեաց Հայոց ամն Ե: (38)

21, ԳԶԸ: Կ. Պօլսի՝ ԼԼոն ամն ԻԶ:

22, ԳՂԲ: Աշոտ յետ զամենայն ինչ ըստ Աստուծոյ յարգարե-
ւոյ՝ փոխի մահուամբ ի կարգս Թագաւորացն:

23, Սմբատ ամն ԻԴ:

24, ԳՂԴ: (ՅԽԱ) Տէր Մաշտոց ճգնաւորական հանգիսիւ՝ և
իմաստասիրական արհեստիւ պայծառանայր: ԳՂԹ. Տէր
Մաշտոց ի Սեանայ ամ մի:

25, ԳՂԹ: Տէր Յովհաննէս ամն ԻԸ: Այս տէր Յովհաննէս աշա-
կերտ նորին և ազգակից՝ ⁷ ըստ երկակի ազգականութեան

¹ Գ. շնորհք պատուեալ Աստուծոյ Աշոտ որդի . . . ² Ը. Թ.
աւելցնումեն պահոց, ³ Ոմանք չունին՝ Բուլղարք . . . ⁴ Ոմանք՝
ԼԱ. ⁵ Գ. ՊԶԴ. Միքայէլ Թագաւորն էառ զկարնոյ քաղաք Պար-
սից: ⁶ Ոմանք՝ Թագաւորութեանցն: ⁷ Է. Ը. Թ. ԺԱ. ԺԲ. ազգային:

սուրբ հոգենիւթ և աստուածապարգև առն Աստուծոյ ասեմ՝ Մշտոց ի Գառնեոյ, ուստի և սուրբ՝ հայրապետն Գէորգ։ ՊՂԸ։ Շարժն տարաւ զիւրին քաղաք և պաշկաս մարդ ապրեցաւ։¹

Արդ կամիմ աստանօր յաղագս բռնակալութեան ազգին խմայելի ցուցանել զվերջահասութեանցն նշանակս, զի ի թաղաւորել Բագրատունեացն ազգի թէպէտ և նոցա հրամանաւ և նոքա ունէին յայնժամ զմեծ² մասն աշխարհիս, մանաւանդ թէ և արդ իսկ։ Այլ սակայն ոչ միով ամի-րապետիւ՝ որպէս ի նախնի Մահմետէն մինչև ցՋափր և ցորդիս նորա։ Չի ի կամս անձանց՝ զոր կամէին³ զայն կացուցանէին՝ և այս նշանակ է եղծման՝ և վատթարելոյ իշխանութեան։ Յաւէտ ևս յորժամ ի բազումս բաժանի մի տէրութիւնն, որպէս նոցայն՝ զի Սօփարն տիրէր աշխարհին խորասանու՝ և Ալաիկն Ապուլթորապ⁴ ի Բասրաջուց քաղաքին. և Յիսէ որդի Շեխայ ի Պաղեստինէ։ Եւ որդին Ապրիլիփոյ ի Դեմնաց աշխարհին. և այլք հմանք ի տեղիս տեղիս խռովութիւնս յարուցեալ ջանային բռնութեամբ տիրել⁵ իրերաց. և վասն այսորիկ շփոթեալ խանգարէին ի կանօնս արկանիլ⁶ անուանք անբարիշտ բռնաւորացն։ (39) Բայց յորոց և է ոստիկանք չարք և անոպայք յարձուկեալք յաշխարհս մեք լինէին, որպէս գաղանաբարոյն Բուղայ՝ և անօրինագոյն Ափշինն՝ որդի յառաջագոյն եկելոյն չարագործին Ապուսիճթայ⁷ և կամ ևս չարագունին և ապականչին Յուսիփայ եղբօր՝ Ափշլենայ՝ և Նօրայ՝ որ Սրբքի⁸ կոչուր։⁹ Եւ այլոցն նոյնպիսեաց հակառակաց Քրիստոսի։

1 Բ. չունի այս։ Թ. աւելցնումէ՝ ՊՂԵ Սմբատ որդի Աշոտոյ երկրորդ թագաւոր յետ հօրն իւր. սա կոչեցաւ տիեզերակալ, որ և մարտիրոսացաւ։ 2 Ոմանք չունին՝ զմեծ։ 3 Ոմանք՝ անորժէին։ 4 Է. Ժ. Ապուլթորակ։ 5 Ոմանք՝ և իշխել։ 6 Ոմանք՝ անկանել։ 7 Թ. ԺԱ. Ապուսիթայ։ 8 ԺԱ. Սրբի. Է. Ժ. ԺԲ. Սրբի։ 9 Այն որ ապա-կեաց զեկեղեցին և զխաչն աստուածընդալ որ Քանանդացն կոչի։

Որք մինչև ցրառնալ Սմիրմուժնեացն՝ ցիշիել ¹ և ցոխրեն Սկիւթական ազգին որ արդ ևս է՝ ոչ պակասեցին յաւարարկանել զաշխարհս Հայաստանեայց։ Բայց սակայն վասն զի ոչ յայտնի զանուանս նոցա ի գիրս գտաք ի պատմութիւնս ումեք՝ և ոչ մեք կարացաք դրել. թուի թէ և ոչ ի դպրութիւն կենաց՝ այլ յարձանս ամբարշտաց։

Իսկ յետ նոցա Սկիւթացւոցն առնուլ զբռնակալութիւն, այսպիսի պատճառաւ։ Ընթերցաք գրեալ վարդապետին մեծի որ Սարկաւագ վերակոչի անուանեալ։ (40) Զի ասէ թէ Պարսից և Մարաց զմիմեամբք ելանելով լուր և առիկ փոխանորդութեամբ, մինչև յաւուրս մեր։ Եւ Սկիւթական ազանց ոչ հելլենախոշիցն՝ այլ բարբարոսացն եղեալ մոտ յաշխարհս մեր, որպէս ասեն այսպիսի պատճառաւ։ Զյուրովրս նուաճեալ ազինս, որ յայնմ ժամանակի թագաւորքն որոց ոչ հասին առ մեզ անուանքն՝ վասն չառնելոյ ումեք փոյթ թողուլ ապագայիցն մատենագրութեամբ, զյիշատակըս իրագործութեան ² կամ զանուանս իշխանացն. և կրեալ ապա զընդդիմութիւն ի Հնդկականացն՝ ոչ սակաւ ժամանակս հրաւիրեն յոգնառատ ³ խոստմամբք պարգևաց զխուժադուժան ի մարտակցութիւն։ Եւ մարտուցեալք ⁴ նոքօք ժամանակս ինչ՝ ընկրկէր զապստամբն. և զի կամէր միւսանգամ գումարել ի մարտ, անդրէն դառնալ արգելոյր զեկեալսն։ Եւ ի լինել պատաղմանն՝ լքանէր զկենցաղս արքայն ⁵ Իսկ Մեդացւոցն եղեալ դաշնադիրք ընդ օտարսն մերժեն զՊարսիկսն ⁶ և գրաւեն ⁶ զիշխանութիւնն, որպէս ոմանք ասեն Սկիւթացւոցն. այլ որպէս վարկանիմ Բակտրացւոցն, բառնան զյուրովից ազանց տէրութիւնս՝ մեծամեծ

¹ ԺԱ. Իշիւել. ² Ոմանք՝ արագործութեան. ³ Է. Ժ. ԺԱ. յոգնատառ. Ը. յորդառատ. ⁴ Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. մարտակցեալ. ⁵ Գ. արքային. ⁶ Ոմանք՝ զՊարսիկն. ⁶ Ոմանք՝ գրաւեալ.

պատերազմօք՝ անզարմանաբար զամենեսեան սատակելով։
Զայսոսիկ նշանակաւ գրոյ եցոյց մեզ իմաստասէրն՝ մինչև
ցՄելիք շահն. ¹ զոր յիւրում տեղւոջն գրեցից սորին ձե-
ռնտուութեամբ։ Իսկ զհօրն նորա ժամանակ, զարիւնա-
խանձին Ալփասլանայ՝ և զնորին հօրն և զհաւուց զոր
Տուղլուպէկ՝ և Մահմուտ. և Սարչուկ անուանք են նոցա։
Տեսաք երբեմն գրեալ սորին ² ձեռք ստոյգ գտակաւ. եթէ
հանդիպիմք մատենին և մեք շարագրեսցուք և թէ ոչ՝ լըք-
ցուք իբրև վարանց յուսացելոց ի զօրութիւնս իւրեանց՝
և զօրացելոց ի նանրութիւն. որք խլեցան ի յարկացն Աս-
տուծոյ և ի յերկրէն կենդանեաց. և մեք յուսալով յողոր-
մութիւն Աստուծոյ խոստովան եղիցուք անուան նորա՝ որ ա-
րար. և համբերեսցուք՝ զի քաղցր է առաջի սրբոց իւրոց։
Յայսմ հետէ ի կարգ կանոնացս եկեսցուք՝ զհետինն ուր
թողաք. և վասն նախաճառեալ բանիցս՝ հանցուք արտաքս
զմին. և ասասցուք խրախուսեամբ ³ ևնքա ի ձեռանէ
քուսմէ մերժեցան՝ մեք ժողովուրդք և խաշն արօտի քո։

ԶԸ։ Սմբօսն շինեցաւ։ ⁴ (41)

ԶԺԱ։ Ապլղարիպն զՍեբաստիա էառ։

ԶԺԴ։ Ապուսէճն զհայք էառ և աւերեաց և զՍմբատն
եսպան։ ⁵

ԶԺԳ. Կ. Պօլսի՝ Ալէքս՝ ամս Գ։ ԶԺԶ. Հայոց անիշխանու-
թիւն ամս է։ ⁶ ԶԺԷ. Կ. Պօլսի՝ Ռոմանոս ամս ԻԸ։ (42)

ԶԺԷ։ Յետ սպանելոյն Սմբատայ թագաւորին տիեզերա-
կալի. ⁷ ի ձեռաց ամբարշտին Յուսիփայ՝ որդւոյ Ապուսիճ-

¹ Թ. Ինչևեց թագաւորելն Մելքաշահին. 2 Թ. Նոյն վարդապետին
ձեռք։ 3 Այլք՝ խրախուսութեամբ։ 4—5 Այս կտորք կան և
Գ. Ի. Դէջ. Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. ունին նաև՝ 2Է. Էն ազգին Թաթարաց՝
և անուն գլխաւորին Խաթան. 6 Այս կայ նաև Գ. և Ը. Դէջ. 7 Այլք
աւելցնումեն՝ « որդւոյ Աշոտոյ »։

Թայ՝ ոստիկանի եկելոյ ի Հայո ի Դըւին քաղաքի կախեալ
զփայտէ՝ անիշխան լեալ երկրիս ամն է: 2

ՁիԲ: Թագաւորէ Հայոց Աշոտ՝ որդի Սմբատայ՝ հրամա-
նաւ կայսեր՝ ամն Ը: (43)

ՁիԸ: Տէր Ստեփանոս ամ մի:

ՁիԹ. Տէր Թէոդորոս ամն ԺԱ: Ի յԱղթամար Տէր Թէո-
դորոս Թաղաժ է յԱստուածածնի ժամատան՝ ի Սուրբ Խա-
չի շինեալ սա կաթողիկոս: 3

ՁԼԱ: Աբաս որդի Սմբատայ. եղբայր Աշոտոյ՝ ամն ԻԴ:
Աբաս որդի Սմբատայ՝ շինէ զաստուածաբնակ տաճարն
զկաթողիկէ ի Կարս՝ հրաշազան յօրինուածովք: Յաւուրս
սորա եղև խաղաղութիւն աշխարհիս Հայոց, զի եբարձ
զխռովարար աւազակսն: Առ սովաւ հաստատեցան ուխտք
սրբութեան՝ Կամրջաձոր և Կապուտ-քար ի գաւառին Ա-
շարունեաց և հռչականունն Հոռոմոսին կոչեցեալ վանք՝ և
գպրէվանք՝ ի Շիրակ գաւառի:

ՁԽ. Տէր Եղիա ամն է: 5 ՁԽԱ: Ի տէր Եղիայէն էառ զԱղ-
թամար Գագիկ՝ և ետ նմա զԻլի. շինեաց և կատարեաց
անդ զեկեղեցին: Եւ է Թաղաժ ի բերդաձոր: 6 ՁԽԵ: Կ. Պօլ-
սի՝ Կոստանդին որդի Լևոնի ամն ԺԶ:

ՁԽԷ: Տէր Անանիա Մոկացին ամն ԻԲ. Ե. ամ. յԱղթամար՝

1 Այլք՝ Ապուշիճայ. 2 Թ. ունի՝ Յաւուրս յայստիկ ոստիկան
ոմն եկեալ ի Պարսից չար և գազանաբարոյ Յուսուփ անուն, որ էր
եղբայր Ափշնայ և նորա Որոպքին կոչէր որդիք Ապուշիճայ ամբա-
րըջաի, և գաւոդ և հնարիմաց նենգութեամբ ի ձեռն ածեալ զթա-
գաւորն Հայոց զՍմբատ. և վասն խոստովանելոյ զՔրիստոս
կախեալ եղև ի փայտէ ի Դուին քաղաքի, նման գոլով Քրիստոսի
Տեառն իւրում. 3 Այլք՝ չունին՝ ի յԱղթամար.
4 Թ. Մարտիրոսի և եղբայր Աշոտոյ իսկ և իսկ ի Թագաւորեւն իւ-
րում. . . . 5 Թ. Ե. Ը.՝ Եղիսէ: 6 Այլք չունին այս՝ ի Տէր. . .

և թէ՛ ամ ի վարագ եկաց՝ ¹ (44) Զդաստառական Քրիստոսի տարան յՈւրհայոյ ի Կոստանդնուպօլիս:

ԶԾ: զՄարաշ առին: ԶԾԱ: Կարին առաւ: ² ԶԾԲ: Զամտունիսարն խանգրեցին: ԶԾԴ: Սուլ եկն սաստիկ: ³

ԶԾԵ: Աշոտ որդի Սմբատայ ամս ի է: ԶԾԶ: Մարախ եկն յոյժ բազում: ⁴ ԶԾԸ: զՍամուսաթ առին: ⁵ ԶԿ: ԶԱնարզաբայ առին և զՀալապ: ⁶ ԶԿԱ: Կ. Պօլսի՝ Ռոմանոս՝ ամս Դ: Ռոմանոս թագաւոր կոտորեաց զՏաճկաստան. զՀամուռն խանգրեցին: ՅԱրակլիա սուլ:

ԶԿԳ. Տանն Պարսից Մահմուտ առաջին: ⁷

ԶԿԴ. ԶՏլուք առին՝ և մեռաւ Ռոմանոս՝ սա էառ զՏարսոն ի տաճկէն: ԶԿԵ: Գագիկ թագաւոր օծաւ Հայոց:

ԶԿԵ: Կ. Պօլսի՝ Նիկիփոռն ամս է: ԶԿԶ: Մսիս առաւ մինչև ի դուռն Անտիոքայ: ⁸ Ի Նոյն թիվին շինեցաւ Հաղբադ, և Սանահինն՝ թ. ամաւ առաջ քան զՀաղբատ շինեցաւ ի Խոսրովանուշ թագուհւոյն՝ ի կնոջէ Աշոտոյ Շահընշահի: ⁹ (45)

ԶԿԹ: Տէր վահան Ա. ամ: Արեգակն խաւարեցաւ՝ և սքըոյն Պետրոսի մատն բերաւ ի Հայս:

Յետ մահուան Տեառն Անանիայի՝ կացեալ յաթոռ սրբոյն Գրիգորի տէր վահան ի Քաղաց: Սա դաշնադիր եղև ընդ վիրս միաբան դաւանութեամբ. վասն որոյ ժողովեալք յամուրն յԱնի ի թագաւորութեան Աշոտոյ որդւոյ Սմբատայ ¹⁰ բազում եպիսկոպոսաց և խաչակրոն վանականաց,

1 Այլք չունին՝ Ծ. ամ... 2 Այլք չունին՝ զՄարաշ... 3 Այլք չունին՝ ԶԾԲ... 4 Այլք չունին՝ Մարախ... 5 Նոյնպէս: 6 Նոյնպէս: 7 Այլք չունին՝ Ռոմանոս... 8 Այլք չունին՝ Մսիս... 9 Թ. Շինեաց ի Մուրդիան զՏրաշալի ջուխտան զՀաղբատն զՍանահին կինն Աշոտոյ ողորմածին Խոսրովանուշ՝ վասն արեւշատութեան որդւոյն իւրոց Գուրգենայ Սմբատայ և Գագկայ: 10 Բ. Գ.՝ Աբասայ:

որք ծանուցեալ հաւաստեալ զհերձուած կորստեան ¹ մտաց նորա. զի ետ բերել պատկերս վասն նորոգման աղանդոյն Քաղկեդոնի. և որոշեալ զնա հալածական արարին: Եւ միաբանեալք նստուցին յաթոռ սրբոյն Լսեսաւորչին զՍտեպաննոս՝ հարազատ արեան սրբոյ առնն Աստուծոյ Մաշտոցի՝ որ ի Սեան: Եւ էր սա հետեւեալ վարուց նորա՝ որ եկաց յաթոռ հայրապետութեան՝ ամս Բ. իսկ վասն զի Վահանիկն կենդանի էր ի Վասպուրական ի Զորավանք. ² հաւանեցոյց զոմանս ի պարզամտաց՝ սուտ զնմանէ կարծել զհամբաւ հերձուածոյն: Եւ վասն այնորիկ զմիջոց Հայաստան աշխարհիս լցին նզովիւք, իսկ ի հրամանէն Աստուծոյ ի միում՝ ամի ³ մեռան երկոքին. և ամ մի անվերականցու լեալ: Ապա հրամանաւ թագաւորին Աշոտոյ՝ որ Ողորմածն կոչիւր՝ ժողով լեալ ընտրելոց արանց՝ և եպիսկոպոսաց սրբոց կացուցանեն յաստիճան հայրապետական զերանելի այրն Աստուծոյ զտէր Խաչիկ զհարազատ տեառն Անանիայի մեծի հայրապետին, որ բանիւ վարդապետութեան իւրոյ սանձեաց զբերանս հերձուածողաց սրբասէր և Քրիստոսասէր գոլով: (46)

ԶՀ. Տէր Ստեփաննոս ամս Բ: ԶՀԲ: Յովհաննէս Զըմշկիկն ի Զըմշկածակուցն՝ եսպան զնիկիֆոռ կայսրն՝ խորհրդով թագուհւոյն զոր էառ՝ և նստաւ թագաւոր յընտամբօլ: ԶՀԲ. Կ. Պօլսի՝ Կիւռժան ամս Զ:

Անէութիւն հայրապետական աթոռոյն ամ մի: ԶՀԳ. Տէր Խաչիկն ամս ԻԱ. ⁴ բայց ԺԹ. ստոյգ: ⁵ ԶՀԴ. Գիսաւոր ասող երեւցաւ: ⁶

Այս Յովհաննէս Զըմշկիկ յորժամ՝ եսպան զնիկիֆօռ. և

¹ Այլք՝ կորստական: ² Այլք չունին՝ Զորավանք: ³ Բ. աւուրք ի լուսացն: ⁴ Գ. Թ.՝ ամս ԺԹ: ⁵ Այլք չունին՝ բայց

⁶ Այլք չունին:

եղև ինքն թագաւոր՝ ելեալ յընտամբօլայ ի դուրս բազմօք զօրօք՝ և ի մեծէն Կեսարիոյ՝¹ մինչև ի դուռն Բաղդատայ և մինչ յերուսաղէմ՝ ծովեզերօքն էաք՝ և հարկատու արար ԳՃ՝ քաղաք։ Կոտորեաց և զգօրսն խալիֆային և էառ ի նոցանէ ԽՌ՝ ձի և ջորի՝ և յղեաց ԲՌ՝ ծառայ և ԺՌ՝ ձի Հայոց արքային Աշոտոյ՝ զի Աշոտ տուեալ էր յոգնականութիւն նմա ՁՌ՝ ձիաւորս և այլ բազում հետեակս։ Գրեաց գիր ողջունի առ Աշոտ թէ ի յաղթութեան մերում շահեցաք զազատութիւն երուսաղէմի, այլև զհողաթափն Գրիստոսի և զպատկերն որ ի Բիւրիտոն, և զհերսն Յովհաննու և զմարմին սրբոյն Յակոբայ Մծբնայ՝ տանիմք ի պահպանութիւն քաղաքին մեր՝ և դուք ողջ լեւուք,² եւ գիտելի է՝ զի ջրմշկիկ Յովհաննէս հայ էր ազաւ և ի սպանանելն զՆիկիֆօն՝ փախոյց խնամօք զորդիսն Ռոմանոսի՝ երկուցեալ ի թագուհւոյն՝ զի մի նենգիւ սպանցէ զանմեղ տղայսն և յետոյ բերեալ թագաւորեցոյց զնոսա ի նմին քաղաքի։³ Եւ յետ Ե՝ ամաց զղջացաւ ջրմշկիկ ընդ սպանսւմն Նիկիֆօռայ և զորդիսն Ռոմանոսի բերեալ զվասիլ և զկոստանդին և եդ զթագն ի գլուխ վասիլին և ինքն երկիրեպագ նմա և գնացեալ ի վանս կրօնաւորեցաւ՝ և բարւոք վախճանեցաւ։⁴

ՁՀԵ՝ ջրմշկիկ զղջացեալ եթող զթագաւորութիւն և եղև կրօնաւոր՝ և թագաւորեցոյց զվասիլ որդի Ռոմանոսին։ Սա բարի անուն ստացեալ յաշխարհի վասն որոյ զբազում հակառակորդս իւր արար հնազանդ։⁵ ՁՀԸ՝ վասիլ ամս ԾԲ։⁶ ՁԶԲ՝ Սմբատ Շահնշահ որդի Աշոտոյ ամս ԺԳ։ ՁԶԳ՝ իսկ և

¹ Այլք՝ Ղէյսարիոյ, ² Է՝ չունի՝ ողջ . . . ³ Այլք չունին՝ ի նմին . . . ⁴ Գ՝ ունի նաև՝ մեռաւ Գագիկ և որդիքն Գագկայ. Յովհաննէս յԱնի թագաւորեաց և Աշոտ դրացի աշխարհին, ⁵ Այս կրօնորն «Չմիշկիկն . . . » ունի նաև միայն Գ։ ⁶ ԺԱ՝ ԾԱ։

իսկ ընդ թագաւորելն Սմբատայ լիւր արկեալ պարիսպ¹ քաղաքին Անոյ. բարձրաբերձ բրգամբք. և լայնատարած տեղօք յԱխուրան² գետոյն մինչև ցՄաղկոցաձորն կոչեցեալ վայր. հիմնարկեաց և զկաթուղիկէն պայծառափառ ի նմին քաղսքի³ զոր ոչ կարաց աւարտել՝ վասն կանխաժամ⁴ մահու կենաց իւրոց:

ԶԶԴ: Յաւուրս յայտոսիկ փայլէր իբրև զարեգակն իմաստութեամբ և առաքինութեամբ սուրբ այրն Աստուծոյ Գրիգոր Նարեկացին՝ որ ի Հայք ի գաւառն Վասպուրական՝ որդի տեառն խոսրովու՝ Անձաւացեաց⁵ եպիսկոպոսին:

ԶԶԸ: Սկիզբն շինուածոյ մեծանուն և վայելչաշէն զարմանակերտ և հոյակապ ուխտին Մարմաշինոյ՝ ի քրիժոտոսսէր իշխանաց իշխանէն Վահրամայ.⁶ սկսեալ ի ՆԼԵ. թուին և աւարտեալ ի ՆԽԳ. ին: ⁷ (47)

ԶԴԲ: Զկնի ժԹ. ամի տեառն խաչկայ անառաջնորդ եկաց երկիրս Հայոց ամս Բ. զոր ի նոյն գրեցուց: ⁸ ԶԴԴ. Տէր Սարգիս ամս ԻԴ: Մեռաւ Սմբատ թագաւորն Հայոց: ⁹

ԶԴԵ. Գնաց Վասիլ կայսրն ի Բուլղարս՝ և փախստական եղև. և յետ Զ. ամի ժողովեաց զօրս բազումն և դարձեալ գնաց և կալաւ զարքայն Բուլղարաց զկուտն՝ որ է Ալօսիան.¹⁰ և եսպան մահացու դեղով. և զկին նորա և

1 Բ. և Ա. պարսպի: 2 Է. Ը. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. յԱխուրեան: Թ. բրգամբք: Հաստակաւոյց վիմօք ի կողմանէ իկոէն յարեւելից հիւսիսոյ, մինչև յարեւմուտս հիւսիսոյ տողս արկեալ շինուածոյն. . . : 3 Թ.. Հափ աստիճանաց և երկուս կարգս ի տաճարէն՝ յորում կայ ի քառակողմն կուսէն անկեանցն դրօշմն գծոյ անուան նորա. . . : 4 Ոմանք կանխաժամանակ. նախաժամ: 5 Այլք չունին Յաւուրս բացի Գ. որ չունի՝ «որդի....: 6 Թ.՝ որ է թոռն Ապուղամբի: 7 Է. ԺԱ. ԺԲ. ԺԲ. որ լինի Ը. ամ: 8 Թ. զոր ի նորայն յարեւով թիւ ԻԱ. արարաք: Գ ունի՝ ԶԶԳ. Ռոմանոս զՀռոմկայն էառ: 9 «Մեռաւ .. ունի և Գ: 10 Ժ.՝ Ալիոսան:

զորգիսն գերի էառ: Գագիկ որդի Աշոտոյ՝ եղբայր Սմբատայ Շահն-շահի ամս իթ: Սուրբ Գրիգորն գերահռչակ՝ զոր նախ սկիզբն առնու ի շինել թագաւորն Գագիկ ի յԱնի ի վերայ Մաղկոցաձորոյն վայրօք՝ գաղափար առեալ զուսազարգ զհրաշալի սուրբ Գրիգորն զշինեալն ի Ներսիսէ հայրապետէ. և կառարեաց զաստուածակերո փարախըն բանաւոր հօսին Քրիստոսի ի Ռ. ամի մարմնանալոյ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի:

Ռ. Հոռոմք զՄամլայն հարին յԱպահունիս: Եւ ի սոյն ամի Դաւիթ կուրապաղաւորն մեռաւ: ¹

Ռի: Ելին ազգն թուրքաց և աւերեցին զգաւառն Վասպուրականի. և յոյժ նեղեալ լինէր թագաւորն նոցա Սենեքարիմ: Վասն որոյ յետ իթ. ² ամի նեղութեան՝ ետ զաշխարհն իւր ի Վասիլ թագաւորն ի ՆՀ. Թվին: Եւ էառ փոխան զՍեբաստիա իւր գաւառօքն: Բայց զվանորայսն ոչ ետ Սենեքերիմ ի Վասիլ. զի կայցեն ազատո, և աղօթ թըս արասցեն Սենեքերիմայ և որդւոյն նորա. և էին ճժե. վանք և ոմանք թճ. վանք ասեն. իսկ երկիրն զոր էառ Վասիլն՝ էին ՀԲ. բերգս և ԴՌ. գիւղս Ը. քաղաք:

Ռէ. Եւ ասող մի ի տեսիլ հրոյ՝ որոյ զհետ եղև շարժ սաստիկ. և ցաւն, որ կոչի խոյլիկ ³ և պակասեցան մարդ և անասունք յոյժ:

ՌԹ. Մուրեքցին Յոյնք զգատիկն և ոչ վառեցաւ լոյսն յեքուսաղէմ յայնմ աւուր ⁴ վասն որոյ կոտորեցին անօրէնքն ի քրիստոնէիցն ժՌ. ոգիս: ⁵ (48)

ՌժԱ: Կաթուղիկէն սիրատեսիլ՝ զոր հիմնադրեաց Սըմբատ յԷրուժ քաղաքին յԱնի. առտանօր գլխաւորեցաւ

¹ Հոռոմք . . . ունի նաև Գ. ² Այլք չունին թուրքը. ³ Բացի Գ. այլք ունին խուլիկ. ⁴ Այլք չունին յայնմ աւուր՝ բացի Գ. ⁵ Այլք՝ «գրիստոնեայսն».

հրամանաւ և արգեամբք կատրամիղեայ թագուհւոյ, որ
էր կին Գագկայ Շահնշահի՝ եղբօր Սմբատայ։¹

ՌԺԲ. Սմբատ Մագիստրոսն շինեաց զհրեշտակաբնակ և
զփափագատենչ վանքն՝ որ Բագնայր յորջորջիւր՝ Ժողովեալ
աստուածայնոց արանց։

ՌԺԶ. Վասիլ կայսրն իսկապէս էառ ղԲուլղարս։²

ՌԺԸ. Տէր Պետրոսն ամս խԲ.³ Աստղ երևեցաւ իբրև
զսիւն. ⁴ Վասիլ թագաւորն գնաց ի Վիրս. և աւերեաց
զՎրացոռն, և արար անմարդ. իԳ. գաւառս՝ սրով հրով
և սովով։ Եւ էին զօրովարք Վրաց Ռատն և Զուատն և
խրեալ ի մօրատն՝ Ռատն ի դաշտին Շիրակայ։ Իսկ Վասիլ
դարձաւ և ձմերեաց ի Հոռոմն⁵ և դարձեալ ել ի Վիրս.
Ռատն և Զուատն եղբարք հարազատք լիպարտին. բազում
քաջութիւնս ցուցին ընդդէմ կայսերն Յունաց Վասիլ.
Բայց յետոյ խրեցաւ Ռատն ի մօրատն՝ և սպանաւ և կա-
լեալ զԶուատն տանէին։ Իսկ թագաւորն Վրաց ետ զորդին
իւր և թափեաց զԶուատն։⁶

ՌԺԳ. ի Թուին հայոց Նշ.⁷ ետ Սենեքարիմ զիւր թէմն
ի Վասիլն՝ և էառ զՍևաստ իւր թեմօքն։⁸ Իսկ ի ՆՂԲ.
Թուին Գագիկ զԱնի ետ և զԾամրնդաւ էառ։ Մեռաւ Գա-
գիկն Շահնշահ։⁹

ՌԺԴ. Յովհաննէս որ և Սմբատ, որդի Գագկայ շահնշահի
ամս ի.¹⁰ և Աշոտ եղբայր նորա Գրուց աշխարհիս թա-
գաւորեաց, և գնաց ի Բաղդատ տու խալիֆայն և նա ետ

¹ Թ. և Գուրգենայ։ ² ԺԱ. Հունի՝ Վասիլ... Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ.
ՌԴ. (ՌԸ.) Աստանօր տիեզերալոյս՝ և մեծն վարդապետն Հայոց
Գրիգորիոս Նարեկացին՝ որդի տեառն Խոսրովու յԱնձաւեաց եպիս-
կոպոսի, յայսմ վայրի շինեաց զիւր գիրքն։ ³ Թ.՝ Լ. ⁴ Միայն Գ.
ևս ունի՝ «Աստղ. . . .» ⁵ Գ. խառնել է։ ⁶ Այլք Հունին՝ ըմբա-
սըն ⁷ Է՝ ՆշԳ. ⁸ Գ. Ժ. գաւառօքն։ ⁹ Միայն Գ. ևս ունի՝
«Իսկ Ի. . . .» ¹⁰ Ոմանք՝ ԺԹ.։

Աշոտայ ԼՌ. դեկան, զոր բերեալ արար պահարան սուրբ նշանին վարագայ: (49)

ՌԻԶ. Զորհնէքն ի Տրապիզոն. տէր Պետրոս արգել զգետունն ժամ մի հրաշիւք ամենազօր սուրբ նշանին՝ առաջի վասլի թագաւորին: (50)

ՌԻԷ. Յայսմ ամի ֆոկասն և Ծովիզն և Նիկիֆօռն մոտեցին ի վասլէն և Դաւիթ՝ որդին Սենեքարիմայ եսպան զԾովիզն: ¹ ՌԻԹ. Կոստանդին ամս Գ: Մեծապատիւ վեստն Սարգիս՝ զկնի բազում շինուածոց՝ բերդից և եկեղեցեաց՝ զհրաշակի վանս զԹեփօնս ² շինեաց. պայծառ պսակաւ զարդարեալ զսուրբ քաւարանն՝ որ ճանաչի անուն սուրբ Սարգիս: Նաև զԾառաքար վանքն՝ բերդ արարեալ պարսպեալ հաստահեղոյս կրով՝ բրգունս ձուլածոյս: Յորում և ընդ սրբոյ խորանարդ տաճարին կանգնելոյ յանուն սուրբ Գէորգայ՝ շինէ երկուս այլ յարակիցս զմբեթաւորս՝ զսուրբ Յովհաննէս և զսուրբ Սեքենոս: (51)

ՌԼ. արձակումն սատանայի որ կապեցաւ ի մկրտութեան Քրիստոսի, զի պատառեցաւ երկինքն յերեկոյին ժամու. ³ և մեծ նշան եղև յերկրի, զի լոյս սաստիկ տարածեցաւ և գողաց ամենայն երկիր: Եւ իբրև եկին առ վարդապետն Կողբու՝ ասաց՝ ի յայսմ ամի արձակեցաւ սատանայ ի Ռ. ամ՝ կապանացն: Ի սոյն ժամանակի առաւ բեկրի ի Տաճկաց. և հեղաւ բազում արիւն քրիստոնէից և եղև մեծ աւեր քաղաքին: ⁴

ՌԼԲ. Կ. Պօլսի՝ Ռոմանոս՝ ամս Ե: ՌԼԷ. Միքայէլ ամս Զ: Յաւուրս Միքայէլի զՈւրհայ էառ թուրքն: Խաւարեցաւ արեգակն սխրակի և եղև սով սաստիկ և սգացաւ. մեծ

1 Գ. ՌԼԷ. Սա (Միխայէլ) շինեաց զսուրբ յարութիւն յերուսաղէմ զաւերեալսն. զի Միխայէլս ցաւոտ ասեն ի դիւէ, և շինեաց զսուրբ անարծաթն ի թագաւորութեան իւրում: Յայսմ ամի . . . ունի նաև Գ. 2 Ոմանք՝ Խցկունս. 3 Այլք չունին՝ յերեկոյին ժամու: 4 Այլք չունին՝ ի սոյն . . . :

վարդապետն Կոզեռն Յովհաննէս և ասաց զեղծումն կարգաւորաց. և զաւեր աշխարհիս յանարժան քահանայից: (52)

Ի ԼԹ. Ի ՆԶԶ. ԹՎին Հայոց զայրացեալ տէր Պետրոս կա. Թուղիկոսն յԱնի Ի Յովհաննէս Թագաւորէն և յիշխանացըն՝ և գնացեալ Ի Վասպուրական գաւառ և եկաց Դ. ամ¹ Ի Զորավանս Սալնապատի՝ զոր շինեալ էր տեառն Ներսիսի, և ապա խաբանօք յուղարկեալ տարան յԱնի. և եդին յարգելանի և նստուցին փոխանակ նորա զԴէոսկորոս Հայրն Սանահնի՝ կաթուղիկոս՝ ընդ որ յոյժ բարկացեալ խռովեցան ամենայն եկեղեցականք և ոչ լինէր խաղաղութիւն մինչև եկեալ Աղուանից կաթուղիկոսն համոզեաց զնոսա Ի խաղաղութիւն մեծաւ աղաչանօք հանեալ զտէր Պետրոս Ի բանդէն և յուղարկեալ զԴէոսկորոս Ի վանս իւր՝ և դարձեալ յետ ժամանակի սրտառեալ տէր Պետրոս գնաց առ Սենեքարիմ² Վասպուրականի Ի Սեբաստիա՝ և անդ հանգեաւ³ և եղաւ Ի վանս սուրբ Նշանին: Ի ԽԳ. Կ. Պօլսի՝ Կեռուղի ամս Բ:

Ի ՆՂԹ. մեռան Յովհաննէս և Աշոտ Թագաւորքն Հայոց: Ի ԽԳ. Գագիկ որդի Աշոտոյ ամս Բ: Այս Գագիկ որդի էր Աշոտոյ՝ որդւոյն Գագկայ Շահնշահի: Ապա զկնի Գագկայ Յոյնք տիրեցին Անուոյ ամս ԻԱ. զի ոչ ոքէր Ի նոյն ազգէ և զկնի ԻԱ. ամին եկն Ալփասլանն և էառ զմայրաքաղաքն Անի. և յոյժ կործանեաց զեկեղեցիս Աստուծոյ՝ և բարձաւ Թագաւորութիւնն Բագրատունեաց:⁴

Ի ԽԵ. Կ. Պօլսի՝ Մօնամախ ամս ԺԲ. Մօնամախն մենամարտիկ Թարգմանի:

Տէր Պետրոս և ազատ Սարգիս և Գրիգոր Բջնեցին նենգեցին զԳագիկ և զԱնի ետուն Ի կայսրն Յունաց. վասն որոյ ելին Ի բընիկ աշխարհէն իւրեանց՝ Տէր Պետրոս և

1 Է. Ժ. ԺԲ. չորս ամիս: 2 Է. ԺԱ. ԺԲ. Սենեքերիմ: 3 Ժ. Ի Քրիստոս: 4 Այլք չունին՝ և բարձաւ: Է. Ժ. ԺԲ. աւաղ գերիս:

Գրիգոր և * վասակայ որդին՝ Գագիկ և այլք իշխանք
Հայոց. և եկին ի Հռոմս: Ճ:¹

Արդ յետ մահուանն Սմբատայ որ և Յովհաննէս ի ՆՂԱ.
Թուին ² միաբանեալ ազատագունդ զօրացն և իշխանացն,
յաւէտ ևս պատրիարգին. տեառն Պետրոսի. և Ժողովե-
ցան առ դուռն մեծափառ կաթողիկէին՝ ի մայրաքա-
ղաքն յԱնի և հաստատեն զԳագիկ զեղբօրորդին Յովհան-
նիսի Թագաւոր ի վերայ ինքեանց ի տեղի հօրեղբօր իւ-
րոյ՝ որ ոչ պատերազմական արութեանց քանայր՝ որով
վարի իշխանութիւնն՝ մանաւանդ զի առ այնու ժամանա-
կաւն աւելի իմն ի դէպ ³ էր զքաջանալ՝ զի շփոթումն
Իսմայէլականացն և ի վերայ յառնել Սկութացւոցն՝ որպէս
ասացաք յառաջագոյն՝ ընդ այսու ժամանակաւ կտրծի
գոլ և Յունացն՝ չէր անվրդով՝ զի ընդ կնոջ ձեռամբն
նուաճէր և նոցայն Թագաւորութիւնն: Բայց սա՝ զի ի
մանկութենէ ընդ դպրութիւն գրոց վարժեալ էր ի նոսին
զբօանոյր և ի տէրութեան աւուրս, զոր իմացեալ ազգին
Յունաց՝ առ իւրեանս կոչէին ⁴ խաբկանօք. յաւէտ ևս
ի սաղրելոյ իշխանացն. որք երգմամբ հաստատեցին պա-
հել զիշխանութիւն նորա աննենգ ի վերայ իւրեանց. ⁵ և
ոչ կային յուխտին Տեառն. և կատարած գործոյն կո-
րուստ անգիւտ անձանց և այլոց բազմաց եղև, զի Յոյնք
զգնացեալն ⁶ ի կղզւոջ արգելին և ի տեղի նորա կատա-
պանս արձակէին ամի ամի: Իսկ բնակչաց քաղաքին և իշ-
խանաց զմիմեամբք ելանելով անճոռին յոխորտանօք և
ի միմեանս յարձակեալ խորամանկութեամբ և ստաբանու-
թեամբ խորհէին զխորհուրդ նենգութեան՝ մատնել ըզ-
միմեանս կայսեր՝ բաղբաղելով զձեռն տալն առ Հագարացիսն՝

* Այլք չունին «և»: 1 Ճ. Գ. ունի՝ ՌԽԶ. Եզընկայն ի շարժէն
ընկղմեալ: 2 Այլք չունին Թիւր: 3 Ոմանք՝ զգէպէր զգիպէր:
4 Այլք՝ կոչեցին: 5 Բ. ինքեանց: 6 Այլք՝ զգնացեալսն:

որք և իշխանացն անգամ զհայրապետն՝ և նորա զնոսա սովին՝¹ զաղափարաւ զրաբանեալ, զորս յոչ կամն առեալ տանէին ի բնակութենէ իւրեանց: Իսկ մնացեալքն իբրեւ զանտերուհս² անկուշեալք կիցս ընկենուին և այսպիսի սարասիւ յերկարեալ ամս ԻԱ: Յետ որոյ՝ հուր հարաւային բըքոյն շարժեալ և եբեր զգազանն մարդախանձ՝³ և որ հրդեհեալ բնաջինջ արար զազգս մեր՝ մանաւանդ զԱնի⁴ քաղաք: զոր պաշարեալ զաւուրս ԻԵ՝ և ապա առեալ որպէս ի տեսութենէ Աստուծոյ, զ՝ ի յաճախին մեղաց մերոց՝ զխնամ տեսութեան Աստուծոյ ի ցասումն բարկութեան շարժէ: Իսկ նոցա ի բերան սրոյ արկեալ՝ անզարմաբար⁵ կոտորելով իբրեւ զմայրիս անտառաց՝ շաղախէին զերկիր արեամբ՝ և⁶ պղծելոց գործովք՝ և պողնկացելոց գնացիւք: Եւ բարկացաւ սրտմտութեամբ Տէր ի վերայ մեր՝ և գարշեցոյց զժառանգութիւն իւր յոյժ: Այլ մերն՝ զի զադարեաց իշխանութիւնն թագաւորական՝ պարտէ և ի կանոնացս դադարեցուցանել: Ձի թէպէտ և գոյր ուրուք գաւազան տէրութեան՝ որպէս և Ալեքիկէին՝ կամ այլ ուրեք: Յորժամ տեսին զանհնարին աղէտ կործանման զգլխաւորի տեղոյս՝ անձնատուրք եղեալք ընդ ձեռամբ վիշապին, կամաւ ելին փախստեամբ առ կայսրն Յունաց: և նոքա տիրեցին ընդհանուր աշխարհիս: Իսկ մեք զկանոնելոցս չափ՝ հասուցուք մնացելովքս մինչև ի մերս⁷ ժամանակ զմարդեղութիւն Արարչին ըստ⁸ սահմանելոյս սկիզբն զնելով: և զկայսերացն և զհայրապետականն: և զթուականն,⁹ սկսանելով անտի՝ ուր զվախճանն էառ: (53)

1 Է. Ը. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. սորին: 2 Թ. զանտեսուհս: 3 Է. Ժ. մարդանախանձ: 4 Ոմանք զՅանի: 5 Ոմանք՝ անազարմաբար: 6 Այլք չունին՝ և: 7 Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. մերումս: 8 Թ. ընդ: 9 Է. ԺԱ. աւելցնումեն՝ թուով:

ՌԻՁ: Աւարդ զի ոչ գոյր թագաւոր Հայոց՝ կարծեմ խա-
փանել կամի այս գաւազանս: Բայց թէ զայն¹ չարժէաք
ոչ ածէր Աստուած զգառն սուգո ի վերայ մերոյս ազգի՝
զի ետես Արարիչն զհպարտութիւն մեր՝ և հակառակ կա-
լով կսկծեցոյց զմեզ՝ որպէս ի հնումն զԽորայէլ՝ զի թէ
յանդրանիկն² ոչ խնայեաց, զիսրդ ի կրտսերս խնայէր³
որ նման գոլով կրտսեր որդւոյն քամահեցաք զտէրու-
թիւն նորա:

ՌԻԸ (ՆՂԷ) Արդ՝ ընդ այս խափանած գաւազանիս հարկ
եղև և զմեր տարակուսանքս գծագրել, որ գառն էր ժա-
մանակս ի վերայ մեր յամենայն դիմաց և սատանայ յա-
րոյց ի վերայ մեր և սովաւ՝ կատարէ զկամս իւրոյ չարու-
թեան, որ զքակտումն և զխափանումն ժամատեղեաց
մտածեաց թէ ցրուեցէք ամենեքեան՝ ինչ երէց չէ պի-
տոյ, կամ տուք զհարկն կամ գնացէք: Վանօրայքս ամեն
աւերեցաւ և չկայ տեղի գնալոյ. ի՞նչ առնեմք. ի վերայ
նեղչին և անիրաւ զրպարտողին աղօթս առնել հրամայե-
ցաք ի Փրկչէն մեր. թէ մեք եղաք պատճառ և թէ ինքս
Աստուած է իրաւարար. բայց զհանդիպողքդ սմին մոխ-
րաթաւալ երեսօք և լի հառաչմամբ աղաչեմ թէ հանդի-
պիք սմա տեսութեամբ. մեղայ թողութիւն հայցեցէք
յԱստուծոյ. յանցաւորացս և պատժապարտողին՝ զի բա-
զում տրտմութեամբ վարանեալ եմ. նմին իրի գրեցի զայս
սակաւ գիծս: ⁴ ՌԾ. ՆՂԷ. ⁵ Թըւին հուր էջ յերկնից և
այրեաց զսուրբՊետրոս յԱնտիօք՝ և պատառեաց զխորանն.
և ընկղմեցաւ գանգոն: Դարձեալ հուր էջ ի վերայ եկե-

¹ Գ. զամենայն: ² Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. որդին: ³ Նաբին՝ ի կրտսերն
գթայր: ⁴ Այս ամբողջ կտորը կայ միայն ի Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. ⁵ Գ.
ՆՂԲ. Միայն նա ունի այս կտորը:

ղեցւոյ սրբոյն Պետրոսի՝ և այրեաց զքար և զփայտ նորա, և այլ թ. եկեղեցիս յԱնտիոք:

ԹԵ՛՛ Ե՛՛ Տէր Պետրոս ի գնալն առ Մոնամախ թագաւոր յըստամբով, օրհնէ զտէր Խաչիկ քուեր որդին իւր ի ՇԲ. թվին. և թողու ի տեղի իւր և ինքն երթայ առ կայսրն Յ. արամբք և ճ. եպիսկոպոսօք և վարդապետօք և մեծաւ պատուով մեծարեաց զնա արքայ. և եկաց անդ ամս Գ. 4

ԹԵ՛՛ Ի ՇԵ. թըւին եկն ամիրայ մի պարսից՝ Գինար ա- նուն և զՄելտինի քաղաքս ի սուր քարշեաց. մինչ զի ծփայր յարենէ ի ծայրէ ի ծայր. և տղայքն ի գիրկս մար- ցըն մասն մասն յօշեալ լինէին. և զօրքն Յունաց հասեալ ոչ իշխեցին պատերազմել: Եւ ի մտանելն Գինարայ ի Տա- րօն բազում աւարաւ, իշխանս Հայոց Թոռնիկ՝ որդին Մու- շեղայ՝ կազմեցաւ ի պատերազմ. և հայեցաւ ի վանս Գլա- կայ և ասէ. «սուրբ Կարապետ հասիր մեզ յօգնութիւն», և կոտորեալ զգօրսն Պարսից էառ զառ և զաւար ինոցա- նէ և արար ուրախութիւն քրիստոնէից: Ի սոյն ամի ձիւն եկն յամենայն աշխարհս Կ. օր: Գիշերն հոսէր ընդ երեսս երկրի և ցերեկն գայր յարեւելս և յարեւմուտս, ի հիւսիս և ի հարաւ. և մէկ օրն կարմիր ձիւն եկն՝ և կոտորեցան երէք և թռչունք, և փախուցեալք ի տունս և ի փողանս մտանէին. և տմարդիկքն անողորմ կալեալ ուտէին. բայց ողորմածքն դարմանէին և արձակէին. և Նասրդօշ ամի- րայն Մուֆարդնայ թ. մոթ. ցորեան և թ. գարի և թ. կո- րեկ ետ ցանել ի դաշտին և բազում խոտ և դարման և շառք այնու ապրեցան: 2 (54)

ԹԵ՛՛ Կ. Պօլսի՝ Կիրթօտոռն 3 ամս Գ: Կիրթօտոռն սա կոչի Կոմանոս՝ որ բռնութեամբ էառ զթագաւորութիւն և

1 Այլք չունին այս կտորը: 2 Այլք չունին այս հատածը: 3 Է. ԺԱ. ԺԲ. Կռուայ-Թոգոռն: ԺԲ. Կռուան Թագոռն:

յետոյ արեղայ եղև և զթագաւորութիւն իւրովի կամաւ ետ ի Տուկիծն: ¹ ՌԾԹ. Տուկիծն ամն ժ. Տէր Խաչիկն՝ քուեր որդի տէր Պետրոսի՝ ² ամն է. ³ ի Շէ, ⁴ թւիին փոխեցաւ ի Գրիստոս տէր Պետրոս ⁵ ի Սեաստ՝ և եղաւ ի վանս սուրբ Նշանին կեցեալ յաթոռն հայրապետական ամն ԽԲ: Տէր Խաչիկ՝ քուեր որդին տէր Պետրոսի՝ շատ չարիս կրեաց ի Յունաց, զի Տուկիծն տարաւ զնա յըստամբօլ և կամէր առնել Գաղկեդոնիկ և պահանջէր ըզգանձս տէր Պետրոսին. և Գ. ամիս օրգելական արար. և հրով փորձեալ ի նոցանէ՝ ոչ այրեցաւ: (55)

Ի ՇԹ. թըւին եղև սով սաստիկ և թուրքն էառ զՍեաստ: ՇԺ. խաւարեցաւ արեգակն ի տրէ ի ժ. յաւուր չորեքշաբթի: Սուլտանին որդին էառ զԱնի և Իւանէ որդին բազում վնաս արար ի Տըւք: ⁶

ՌԿԵ. Տէր Գրիգորիս՝ ամն ժէ: ⁷ Յայսմ թուականի. ի ՇԺԳ. ին ի տօնի Տիրամօրն յաւուր երկշաբթոյ ⁸ առաւ Անի ⁹ քաղաք յԱլփասլանէն. զոր կոտորեաց անխնայաբար ¹⁰ ի սուր սուսերի, և ի գերութիւն վարեաց ըզկանայս և զմանկունս: Լառ և զԱխալ քաղաք. և ի սոյն ամի Բագարատ զԵրուսիկէ կալաւ՝ և զՇամշուլգէ էառ: Դարձեալ ¹¹ յայսմ ամի եմուտ Գաբիկ ի Կ. Պօլիս ի ՇԺԳ. ¹² թւին. և եղև քննութիւն հաւատոյ և երևեցաւ անդ ուղղութիւնս հայոց ճշմարիտ. և փառաւորեցաւ Գաբիկ ընդ այլ գիտնականսն հայոց որք ընդ նմա էին վար-

1 Այս միայն Գ. ևս ունի: 2 Նաև Գ. ունի քուեր որդի . . .
3 Գ. ամն Զ. է. ժ. ԺԱ. ԺԲ. ամն Ը. 4 Այլք՝ ՇԶ. 5 Այլք
աւերջնութեն՝ կաթուղիկոսն: 6 Միայն և Գ. ունի: 7 Ժ. ԺԱ. ԺԲ. որ
վկայասէրն կոչիւր՝ որդի Մագիստրոսի: Զ. Բ. ամն Բ. 8 ԺԱ. շա-
բաթոյ: 9 է. ԺԱ. ԺԲ. Յանի: 10 է. Բ. Ժ. ԺԲ. անխնայաբար:
11 Գ. է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. չունին՝ էառ . . . 12 Գ. է. ԺԱ. ԺԲ.
չունին թիւ:

դապետք և իշխանք յորժամ գնաց: Եւ Գազիկ փառօք ի Հոռումաց և եկեալ ի Կեսարիա և էր անդ մետրապօլիտ մի Մարկոս անուն որ ունէր շուն մի. և վասն առեւու-
թեան զոր ունէր ընդ Հայս՝ կոչէր զիւր շանն անուն ար-
մէն՝¹ և ի գալն Գազկայ յոյժ մեծարեաց զնա մետրապո-
լիտն: Իսկ Գազիկ մինչդեռ ուրախութեամբ ուտէին և ըմ-
պէին ի դարպասն մետրապօլիտն՝ ասէ Գազիկ՝ «տէր հո-
գեւոր, լուեալ² եմ թէ ազնիւ շուն մի ունիս. բեր տեսցուք
զնա: Եւ եպիսկոպոսն հրամայեաց կոչել զնա՝ և զանուն
ոչ տային՝ վասն որոյ շունն անլուք եղեալ ոչ գայր. ասէ
արքայ՝ «զիւր անուն տուք որ գայ»: Ասէ եպիսկոպոսն՝
վասն արիութեանն և տիրասիրութեանն «արմէն» կոչեմք.
և յասեին «արմէն» եկն շունն: Եւ ետ արքայ ածել ըզ-
շունն և զմետրապօլիտն ի խորգ մի և այնչափ հարին
մինչ մեռաւ մետրապօլիտն ի շանէն,³ և շունն ընդ նմա.
և ինքն կողոպտեալ զեպիսկոպոսարանն՝ գնաց անտի: (56)

Զկնի տէր Խաչկայ նստի հայրապետ Վահրամ որդի Գը-
րիգորի Մագիստրոսի՝ որ էր մտեալ ի կարգ աշխարհի՝ բայց
կեցեալ էր սրբութեամբ՝ և կոչեցաւ տէր Գրիգորիս. սա
կոչեցաւ Վկայասէր՝ զի բազում ճառս թարգմանեաց ի
հայս. և սա ինդրեաց ի հօրէ իւրմէ զմեկնութիւն քե-
րականին՝ և կեցեալ յերկար ժամանակս՝ և վախճանեցաւ
ի ՇԾ. թվին ի Սեաւ լեռան, որ կոչի Տորոս. մերձ գոլով
Բարսղի: Ի սորա աւուրս էին Հայոց Զ. կաթողիկոսք:⁴

ՌԿԹ: Մեռաւ Գազիկ շահնշահ,⁵ թագաւորն Վանան.
գայ: ՌՀ. Կ. Պօլսի՝ Դիօթէնն ամս Ե: Ի սոյն ամի ի ՇԺԵ.
թվին երևեցաւ աստղ մի գիսաւոր և եղև սոյլ սաստիկ.
և Գոմէշ տիկին՝⁶ Պարսիկ ամիրայ մի ի զօրացն Ալիաալան:

¹ Ռմանք՝ արմէնի. ² Ռմանք՝ լսել եմ: ԹԱ.՝ լսեր եմ: ³ ԹԱ.
իշանէն վաղ: ⁴ Այլք չունին այս հատածը: ⁵ Ռմանք՝ շահնշահ.
⁶ ԹԱ. տիկին և . . . Գ. Կապասաւոր:

սուլտանին՝ եկն յԱսորեստան ի Նսբերն յԱմիթ և յՈւր-
հայ և կոտորեաց զգօրսն Յունաց: ¹

ՌՀԲ: Տէր Գրիգորիս զյոգնավրդով կեանս թողեալ որ
իբրև զերազ ծանեալ և գայ հասանէ ի լեառն Տօրոս և
անտի ի Սև լեառն՝ և անդ զաստուածային և զանմարմ-
նոց վարս ճգնեալ և զմիայնակեցութիւն յանձն առեալ,
իսկ Գրիգոր վարդապետն խաբէութեամբ նստաւ յաթոռ
կաթուղիկոսութեան: ² (57)

Եւ թագաւորն Դիօփէն բազում զօրօք ի պատերազմ
ընդ Պարսս՝ և եկն ի Մանազկերտ և էսառ զնա՝ զոր լուեալ
բռնաւորին Ալփասլանայ՝ եկն ընդ առաջ և եղև սաստիկ
պատերազմ, և պարտեցաւ Դիօփէնն և ըմբռնեցաւ ի նը-
մանէ և հարկ եղեալ ի վերայ նորա՝ եթող: Իսկ ազգ նորա
ոչ հնազանդեցան նմա, այլ թագաւորեցուցին զՄիխայէլ ³
որդի Դուկծին: Դարձեալ պատերազմեալ Միխայէլ՝ եհար
զԴիօփանն, և զօրացն քուրձ ագուցեալ նմա՝ ածին առ
թագաւորն Միխայէլ և ի ճանապարհին փորեալ զաչո նո-
րա կուրացուցին, հրամանաւ կայսեր՝ և յանհնարին խըս-
տութենէ կսկծւոյն մեռաւ ի ՇՀԱ՝ թուականն:

Ի սմին ամի դատաստանք արդարադատին Աստուծոյ և
երկայնամտին՝ յուզեցան ի վերայ խրոխտ և անգառազիղ ⁴
գազանին, որ Ալփասլանն կոչիւր: Եւ մինչդեռ մըռմռեալ
զայրազնութեամբ տիրել տիեզերաց և զմղձկեալ սրտին
դառնութիւն թափել, և յայնոսիկ զօրս ոչ էր արկեալ
ղըռամբ, յեղակարծ ժամանակի սրախողխողճեղեալ բարձաւ
անբարիշտն յերկրէ՝ և ոչ ևս ետես զփառս Աստուծոյ.
բայց ասնն թէ նախ քան զարձակել դառնացեալ շընչոյն՝
հայեցաւ ընդ սպանողսն՝ և հիացաւ զարհուրելով, և ապա

¹ Է. Թ. Ժ. ԺԲ. չուին այս կտորը: ² Այս հատածն ունի թե-
րութեամբ և Գ. Յ ԺԱ. չուին Միխայէլ, ⁴ Գ. Թ. անգառազեղ,
⁵ Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. աւելացնում են՝ ժամանակի:

սատակեալ էջ ի դժոխս՝ լի դառնութեամբ, ներկեալ զոգի
խւր արեամբ անմեղաց և արդարոց,

Աստանօր զխոստացեալ սլարտսն հատուցից զմնացուած
ըս բանից զոր եթող հարկ տեղոյն այնորիկ այսու պատ-
շաճեալ ժամանակի: Զի ասէ իմաստասէրն աստուածային՝
թէ իբրև առնողը զփառս իշխանութեան բարեբաղտն Մե-
լիքշահ, զկնի հօրն մահուան՝ Ալիասլան կոչեցելոյն, մե-
ծապէս կարգօք յօրինէր թագաւորութիւն ըստ անուանն
արդարեւ՝ ելեալ արքայ արքայից, ոչ հետեւեալ հօրն բա-
րուց և կամաց, այլ յաւէտ մանաւանդ զընդէմն ախոր-
ժեալ. մինչ զի և մտահաճ եղեալ զնորայսն բասրէր² զի-
մացմունսն իբրև եղեալ հակառակ խողաղութեան և կե-
նաց մարդկան՝ արեամբ և զրկմամբ խանդացեալ:³ Իսկ
ինքն իմաստաբար քաղաքավարութեան կարգօք պատրաս-
տէր⁴ զամենայն: Արդ՝ խոհեմն այն և արի քան զյօրովս
ի թագաւորաց և քան զամենեւեան որ առ մեօք՝ ոչ այն-
քան տանէր հոգ՝ որքան արդարութեամբ առ ամենեւին
վարիլ. զի մի ոք լիցի տրտում ի զրրկելոց⁵ և հպարտ ի
գոռողաց: Էր և ազատաբարոյ և մեծախորհուրդ այլ և
տեսիլ մարմնոյն արժանի թագաւորութեան. ըստ որում
հեզութիւն ի քաղցրութիւն բարուցն լծակցեալ առնէր սի-
րելի ամենեցուն. զոր միայն կոչեցից թագաւոր և փար-
թամ: Սա ի դոյզն ժամանակի փոքր ինչ նուազ զբոլորս
հնազանդէր զտիեզերս՝ զոր այլք ի թագաւորաց ի բա-
զում ժամանակս և կամ ոչ բնաւ: Բայց ոչ այնքան պա-
տերազմաւ և բռնութեամբ որքան սիրով և քաղցրու-
թեամբ. զի թէ սակաւ ժամանակաւ այնքան զօրեաց, կար-
ծիմ թէ և ոչ եւրոպէ⁶ կարէր ոչ տալ մոլտս արքայու-

1 ԺԱ. արդար՝ և 2 Բարեսէր, 3 Է. Բ. Ժ. ԺԱ. ԺԲ.
խնդացեալ: 4 Այլք՝ հանդերձէր: 5 Գ. զրկողաց: 6 Ը. եւրոպէ:

թեան նորա՝ եթէ յօղովեալ էին կենաց նորա ժամանակք։ Արդ՝ ասաց զայս զկենաց նորա, որ տիրեաց ամս Խ. Իսկ զկնի գրեցից զոր ինչ վասն մահուան է ասացեալ։¹ (59)

ԽՀԵ. Կ. Պօլսի Միխայէլ՝ ամս Ը։ Զոգաւ տէր Գրիգորիս ² Ի Կ. Պօլիս վասն թարգմանութեան։

Յայսմ՝ ամի եղև ահագին սով ընդ ամենայն երկիր. և աւերեցաւ արևելք։ Այլև ի սոյն ամի. և այլք ասեն թէ ի ՇՀԵ. ամին գնաց թագաւորն Գագիկ ի Տարսուս առ Աբրղարիկ իշխանն Հայոց վասն խնամութեան և ի դառնալն մեր յԱռճիսս՝ կալան զնա իշխանքն Յունաց և իսեղ-գեցին զնա. Գ. եղբարք որք էին ի միում բերդի և ինքն Գագիկ ընդ անցանելն առ նոքօք խոնարհեցաւ ի տես նոցա և յողջոյն։ Եւ այլք ասեն թէ ի յորս կայր և ի քուն գտեալ Մանդակեանքն՝ տարան ի բերդն Կանդուսկաւի և անդ սպանին։ Իսկ իշխանքն Հայոց և ամենայն զօրք նոցա լքան և յամենայն տեղիս ցրուեցան, յորոց իշխան մի արեանառու Գագկայ՝ Խուբէն անուն՝ որ կալեալ Էւնէր զԿօսիտառայ բերդն. յորժամ լուաւ զմահն Գագկայ՝ յարուցեալ ամենայն զարմօք իւրովք և եկն ի կողմանս Փռուիւզիոյ՝ զիմելով ի գիւղ մի Կօլիմօզօլօ անուն. և անդ բնակեալ, յորում լերինն էին բնակեալ բազումք յազգէն Հայոց՝ զորս զամենեսեան զնոսա առ ինքն կալեալ մեծն Խուբէն և նոքօք զօրացեալ էառ զլեռնային կողմանսն՝ զՀոռոմնն անտի ի բաց մերժեալ և զնոցա տեղիոն առեալ։ Եւ Հ. ամաց լեալ բարեպաշտ կենօք վերափոխեցաւ առ Քրիստոս. և թաղեցաւ ի սուրբ ուխտն Կաստաղոն թողեալ զիշխանութիւն յիւր հարազատ որդին ի Կոստանդին որև տիրեաց հռչակաւոր բերդին՝ որ Վահկայ կոչի, քո-

¹ ԺԱ. ԺԲ. ՌՀԴ. Մեռանի Բագրատ (իշխան). Է. Ժ. Բարբատ։

² Ոմանք և՛ Վկայասեբն։

բոււմ տուն եղ ինքեան անդ և զտէրութիւն իւր հաստա-
տեաց. և նովաւ բազում տեղիս էառ: ¹

Ի ՇՀԲ. ամին ի բռնութենէն Տաճկաց եւ Օշին իշխանն
ի Ժառանգութենէ իւրմէ՝ որ կոչի Մայրեաց Զուրբ՝ հան-
դէպ Գանձակայ՝ ունելով ընդ իւր զեղբայրն իւր զՀակամ:
Եւ զմայրն իւր՝ և զամուսինն իւր. ազատադունդ իշխանօքն
և ամենայն գահիւն. ունելով ընդ իւր և զմատն սուրբ
առաքելոյն Պետրոսի: Եւ եկեալ յաշխարհն Եփրեկեցւոց և
աջողմամբ Քրիստոսի և սուրբ մատին առաքելոյն՝ էառ ի
Տաճկաց և զականաւոր բերդն Լամբրոն: ² որ է մերձ ³
առ ստորոտով լերինն Տօրոսի ի գահ մայրաքաղաքին Տար-
սոնի:

Ի ՇՀԹ. ի ՇՀԶ. թվին նստաւ կաթողիկոս տէր Սարգիս և
յայսմ ամի էին Գ. կաթողիկոսք, տէր Գրիգորիս Վահ-
րամն՝ և տէր Գէորգ վարդապետն՝ տէր Սարգիս և Ա-
ղուանիցն: Ընկեցին յաթոռոյն զտէր Գէորգ վարդապետն
և զտէր Սարգիս և եկաց միահեծան կաթողիկոս Հայոց
տէր Գրիգորիս: Եւ յեա մահուան իւրոյ՝ ետ զքրւեր որ-
դիս իւր զԳրիգորիս և զներսէս ի տէր Բարսեղ, որ եկաց
կաթողիկոս զկնի տէր Գրիգորիսի ամն ԼԱ: ⁴

Ի ՉԳ. Կ. Պօլսի՝ Ալեքսն՝ ամն ԼԲ: ⁵ ի ՇԼԱ. ⁶ թըւին էառ
Սուլէհմանն զԱնտաք:

Ի ՉԵ. տէր Բարսեղ ամն ԼԱ. ⁶ ՇԼԲ. ⁷ թըւին նստաւ տէր
Բարսեղ յաթոռ հայրապետութեան՝ որդին Վասակայ՝ և
զամենայն հակառակսն հնազանդեցուցանէ՝ որք էին յայնմ
Ժամանակի Զ. կաթողիկոսք գնացեալ առ մեծ սուլտանն
Մելիքշահ որ ի Խորասան բազում համարձակութեամբ ընդ

¹ Այս հատածն ունի և Գ. բայց պակասաւոր: ² Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. Լաբրոն: ³ Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. չունին՝ մերձ: ⁴ Այս հատածն ունի և Գ. ⁵ Ոմանք Էս՝ և ամիսս է: ⁶ Ոմանք ՇԺԲ: ⁶ Գ. Գ. Ե. Զ. Բ. ամն Լ: ⁷ Այլք չունին ՇԼԲ . . . :

քաղաքամէջսն Պարսից ձիով և խաչալամով՝ որ առաջի ամբարձեալ էին ի ձողի: (57)

Ի ՇԼԱ. թվին Լիպարիտն տաճիկ եղև և Կիւրիկէ Շաքոյ թագաւորն ի Սուլտանն չոգաւ և դարձաւ անդրէն դրուատով: Ի սոյն ժամանակս ի Գ. բաժանեցաւ Հայոց կաթողիկոսութիւն՝ տէր Վահրամ.¹ տէր Գրիգորիս.² Եւգիպոսս, տէր Բարսեղ յԱնի, տէր Պօղոս հայրն Վարագայ ի Մարաշ, տէր Թորոս ի Հայնի:³

Ի ՇԼԲ. թվին Բուզան ամիրայ էառ զԳանձակ, զՓատուռն կալան և ի Սուլտանն տարան: ԹԶԹ.⁴ Սպանին զսուլտանն Սուլէման: ԹԶԸ. ի ՇՀԶ.⁵ թվին ի սուլտանն գնացին Հայոց և Վրաց թագաւորքն՝ Կիւրիկէ և Գօրգի: Եկն ի Խորասանայ Մելիքշահ Սուլտանն և էառ զԱնտաք՝ զՖիշառտոսն տաճկացոյց յիւր կամաց և ետ նմա զՄարաշ և կոխեալ երիվարաւն ի ծովն՝ և ետ շուքը Աստուծոյ որ տիրեաց խաղաղութեամբ ի ծովէն Պարսից մինչև ի ծովն արեւմտից. և ձուկն⁶ խորովեալ եկեր և զթուրն կապեալ ի ծովն ընկեց՝ և դարձաւ յԱնտիոք և ետ զԱնտիոք Էլիսանին, և զՀալպաղսն Կոյրին և զՈւռհայ Բուզանին և ինքն ի Խորասան գնաց:

ԹՂԷ: Յայսմ ամի մեռաւ Մելիքշահ Սուլտանն բարի: Իսկ զի յաւուրս թագաւորութեան սորա առաւել խաղաղացաւ սշխարհն ամենայն մանաւանդ երկիրս Հայոց՝ որ ի նախնի բռնակալացն ի սպառսպուռ զկործանման բաժակն արեալ էր յանցեալ ժամանակս, ախորժելի եղև բանիւք դրուատիւք⁷

¹ Այլք Եւգիպոսս: ² Այլք չունին՝ Գրիգորիս: ³ Է. Թ. ԹԱ. ԹԲ. ԺԲ. Հենի. Գ. Հոյնի. ⁴ Գ. ունի՝ ԹԶԸ . . . Է. Թ. ԹԱ. ԹԲ. ԹՂԴ. (ԹԶԵ) Սկիդըն շրջանին Շ. եկին. ⁵ ԹԱ.՝ ՇԼԸ. ⁶ Ոմանք չունին՝ և ձուկն . . . ⁷ Է. Թ. ԹԲ. գրաւածք:

վարդապետին սրբոյ գրել՝ և խոստանալ դարձեալ գրել արուեստաբան և երկայն ճառիւք: ¹ Եւ յորժամ զկենացն վճարէ զասացուած՝ զմահուանէն ² այսպէս է գրեալ, թէ ի ՇԽԱ. ³ թվականին՝ սպանաւ մեծ հազարապետն արքային Պարսից Մելիքշահ, ⁴ որում անունն էր Հասան: Իսկ ըստ պատուոյ աստիճանին վըզուրկ ⁵—խուճայ. և զկնի աւուրց իՐ. ից մեռանի և ինքն Մելիքշահն զորմէ համբաւէր յոմանց՝ դեղակուր ի կնոջէն լեալ՝ որ էր հեզ առ ամենեսեան և քաղցր բարութիւն, յաւէտ առ ազգս քրիստոնէից: Եւ յետ մահուան նորա անպատմելի եղև խռովութիւն ամենայն ազգոց՝ զամս Դ. զի եղբայր նորա Դըդուշն և որդի նորա Թեքիարուին: ⁶ զայսոսիկ զամս մարտիկ պատերազմաց դբարեյարմարութիւն զամենայն իբայ կտրեցին, վասն զի ոչ ընդ փոյթ միոյ ի նոցանէ տիրելոյ՝ հոսմունս արեսնց իբրև զուղիսից լինէր, ոչ միայն զինակիր նահատակացն. այլև առհասարակ ազանց և գաւառաց և նեղութիւնք վշտաց՝ սովու և ⁷ գերութեան, և այսպէս բարիքն ի բաց վճարեցան ընդ իզման կենաց թագաւորին, որոյ երկք և աշխատութիւնք թագաւորական ուրոյն՝ և շահն և օգուտն՝ հասարակաց ⁸ ամենեցուն՝ մեծամեծք և ընտրելիքն մանաւանդ զխաղաղականն ասեմ՝ զկեանս՝ և զանկարօսս և զանհակառակս զի սիրէր զազգս մեր այնքան, մինչ զի աղօթս հայցէր և օրհնութիւն. յորմէ և անդ երբեմն չոգաւ հայրապետն՝ օ՛շ թէ միայն էր աշակերտեալ քրիստոսական կրօնից և կարգաց: Արդ՝ ի քաղաքին յորում նստաւ ⁹ և թագաւորեաց յԱսպահան, որ է մայր քաղաքացն Պարսից՝ մեռանի անդ: (60)

¹ Այլք՝ պատմութեամբ. ² Այլք աւելցնումեն՝ ապա. ³ Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. ԶԻԱ. ⁴ Ոմանք Մելքաշահի, Մելքաշի. ⁵ Այլք՝ վըզուրկ. ⁶ Ոմանք՝ բեքիարութեն. ⁷ Ոմանք՝ տառապանաց. ⁸ Այլք հասարակ. ⁹ Այլք՝ անաւ:

ՌՂԶ: Սուլին չարալլուկ ի ընուկ չափոյ մեղաց ըստ Ամուր-
հացւոցն պատառեցաւ զըժընդակ երկանցն չար ծնունդն,
և հուր եկեր զգեղեցկութիւն անապատի՝ փոքր ինչ նուազ՝
և խալառ իսկ:

Սկիզբն շրջանի Շ. եկին: ¹ ՌՂԼ: Սպանաւ Դըգուհն ար-
քայ Դամասկոսի և Պաղեստինացւոց և նոցա մերձաւորա-
ցըն ի Բեքիարութէն իսպահան պատերազմաւ ի ՇԽԳ. թվին:

Հռոմայեցիք ելին ընդ թիրակ ի կողմանս Ասիացւոց
խնդրել զքէն փրժուց տառապանաց քրիստոնէից՝ ի Սկիւ-
թացւոց և ի Պարսից՝ հանդերձ Տաճկաստանու: Եւ բա-
զում կրեցին նեղութիւն յորդույնս հատանայի Ալէքս կոչե-
ցելոյ՝ որ էր թագաւոր Յունաց ի կոստանդնուպօլիս՝ գաղտ-
նի և յայտնի նենգութեամբ, մահարար կերակրօք և ի
ծովու նենգելով իւրովքն, յորս վստահացուցանէր զնոսա՝
և բարբարոսացն իւրամանկութեամբ զինքն ունողօք վար-
դապետ, որում հատուցէ Տէր քանզի և չէր իսկ քրիս-
տոնեայ, որպէս և լուաք ի յոլովից, որպէս և ոչ մայր
նորա: Եւ այս բանքս գրեալ էր վարդապետին Սարկաւագի:

Ի սոյն ամի ի ՇԽԼ, թվին առին Հռոմայեցիք զերուսա-
ղէմ՝ ի Տաճկաց և կոտորեցին զնոսա սրով Կեթ. ² ի տա-
ճարին և այլ բազումն ի քաղաքին, և տէր վահրամ յե-
րուսաղէմ էր յառնուլ քաղաքին, զոր կամեցան սպանա-
նել Հագարացիքն՝ ³ և պահեաց Աստուած. ⁴ և տուին ⁵
Գօնդօփրէ տիրեաց Երուսաղէմի, և ի ՇԽԹ. ամի մեռաւ
Գօնդօնփրէ և եկաց առաջին թագաւոր Երուսաղէմի Պաղ-
տինն՝ եղբայր Գօնդօփրէի Կոմնն Ուրհայոյ՝ ամս ժի: (61)

¹ Թ. Մ. եկին. ² Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. . . . հոգի արար Ղազայ ի
առճարին Սողոմոնի. ³ ԱՂԼՔ՝ տաճիկք. ⁴ ԱՂԼՔ՝ և ոչ սպանին.
Գ. ի Գտանգեղն ի Հռոմայեցւոց և խնամքն Աստուծոյ պահեաց և
"չ. . . . ⁵ Եւ ի սոյն ամի եղև թափումն Երուսաղէմի և առնին...

ՌՃ: Եղև թափումն Անտիոքայ և Երուսաղէմի և Ուր-
Հայոց ի ձեռաց անօրինաց: ¹

ՌՃԻ ի ՇԽԹ. թվին Կոստանդին որդին Ռուբենի յաւուր
միում նստեալ էր ի Վահկայն և եղեալ կայր առաջի իւր
արծաթի սկուտեղ մի և այն յանկարծակի թռեալ և գնաց
յանկիւնս տանն և ի մէջ այլ է. սկուտեղացն՝ որք անդ կա-
յին՝ եմոտս և զայն նշան ասացին մահուանն Կոստան-
դեայ, որև մեռաւ իսկ և թաղեցաւ ընդ Հօրն իւրում ի
սուրբ ուխտն Կաստաղօն և զիշխանութիւն նորա էառ
անդրանիկ որդի նորա Թորոս ամս Իթ. կացեալ. և լևոն
եղբայր նորա կայր առ նմա: Այս Թորոս իմաստութեամբ և
քաջութեամբ առաւել գտաւ, որ և իսկոյն զվրէժ արեան
Գագկայ թագաւորին առեալ. զՄանտալէի որդիսն կալեալ
եսպան և զբերդն Կանդաւակաւի քակեաց և զքաղմութիւն
գանձույն էառ և զընակիչան եբեր ² բնակեցոյց առ փն
Պառատիս ³ գետոյ. որ այժմ՝ ներքի Կրակայ կոչի: Գտաւ
անդ և զպատկեր ⁴ սուրբ Աստուածածնին և ընդ ին-
քեան բերեալ և յորժամ տիրեաց Անարզաբու շինեաց
զմեծ տաճարն և անդ եղ զպատկեր Տիրամօրն: Շինեաց
սա և զսուրբ ուխտն Դրազարկ և զՄաշկաւորն և զայլս
բազումս զոր վերստին նորոգեաց և պարգևօք փարթա-
մացոյց: (62)

ՌՃԳ: Առաւ Շէզառն յանօրինաց ՌՃԵ. ի ՇԾԳ. թվին
առաւ Աքայ յանօրինաց: ⁵

Ի ՇԾԳ. թվին մեռաւ Բեքիարուին որդի Մելիք-շահին:
ՇԾԳ. Խզըն էառ զԼօռէ՝ և զուխտսն սուրբ զՀաղբատ և
զՍանահինն այրեաց: Այժմ՝ երեւցաւ աստղ գիսաւոր:
Սպանաւ Սկիւթացի բռնաւորն Խզըն որ թարգմանի կար-

¹ Այլք չուին այս կտորը: ² Ռմանք՝ բերեալ: ³ Է. Թ. Պատա-
ռիս: ⁴ ԺԱ. պատկեր: ⁵ Այլք չուին այս կտորը:

միր, յառման քաղաքին Դըւնայ ի զօրացն Պարսից զոր պաշարեցին Զ. ամիս ¹

ՌձԺԱ. ² ի ՇԾԲ. թվին առաւ Տրապօլիս յանօրինաց:

ՌձԺԲ. ի ՇԾԹ. թվին առաւ Պերութ և Սայիտէ յանօրինաց:

ՌձԺԳ. ի սոյն ամի ի ՇԿԲ. թվին կործանեցան բազում բերդեր և քաղաք և գիւղք և վանորայք և Մարաշ հիմն ի վեր տապալեցաւ և շարժեցաւ ի Մօսլայ մինչև յՈւրհայ: Եկն և ի գարունն մարախ յոյժ և սաստիկ:

ՌձԺԴ. և ի ՇԾԹ. թվին մեռաւ Մանուշէ ամիրայն Անւոյ:

Հանգեաւ ի Քրիստոս բարեպաշտ իշխանն ³ Գող-Վասիլն՝ տէրն Քեսնոյ, Բեհեսնոյ, Մարշայ, Ռապնայ, Փարզմանայ, Հռոմկլային Մասրոյ ⁴ և այլ գաւառաց: Մեռաւ և յայամ ամի Տանգրի՝ տէրն Անտաքու՝ և էառ զիշխանութիւն Ռուճէն: ⁵ (63)

Ի ՇԿԲ. Ամին վախճանեցաւ տէր Բարսեղ հայրապետն Հայոց, և յաջորդէ զաստիճանն տէր Գրիգորիս մեծաշուք պատուով նստեալ յաթոռ վիճակի սրբոյն Գրիգորի հայաստանեայց լուսաւորչի՝ որ յազգէ նորին հարազատութեան ճանաչիւր: Եւ յաղաքս աստուածընկալ և հոգիընկալ շնորհի ընկալելոյ և սրբական և մաքրափայլ վարուցն պատուեալ փառաւորութեամբ ոչ միայն ի մերազնեայ արանց՝ այլև յօտարասեռ թագաւորաց և իշխանաց՝ մանաւանդ ի Հռոմայեցւոց թագաւորացն և պատրիարգացն: Սա չոգաւ ի քաղաքն սուրբ յերուսաղէմ և անդ տեսեալ և երկրպագեալ տեղեացն սրբութեան՝ ուր Աստուածն մար-

ԺԱ. չունի՝ Այժմ . . . : Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. ՌձԲ. պատառումն զատկի: ² Այս կտորը չունին այլք. . . . յոյժ և սաստիկ: ³ Գ. պարոն: ⁴ Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ.՝ Մօրոյ: ⁵ Ժ. ԺԱ. ԺԲ. մերժեցան ի Հայրենեացն իւրեանց որդիքն Կիւրիկէի: Դ. Մեռաւ տէր Վահրամ և թաղեցաւ ի Կարմիր վանքն յաւուրս Գող Վասիլի:

այցաւ. հաղորդ եղև չարչարանացն ֆրիստոսի զի և փա-
 ւացն ալնն ունիցի կցորդիլ: Եւ անդ ծանուցեալ և իմա-
 եալ զառաւորահոս ծաւալումն աստուածային շնորհին ի վե-
 րայ հայրապետին, ազգն Հռոմայեցւոց՝ իշխողքն աշխարհաց,
 որք Ֆռանկք կոչին և ընդ վայելչազգեաց և պատշաճագեղ
 ռեսիլ մարմնոյն, ծանեան և զհոգւոյն դեղեցկութիւն և
 ի բանսն հաւատոյ զճշմարտութիւն ամենեւին՝ զոր պայծառ
 և կանոնական կարգաւ՝ և քանոնով՝ վարդապետական ճո-
 խութեամբ բարբառէր: Ուրախացան հաճելութեամբ և առա-
 ւել² սէր հաստատեցին ընդ հայրապետին և ընդ ազգս մեր՝
 և այս ամենայն տեսչութեամբ Աստուծոյ նախախնամի, զի ոչ
 մերժէ տէր զժողովուրդ իւր, զոր առ անզգամս ժողովրդոց
 ասէ սաղմոսերգն՝ հանդերձ յետագայ բանիւքն: Բայց վասն
 զի զսկիզբն ամաց՝ և զյաջորդել առաջնորդութեան, կամիմք
 տակաւին նշանակել, և այսպիսի յաջողուածք և այլ բարե-
 բաղտութիւնք և գործք գործելիք զկնի ամաց օր ըստ օրէ
 յաւելաւ. այնր աղագաւ աստանօր թողաք զայլոցն պատմու-
 թիւն, զորս եթէ արժանի լինիմք յիւրում՝ տեղուջն գրես-
 ցուք: Եւ աստանօր զայսոսիկ ծանիցուք մերոյ հրամանա-
 տուիդ և պատուասիրի:

Ի նոյն թուականին ի Շէֆ. Ին. յորում վախճանեցաւ Բա-
 սիլիոս³ կաթողիկոսն, փոխի մահուամբ առ տէր և Գէորգ
 վարդապետն երանելի, անուանեալն Մեղրիկ:

Ի սմին ամի և արին Հռոմայեցւոց Տանգրի, որ ունէր զԱն-
 տիոքացւոցն քաղաք՝ հանդերձ սյլովք ևս բազմօք քաղա-
 քօք և գաւառօք, այր աստուածասէր և բարի՝ մեռանի մա-
 հացու դեղօք ի պատրիարգէն իւրեանց, ի նմին յԱնտիոք
 քաղաքի, ի նոյն ամի ի պահս քառասնորդաց սուրբ պա-

1 Թ. քանոնական: 2 Ոմանք աւելցնումեն սիրով: 3 Ոմանք՝ Բար-
 սեղիոս: Դ. Բարմիոսն:

սեքին ի Ե. երորդում շաքաթուն չորեքշաբթի առուրն՝ յորում գոյացան լուսաւորքդ՝ խաւարեցաւ արեգակն:

Ժողովեցան խորդք և արագիւք ի դաշտն Ամթայ՝ ի տեղին որ կոչի Թըլխըմօ, ¹ անթիւ բազմութեամբ: Եւ ապա յիւրաքանչիւրոցն ² Ե. Ե. դեսպան արձակեցին առ միմեանս՝ գաւուրս Գ. ³ և ապա բախեցին զմիմեանս մեծապէս ճչիւք, և կռուեցան մինչև ց'ինն ժամն, և անկան յերկուց կողմանցըն բազմօք յոյժ, և պարտեցան արագիւքն և փախեան՝ և խաղաղացաւ պատերազմն՝ և զպատճառն գիտէ Արարիչն:

ՌձԺՋ: Տէր Գրիգորիս՝ ամն ԾԳ: ⁴

Անտ ի վախճանելն տեառն Բարսղի և ի նստիլն տեառն Գրիգորիոի տղայ հասակաւ՝ ԺԵ. ամաց յաթոռ հայրապետական՝ Դաւիթ անուն ոմն եպիսկոպոս յաթոռն Աղթամարայ՝ արհամարհէ զտղայութիւն Գրիգորիսի և ապստամբեալ նստի կաթողիկոս՝ հաւանեցուցեալ ինքեան ⁵ և զաթոռն Սիւնեաց և զԹագէտոսի առաքելոյն՝ տարի մի, և յետոյ դարձան նոքա ի հնազանդութիւն մեծ աթոռոյն. և Աղթամար մնաց յիւրում ⁶ ապստամբութիւն: ⁷ (64)

Ի ՇԿԻ. թվին շինեցին քրիստոնեայք զՔարաք և զՇօպադ: ⁸

ՌձԺԸ: Ի ՇԿԵ. թվին մեռաւ Պաղտինն՝ Թագաւորն Երուսաղէմի: Եւ երկրորդ Թագաւոր եկաց միւս այլ Պաղտինն Տպուրգ ազգական նոցա՝ ամն ԺԵ: ⁹

ՌձԻ: Մեռաւ Ալէքսն և Թագաւորեաց որդի նորա Պէրփէրօթանն՝ ¹⁰ ամն ԺՁ: 44

ՌձԻԱ. Ի ՇԿԸ. թվին. էառ տաճիկն և թուրքն զՈւռհայ ¹²

1 Դ. Թլխմանաւ: 2 Նոյն՝ կողմանցն: 3 Նոյն՝ չունի: 4 Դ. ամն Ծ: 5 Ժ. յինքեան: 6 Բ. յիւր: 7 Գ. չունի այս կտորը: 8 Այս կտորն ունի և Գ. բայց՝ զքաղաք և զՇաւապք: 9 Այս ևս ունի միայն Գ. չունի Տպուրք: 10 Ե. Ե. Ջ. Ը. Ժ. ԳԱ. ԺԲ. Կալօթանն. Կալաւթանն: 11 Դ. Ջ. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. ԺԳ. Բ. Ջ: 12 ԺԱ. ՂՅուրհայ:

բաղա՞ք ի Ֆռանգաց՝ և կոտորեցին՝ 1. Բ. սպանին, և ԺԶ. 4
բերեցին և զլիով զրոյցն յայլոց սլաւոմողաց՝ 2 տեղեկանաց: 3
Խարձեալ ի սոյն ամի ի ՇԿԼ. ԹՎին՝ եղև սաստիկ պատե-
րազմ՝ ի Կարմիրովիտ. և պարտեալ⁴ զօրք Ֆռանգաց և Հայոց
վասն անօրէնութեան իշխանացն. 5 և Ռուճէլ տէրն Անտա-
քու բազում զօրօք կոտորեցաւ: Եւ յառաջ քան զայս պա-
տերազմն՝ 6 սիւնք հրեղէնք երևեցան յերկինս ի հիւսիսոյ և
յարևելից՝ յերեկօրեայ մինչև ցառաւօտն. և երկիր ամե-
նայն իբրև⁷ իսանձիւ բորբոքէր:

ՌՃԻԲ: Դաւիթ Թագաւորն վրաց եհար զԷլիազի և զՄը-
լըքն:

ՌՃԻԴ: Ի ՇՀԱ՝ 8 ԹՎին. Դաւիթ Թագաւորն էառ զՏփիսիս:
Շարժն տարաւ զԽորասան յաւուր ուրբաթու՝ և փլաւ մեծ
մղկիթն և կորոյս՝ ԸԲ. այր և կին: Ի ՇՀԳ. ամին էառ Դա-
ւիթ զԳաղ և զտէրունականն: Ի սոյն ամի ի ՇՀԳ՝ և զԱնի
էառ, և ինքն մեռանի՝ և որդի նորա Դեմետր Թագաւորէ:⁹

Ի բազում հինահարութեանց և իսպառնսպուռ ջնջելոյ՝
ասպատակ արձակելով յաշխարհս մեր¹⁰ երբեմն ի Սկիւ-
թացոց՝¹¹ անհնարին նեղութեամբ, տարակուսեալ տա-
ռապեալ բնակիչք քաղաքիս Անւոյ. և Շիրակ գաւառի խոր-
հեցան ելս գտանել մրրկին ձեռն տալով, յարքայն վրաց ի
Դաւիթ, նենգեցին ամիրային Աբըլսուարայ՝ որդւոյ Մանու-
էի, որ տիրէր քաղաքին յետ հօրն մահու. առնելով ըզ-

1 ԺԱ. չունի՝ և ԺԶ. Բ. . . . 2 Դ. պատերազմողաց: 3 Ոմանք չու-
նին ամբողջ կտորը: 4 Գ. Է. Ժ. ԺԲ. պատեալ: 5 Գ. և դատաւորաց:
6 Գ. նշանք երևեցան յերկինս: 7 Ժ. խռիւ: 8 ԺԱ.՝ ՇԿԴ.
Գ. Ժ.՝ Շ. Հ. Է.՝ ՇԿԸ. 9 Գ. Ի սոյն ամի (ի) շարժէ կործանեցան
բազում բերդեր և քաղաք և գեղք և վանօրայք և Մարաշ հիմն
ի վեր տապալեցաւ. և շարժեցաւ ի Մօսայ մինչև ի յՈւռհայ, եկն
և ի Դարողանն մարաի յոյժ և սաստիկ: 10 Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. յԱ-
նոյ: 11 Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. Սկիւթականաց: Դ. Եօթանասնից:

Թագաւորն ի ներքս՝ բանալով ըզգրունս քաղաքին, որ ըն
մոպսնն առ ժամայն, եղև վրնաս արեան և ոչ միոյ շնոր
բայց կալեալ զԱպստոլար որդւովքն՝ ընդ իւր խաղացոյց յեր
կիրն վրաց՝ և ի մահարար տեղւոջ բնակեցոյց զնոսա. ու
երկուք յորդւոցն հանգերձ հարբն՝¹ վճարեցին զկենցաղս
նոյնպէս և քաջն Դաւիթ մեռանի անդէն,² և Թագաւոր
աշխարհին վրաց որդի նորա Դեմետրէ, գովեալ յամենայն
մանկական արութիւնս: Իսկ Փատլուն՝ անդրանիկն Աբր
ստւարայ գնացեալ յառաջագոյն ամօք առ ամիրապետն
Խորասան, յորժամ լուաւ զայսպիսի լուր զհօրէն և զտ
ղեացն՝ փութացաւ գալ յերկիրն մեր. և շուրջ զքաղաքս
զիշխողս իւրաքանչիւր տեղեաց ի բանի արարեալ պաշարեա
լսա: Վասն որոյ և զամն զայն ողջոյն օր ըստ օրէ սաս
կացան հարուածք սովոյն: Եւ բնակիչք սորա ի կողմունս կող
մունս՝⁴ ելս առնելով գիշերի, յորոց վերայ անկեալ դարա
նեալքն՝ զարս կոտորէին. որոց արեամբ և ոսկերօք ծածկ
ցաւ երկիր: Եւ զկանսյս և զմանկունս վաճառակուր առ
նէին. և թէպէտ և տեղակալք⁵ գային յաշխարհէն վրաց
երբէք երբէք՝ արք ընտիրք որպէս և անուանի քաջագօտի
Իւանէ որդի Ապլհեթի,⁶ որ բազում արութիւն ցուցեալ
զասպատակս կոտորէր. և ի զօրաժողով լինել ի վերա
քաղաքիս Փատլնոյ բազում հեծելօք՝ առ ոչինչ համարեա
լեկեալսն, ի պարտութիւն մատնեաց,⁷ այլև սակաւ արամբ
պատճառ եղև փրկութեան քաղաքիս մարտակցութեամբ
բնակչաց սորա: Եւ յայսմ՝ պատերազմի առաքինացաւ կին
մի ի վերայ պարսպացս՝ առնացի ստացեալ սիրտ հալածա
կանս առնէր քարամբք ըզմարտուցեալսն յեւանելն ընդ պա-

1 Բ. չունի: 2 Ը. իւրեանց: 3 Բ. ի նմին ամի: 4 Ոմանք՝ կող
մանս կողմանս: 5 Դ. տեսակալք: 6 Ը. Ապուսէթի: 7 Գ. Է. Ը.
Ժ. ԺԱ. ԺԲ. չունին՝ մատնեաց:

տոււարան՝ առ ոչինչ համարեալ զխոցուածս նետիցն զոր վի-
ժրաւորէին արտաքուստ, և էր անուն նորա ըստ արժանի
արագութեան իւրոյ, Այծեամն կոչեցեալ: Սակայն վասն զի
թագաւորութիւն վրաց ¹ չեւ էր հաստատեալ բովանդակ՝
և սովն և մարդածախութիւնն ² յոլովացաւ, ապա հար-
կեցան տալ անդրէն ի փառլունն զսա ³ դաշինս երդմանց
պահանջեալ ի նմանէ՝ չառնուլ վրէժս ի նհնգաց ⁴ հօր նո-
րա և եղբարց, զոր թէպէտ և յանձն առնոյր առ ժամն. ⁵
այլ յետ զպարապ առնլոյ՝ իւիք իւիք հնարիւք էառ վրէժս
և հատուցեալ ⁶ նոցա զհատուցումն, յորոց իշխանակալու-
թեան թէպէտ և խաղաղանայր երկիրս ⁷ ի սովորական
հինից. այլ յաղագս վերոյգրեալ նեղութեանց՝ և վասն
հարկապահանջ յափշտակութեանց ⁸ եկն եհաս ի վերայ մեր
վերջին աղքատութիւն՝ ⁹ և տառապանք անհնարինք՝ որ
յառաջագոյն ժամանակօք ունէր զաշխարհս Հայոց: Եւ աս-
տանօր յաւելաւ յանախապէս՝ մի զհետ միոյ մինչև յա-
ւուրսս յայսոսիկ յորում եմքս. բայց սրբազան հայրապետն
և առաջնորդն հաւատոյ տէր Գրիգորիս, վասն զի ուխտ
սիրոյ ունէր առ Ապրիսուար վասն ¹⁰ սեփական աթոռոյս՝
գալ այսրէն նորա յօժար կամակցութեամբ, յորժամ լուաւ
զհամբաւս զայս՝ առաւել զայրացաւ տրտմագին ցասմամբ
առ գործողս իրին: (65) Եւ այս ամենայն լինի յետս ընդդէմ,
և անուղայ իմացուածք ի յառաւելութենէ մեղաց, զի իբրեւ
զտուն դառնացողաց արարաք զանձինս մեր՝ և իբրեւ զմո-
ռացասէրն Յակոբ յաւելաք մեղս յանօրէնութիւնս, կաշա-
ռօք մարգարէանամք, և պակասեցան յունայնութեան ա-

1 Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. չունին՝ Վրաց, 2 Ե. Դ. Զ. Ը. Թ. մարդա-
խանձութիւն, 3 զքաղաքս. Ը. զքաղաքն, 4 Ոմանք՝ նենգողաց,
5 Այլք չունին՝ առ ժամն, Գ. ից զատ, 6 Զ. Թ. հատուցեալ, 7 Ո-
մանք՝ գաւառս, 8 Է. Ը. չունին՝ և վասն . . . , 9 Ժ. աշխատու-
թիւն, 10 Զ. Է. Թ. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. իւր:

ւուրք մեր, զի թողաք զայն որ ծնաւ զմեզ, և նա ետես՝ և սրտմտեցաւ՝ նախանձեցաւ և դարձոյց զերեսս իւր, սպառնացեալ՝ զկժեցուցանել զմեզ անպիտան և անմիտ ազգաւ, և արբուցանել զբաժակ բարկութեան. և պահել զմթուրն. դարձեալ արբուցանել, եթէ մնայցեմք ի նմին անզգջութեան: ¹ Իսկ մեք ի կարգ շարագրութեան գնասցուք՝ զի զանձնէ ամբաստանեմք՝ և չէ օգուտ: ²

Ի ՇՀ. ԹՎին. վարդապետն Կիրակոս կանոնադիրն Դրազարկուն հանգեաւ ի Քրիստոս: Ի սոյն ամի մեռաւ և պարոն Թորոս և Թաղեցաւ ի Դրազարկն. և էառ զԻշխանութիւն նորա Լեոն եղբայրն իւր, վասն զի զկոստանդին որդին նորա կալան ոմանք անբարիշտք՝ և մահացու գեղօք հանին ի կենաց. և կեցեալ պարոն Լեոն ամս ԺԻ: Այս պարոն Թորոս, որ մեռաւ առաջինն է և ոչ վերջին՝ որ էր որդի եղբօր սորա Լեոնի, զոր տարաւ Պէռփէռօթանն գերի, զԼեոն և զերկու որդիս նորա՝ զԹորոս և զԹուբէն: Իսկ այս Թորոս որդի է կոստանդեայ որդւոյ Ռուբենի: ³

Ի ՇՀԸ. ԹՎին փոխի յաշխարհէս մեծ վարդապետն Սարգիս՝ որ է ի Փառխոսոյ՝ որդի քահանայի միոյ՝ և աշակերտ սորա Երեմիա՝ որ և յասելն վարդապետին թէ՛ լուռ լեր զամս Գ. լուռ եկաց՝ ընդ միտս և ընդ Աստուծոյ խօսէր, որ և Անձրեւ կոչեցաւ: Եւ ընկերք սորա՝ տէր Խաչատուր և Գրիգոր և Յովհաննէս և Սամուէլ՝ ամենեքեան սոքա Անեցիք:

ԶԼեոնն խանգրեաց տէրն Մարաշայ Պաղտինն և յետ երից ամաց տէրն Անտիոքայ Պետեփնն կալաւ զԼեոնն: Իսկ որդիքն Լեոնի յարեան հակառակ միմեանց. և կալեալ

¹ Ոմանք՝ անզգջութեան. ² Է. Ը. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. չունին՝ և չէ օգուտ: ³ Այլք չունին՝ Այս պարոն . . . : Գ. ունի միջանկեալ՝ և ի նոյն ամի որդի Պէմնդին Պէմնունդն եկեալ տիրեաց Անտիոքոյ. և յայսմ ամի՝ որ էր ՇՀԸ . . . :

զհարճեղբայրն իւրեանց զկոստանդին՝ խաւարեցուցին զաչսըն: Իսկ Պետեւինն յետ երկուց ամսոց էառ զորդիսն Լեոնի պատանդ՝ մինչև ետուն զՄըսիս և զԱտանայ և զՍարուանդիքարն և Կի. գեկան գին և ապա արձակեաց զԼեոն: ¹

ՌՃԼ: Ի ՇՀԻ. ԹՎին. արքայ Դեմետր Եհար զԽարասնդուռն Աթաբակի նոր ² բերդին բազում՝ զօրօք: Եւ ի սոյն ամի Ապուլէթ և Իւանէ որդի նորա զԳմանիս ³ առին և յայսմ ամի առին զԽունան Իւանէ և Սմբատ:

ՌՃԼԳ: ⁴ Ի ՇՀԹ. էառ Լեոն զքաղաքսն Կիլիկիոյ զՄսիս, զԱտանայ, և զՏարսոնս և քանզի տէր ոչ գոյր Անտիոքայ յարեան Ֆռանկք ի վերայ նորա անձնադիր լինելով տապալեցին զերկիր: Եւ ի ՇՁ. ամին էառ Լեոն զքարն Սարուանդի և եղև խռովութիւն ի մէջ Ֆռանկին և Լեոնի: Իսկ Լեոն և իւր քսերորդին եղեն ի մի կողմն, և Թագաւորն և զօրքն Անտիոքայ ի մի կողմն, և աւերեցին զաշխարհն Կիլիկիոյ. և զկնի նոցա անօրէն ազգն Խամայէի եկին և գերեցին զազգն քրիստոնէից անհամար բազմութեամբ և կրկին աւերեցաւ աշխարհն Կիլիկիոյ: Ի ՇՁԱ. ԹՎին մեռաւ Լեոնն և կրտսեր որդի նորա Ռուբէն ի Կոստանդնուպօլիս և մնաց Թորոսն անդ, զոր յետ Բ. ամաց եկն և էառ զԱմուտայն և զառիւծ բերդ և զՎահկայն և նովաւ զբոլոր աշխարհն Կիլիկիոյ. զՄսիս և զԱտանայ և զՏարսուս և Եհաս մինչև ի գահն Սօրիոյ և մինչև ի ծովն մեծ՝ ծագէ ի ծագ տիրեալ:

ՌՃԼԱ: Ի ՇՀԸ. ամին փոխեցաւ ի Քրիստոս մահուամբ վարդապետն մեծ որ Սարկաւադն կոչիւր՝ ի Հաղբառ:

Ի ՇՁ. ԹՎին փլաւ ամենափրկիչն յԱնի. ⁵ ի մարերի ի Ժե.

¹ Միայն Գ. ունի այս կտորը: ² Բ. Աթաբակին որ Բ. . . . ³ Ժ. Դիմանիս: ⁴ Այս պարպերութիւնն ունի և Գ. ⁵ Բ. շինեալ յԱպլլարիփ մարդպանէն:

յաւուր եւ շաբաթոջ: Ննջեաց յայսմ՝ ամի լուսաւորիչ և սուրբ վարդապետն Դաւիթ Ալուկայ՝¹ որդի:՝² Կուզն ամի. ըայ եհար զԱպուլէթ և զԻւանէ:

Ի ՇՁ. ԹՎին մեռաւ Թագաւորն Երուսաղէմի Պաղտինն Տպուրք: Եւ երբորդ Թագաւոր եկաց՝ Տուքն՝ իւր փեսայն՝ ամն ժբ:՝³

Ի ՇՁԱ. ամին ել ՊէռփէռԺօնն և էառ զԵփրէմիայ լեւրամբք և դաշտօք և ամրոցօք. և զԼեոնն՝ կնաւ և Բ. որդւովք Թորոսիւ և Ռուբենիւ կապեաց և առաքեաց ի Կ. Պօլիս. իսկ Բ. որդիք նորա՝ Ստեֆանէ և Մլէհն՝ ոչ պատահեցան յըմբռնել հօրն իւրեանց քանզի առ կոմսն Ուռհայու էին գնացեալ. որ էր նոցա քեռի: Իսկ կայսրն ըզբոլոր Եփրէմիա էառ. և զՀայոց զօրսն ի սպառնսպուռ Զրնջեաց:՝⁴

Եւ ի սոյն ՇՁԱ. ԹՎին մեռաւ Փատլուն ի պատերազմի՝ տիրեալ ամն է: Եւ յետ նորա եկաց եղբայր նորա Մահմուտ:

Արեգակն խաւարեցաւ յՈգոստոս Բ.՝⁵ ի չորեքշաբաթոջ աւուր ի սկսման յեօթն ժամէն՝ մինչև ցհասարակաւուր Թ. ժամուն:

Ի ՇՁԳ. ԹՎին Պարոն Թորոսն՝ տէրն Եփրէմիոյ՝ գերծեալ ի գերութենէ զկնի մահուան հօր իւրոյ Լեոնի՝ զոր գերեալ Թագաւորն Ստամբօլայ՝ զի խափանեսցեն զառաջանալն նոցա. և նա գերծեալ եկն հետեակ առ Աթանաս պատրիարքն Յակոբկաց՝⁶ և նա ետ նմա զձին իւր՝ և ԲԺ. անայր՝ որք ածին զնա ի գիշերի ի բերդն՝ զոր Ամուդայն կոչեն, և այնու դարձեալ տիրեաց բոլոր երկրին: Եւ՝⁷ ոմանք

¹ Ոմանք՝ Ալուկայ. Ալաւկայ. ² Բ. աւերցնումէ՝ ի Գանձակայ աշխարհն. ³ Միայն Գ. ունի. ⁴ Միայն Գ. ունի այս կտորը. ⁵ Այլք՝ ի ԹՎին ՇՁԲ. ԺԲ. Թուին ⁶ Ոմանք՝ Յակոբկայ. ⁷ Աստի ներքև չունին այլք:

ասեն թէ ի ՇԶԳ. ամին եկն Պէռփէռօթանն ի Կիլիկիայ՝ և մեռաւ յԱնաւարզայ՝ յիւրոյ դեղեալ նետէն՝ որ վասն որոսոյ խոցեալ եղև՝ և թագաւորեաց Մանուէլ որդի նորա ընդ նորա՝ամս ԽԶ :

Ի սոյն ¹ ամի եկն յաղթող և քաջ զօրականն Քրիստոսի Թորոս՝ որդի Լեւոնի, և զԿիլիկիա բոլոր էառ. որպէս վերոյ գրեցաք: Բայց ասեն ոմանք թէ նաւով յԱնտիոք ել՝ և եկն ի Կիլիկիայ եգիտ զեղբայրն իւր զՍտեֆանէն՝ և հնարիւք նախ զԱմուտայն առին, և ապա նովաւ այլոցն տիրեալ: Իսկ այլք ասեն՝ թէ մինչ ի Կ. Պօլիս էր՝ Դշխոյ կին մի սիրեաց զնա՝ և ետ նմա գանձս բազումս, և Թորոս զգանձն հետ բերեալ գնաց ի լեառնն Վահկային՝ և յայտնեաց զինքն քահանայի միոյ. և քահանայն ուրախացեալ գործ եդ նմա հովուի. և ի Հայոց որք մնացեալք էին և ի լերինն բնակէին՝ պատմեաց նոցա քահանայն և փութով միաբանեցան և ի վեր առին զԹորոսն՝ և նախ Վահկային տիրեաց՝ և ապա այլ բոլոր Կիլիկիոյ՝ և զԻշխանութիւն Յունաց էառ՝ և զնոցին զօրսն իսպառ վանեաց: (66)

Ի ՇԶԳ. Յազգէն Ալիա Բ. արք՝ անուն միոյն Աբդլայ և միւսոյն Մամունի, որդիք Աբդլայ խալիֆային Եգիպտոսի, որք յետ մահուան հօրն՝ փախեան յաւագ եղբօրէն իւրեանց և անցին յաշխարհն Ափրիկոյ՝ և Բ. գրովքն զոր ունէին ընդ ինքեանս. որ մինն ուսուցանէր զարուեստ քեմիային և միւսն զտլսմաթին՝ և զսուտ հրաշից կախարդութեան և նոքօք հարստացան և աճեցին և հաւանեցին ինքեանց և օրինացն Մահմետի զվայրենաբարոյ և զանարուեստ և զաղքատ և զանթագաւոր և զբարբարոս ազգսն և առին ի նոցանէ կանայս և փարթամացուցին գերկիրն, և եդին յորդոց իւրեանց իշխանս և խալիֆայս:

¹ Միայն Գ. ունի այս պարպերութիւն:

այլև հանէին դիւթութեամբ ի գերեզմանաց զգեալ ի կերպարանս մեռելոց նոցա, որք ասէին այդ է հաւատ և աստուածապաշտութիւն. երանելիք էք թէ առնիցէք զոր դոքա ասեն, և յետ մահուան անգորապէս թագաւորէք: Եւ նոքա ափշեալ զարմանային և հաւատային նոցա՝ և նոքա առեալ թլփատէին զնոսա: Վասն որոյ՝ զօրացեալք ի բազմութիւն յոյժ տիրեցին աշխարհաց բազմաց՝ շինելով բերդերս պղնձիս և երկաթիս. և եղեն մեծ և հզօր թագաւորութիւն: Առին զՍպանիայ և հարկատու տարաւին մեծ աւարաւ և գերութեամբ. և պաշարեալ զմեծն Հռոմ և մերձ էին յառնուլ, վասն որոյ Ֆռանցէզըն աղաչեցին զԱլամանոն գալ և թափել զնոսա. որք եկեալ հարին զԱբղըլմոնիսն. և վասն այնորիկ շահեցան Ալամանքն ի Ֆրանցէզացն զօնբրութիւն: ¹ (67)

ՌձԻԱ: Ի ՇՁԸ թվին՝ ի ԺԵ. տրեգ ամսոյ շարժմամբ Կործանեցաւ Գանձակ ² քաղաք. և սուրբ ³ վարդապետքն՝ Գրիգոր և Սարգիս՝ ընկղմեցան, և եկեղեցին Հաղբատայ փլուզանի. և ի նոյն ամի Խարասնդուռն ⁴ զիւանէ եհար ի Գանչէնքն:

ՌձԼԵ. Կ. Պօլսի՝ Մանիլ՝ ամս ԽԶ:

ՌձԼԸ: Կալաւ Դեմետրէ զԱսլուլէդ և զիւանէ:

ՌձԽԵ. Ի ՇՂԲ. ամին Զօլի առնու զամուրսն Խաչեհոյ Խաբէութեամբ և երգմամբ յինքն յանկուցանելով ⁵ զսիրտը իշխանացն, և մաշեաց զերկիրն սովով և սրով և գերութեամբ, ընդ որս քահանայք և սուրբ կտակարանք և կրօնաւորք առ ոտս անկան անօրինաց:

Ի ՇՂԵ. թվին, եղև երկրորդ Բայսաճն Ֆռանկաց. յորս

¹ Այս հատածն ունի և Գ. բայց հակիրճ. ² Բ. Հահաստանի. ³ Ե. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. Բ. ⁴ Բ. Խորասնդուռն. ⁵ Այլք՝ յանկուցանել:

եկն՝ Գուռաթ Ըմբրուրն Ալամնաց. և Լօիզուետէ Ֆռանսըն: 4

Ի ՇՂԶ. ԹՎին Ըմբրուրն և Ռէտէ Ֆրանսն պաշարեցին զԴամասկոս՝ որ է Դըմըշխ. և ոչ կարացին առնուլ: 2

ՌՃԽԵ. Ի ՇՂԲ. ԹՎին Թագաւորն Երուսաղէմի Ֆուքն՝ մեռաւ: Եւ չորրորդ Թագաւորն եկաց Պաղտինն՝ որդի նորա՝ ամս Ի: 5

ՌՃԽԷ. Ի ՇՂԴ. ԹՎին՝ սպան զմեծն Իւանէ Դեմետրէ Թագաւորն: Եւ ի սոյն ամի եկն Զօլի ամիրապետն և պաշարեաց զՏայուշ՝ զաւուրս Խ. և էառ զնա՝ հանելով ըզ-Թագաւորն Աբաս առանց վնաս առնելոյ:

Ի ՇՂԶ. 4 ԹՎին ի սաղրելոյ Մանուիլ կայսերն, եկն սուլտանն յիկոնիոյ. Իդիճ-Ասլանն յաշխարհն Կիլիկիոյ՝ զի ըզթորոսն կալցէ՝ և իջեալ ի դաշտին Անաւարզայ՝ և պաշարեաց զթիլն Համոնոյ: Իսկ բարձրեալն Աստուած շարժեալ պատուհասեաց զնա՝ առաքելով ճանճ և պիծակ անդ. և ժանդախտիւք չարչարեաց զնա և զզօրս իւր. և յայնժամ Պարոն թորոսն ել ի խաւատանէքն ի դուրս՝ և զտւլտանին երկիրն զՀռոմք աւերեաց՝ և բազում աւարս և գերիս առեալ դարձաւ՝ և Իդիճ-Ասլանայ պարգեւս առաքեաց յերկիրն իւր ընդ որոյ գործն զարհուրեցաւ՝ և ի ցաւոցն վրտանգեալ՝ ել գնաց յաշխարհն՝ և սիրով կապեցաւ ընդ թորոսն:

Ի ՇՂԷ. ԹՎին մեռաւ սուլտանն Խորառանայ Մասուտն՝ և իւրոյ տղային եդ Աթապակ՝ ամիրայ մի Ելտկուզ անուն՝ որ և սպանեալ զտղայն՝ ինքն եղև սուլտան՝ և ի նմանէ կոչեցան Աթաբակեանք՝ յորոյ անունն է և դեկան Աթաբակի. և յայտմ ամի էառ Ստեֆանէ հայրն Լևոն Թա-

1 Այլք չունին այս. 2-5 Այլք չունին և այս. 4 Աստի ներքև այլք չունին բացի Գ.

գաւորի զՄարաշ: ¹ Առ այսու ժամանակաւ ի ՇՂԵ. թվին ազգն Հռոմայեցւոց ² զօրաժողովք լեալ բիւրք բիւրուց՝ և դիմեցին յայսկոյս Ովկիանոսի ընդ նոյն թիրակ. ըստ առաջին անցին՝ ³ զոր նշանակեցաք ի ՇԽԶ. թվականին՝ և մոռացան զանհնարին նեղութիւնսն, զոր եցոյց որդին Բելիարայ՝ Ալեքսն անգանօր այնոցիկ՝ որք ոչ իմացան զխարդախ խաբէութիւն նորա՝ համարելով զնա հաւատակից և պաշտօնեայ Գրիստոսի. վասն այսորիկ աստանօր և սոքա՝ զի չիշեցին զանցս աղէտիցն՝ ինքեանք առաւել խաբեալք և պատրեալք ի նորին թռռնէն՝ որոյ անունն ըստ նեռինն՝ որ դերաքրիստոս կոչի, սոյնպէս և սորայս տարորոշ և հեռի ամենեւին ի գործս և ի կրօնս Էմանուէլին Մանուէլ անուանի:

ՌՃԾԱ. ձիւարտն՝ տէրն Սայիտոյ՝ գաղտ կոտորէր ըզքրիստոնեայսն՝ յորոց ըմբռնեալ սպանաւ գլուխն չարեաց: ⁴

ՌՃԾԳ. ի ԶԶ. թվին էառ Պարոն Թորոսն դարձեալ զԱնաւարդայ և զԹիւն և զՄսիս՝ և զՏարսուս և հասեալ մինչև ի գահն Սօրիոյ և բոլոր Նիլիկիոյ տիրապետեալ ծագէ ի ծագ: Եւ ի սոյն ամի շարժեցաւ բարկութեամբ Պարոն Թորոս ի վերայ Յունաց և սպան ի նոցանէ ԺՌ. վասն Ստեֆանէի որ կալեալ եղև ի Յունաց՝ և յեռանդեան կաթսայ արկեալ եղև: Իսկ Անդրոնիկոս երդնոյր թէ «չեմ պատճառ սպանմանն, ասէ՛, Ստեֆանէի,» և աղաչեաց զթագաւորն Երուսաղէմի և ետ նմա ոսկի բաղում՝ ի կոստանդնուպօլսէ և նա արարեալ խաղաղութիւն ի մէջ նոցա: ⁵

ՌՃԾԶ. ի ԶԶԳ. թվականին հարին զՍալդուխն Վիրք ի դուռն Անւոյ և կալան զինքն ևս:

¹ Միայն Գ. ունի այս կտորը: ² Թ. որք և Փռանկք կոչին: ³ Այլք՝ յանցիցն: ⁴ Գ. ունի միայն: ⁵ Գ. ունի այս:

Եւ ի սոյն ամի ելեալ Պարոն Թորոս ի Մարաշ. և կոտորեաց անթիւ զՏաճիկսն: ¹

Ի ՈՂ. Թվին վախճանեցաւ արքայն վրաց Դեմետրէ և Թագաւորեաց որդի նորա Դաւիթ. և յետ Բ. ամի ² և նա վախճանեալ առնու զԻշխանութիւն նորա՝ եղբայր նորա՝ Գորգի: (68)

Ի ՃԾԹ. ի ՈԶ. Թվին՝ առաւ Ասխալան յանօրինաց: ³

Ի ՈԶ. ⁴ Թվականիս կրօնաւորեալ մեռաւ Պարոն Թորոսն՝ և նստաւ յաթոռ նորին՝ ՄԼՏԵ ⁵ եղբայրն իւր՝ ամս է: Եւ ի սոյն ամի պառակտեցան Տաճիկքն յերկուս ազգս. մինն կոչեցաւ Ռաֆթիք և միւսն Սուլանիք. և են հակառակ միմեանց:

Եւ գիտել պարտ է վասն իշխանացն Ռուբինեանց, որք յետոյ Թագաւորեցին ի Սիս, զի զանազան կերպիւ պատմեն վիպասանքն զԺամանակ և զթիւ ամաց նոցա: Որոց առաջինն է Ռուբէն, որ ի ՇԻԵ. Թվին. ի սպանանելն Գագկայ՝ եկեալ ի գիւղն Կօւմօզօլօ՝ և առեալ զԷռնային կողմանսն՝ և զկնի սակաւ ամաց մեռանի. և որքանն չէ յայտ: Եւ զկնի կոստանդին որդի նորա տիրէ վահկային և այլոց բազմաց. մեռանի ի ՇԽԹ. Թվին. ընդ ինքն և ընդ հայրն կացեալք ամս ԻԴ: Եւ յերկու որդւոցն կոստանդեայ՝ նստի անգրանիկն Թորոս՝ Պարոն՝ ամս ԻԹ. ընդարձակեալ գերկիրն՝ և շինեալ զԴրազարկն և զՄաշկեւորն և մեռանի ի ՇՀԸ. Թվին. և նստի Պարոն՝ եղբայրն իւր ԼԷՈՆ ամս ԺԲ: Եւ սա էառ զբոլոր Կիլիկիա՝ և տիրեալ ամենին և ի ՇԶԶ. Թվին ել Պէռփէռօփէն՝ և տարաւ զինքն Բ. որդով գերի, զմեծն Թորոս և զՌուբէն. և ԼԷՈՆ և Ռուբէն մեռանին ի Կ. Պօլիս ի ՇՂ. Թվին, և զկնի Գ. ամաց ի ՇՂԳ. Թվին

¹ Գ. միայն ունի այս: ² Զ. Ը. Թ. ամսոյ: ³ Այլք չունին այս:

⁴ Այլք չունին աստի ներքև մինչ երկրորդ պարբերութեան վերջը:

⁵ Գ. ՄԼԵՏ:

գերծանի մեծն թորոս ի գերութենէ և գայ տիրէ բոլոր
Կիլիկիոյ՝ և մասինն Սորիոյ՝ կացեալ Պարոն ամս թ. Գ. մե-
ռանի ի ԶԶԶ. թվին և նստի եղբայրն նորա չարասիրտն
Մլեհ՝ Պարոն՝ ամս է։ Եւ ապա Ռուբէն որդին Ստեֆանէի
նստի Պարոն՝ ի Ռ. Գ. թվին ամս Ի. Բ. և ի ԶՃԼ. Բ. թվին՝ մե-
ռանի։ Եւ նստի եղբայրն իւր Լ. Լ. Բ. Բ. ամ Պարոն և Ի. Բ.
ամ և Ե թագաւոր, և զկնի այլքն կարգաւ և այս ըստ
ոմանց պատմագրաց։ Իսկ մեք այսպէս ոչ եղաք՝ զի ոչ
յարմարէր ի շարս թագաւորացն Յունաց, զի Պէռփէռո-
ժէն որ ի ՇԶԶ. ասէ՝ թէ գերի տարաւ զԼ. Լ. Բ. Բ. նա ի ՇԶ.
թվին մեռեալ է, կացեալ ամս թ. Գ. վասն այն և ես փոխե-
ցի ըստ այլ պատմագրաց՝ զի յարմարեսցին ընդ շարս թա-
գաւորացն Յունաց։ Զի ըստ այլսցն Կոստանդին որդին Ռու-
բէնի մեռանի ի ՇԾԱ. թվին. ընդ ինքն և ընդ հայրն կա-
ցեալք ամս Ի. Զ. Եւ զկնի թորոս ամս թ. Բ. մեռանի ի ՇԶ.
թվին։ Եւ ապա Լ. Լ. Բ. Բ. ամս թ. Բ. և մեռանի ի ՇԶԱ. թվին։
Եւ զկնի Գ. ամսց ի ՇԶԳ. թորոս գերծեալ ի գերութենէ
գայ տիրէ աշխարհին ամս Ի. Գ. զոր յառաջն թ. Գ. ասացի
և ապա մեռանի ի ՈԶ. թվին։ Եւ ապա Մլեհն ամս է. և
ապա այլքն, և այսպէս յարմարի ընդ կարգս թագաւո-
րացն։ (69)

Իսկ ի ՈԷ. ամին. սյր ոմն Էուբ անուն և եղբայր իւր
Շիրաքո՝¹ որդիք Սուլիմանայ՝² քուրդ ազգաւ, ելեալք
ի Դընայ վասն աղքատութեան, և եկին ի Միջագետս՝ և
գնացեալք ի Թիւրիթ մըտին փայտակիր։³ Այս Էուբս՝ տե-
սանէր յերազի, զի ելանէր հուր յերեսաց⁴ իւրոց՝ և այ-
րէր զբազում աշխարհս. և պատմեաց գերազն ջհտի միոյ՝
և նա մեկնեաց՝ թէ ծնանիս որդի, որ տիրէ բազում աշ-
խարհաց. և նա ասաց՝ թէ լինի այդ՝ տացէ այս որդին իմ

1 Թ. ԹԱ. Շիրաքաւ։ 2 Է. Թ. ԹԱ. Թ. Բ. չունին՝ որդիք Սուլի-
մանայ։ 3 Գ. ի ճորտութիւն։ 4 Այլք՝ յերանաց։

քեզ և որդւոց քոց յամենայն ամի Ռ. կարմիր դեկան, և գրեցին ղայս: Եւ ի սոյն ամի ծնաւ Էուբն զՈւսուֆն՝ և ի զարգանալ մանկանն՝ էառ զնա Շիրաքօ հօրեղբայրն իւր՝ և գնաց առ Նուրադին Սուլտանն Հալպայ: ¹ Եւ Շիրաքօ՝ էր այր իմաստուն՝ ² և սուլտանն արար զնա զօրապետ՝ և առաքեաց ի Մսր, և Ուսուֆ որ անուանեցաւ Սալահատին՝ էր Զանդար ³ առաջի Նուրադինն՝ և էր հաճոյ յաչս նորա:

Եւ զկնի մահուան հօրեղբօրն իւրոյ՝ ⁴ կացոյց զնա ի տեղի իւր: Եւ նա սպան զխալիֆայն որ ի Մսր՝ և նստաւ ինքն տղայ հասակաւ սուլտան՝ և անուանեցաւ Սալահատին. և եկեալ առ նա Զհուսն և երբր զգիրն. և էառ զկարմիր դեկանսն ըստ թուոյ ամաց երազոյն: Բայց Էուբն ի հարուածոց ձիոյ ⁵ մեռաւ՝ և Ուսուֆն՝ ⁶ օր ըստ օրէ յառաջանայր:

Ի Ոժ. թվին. թագաւորն Վրաց Գօրգի՝ էառ զԱնի՝ ի յունիս ի ԺԳ. ⁷ և ապա յօգոստոս ամսամտին՝ կոտորեաց զՇահիարմէնն. ԷՌ. աւ զուխտուն Ռ. սն. և այսորիկ ականատես եղաք մեք: Ի ԳՌ. գրով այն էր զոր գերեաց, թող զանկեալ ղիակունսն՝ որ ծածկէր զանդաստանս մեր: Ապա ի միւս ամին ի ՈժԱ. թվին. յօգոստոսի ԻԱ. ⁸ էառ նոյն Գօրգի զԴըւին քաղաք և ԿՌ. գերեաց և քանդեաց զսուտ աղօթանոցս ⁹ նոցա: Ապա զօրաժողով եղեալ սուլտանն Խորասանայ՝ ի ՈժԲ. թվին. անթիւ բազմութեամբ եկեալ ի դուռն քաղաքիս Անուոյ՝ և զարհուրեցոյց զքնակիչս նորա: Եւ յետ Լ. աւուր գնաց գաղտագողի աղուէսաբար

¹ Միայն Գ. ունի՝ Հալպայ: ² Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. չունին՝ այր իմաստուն: ³ Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. ճարտար: ⁴ Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. Իւսուֆ: ⁵ Ոմանք՝ ձիոց: ⁶ Գ. Սալահատինն: ⁷ Ժ.՝ ԺԴ. ⁸ Այլք՝ Ա. ⁹ Բ. զսուտադաւանոցս:

և եհար զթագաւորն Գօրգի՝ և զաւար նորա էառ և զարձաւ ի տեղի իւր։

Ի ձկնի։ Ի ՈժԳ. թվին իշխանքն սպանին զյարասիրտն Մլեհ ի Սիս և բերեալ զՌուբէն՝ զորդի Ստեփանէի որ առ Բա-կուրան էր զարգացեալ ինքն՝ և եղբայրն իւր Լեոն՝ ի Պա-պառօն բերդն. և եղին յաթոռն Հայոց Եկիկիա ամն ԻԲ։⁴

Ի ՈժԳ. թվին եղև շարժ յերզնկայն։

Ի ՈժԱ. թվին զմեծ աւանն զԱշնակ այրեաց չարագլուխն Ելտիուզ՝² զոր ԵՌ. ասեն զայրածսն։

Ի ՈժԲ. թվին թագաւորն Երուսաղէմի Պաղտինն մեռաւ և Ե. րորդ թագաւոր եկաց Երուսաղէմի Ամսուի։³

Ի ձկն։ Ի ՈժԲ. թվին եկն Ելտիուզ Աթաբակն բազմօք զօրօք ի դաշտն Կապայ և հուր արկեալ կամէր այրել ըզ-սուրբ խաչն՝ զԴագայ սուրբ Սարգիսն յորոյ զօրութենէն եռաց ի մէջ բանակի նոցա օձ թունալի խածանող և ձայն ճչին և եղուկ հարուածին զցայգն ողջոյն ոչ դադարէր՝ զոր լուեալ թագաւորն Գօրգի՝ ընյոր աւարաւ փախըս-տէիցն։⁴

Ի ձկն։ Վախճանի տէր Գրիգորիս և յաջորդէ զկնի նորա եղբայր նորա տէր Ներսէս ամն Է։

Եւ ի սոյն ամի կայսրն Յունաց բազում զօրօք կոտորե-ցաւ ի Թուրքմանէն⁵ յաւուրս Խիճ-Ասլան սուլտանին։⁶

Ի ՈժՁ. թվին թագաւորն Երուսաղէմի Պաղտինն Ամս-ուի⁷ սակաւ զօրօք կոտորեաց բազում զօրս Սալահատ-նին յԵրուսաղէմ և ի գալ միւս ամին ՈժԷ. թվին դար-ձեալ Ֆռանգն կոտորեաց զզօրս Սալահատնին⁸ ի Պաղես-տինէ. ի տեղին որ կոչի Անց-Յակոբայ, բայց յետոյ յաղ-թեցաւ ի Տաճկաց։

4 Ոմանք չունին այս կոտորը։ 2 ԺԱ. Ելտիուզ։ 3 Այլք չունին այս։ 4 Այլք՝ փախստեայ։ 5 Գ. Թուրմանէն։ 6 Միայն Գ. ունի այս։ 7 Այլք՝ Պաղտինն։ 8 Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. զՄարցին։

ՌՃՀԶ: Ի ՌԻԳ. ԹՎԻՆ մեռաւ Թագաւորն երուսաղէմի Ա-
մառի և Զրդ Թագաւոր եկաց որդի նորա Պաղտինն՝ որ
անկաւ յախտ գողութեան: ¹

Փոխի մահուամբ առ Քրիստոս սուրբն Ներսէս՝ և յա-
ջորդէ զաթոռն տէր Գրիգոր՝ եղբօրորդին նորին: ² սղայ
կոչեցեալն ամս Ի: ³ Այս տէր Գրիգորիս արկանէ Հիմն
ի Կլայն. և շինէ հոյակապ եկեղեցի ի նմանութիւն արեւե-
լից ⁴ տաճարացն. պատրաստեալ ի նմա զդիրս երկուց սուրբ
Խուսաւորչացն զՏօրեղբարց իւրոց. տէր Գրիգորիսի և Ներ-
սիսի: Հանէ և ի ծովուցն զնշխարս մեծին Գրիգորիսի ⁵
զքէռոյն Ապիրատայ հաւուն իւրոյ զտէր Վահրամայ ⁶ և
դնէ ընդ երկուց լուսաւորչացն: Եւ ⁷ զկնի ինքն ևս փոխի
մահուամբ առ Քրիստոս և կայ հանգուցեալ ի սուրբ ուխ-
տուն Դրաղարկ:

ՌՃՀԸ. ի ՌԻԵ. ԹՎԻՆ կոտորեաց Սալահատին զձռանգն
ի Տաքարիայ՝ նենգութեամբ կոմսին Տրապօլսի՝ զոր Սալա-
հատինն իւրովի եսպան զնա՝ բայց զթագաւորն ապրեցոյց
և ազատեաց մեծաւ պատուով: Եւ ⁸ ի սոյն ԹՎԻՆ, ի ՌԻԵ.
ամին կայսրն Յունաց Մանուէլն յաղթեցաւ ի Խլիճ-Ասլան
սուլտանէն՝ մերձ ի Կօնն:

ՌՃԶԲ. ի ՌԻԹ. ԹՎԻՆ մեռաւ Մանուէլ կայսրն Յունաց.
կրօնաւորեալ նախ: Սա յոյժ կամէր զմիաբանութիւն Հայոց
ընդ Հռոմոնց ⁹ (70)

¹ Այլք չունին այս: ² Այլք չունին՝ եղբօրորդին նորին: ³ Թ.
ամս ԻԲ: ⁴ Այլք՝ արեւելեան. Ը. Սա շինեաց զեկեղեցին գեղեց-
կապաճոյճ յանուն ս. Գրիգորի: ⁵ Այլք՝ Վկայասիրի: ⁶ Այս տողը
չունին: ⁷ Աստի ներքեւ ունի միայն Գ: ⁸ Այլք չունին աստի:
⁹ Միայն Գ. ունի այս:

Աստանօր տեղի առեալ կային շարագրութիւնս գեղեցկաբանին Սամուէլի՝ զոր բազում քերականութեամբ հոգ տարեալ ստուգագրութեան՝ և ճշգրտիւ հասուցեալ մինչև յիւրն ժամանակ: Եւ վասն զի պատմագրութեանց սահման է զանցելոցն և զներկայէն ճառել: Իսկ ի յառաջիկայն ոչ գոյ հնար անցանել՝ այլ թէպէտ յայսմ հետէ միտանէ կանոն իշխանութեան Հայոց ի շարագրութիւնս՝ սակայն սխալն յօլով տեսանի ի կանոնացս, վասն զի յայսմ հետէ այլոյ ուրուք է շարագրութիւնս: Եւ գրեթէ Քրիստոսի ծննդեանն ամբ՝ և թվականն Հայոց միայն գոյ անսխալ: ¹ (71)

ՌՃԶԳ. ի ՈԼ. թվին եօթներորդ թագաւոր եկաց Երուսաղէմի Պաղտինն փոքր որդին Մարգիզի. յառաջ քան զմեռանելն Պաղտի գողոյն: ²

ՌՃԶԵ. ի ՈԼԴ. թվին մեռանի Շահարմէն սուլտանն Իզաթայ ի գեօղն որ կոչի Սարթհան. և էառ զտեղի նորա Բակդամուրն ծառայն իւր:

Ի ՈԼԴ. թվին մեռաւ թագաւորն Երուսաղէմի Պաղտի գողին: Եւ ի ՈԼԵ. թվին մեռաւ փոքր Պաղտինն Երուսաղէմի՝ որդի Մարկիզի: Եւ եկաց Ըրորդ թագաւոր մայր նորա թագուհին Սպիլն. և իւր հայրգիրն: ³

Ի ՈԼԴ. թվին Բրինճն Անտաքու Պէմուհան՝ արար սէր ընդ Սալահատնին՝ որ տիրեաց բազում աշխարհաց. և ի սաղրելոյ իշխողի Լամբրօնին նենգիւ որսաց զՌուբէնն զորդին Ստեֆանէի՝ զտէրն Կիլիկիոյ, զի յղեաց առ նա և խաբանօք ի սէր և ի ճաշ կոչեաց. և իբրեւ եկն ըմբռնեաց և ի բանտ եղ յԱնտաք, և Պէմուհն յայն վստահացեալ եկն մինչև ի Թիլն Համոնոյ՝ կարծեաց թէև զԿիլիկիա զբռամբ ածէ, սակայն ոչինչ կարաց առնել. զի

¹ Բ. Գ. չունին այս կտորը: ²⁻³ Այլք չունին:

1. Լուսնն եղբայրն Ռուբէնի՝ քաջութեամբ ունէր զիշխանութիւնն. որեւ տուեալ կամօք զԹիլն, և զՄսիս և զքարն Սարուանդի և ձիւ. դեկան՝ և թափեաց զեղբայրն իւր զՌուբէնն, որեւ յետոյ էառ զՄսիս և զայլսն: 1

Իսկ ի Ուն. ամին երեւցաւ նոր իմն սքանչելի և աստուածահրաշ տեսիլ ի քաղաքն յԱւրհայ: Զի յանկարծակի ի մէջ գիշերի մեծ լոյս և ահագին երեւեալ ի վերայ քաղաքին. և էջ ի ջրհորն ուր էր դաստառակն 2 Գրիստոսի եղեալ. և գիշերապահք բերդին և քաղաքին տեսին՝ որք էին այլազգիք և զաղաղակ բարձեալ անդէն հասին. և տեսին զլոյսն զայն որպէս Գ. մոմեղէնս բոցարձակ ի մէջ ջրին. երբեմն գալ լուսոյն ի միաւորութիւն բոլորածէ՝ որպէս թէ ծածկիլ ի ջրոյն՝ և երեւիլ խիտ առ խիտ նման աստեղաց՝ և կամ կայծակնուտ 3, կրակարանաց, և ի վերայ ջրին 4 բոց սաստիկ որպէս ձիթալիւ ճրագաց երեւիլ ամենայն աղգաց. և յայս հանդէս 5 տեսութեան երթային 6 ամենայն աշխարհն ճաճկաց. և 7 որպէս անհաւատալի լինելով նոցա իրացն, իջուցին ի հորն զոմն ճաճիկ տեսանել և ձեռօքն իմանալ զլոյսն՝ որոյ իջեալ և կեցեալ անդ իբրեւ ժամս Բ. և յամեն՝ ի վեր քարշեցին զայրն զայն որպէս մեռեալ և ապա յետ ժամուց ինչ և պահուց անցելոց՝ ի խելս եկն և բացեալ զաչսն աղաղակեաց մեծաձայն, օրհնելով զԱստուածածինն և զԳրիստոս և ասէր թէ « և ես քրիստոնեայ եմ »: Ապա ժողովեցան ի վերայ աւելի քան զՆոյ. մարդկան՝ և հարցանէին թէ « զի՞նչ տեսեր » և նա ստէ՝ « տեսի ի հորն կին մի ծիրաքնողգետո՝ նստեալ յաթոռ լուսոյ և մանուկ մի լուսատեսիլ ի գիրկս

1 Գ. միայն ունի այս պարբերութիւն. Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. Ի ԲԺԸ. Թվին եկն ձիւն սաստիկ յաւուրս ի Ե. թիզ. և ի Հնդկէս ԺԳ. Թիզ. 2 ԺԱ. դաստիարակն. 3 Բժանք՝ կայծակնոյ. 4 Այլք՝ նորին. 5 Այլք՝ հոգս. 6 Այլք՝ երեւոյթն. 7 Աստի ներքեւ չուկն այլք.

նորա և ի վերայ ծնկաց մանկանն դաստառակ, և ի վերայ գիրք խաչանման, և ծեր այր մի սքանչելապէս նըստեալ մերձ առ նոսա և Բ. հրեշտակք թեալորք առաջի նորա. այժմ ես քրիստոնեայ եմ, Եւ գնացեալ առ քահանայսն մկրտեցաւ և ապա ևս քան զևս բազմացան ժողովք յամենայն կողմանց ի տեսիլ հրաշիցն՝ որ ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ՝ որ է օրհնեալ յաւիտեանս ամէն: ¹

ՌՃՁԲ: Ի ՈԼԵ. ԹՎին պարոն Ռուբէն ի վախճան կենաց հասեալ՝ նախ կրօնաւոր եղև օրհնեալ՝ և ղԼԵոն զեղբայրն իւր բազում բանիւ խրատեալ՝ և ի յաթոռ իւրոցն նախնեաց եղեալ՝ և պատուէր ետ նմա՝ ոչ յօտարուստ փեսայ ածել և ոչ հարսն, զի մի տիրեսցեն Հայոց. և ինքն փոխի մահուամբ առ Քրիստոս և կայ թաղեալ ի Դրազարկն: ²

ՌՃՁԹ: Ի ՈԼԶ. ԹՎին եղև կոտորումն քրիստոնէից ի Սալահատնէն մերձ յերուսաղէմ, և կալան զթագաւորն կին. և անյայտ եղև սուրբ խաչն Քրիստոսի. յորում աւուր տուին զԱ. քայ ի Սալահատինն՝ և ապա զԱսլախան, որ և ի սոյն ամի էառ Սալահատինն զերուսաղէմ և զամէն սէհն, բաց ի Սրոյ և ի Տրապօլսէ: ³

Ի ՈԼԶ. ամին եղև Պարոն Կիլիկիոյ երկրիս՝ ԼԵոն որդի Ստեփանէի՝ որդւոյ Ռուբէնի՝ որ էր արեանառու թագաւորին Հայոց Գագկայ: Սա կացեալ Պարոն՝ ամս ժ. և ապա օծաւ թագաւոր Հայոց և թագաւորեաց ամս ԻԲ: ⁴

1 ՌՃՀԴ. յայսմ մեռաւ մեծ իշխանն Հայոց Թորոս: 2 Այս միայն Գ. ունի: 3 Այլք չունին այս հասածը: Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. ՌՃՀԹ. Հայոց Ռուբէն Ստեփաննոսի ամս Թ. ՌՃԶ. այս է Հայրապետի գաւազանն: 3 Այլք չունին այս հասածը: 4 Այս ունի և Գ. . . . և ի սոյն ամի առին Յաճիկք զսուրբ քաղաքն Երուսաղէմ: Այլք գնումն ԼԵոնի թագաւորութիւնն՝ ամս ԻԵ:

ՌՃՂԲ: Յայսմ ամի ղօրաժողով լեալ ազգն Իսմայէլի՝ Դ շարժեալ բազմօք զօրօք գայ յերկիրն Կիլիկիոյ՝ որոյ ղօ-
րագլուխն Ռըստոմ կոչիր: յորմէ ԼԼժնն ոչ ղարհուրեալ
ի բազմութենէ զօրացն՝ գալով նա ի բերդն որսոյ՝ այլ յԱս-
տուած ապաւինեալ, և ի ս. վկայն Գէորգէոս, սակաւ ա-
րամբք ընդդէմ ելեալ՝ և զբազմութիւն զայն յաղթահա-
րեալ: քարոզի թէ ի ս. Գէորգեայ Ռըստոմն այն խոցեալ
եղև և սատակեալ, և ամենայն զօրքն ցրուեցան: զորոց
զհետ մտեալ ԼԼժն՝ սակաւ զօրօք, և ի սպառ ի սպուռ
սրով խողիւողեաց զնոսա և ջնջեաց: Էառ առ և աւար
բազում և անթիւ՝ որով յոյժ փարթամացեալ եղև զօրօք
իւրովք: ¹

ՌՃՂԴ: Ի ՌԽԱ. ԹՎին շարժեցաւ տունն Ֆռանգաց ² գալ
ի Թափումն ³ Երուսաղէմի՝ ⁴ և ի ճանապարհին կոտորե-
ցին զԿօնն ⁵ և յօլովս ի Հագարացւոցն ⁶ և եկեալ ի Սի-
լեկիայ Թագաւորն նոցա լողացեալ ⁷ ի գետն Սելէֆկիոյ
անդ խեղդեցաւ: (72)

ՌՃՂԵ: Ի ՌԻԲ. ԹՎին մեռաւ Խլիճասլանն ի Կօնն, կացեալ
ամն ԼԲ: ⁸

ՌՃՂԶ: Տէր Գրիգորիս միւս այլ եղբօրորդի նորին տեառն
Ներսիսի ամն Բ. և քարավէժ լեալ ի Դղեկէն Կօպիտառոյ՝
և կայ ի Դրազարկն Հանգուցեալ: ⁹

Ի ՌԻԳ. ԹՎին մեռաւ ¹⁰ Սալահատինն և եթող ԼԴ. ¹¹ որ-
դի, և զամենեսեան կացոյց սուլտան և մեկեքնի: ¹²

1 ՌԷԻ և Գ. այս կտորը: 2 Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. Հռովմայեցիքն:
3 Նոքին՝ փոկել: 4 Նոքին՝ ի յանօրինաց: 5 Նոքին՝ յԻկոնիոն:
6 Բ. Թուրք: 7 Նոքին՝ լողացեալ: 8 Այլք չունին այս: 9 Այս կայ
պակասաւոր և Ե. ում. իսկ ԺԱ. ՌԷԻ նման: Այլք գնումեն քա-
րավէժին՝ ամն Ա. 10 Ե. ևս ՌԷԻ՝ մեռաւ: 11 Ե. Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ.
ԻԴ: 12 Նոքին՝ մեկեքնի:

Ի ՌԻԳ. ԹՎին Պարոնն Հայոց ԼԼոն՝ կալաւ զՏիմոնտ Բը-
րինձն Անտիոքայ՝ և եզ ի բանտի ի Կլայն Ստոյ:

Ի ՌԻԳ. ԹՎին՝ ազատեցաւ Տիմոնդ ի բանտէն և խնա-
մեցաւ ընդ Պարոն ԼԼոնի: ¹

ԻՃՂԸ ² (ՌԻԲ): Տէր Գրիգոր Ապիրաւ միւսայլ եղբօրոր-
դի առաջնոց կաթուղիկոսացն տէր Գրիգորիսի և Ներսի-
սի և հօրեղբօրորդի այս Գրիգորիսիս՝ որ քարավէժ եղև:
Սա եկն առ Թագաւորն ԼԼոն վասն Գրիգորիսիս որ քարա-
վէժն եղև՝ և վախճանի ի մայրաքաղաքն Սիս՝ կացեալ յա-
թուս հայրապետութեան՝ ամս Ը: ³ Իսկ այլք ի պատմագրաց
ասեն թէ սա գնաց ի Հռովկայէն ի Սիս առ ի Թափել
զքուերորդի իւր զՀեթում, զոր կապեալ էր Թագաւորն
ԼԼոն, և մեռանի անդէն ի Սիս ի սուրբ Խըճկտոր, զոր
ուխտ Արքակաղնին ասեն: ⁴

Ի ՌԻԶ. ԹՎին օծեալ եղև Թագաւոր Հայոց ԼԼոն՝ Թա-
գաւորելով ի վերայ տանա Թորգոմայ՝ ամս ԻԲ, ⁵ առաքե-
լով նմա Թագ երկուց կայսերացն՝ Յունաց և Ֆռանգաց,
որով օծեալ եղև ի կաթուղիկոսէն Հայոց տէր Գրիգորէ
Թագաւոր, ⁶ որ արար շատ ուղղութիւն: Սա շինեաց ըզ-
սուրբ ուխտն Ակնէր կոչեցեալ, և զեկեղեցիս բարձրացու-
ցեալ և աշխարհի շինող եղեալ, զի բազում ամրոց և գը-
ղեակս շինեաց, և զԿիլիկէ շրջապնդեաց: Սա զմեծ Ան-
տիոք յինքն գրաւեաց՝ և եղբօր դստերն իւրոյ ետ՝ այլ և
զգաւառն Ատասուս էառ և Պաղրատայ դղեկին տիրեալ
եղև: Սա իմաստութեամբ զլամբրօն յինքն գրաւեաց: ⁷ (73)

1 Այլք չունին. 2 Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ.՝ ՌՃՂԶ: Գ.՝ ՌՃՂԷ, Ե.՝ ՌԻԳ.
3 Այլք՝ ամս Է. բացի Գ. Այնտեղից ստորև չունի Գ. 4 Այլք
(բացի Է.) չունին այս կտորը. 5 Բացի Գ. ունին՝ ամս ԻԵ. ԺԱ.
աւելացնումէ՝ յաւուր յայանութեան յունվարի վեց: 6 ԺԱ. չունի՝
որով. . . , Գ. աւելացնումէ՝ և Թագաւորեալ եղև առաքեալ Թա-
գաւորն: 7 Գ. ևս ունի այս կտորը:

ԲՃՂԹ. (ՈԽԶ) Խանգարեցին զՋատիին և ընդ աստուածապաշտման տօնեցին այլաղգք. իսկ ի կատարմանս յաբութեան աւարց բերին յեղբարց մերոց զաւետիս լուծման կռնթեղաց ի գերեզմանէն Քրիստոսի իմեր զատկին. և յամօթ եղին Հակառակողքն: ¹ (74)

Յըհնութիւն գոհութիւն և փառաբանութիւն բերանալիր խնդութեամբ ամենողորմ Տեառն, զի արդար և ոչ ըստ մեղաց մերոց արար. այլ ընդ իւրում անբաւ ողորմութեան գթացեալ ի մեզ, կանգնելով վերստին զանկեալքս և զկործանեալքս. յարուցանել կամեցաւ ողորմածն, որ յարոյց մեզ թագաւոր յազգէ մերմէ՝ զԼեոն որդի Ստեփանէի՝ այր բարեպաշտ և քրիստոսասէր. քաջ և արի ի պատերազմի, որ նորոգեաց և պայծառացոյց զեկեղեցի, վասնորոյ տօնեսցուք մինչև յանկիւնս սեղանոյ, փառաւորելով զԱստուած: ¹

Ի ՈԽԷ. ԹՎին փոխի մահուամբ առ Քրիստոս տէր Ներսէս Լոմբրօնեցին ² ամաց ԽԶ. ից: Սա մեկնեաց զսաղմոսն՝ և զառակսն՝ և զպատարագն ³ և թարգմանեաց բաղում գիրս ի Յունաց և ի ֆռանգաց՝ ⁴ ընդ որս և զՅոհաննու տեսչեան մեկնիչն ⁵ թարգմանեաց յԱնտիոք՝ և զՆէր ընդ եղբարսն, ինքն մեկնեաց: ⁶ (75)

ՌՄԶ. (ՌՄԳ) Թագաւորն Լեոն ժողովեալ բազում եպիսկոպոսունս՝ և եղին զտէր Յովհաննէս Խճկտոր կաթուղիկոս զարքեպիսկոպոսն Սսոյ՝ որ էր այր արքայակերպ՝ ա-

¹ Բ. Գ. չունին՝ այս հաստաւածք. ² Այլք՝ Լամբրոնացին. ³ Գ. զպատարագամատոյցն. ⁴ Նոյն՝ Հռովմայեցոց. ⁵ Է. ԺԱ. ԺԲ. տեսին մեկնած 6 Գ. չունի և Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. ՈՒ. վախճանի Գէորգի և թագաւորէ Թամուրն. Թաղիադինն երեկ. ՌՃՂԱ. Զթամարն կոտորեաց թուրքն սաստիկ յոյժ ի գուռն Համբորդ. ՌՃՂԳ. Դինարին նստաւ. զՍէյֆատինն սպանին. ՌՃՂԶ. Մեկիք եղին ի Խլաթ գնաց և չկարաց առնուլ:

ռառասիրտ և ողորմած հեզ և խոնարհ բարուք կացեալ
ամս թ. Եւ ընկեցեալ եղև յաթոռոյն հրամանաւ Թագա-
ւորին Լևոնի: Եւ զկնի սարա տէր Դաւիթ Արքակաղընցին
և կացեալ սա ամս Բ. մեռանի. և դարձեալ եղին զտէր
Յովհաննէս Խճկտոր յաթոռ ուր եկաց ամս Ե: (76)

ՌՄԹ: Ի ՈՄԶ. ԹՎին Թագաւորն Հայոց Լևոն կալաւ ըզ-
Սևաստն հեռի՝ որդօքն. և զկոնստանց Խումարտաշն և
զՃօշին և զՊողոտինն: Ի ՈՄԷ. ԹՎին: Խոսրով Շահ սուլ-
տանն յիկոնիոյ՝ որդին Խլիճաւանին էառ զբերդուան՝ և
կալաւ զտէրն նորա զԳրիգորն:

ՌՄԺԲ: Ի ՈՄԹ. ԹՎին պսակեցաւ Ռէճուանն ընդ Թագու-
հին Մարիայ՝ որ եղև Ժ. ըզ Թագաւորն Երուսաղէմի: *

ՌՄԺԴ. (ՌԿԱ) Յայսմ ամի ընկեցեալ լինի տէր Յովհան-
նէս յաթոռոյն և դնի աէր Դաւիթ Արքակաղընցին ամս
Բ. և մեռանի և դարձեալ դնի տէր Յովհաննէս որ արար
շատ բարութիւնս ի վերայ երկրի: **

ՌՄԺԷ: (ՌԿԻ) Տէր Յովհաննէս Խճկտորն դարձեալ ամս Ե: ***

Ի ՌԿԵ. ԹՎին սուլտան Քայքայուզն ¹ Հոռոմոց եկն բազ-
մօք զօրօք ի վերայ Թագաւորին Լևոնի և պաշարեաց ըզ-
բերդն զՆապանն՝ և Թագաւորն Լևոն զօրօք իւրովք մար-
տեաւ ընդ նմա և զառաջինն յաղթեաց. բայց յետոյ զօր-
քըն անմտութեամբ պարտեցան ի Սուլտանէն, զի առանց
Թագաւորին ի մարտն մտին և յաղթեցան, յորովք ի սուր

* Այլք չունին այս ամբողջը սկսեալ ՌՄԶ.

** Այս ունի և Գ. Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. ունին՝ ՌՄԴ. [Տէր Յով-
հաննէս ապստամբեալ ի Թագաւորէն՝ երթեալ ի Հռոմկլայն և դար-
ձեալ գայ ի հնազանդութիւն և սիրով և խաղաղութեամբ վախճանի
կեցեալ ամս ԺԸ.]

*** Այլք՝ ՌՄ. ամս ԺԸ.

¹ Բ. Գ. Քաքաուզն.

մաշեցան. և այլս բազումն կապանք գերի տարան, յորմէ սուլտանն արիացաւ և զբերդին սղարն ¹ պընդեաց ²:

Իսկ թագաւորն լեռն ոչինչ տխրեցաւ, այլ զմնացեալ զօրան ժողովեաց՝ և ընդ այլ կողմն յաշխարհն Հոռոմոց արշաւեաց. և սաստիկ աւերեաց զաշխարհն Սուլտանին. և բազում աւարաւ դարձեալ եկն ուրախութեամբ: Իսկ սուլտանն լուեալ զհամբաւ չարեացն չոգաւ՝ յաշխարհն իւր և եդ երդումն ընդ թագաւորին և արարին սէր՝ և տուեալ զբերդն լուվայ՝ և թափեաց զիշխանսն և զամենայն գերիսն: Եւ յայսմ ամի մելիք խորըն ³ սաստիկ քակեաց և աւերեաց զերուսաղէմ՝ զի էառ զյուր գալստեան Ֆռանգին. և մելիք խորըն՝ եղբայր էր Սալահատինին: ⁴

Դարձեալ ի Ոկէ. թվականիս թագաւորն Հայոց լեռն էառ դաւով ի գիշերի զԱնտիոք: Եւ ծնաւ դուստր մի թագաւորին Զապէլ անուն: Եւ ի սոյն ամի Գայքայուզ սուլտանն պաշարեաց զբերդ կապանն և կալաւ զիշխանսն Հայոց զկոստանդին Գօնդստապլն՝ որ կոչեցաւ աւագ պարոն. և զկոստանդին՝ զլամբրօնին տիրոջ տղայն և զկեռսակ: ⁵

1 Գ. Ողարն: 2 Այլոց մէջ հակիրճ է այս: 3 Գ. Հալըն: 4 Այլք՝ պակասաւոր ունին այս պատմութիւնը: 5 Գ. չունի ի կաթուղիկոսն Յէր Յովհաննէս: Այլք չունին ամբողջ կտորը: Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. աւելին, ի թվին ՈՄԴ. մեռաւ Թամարն և Լաչն նստաւ: Եւ Աշրաֆն զՄուշ էառ. և վրացին զԱրձիշ կոտորեաց: Լաչ թագաւորն մեռաւ, Ըռուզուքան նստաւ, և զՀահ-մելիքն ի Վարնոյ քաղաք տարան, Լեռնդն զԽլաթ տարաւ: ՈՂԵ. (ՈԿ) զԵւանէ կալան ի Խլաթ: ՈԿԱ. Ռոքնատինն էառ զՎարնոյ քաղաք և ինքն կոտորեցաւ ի Ջաքարէ: ՈԿԲ. զՎարս էառ Ջաքարէ ի Տաճկաց, Հայերն ի Մանճկերոյ ելան: Ի թվին ՈԿԱ. Մելիք Ահմադն մեռաւ: Աշրուֆն նստաւ: Մեռաւ մելիք Էդիլն: ՈԿԵ. Մեռաւ Փախրադին յԵգրնկայն: ՈԿԹ. Մելիք Խազիլ զԽլաթ էառ և սոյն երեկ:

Ի Ոհէ: ԹՎին Թագաւորին Վեռնի վախճան մահուն հա-
սանէ և նորա ժողովեալ առ ինքն զիշխանսն՝ գնէ Պաշ-
հայոց իշխան մի որում անուն եր Սիրադան՝ Հռոմ դա-
ւանութեամբ: Չդուստրն իւր ի նա յանձնէ և ի կաթու-
ղիկոսն տէր Յովհաննէս՝ և ինքն փոխի առ Քրիստոս: Եւ
հանեալ զսիրտն և զփառութիւն դնեն ի սուրբ ուխտն Ակ-
ներ՝ զոր ինքն շինեալ էր և յոյժ սիրէր՝ զտեղին վասն բար-
ւոք կարգաւորութեան նոցա: Եւ զմարմինն տարեալ ի Սիւ-
եդին պատուով յիւր շինեալ եկեղեցին: Ապա յետ աւաւըց
ինչ Սիրադանն քանեալ եղև խորհրդով իշխանացն: Եւ Ե-
դին զկոստանդին Պայլ Հայոց՝ որ էր տէր Բարձրբերդոյ և
գունդստապլ՝ և Թագաւորին Վեռնի քեռորդի և զդուստր
Թագաւորին՝ որ էր Ժառանգ մնացեալ՝ զՋապէշն առ ինքն
տուեալ: զոր յետ երկոց ամաց ամուսնացուցին ընդ Փիլիպ
Թագաւորին, որ էր որդի Լոյր քրլն՝ Անտիոքոս՝ որ
եկաց ամս Գ. և վասն զի արհամարեալ լինէին՝ նախատանօք
ի նմանէ իշխանքն Հայոց՝ զի ծաղր առնէր զնոսա և նոքա
ոչ կարացին տանել նախատանացն՝ այլ ըմռնեալ զնա եգին
երկաթի կապանօք ի Բարձրբերդ և իշխանքն երդմամբ
հնազանդեցան կոստանդեայ՝ որ Պայլ եղին՝ և աւագ
պարոն կարգեցին՝ և զՋապէշ Թագուհին՝ ամուսնացուցին
ընդ կրսեր զրդւոյ նորա Հեթմոյ՝ և Թագաւոր օծին Հա-
յոց: (77)

ԱՎԻԱ: Ի ԱԿԸ՝ ասին վախճանի կաթուղիկոսն տէր
Յովհաննէս և դնի ի Դրազարդն: Եւ յաջորդէ գա-
թուն տէր Կոստանդին Բարձրբերդցին՝ այր ծուրը և առա-
քինի:

ՌՄԻԲ: (ՈԿԹ) Տէր կոստանդին ամս ԽԷ: 2

1 Գ. չունի աստի մինչև՝ եկեղեցին: 2 ԱՆԸ՝ ԽԸ:

ՌՄԻԷ: Թագաւորէ Հեթում ամս ին: Ի ՈՀԴ. ԹՎին ըմ-
բրանեցին իշխանքն զթագաւորն Ֆիլիպ յայնկոյս գետոյն
Ջահանայ, որ ունէր ընդ իւր և զՋապէլ թագուհին և
գնացր յԱնտաք և կապեալ զնա եղին ի զընտան. ¹ Իսկ
խորհրդով կաթուղիկոսին և ամենայն իշխանացն զՋապէլ
գուլատին Լեոնի արքայի՝ ամուսնացողցին ընդ Հեթմայ որդ-
ւոյ կոստանդեայ աւագ Պարոնին և օճին զնա թագաւոր
Հայոց. և թագաւորեաց ի Կիլիկէ ի ՈՀՆ. ԹՎին կացեալ
ամս ին: ⁴

ՈՀՁ: Ալամանաց թագաւորն ել բաղում զօրօք ի Կիպրոս
կղզի՝ և գնաց յերուսաղէմ՝ երկիրպագանել: Իսկ Ֆրերքն
Դամիւրոյն գրեցին ի սուլտանն Մսրայ ի Քեմլն գալ զօրօք,
զի տացին զՄիրուրն ի ձեռս նորա: Իսկ Քեմլն զգիր Ֆրե-
րացն առաքեաց առ Միրուրն՝ և եցոյց զնենգութիւն ագ-
գին իւրոյ. և ետ սիրով զերուսաղէմ՝ ի Միրուրն՝ և արա-
րին ընդ միմեանս սէր՝ և գնաց Միրուրն և ոսպառնայր
Ֆրերացն: Խորազմ էառ զՄուշ և զՏօղոտափ: Ֆրանկն
էառ զերուսաղէմ: Քեմիլն էառ զԱմիթ: ²

ՌՄԼԱ: Ի ՈՀԴ. ԹՎին եկն խորազմն և Ժ. ամիս ուղարեալ
զԽլաթ և էառ զնա՝ նոյնպէս և զԿարնայ քաղաք. և եդ
մեկիք կտրնօյ քաղաքայ զԱռջմանն. ³ և գնացեալ ի Քի-
ջաքեսոս եհասա մինչև ի Հաբայ՝ և յոյժ աւերեաց զնա և

¹ Այլք չունին այս կտորը՝ կամ՝ պակասաւոր են. Գ. չունի՝ կա-
պեալ . . . : Ունին և՛ ՌՀ. Ագեոր ասող երեւեցաւ. Թաթարն ըզ-
Վրացին կտորեաց, ՌՀԴ. Ամիր Զաքարէ մեռաւ. ՌՀԵ. Լազան
էառ զԽլաթ՝ սուլտանն եհար զՎրացին ի Կարնի: 2 Այս երկու կտորք
ունին Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. նոյնպէս Խորազմէ էառ զԽլաթ, Հոռմցին
կտորեաց զԽորազմն, Հոռմցին էառ զԽլաթ, Քեմիլն ի Հոռոմ
երեկ և չկարաց առնուլ. Թաթարն էառ զԱնի, զԼօսնէ և զԿարս.
3 Նաև Գ. ունի՝ նոյնպէս . . . : Այլք՝ Եասսի չիմանն.

գերեաց: ¹ Իսկ Ալադին սուլտանն և Աշրաֆն մարտեան ընդ նոսա և կոտորեցին զնոսա յոյժ և զՍուլաման ամիրայն՝ որ առաջնորդէր խորագմին՝ կալան և յպանին:

ՌՄԼԷ: Ի ՈՁԴ. ԹՎին եկն Թաթարն հրամանաւ Զանկըզ խանին: ² որ էր զօրավար Զարմաղան հուինն. և աւերեաց զբազում գաւառս: զՀայոց: զՎրաց՝ և զԱղուանից և գերի վարեաց զամենեսին:

ՌՄԽԵ. Ի ՈՂԲ. ԹՎին, եկն Թաթարն ի Հոգոմն՝ որոյ զօրավար էր Բաջօ հուինն՝ և խանգարեաց զԽաթադին Սուլտանն՝ և էառ զբոլոր Հոռոմք և տիրեաց: ²

ՌՄԾԳ. ³ Ի Զ. ԹՎին փոխի առ Քրիստոս սուրբ և առաքինի այրն Աստուծոյ և իմաստուն վարդապետն Վանական յարեւելս ⁴ Հ. ամաց: Մեռանի իմաստուն և բարեպաշտօն և պարկեշտ Թագուհին Զապէլ՝ դուստր Լեոն Թագաւորին, որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի: ⁵ (78)

¹ Գ. միայն ևս ունի մինչ աստ: ² Գ. Հոկթախարին: Միայն և Գ. ունին այս կտորը: ՌՄԼԷ . . . Այլք ունին՝ Թաթարն կոտորեաց զԽորազմն և էառ զԳանձակ: ՌՄԽԵ. Հոռոմցին յԱմիթ երեկ. չկարաց առնուլ, էառ զՍեւրակս և զԱնի՝ զԵուրհայ և զԽառան: ՌՄԽԴ. Յաղթեաց Թաթար սուլտան խայաթաւին՝ և էառ զամեն Հոռոմ: ՌՄԽԴ. Հալպցին զԽորազմ կոտորեաց: ՌՄԽԵ. Տիրեաց Թաթարն աշխարհին: Մեռաւ Աշրաֆն, Գեւն, Ալատին: ՌՄԽԶ. Թաթարն զՀոռոմցին կոտորեաց: զՍեաստ էառ: ² Բ. Գ. չունին այս ամենն: Այլք՝ ՌՄԽԷ. արեգակն խաւարեցաւ: ՌՄԽԹ. Թաթարն զԲաղդատայ դուռն վաղեցոյց: Սուլտանն Ղեասադին մեռաւ և երեք որդի մնաց: Պապայ Ռատուլն ելաւ: ³ ԹԱ՝ ՌՄԾ. ⁴ Այլք չունին յարեւելս Հ. ամաց. ունին . որ էր բանիբուն և աստուածահաճոյ վարիւք: ⁵ Ունի այս և Գ. Այլք՝ եկն Մարաին: Արդուն համարեաց զաշխարհս և շարժն զԵգնկէն տարաւ: ՌՄԾԲ. Թաթարն զԱմիթ կոտորեաց աւագն մեռաւ: Պապն փախեաւ: ՌՄԾԴ. Թաթարն զԿարնոյ քաղաքն էառ և ի Հալպայ դուռն գնաց. և Աւետին զԱրճէշ շինեաց: Էջանն յԱլամուտ մրտաւ և Բաշուն ի Հոռոմք գնաց: Սուլտանին որդին և Թագաւորի եղբայրն ի խանն գնացին: Հուլայուն խանն նստաւ: Եկն Զեկանն և Թէճալն՝ և տարան զամենայն չորքոտանիս:

ՌՄԿ: Ի ԶԷ. ԹՎին, էառ Հօլաուու խանն զԲաղդատ:

ՌՄԿԲ: Ի ԶԹ. ամին եկն Հուլայուն ի Հալապ՝ և էառ և աւերեաց յոյժ զքաղաքն և զքերդն. անթիւս սպան և անթիւս գերեաց նոյնպէս էառ և զԴըմըշխ: Եւ ի սոյն ամի Գունդուխտարն նստաւ սուլտան Մարայ:

ՌՄԿԵ. Ի ԶԺԲ. ԹՎին էառ Հուլայուն զՄօսլ:

Ի սոյն ամի փոխեցաւ առ Քրիստոս Կոստանդին աւագ Պարոնն և Թագաւորահայրն՝ ալևորեալ բարւոք ծերու-
թեամբ և լի աւուրքք: Շինեաց զսուրբ ուխտն խորին. և առննթեր նմին զՄիակեցերն նաև զԼիսանկան:

Ի ԶԺԴ. ԹՎին ծնաւ Թագաւորին Հայոց որդի՝ Հեթումն: ՌՄԿԸ: Ի ԶԺԵ. ամին՝ եկն Մարցին յաշխարհն Կիլիկիոյ և աւերեաց յոյժ. այրեաց զկէս երկրին և անթիւս կոտորեաց սրով և զբազումն գերի տարաւ. ընդ որս և զԼեոն անդրանիկ որդի Թագաւորին Հեթմոյ, և զմիւս որդին Եսպան զԹորոս: Եւ զօրագլուին էր Սըմըլմօթ:

ՌՄԿԹ: (ԶԺԶ) Տէր Յակոբ ամն ի: Այս տէր Յակոբ այր սուրբ և առաքինի և յոյժ գիտնական որ արար զլուծմունս գրեանցն դժուարալոյծ բանիցն:

ՌՄՀ: Ի ԶԺԷ. ԹՎին՝ ազատեցաւ ի Մարայ՝ Լեոն. որդի Թագաւորին Հեթմոյ՝ և եկեալ մեծաւ փառօք և պատուով ի սուլտանէն և եղև մեծ ուրախութիւն հօրն և աշխարհիս Հայոց:

ՌՄՀԲ: Ի ԶԺԸ. ԹՎին՝ զմեծն Անտիոք այրեաց Մարցին Պանտուխտար սուլտան և աւերեաց իսպառնսպուռ:

ՌՄՀԳ. Ի ԶԺԹ. ԹՎին վախճան կենաց հասեալ Թագաւորին Հեթմոյ, որոյ մեծաւ զղջմամբ բազում բարութիւնս գործեալ և կրօնաւոր եղեալ՝ Մակար անուանեցաւ և զսօտի կեանս Թողեալ՝ առ անմահ արքայն Քրիստոս վերափոխեալ լինի և կայ հանգուցեալ ի սուրբ ուխտն Դրազարկ:

ՌՄՀԴ: Ի ԶԻ. ամին օժաւ լեւոն թագաւոր՝ որդի թագաւորին Հեթմոյ՝ ի Տարսոն. էր սա այր հեզ և երկոյնամիտ և ժաւժկալ, քաղցրատեսիլ և պարկեշտ՝ ողորմած և ունկրնդէր առ նա բողբոջից: Միրէր զեկեղեցիսն Աստուծոյ և զվանորայս՝ և զեկեղեցականս, մանաւանդ զվարդապետս որ և տուն կարգեաց վարպապետաց վասն վարժելոյ ըզմանկունս՝ զսուրբ ուխտն Մեծքար կոչեցեալ: Էր սա լե՝ ամաց՝ յորժամ օժաւ թագաւոր Հայոց՝ կեցեալ ամս ԺԹ:

ՌՄՀԹ: Ի ԶԻԶ. թվին՝ երկրորդ անգամ եկն Մըսրցին Պեկպար ¹ սուլտանն՝ որ էր ծառայ Պանդուխտարին, յերկրն Կիլիկեցոյ. ² և այլք ասեն ³ թէ Պանդուխտարն ինքն եկն բազում զօրօք. և այրեաց զգիւղ և զքաղաք. և զամենեսին ի սուր սուսերի մոռեաց և գերի վարեաց. կտրեաց և զկամուրջն Մամուլեստիոյ՝ որ էր ի վերայ Զահան գետոյ՝ և եհասս մինչև ի Կօռիկօս:

ՌՄԶԷ: Ի ԶԼԴ. ⁴ թվին՝ փոխեցաւ առ Գրիստոս ամենաբարի թագուհին լեւոն թագաւորին՝ Կեռանն. և կայ ի Դըրազարկն: ⁵ ՌՄԿԹ. տէր Կոստանդին Պրօնգործն՝ որ է Կատուկեցի. և ասի Կոստանդին. սա եղև առաջին աղթարմայ ի Սիս, վասն որոյ յետ Դ. ամաց աքսորեալ եղև ի Հեթմոյ արքայէ: Եւ նստաւ տէր Ստեփանոս Հռոմայեցին՝ ամս Դ: Եւ յետ նորա տէր Գրիգոր Անաւարդեցին՝ ամս ԺԳ: Եւ յետ տեառն Գրիգորի՝ դարձեալ լինի կաթուղիկոս տէր Կոստանդին Կոստանդին որ է նոյն Պրօնգործն ամս ԺԶ: Եւ հանէ ի գլուխ զաղանդն. և լինի միաբան ընդ Ֆռանգաց. օգնականութեամբ նոյն Պարոն Հեթմոյ

¹ Գ. Պեկպարս: ² Գ. Կիլիկեցոյ: ³ Գ. և առհասարակ աւերեաց և այրեաց. . . . ⁴ Գ. ԶԼԲ. ⁵ Գ. Կաթուղիկոս տէր Կոստանդին Պրօնգործն ամս Գ. և դարձեալ ընկեց յաթոռոյն Հեթումն: որ էր Պարոն Հայոց:

Թագաւորին. որ յառաջն արքայեաց զնա յաղագս նոյն
աղանդոյն աղթարմայութեան՝ և յայնմ վայրի հաւանեալ
օգնական լինի: (79)

ՌԽՂԱ: Ի ԶԼԲ. ԹՎին փոխեցաւ առ Գրիգորոս Թագաւորն
լեռն՝ և եթոզ Է. որդի և Գ. դուստր. որոյ անդրանիկ
որդին շեթում առնաւ զպարսնութիւն Հայոց, ոչ ամուս-
նանայ ընդ կնոջ օրինօքն Աստուծոյ. այլ առանց կնոջ մը-
նալով՝ զգենու զգեստ կրօնաւորի. և այնպէս կացեալ ամն
ԺԸ. և սպանեալ եղև յանօրէն Պիլարդու Նուինէն՝ տռ
ռտն բերդին Անաւարգու՝ ինքն՝ և եղբօրորդին իւր՝ 1 Թա-
գաւօրն լեռն. և Գունտըստապլն՝ և այլ բազում իշ-
խանք. ոգիք 2 Խ: Եւ 3 Է. Որդիքն լեռնի՝ այսօրիկ են.
Հեթումն, Թորոս, Սմբատ, Կոստանդին, Օշին, Ալինաին՝ և
Ներսէս:

ՌԽՂԵ: 4 Ի ԶԽԲ. ԹՎին՝ եկն Մելիք Աշրաֆ սուլտանն 5
Փլարոյ բազում զօրօք ի վերայ Հռոմկլային. 6 և պաշա-
րեաց զնա բազում աւուրս՝ մինչև էառ և տարաւ զտէր
Ստեփանոս կաթուղիկոս 7 և զաջ սուրբ Լուսաւորչին գերի
ի Մար. բազում եպիսկոպոսօք՝ քահանայիւք և Ժողովրդօք
և կեցեալ անդէն տարի մի վախճանեցաւ:

ՌԽՂԶ. (ԶԽԳ) Տէր Գրիգոր ամն ԺԳ: Այս տէր Գրիգոր
Անաւարդեցի՝ 8 մականունն Տուրք-երիցանց, այր գիտնական
և յոյժ հմուտ հին և նոր կտակարանաց: Սա արար բա-
զում երգս շարականաց՝ և պայծառացոյց կարգաւ զեկե-
ղեցիս Հայաստանեայց՝ կացեալ ամն ԺԳ: (80)

ՌԽՂԸ: 9 Ի ԶԽԶ. ԹՎին Թագաւոր Հայոց Սմբատն էր՝ և
Մարցին եմուտ ի Կիլիկէ՝ և առհասարակ այրեաց, զգեօղ

1 Գ. չունի՝ եղբօրորդին իւր: 2 Գ. չունի՝ ոգիք Խ: 3 Գ. չունի:
4 Գ. ՌԽՂԲ. (2ԼԲ): 5 Գ. չունի: 6 Գ. և նստաւ անդ և պաշա-
րեաց: 7 Գ. չունի՝ զաջ սուրբ Լուսաւորչին: 8 Գ. չունի՝ մակա-
նուն և Տուրք-երիցանց: 9 Գ. ՌԽՂԳ. (2Խ):

և զքաղաք՝ և զբազումն եռական՝ և զայլս գերի վարեաց։⁴
Եւ այլք զայս՝ ԶԽԵ. թվին ասեն ելեալ և ճիշդն այն է։

Ի ԶԽԶ. ³ Թվին՝ աւագ Պարոնն Հեթում. զաթոռ թա-
գաւորութեան իւրոյ վստահանայ յեղբայրն իւր ի Սմբատ.
և ինքն առեալ զմիւս եղբայրն զթորոս՝ և գնաց առ կայս-
րն Յունաց յըՍտամպոլ։ Իսկ Սմբատն ինքնաձեռն ելեալ. և
խորհրդով կաթուղիկոսին և իշխանացն՝ օծանի թագաւոր
Հայոց ի Սիս և յորժամ դարձան Հեթումն և թորոսն զկնի
տարւոյ միոյ յաշխարհն իւրեանց և յաթոռն՝ Սմբատայ
երես չըջեալ, ոչ եթող զնոսա ի տունն իւրեանց հայրենի։
Եւ նոքա դարձան անդէն առ կայսրն. և առեալ ոսկի բա-
զում, գնացին առ Ղանն Ղազան յարեւելս։ Իսկ Սմբատն
յառաջագոյն էր գնացեալ ի թաթարն բազում գանձիւք
և առեալ էր ի Ղանէն իւր կին որ էր ի Ղանի ⁵ ազգէն
դարձեալ գայր յաշխարհն իւր՝ և ⁴ ի սահմանս Կեսարիոյ
հանդիպեցան նմա Բ. եղբայրքն իւր՝ և նա կալեալ զնոսա
և տարեալ եդ ի բանտի ի Բարձրբերդ. և յետ սակաւ
աւուրց խորհրդով նենգաւոր իշխանացն՝ եսպան զեղբայրն
իւր զթորոս՝ և եհան զաչս Հեթմին. զոր իմացեալ միւս
եղբօրն Նոցին Կոստանդինի՝ որ էր տէր ⁵ Կազան բերդին՝
և ժողովեալ զօրս բազումն և եկն ի մարտ ընդ Սմբատին.
և Սմբատ փախուցեալ ի նմանէ ել ի Հոռոմն և եկեալ Կոս-
տանդին և գտեալ զՀեթումն կենդանի. յոյժ ուրախացաւ
թէպէտ և ընդ սպանումն թորոսին տրտմեցաւ՝ և յետոյ
կալեալ զՍմբատն՝ եդ ի բանտի ի նմին ⁶ կեցեալ Պարոն Կի-
լիկիոյ տարի մի՝ և Սմբատն թագաւոր՝ ամ մի։ Բայց յե-
տոյ կալեալ Հեթումն զԿոստանդին և զՍմբատն՝ և առա-
քէ յաքսորս առ կայսրն՝ ի Կոստանդնուպօլիս՝ և ինքն

1 Գ. և էառ զայնկոյս գետոյն Զահանայ և զԲերդիլն և Նստաւ:
2 Գ. ԶԽԲ. 3 Գ. ազգայնոց: 4 Գ. չունի՝ ի սահմանս Կեսարիոյ:
5 Գ. Կապան: 6 Գ. ինքն կացեալ:

առնուլ զլեռն՝ զորդին թորոսի եղբօրն իւրոյ՝ որ սպանեալ
եղև ի Սմբատայ՝ և էօծ թագաւոր Հայոց ի ԶԾԵ։ ԹՎին՝ և
ինքն ունէր զաւագ պարոնութիւնն։

ՈՅԱ։ Ի ԶԻԸ. ԹՎին էր Պարոն Հայոց Կոստանդին. և
ի սոյն ամի եղև սով սաստիկ՝ և մոթ ցորեանն ԲՃԾ.
դրամ։

ՌՅԳ։ 1 Ի ԶԾ. ԹՎին փոխեցաւ առ Քրիստոս սուրբ և
առաքինի վարդապետն Գէորգ Սկևռացին (31)։

ՌՅԸ։ Ի ԶԾԵ. ամին օծանի թագաւոր Լեռն՝ որդի պա-
րոն թորոսին ի Սիս կեցեալ տարի մի՝ և 2 սպանաւ ընդ
Հեթմոյ։

ՌՅԹ. (ԶԾԶ) Տէր Կոստանդին Կեսարացի, որ 3 է նոյն
Պրօնգործն Կատուկեցի աքսորեալն ի Հեթմոյ՝ դարձեալ
կալաւ զաթոռն ամն ժՁ։

Եւ ի սոյն ամի արար ժողով աւագ Պարոնն Հեթում. և
միաբանեցան ընդ եկեղեցին Հռոմայ. և Հաւանեցին առնել
զտօն ծննդեան Քրիստոսի ի Դեկտեմբերի ԻԵ. և զամե-
նայն տօնս սրբոց՝ յիւրաքանչիւր տեղիս՝ ուր և զիպեսցի։
Այլ արկանել ջուր ի սուրբ խորհուրդն. և այս գործեցաւ
ի ԹՎին ԶԾԶ. ի սուրբ զատիկն։ (82)

Ի ԶԾԶ. ԹՎին եկեալ նենգութեամբ յաշխարհն 4 Կիլիկեց-
ւոց՝ որոյ աղագաւ անօրէն 5 Նուինն Պուլարդու՝ և կոչե-
ցեալ առ ինքն խորամանկութեամբ՝ իբրև ի խորհուրդ զա-
ւագ Պարոնն Հեթում. և նա ոչ գիտացեալ զնենգութիւն
նորա, գնաց առ նա՝ ունելով ընդ իւր 6 զնոր օծեալ տղայ
թագաւորն Լեռն 7 զեղբօրսդին իւր՝ զՉԶին Սինէգալն՝
որ յայնժամ Գունդստապլն էր՝ և զայլ բազում իշխանս՝

1 Գ. չունի այս կտորը։ 2 Գ. չունի։ 3 Գ. չկայ։ 4 Գ. չունի՝ որ
է նոյն Պրօնգործն։ 4 Գ. Կիլիկոյ։ 5 Գ. նոյնն, Պիլարդու։ 6 Գ.
չկայ զնոր օծեալ։ 7 Գ. չկայ՝ զեղբօրորդին։

որք իբրեւ եկին առ նա՝ յարեալ ի վերայ և ետպան զամենեսին՝ առ ոտս Անարզաբու և կամէր զԵլիիկիայ յինքն յափշտակել։ Բայց ի խնամոցն Աստուծոյ ոչ տարաւ ընդ իւր զեղբայրն իւր զՕշինն, որ իբրեւ լուաւ գեղեալան՝ իսկոյն եկն ի բերդն Սըսայ՝ և ժողովեաց զմնացեալ իշխանսն՝ և զօրս բազումն և ¹ մարտուցեալ ընդ պղծոյն՝ եհան յերկրէն և մնաց մինչև եկն եղբայրն իւր Ալինախն ի Ղանէն. զի անդ էր գնացեալ, և ² ապա օծաւ Օշինն թագաւոր Հայոց։

ՈՅԺ. ³ (2ԾԷ). Թագաւոր Օշինն որդի թագաւորին և ևսնի Մեծի՝ եղբայրն Հեթմոյ՝ օծեալ ի Մայրաքաղաքն Տարսուս, կացեալ ամս ԺԳ։

Ի 2ԾԸ. Թվին ժողովեցան ի մայրաքաղաքն Սիս բազմուց թիւն արեղայից և կրօնաւորաց՝ և սարկաւազաց՝ որք բռնակեալ էին ի վաճիք և յանապատս՝ ծերք և տղայք, այլև վարդապետք և եպիսկոպոսք, և բազմութիւնք ժողովրդոց՝ արանց և կանանց՝ վասն ոչ առնլոյ յանձն արկանել քուր ի սուրբ խորհուրդն. և վասն այլ ևս նորածե օրինացն՝ զոր թագաւորն Օշին խորհրդակցութեամբ կաթուղիկոսին և իշխանացն կալեալ զնոսա և զվարդապետսն էարկ ⁴ ի բանդ ի բերդն՝ և ետպան յարանցն և ի կանանց զբազումսն, և ի կրօնաւորացն ⁵ սակաւ ինչ։ Իսկ զարեւայսն էարկ ի նաւ և առաքեաց յաքսոբս ի Կիպրոս կղզին՝ և ⁶ բազումք անդէն մեռան. և ժողովեալքն յայն՝ այնպէս վրձարեցան։ (83)

ՈՅԺԺ. ⁶ Ի 2ԿԶ. Թվին փոխի մահուամբ առ Քրիստոս Պարոն Ալինախն. եղբայր Հեթմոն և Օշին թագաւորին. և

¹ Գ. մարտեաւ ընդ անօրէնին. ² Գ. չկայ՝ Օշինն. ³ Գ. ՈՅԺ. չունի՝ որդի թագաւորին և ևսնի մեծի՝ եղբայրն Հեթմոյ։ ⁴ Գ. ի բանալս ի բերդս. ⁵ Գ. և ի սարկաւազացն սակաւ ինչ։ ⁶ Գ. չունի՝ բազումք անդէն մեռան. ⁶ Գ. ՈՅԺԺ. Ի 2ԿԸ.

կայ հանգուցեալ ի Դրազարկն. և պատճառ մահու նորա այս է. լոգացեալ եղև ի գետն Տարսոնի. էր ընդ նմա ի քողկունաքն տաճիկ ձի մի և եհար զնա ուտամբն ի գլուխն և այս եղև պատճառ մահու նորա:

Իսկ ի ՇԿԹ. թվին. փոխի մահուամբ առ Քրիստոս թագաւորն Օշին. և մինչ կենդանի էր՝ արար կտակ և եղիւր պայլ զՅշին տէրն Կոռիկոսու՝ և զեղբայր իւր զՎոստանդին. և զՊարոն Հեթում տէրն Նղրին. և վստահանայ ի նոսա զորդին իւր զԼեոն և զԹագուհին իւր՝ զոր յետոյ էառ ի Ֆռանգաց. և զերկիրս Ելիլիկիոյ կառավարել նոցա՝ և ճնուցանել զորդին իւր և ծառայել միամտութեամբ մինչև ի Ժ. ամս. և ապա յանձնել զաթոռ թագաւորութեան և զաշխարհս յորդին իւր Լեոն՝ և ինքն փոխեցաւ առ ճշմարիտ թագաւորն Քրիստոս. և կայ հանգուցեալ ի Դրազարկն: Իսկ Օշին տէրն Կոռիկոսու՝ ամուսնացուցանէր ըզգուստր իւր ընդ Լեոնի՝ և օծանէ թագաւոր: Եղիւր և զեղբայրն իւր Գունգստապլ. և ինքն էառ զմնացեալ թագուհին իւր ի կնութիւն. և եղև Պարոն Ելիլիկիոյ՝ և տէր Տարսոնի և բերդին Պապառօնին. և տիրեաց ըզվանդակ գաւառին Սօրիոյ՝ Եսպան և զքոյր թագաւորին Օշնի զՋապլունն և զաւագ որդի նորա՝ որք յետոյ սպանեալ եղեն ի թագաւորէն Լեոնէ Բ. եղբարբքն:

ՈՒՅԻ: Ի ԶԿԸ. թվին եղև ահագին շարժ յարևելս. և զթաղէոս առաքելոյն վանքն և զեկեղեցին կործանեաց՝ և զտունան փլոյց և ՀՅ. ոգի Եսպան, զոր դարձեալ վերստին շինեաց զեկեղեցին և զվանքն տէր Զաքարէ: Այլև ի Գեղաքունի ընկղմեաց զբազում² գեօղս հանդերձ³ արամբք. և յայլ ևս տեղիս: (84)

ՈՒՅԻԳ: Թագաւոր Լեոնն որդի թագաւորին Օշնի Կ. ամեայ օծեալ եղև ի Սիս թագաւոր՝ կացեալ ամս

1 Գ. ի գեղ արբունի: 2 Գ. գեղան: 3 Գ. յարամբք և կանամբք:

ՌՅԻԳ: ⁴ Ի ԶՀ. ԹՎին. եկն անօրէն Նուինն ² Թամուր տաշն որդի Զօպանին յերկիրն Սըսոյ՝ և զբազում վնաս գործեաց, զբազումն եսպան՝ և զբազումն գերի վարեաց և ել ի ³ Հոռոմն: Իսկ ⁴ ի ՇՀԱ. ԹՎին՝ Մորցին եկն յաշխարհն Կիլիկիոյ. զբազում վնաս և նա գործեաց, ընդ որս և զԱտանայ այրեաց. և զբերդն նորին քակեաց:

ՌՅԻԵ: (ԶՀԲ) Կաթուղիկոս տէր Կոստանդին Լամբրօնացին: Սա չորաւ յեգիպտոս առ Նասր սուլտանն և արար սէր և խաղաղութիւն ընդ ⁵ Լեոն Թագաւորին տղայոյ՝ կացեալ ամս Դ:

ՌՅԻԹ: (ԶՀԶ) Կաթուղիկոս տէր Յակոբ՝ սա քուեր որդի գոլով տէր Գրիգորի Անաւարդեցւոյն՝ կացեալ ամս

ՌՅԼ: ⁶ Ի ԶՀԷ. ԹՎին. փախեալ Զօպանին որդին Դամուր տաշն՝ և գնաց ի Մըսր:

ՌՅԼԲ: ⁷ Ի ԶՀԹ. ԹՎին առաքեաց Թագաւորն Լեոն զօրս ի յԱտանոյ՝ և ըմբռնեաց զՕշին տէրն Կօռիկօսու՝ և զեղբայր նորին զԿոստանդին Գունդստապլն՝ և եսպան ի սադրելոյ իշխանացն՝ և ի քսու արանց՝ եթէ խորհեալ են բառնալ զբեզ՝ և ինքեանք Թագաւորել, և առաքեաց զՕշինն գլուխն ի Մըսր՝ առ ⁸ մելիք Նասր սուլտանն, և զեղբօր նորին՝ յարեւելս՝ առ Բուսայիտ Ղանն. եսպան և զԹագուհին իւր յաղագս աղտեղի գործոց նորա. և էառ իւր Թագուհի ի Ֆռանգաց՝ զգուստր Թագաւորին Սիկիլիոյ կղզոյն: (85)

ՌՅԼԶ: ⁹ Ի ԶԾԳ. ամին՝ մեռաւ Բուսայիտ Ղանն և նստաւ Արփա-Ղանն Զ. ամիս. և եկեալ քեռի Բուսայիտին՝ Ալի փաշայ Նուինն ի Բաղդատայ՝ զԱրփա Ղանն եսպան՝ լլասն

1 Գ. ՌՅԻ. Ի 2ԿԷ. 2 Գ. Տամուր տաշն յաշխարհն Կիլիկիոյ և բազում վնաս գործեաց . . . 5 Գ. ի Հոռոմք. 4 Գ. ՌՅԻԴ. 5 Գ. չկայ՝ ընդ Լեոն Թագաւորին: 6 Գ. չկայ. 7 Գ. ՌՅԻԸ. և 2ՀԵ. 8 Գ. չկայ մելիք Նասր: 9 Գ. չկայ:

զի քրիստոնեայ էր՝ յառաջին Ղանորաց զարմէն, և ինքն
Իւրովի այլ նոր Ղան եղ ի Թախթն՝ Մուռի անուն՝ որ ոչ
եւաւ և ոչ զօրացաւ՝ և ինքն Ալի փաշայն վարէր զհու-
մքն՝ Օրդուին՝ տարի և կէս. և արար հրաման քակել զե-
կեղեցիս՝ և քակեցին ի բազում տեղիս՝ ի Մօսլայ մինչ
ի Խլաթ և ի Սալամաստ: Մինչ որ գնաց առ նա տէր Զա-
քարիա Աղթամարայ կաթուղիկոսն՝ պայազատն և արքա-
յազարմն՝ և ապա եբարձ զչար հուքմն: Իսկ յաւուրս
հնձոցն մարտեաւ ընդ Խաչիթ աղային՝ և սպանաւ ի սահ-
մանս Հերայ քաղսքին ի 286. թվին:

Ի 227. ի ընդ չափոյ մեղաց մերոց և հարցն մերոց՝ որ
յազոխանալ ատամնառութեան նոցա ժամանեաց որդուոցս՝
ստիպեցին զանօրէն բռնաւորն Մըսրոյ՝ զհասրն՝ փութա-
ցուցանել զկորուստն մեր. ուստի ի խաղաղութեան և ի
սիրոյ ժամանակի՝ զչարագլուխ ամիրայն Հալսայ՝ նենգու-
թեամբ և գաղտագողի յանկասկած ժամու՝ և յանակնու-
նելի պահու՝ փութանակի ձիւնթաց արձակեալ բազմօք
զօրօք՝ յաւուրս հնձոց՝ ի տօնի համբարձմանն Քրիստոսի
և ի մի գիշեր՝ և ի մի օր՝ հասեալք ի Մամուէստիա և յԱ-
տանայ՝ և ի Թագաւորաշէնն՝ և ի բոլոր դաշտս Մլունին՝
զի թերեւս ըմբռնել կարացեն զթագաւորն լեռն՝ յան-
հօգս և յապահովս գտեալ զամենեսեան, մանաւանդ ըզ-
թագաւորն անկազմ և անպատրաստ՝ և թափուր ի զօ-
րաց՝ մինչ զի ի յաւէտ անհոգութենէն, ի բաղանիս գոյր
առ ի լուանալ՝ և արշաւեալ ի շէնս՝ և ի բազմամարդ եր-
կիրս Հայոց՝ և սիռեցան ընդ քաղաքս և ընդ գիւղս մինչ
ի Տարսոն՝ և գտեալ զամենեսեան յանհօգս՝ և ի խաղաղ
ժամանակի՝ մինչ զի ի տեղիս տեղիս հարսանիս առնէին
և իւրախճանային. և յանինայ կոտորեցին զբազումս սրով,
զեկեղեցականս և զաշխարհականս՝ զայր և զկին, և զման-
կունս՝ և հրդեհեալ սյրեցին զոռունս և զապարանս՝ զե-

կեղեցիս և զարտորայս՝ և առեալ զառ և զաւար՝ և գե-
րեալ զարս և զկանայս և զորգիս՝ և զօսկի և զաքծաթ
երկրիս անթիւս և անհամարս: Նաեւ զբազմութիւն յայժ-
անքան կենդանեաց. ուրախութեամբ հանեալ տարան յաշ-
խարհն իւրեանց: (86)

(ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՅԼ ՕՐԻՆԱԿՆԵՐԻՑԻ)

ՌՄԾԷ: Էջանն զԲաղդատ էառ Ուղայունայ՝ և ապրեցաւ
ամսն յոթ:

Հուլայուն խանն եկն յաշխարհս և էառ զՄօսլ և մե-
ռաւ իշխանաց իշխանն և թագաւորահայրն Պարոն Կոս-
տանդին:

ՌՄԾԸ: Դաւիթ թագաւորն յԱփհազ մտաւ: Բարաքէն
ի դուրս երեկ, դարձաւ և մեռաւ:

ՌՄԿ: Մեռաւ Կոստանդինն. և Շահաբանդին եկեղեցի շի-
նեաց ի Տփիսիս:

ՌՄԿ: Շահին-շահն մեռաւ:

ՌՄԿԱ: Պալախէն և Ղուլին փախեան, և թագաւորն
Հեթում ի Դուրս երեկ:

Փոքր թագաւորն զՔարթլայ լափեաց:

ՌՄԿԲ: Յայսմ ամի եկն Մարցին ի Կիլիկիայ՝ որ է Սիս,
Կոտորեաց և այրեաց զկէս երկրին, և գերի տարաւ զԼեոն
որդի թագաւորին Հեթմոյ և զմիւս որդին զԹորոս սպան. 4
և զԱնտիոք այրեցին, և ազատեցաւ որդի թագաւորին
ի Մարայ:

ՌՄԿԳ: 2 Էջանն մեռաւ:

ՌՄԿԴ: 3 Ագեւոր աստղ երևեցաւ:

ՌՄԿԵ: Ապաղէն խան նստաւ:

ՌՄԿԶ: ԶՅանի ծախեցին Շահինշին որդիքն. Թաքութարն
փախեաւ: ՌՄԿԷ: Աւագ Սարգիսն մեռաւ: Մեռաւ ս. վար-
դապետն Վարդան:

ՌՄԸ: Տէր Յակոբ Տարսոնու՝ ամսն ժը:

ՌՄԸԱ: Դեմետր թագաւոր նստաւ, և յայտնեցաւ նըշ-
խարք սրբոյն Ներսէսի:

1 Է. Ժ. ԺԲ. եսպան. 2 Ժ. ԺԲ.՝ ՌՄԿԸ, Է՝ ՌՄԿԲ, 3 Է՝
ՌՄԿԳ. միւսերը՝ ՌՄԿԴ.

երկրորդ անգամ եկն ի Կիլիկիայ սուլտանն Եգիպտոսի՝ որ էր ծառայ Պընդուխտարին. և առհասարակ աւերեաց զամենայն երկիրն, և զբազումն գերեաց:

ՌՄՀԲ: Լևոն որդի Հեթմոյ ամս ԺԺ:

Աստանօր զմեծ քահանայապետն Եկեղեաց գա զտէր Սարգիսն ի ս. քառասնորդին անօրէն Հագարացիք սպանին:

ՌՄՀԳ: Հոռմաց ¹ Թուրքքն սյրեցին զհռչակաւոր ուխտն՝ մենաստան՝ ի Սկեռան, և գերեաց զաւագ Մլիճին՝ և սպան, ի բնակչացն անձինս ² Զ: Մանգութ Թամուրն Մսրր գնաց կոտորեցաւ:

ՌՄՀԷ: Էւու Հուլայուն խանն զԲաղդատ: ³

Եկն Մանգու Թամուրն հեծելովք ի Հոռոմք ⁴ և գնաց առ նա Լևոն Թագաւորն Կիլիկիոյ՝ և դիմեալ ի վերայ եգիպտացւոցն ի սահմանս Պաղեստինոյ և ի սկիզբն յաղթեաց, բայց յետոյ յաղթեցաւ քսու բանիւք երկուցեալ յետս դարձուցին՝ և Թագաւորն դարձաւ ի տեղի իւր:

ՌՄՀԸ: Թագաւորն Դաւիթ և Հեթումն մեռան:

Ապաղէն կոտորեաց զՊարախսն: ⁵ Շարժն զխաւարն ի վայր տարաւ:

ՌՄԶԱ: Դեմետր որդի եղև Դաւթի: Մսրցին մտաւ ի Սիս:

ՌՄԶԲ: Շարժն անցոյց զԱրճէշ և զԽլաթ, զինչ աքալալ կայր սպան: ԶԵգեկ եպիսկոպոսն սպան Ապաղէն և զտէր Սարգիսն:

ՌՄԶԳ: Ապաղէն ի Հոռոմք մտաւ և զՓարուանէն սպան: Ապաղէն զՏրապիզոնու Թագաւորն սպան: Ապաղէն ի Քեթուն գնաց, զՊապառագինն. ⁶ և զՋալաթօրէն սպան: Մեռաւ Ապաղէն ի Խէ. միայն. Ժէ. ամ նստաւ:

Ահմատ խան նստաւ ամս Գ: Խարամանն ⁷ գերեաց գեր-

¹ Ժ. Հոռոմաց: ² Ժ. անձինս: ³ Ե. լք ջեւին: ⁴ Ժ. Հոռոմք: ⁵ Ե. Ժ. Ժ. Բ. զպարախն: ⁶ Ե. զՊապառագիթինն: ⁷ Ժ. Խարամանն:

կիրն ¹ կիլիկիայ՝ և զՏարսոն: Ի Տփլիս ջրհեղեղ երեկ:

ՌՄՁԵ: Ահմատն զՂօլթէն սպան: Արեգակն խաւարե-
լաւ, արժն երեկ ի Տփլիս: Եւ Սաղօն ի Տաշիր մեռաւ:
Աստուծոյ: (ՁԼԵ) Տէր կոստանդին՝ որ մերժեցաւ յաթուոյն
և:

Արդունն նստաւ գլուխ Տաթարին ամն է: որ էր յոյժ
սիրող քրիստոնէից:

ՌՄՁԸ: Գերեցին զԹիւն՝ և այլ գեղք:

ՌՄՁԹ: Թագաւորն ԼԼոն գնաց առ Արդունն:

Արդունն մեռաւ: Շարժամբ կործանեցաւ Եզնկան. ի
նոյն թուիս՝ առին զԱքայ:

ՌՄՂ.² (ՁԼԵ). Յայսմ ամի մոլորման եկն եհաս զատիկն.
և հակառակութիւն եղև մեծ, և Հայք յերկուս բաժանե-
ցան, զի տէրութիւն կիլիկիոյ հետ Յունաց արարին, և
սակաւք որ ոչ: Իսկ թագաւորն և կաթուղիկոսն ժողովով
զնոյն ճշմարտեցին: (87)

ՌՄՂԱ: Հեթում՝ ամն է: Տէր Ստեփաննոս՝ ամն Դ. յԵ-
կեղեաց գաւառէն՝ ի գեղջէն Խախայ:

ՌՄՂԲ: Գերեցին զՄոլեռնին փողն:

ՌՄՂԳ: Առին զՀռոմկլայն և զկաթուղիկոսն գերի վարե-
ցին:

ՌՄՂԴ: Դարձեալ գերեցին զԹիւն:

Հեթում՝ ետ զթագաւորութիւն ի Թորոս եղբայր իւր՝ և
ինքն կրօնաւորեցաւ:

ՌՄՂԵ: (ՁԽԲ). Տէր Գրիգոր ամն ԺԳ:

Սմբատն բռնութեամբ տիրեաց՝ քանզի Հեթումն յանձ-
նեաց ի նա զերկիրն, և ինքն և եղբայր իւր Թորոս գնա-
ցին ի Բիւզանդիայ: Եւ յորժամ գնացին գարձան, զի թա-

¹ Այլք՝ զերկիրս. ² Ժ. ԺԺ. ՌՄՂԳ: Երեսնամեակն ի Տարսոն:

գաւորեալ էր՝ ոչ եմուտ նոցա¹ յերկիրն, և յետոյ կալ-
եալ զերկոսին եղբարսն, և զերիցագունին զՀեթմոյ կու-
րացոյց զաչսն՝ և զթորոսն սպան:

ՌՄՂԶ: Խազանն մեծ հալածանս յարոյց եկեղեցւոյ
բարեպաշտն Հեթում՝ խաղաղացոյց գնալով յարևելս պա-
տահելով դառնութեան ժամանակին:

ՌՄՂԸ: (ՁԽԵ) Սմբատ՝ ամս Բ:

ՌՄՂԹ: Մարցին էառ զթիւն՝ և զկէս երկրին Կիլիկիոյ:

ՌՅԱ: (ՁԽԷ) Կոստանդին՝ կէս ամ: Դարձեալ Հեթում:

ՌՅԲ: Դեմետր թագաւորն զՍալաւոունին երկիրն իլեայ:

ՌՅԳ: (ՁԽԸ) Յարեան ոմանք որ պահօք ճգնէին, բայց
զեկեղեցի և զքահանայ և զխոստովանութիւն արհամար-
հէին.² և իսմայէլացիքն յինքեանս ջանային քարշել, և
ընչիւք զերծան ի նոցանէ. և կացեալք քրիստոնեայք:

ՌՅԴ: ԶՂուլթուբուղէն Սօրղան միշտ արարին: Խուլթ-
ուբուղէն յԱփիսազ մտաւ, և զվաղթագ թագաւորի որդին
ի դուրս բերին:

ՌՅԵ: (ՁԾԳ) Գէորգ վարդապետ վախճանեցաւ: Արղուն
զԴեմետր և զՋնկզան³ սպան:

Ի ՁԽ: Թվին Քաղաթուն խան նստաւ ամս Գ:

Ի ՁԽԲ: Տէր Գրիգոր տղայն փոխեցաւ առ Քրիստոս՝ և
եղաւ ի Դրազարկն, կացեալ յաթոռ հայրապետական⁴
ամս Ի. և նստաւ յաթոռ քուերորդի նորին ամս Ա. և
քարավէժ եղեալ ի բերդին Կոպիտառոյ՝ և եղաւ ի Դրա-
զարկն մերձ առ քեռին⁵ իւր: Սորա անունն էր վահրամ,
որ թարգմանի անձրեւ: Եւ ապա Ապիրատն նստաւ՝ որդին
առաջին զօրավարին, կաթուղիկոսին Գրիգորիսի և Ներ-
սիսի, և կոչեցաւ տէր Գրիգոր, և էր նա այր ծեր և

¹ ԺԱ՝ զնոսա: ² Ժ. արհամարհեցին: ³ Այլք՝ Ձնկզան: ⁴ Ծիւ-
սերը՝ հայրապետութեան: ⁵ Նոքին՝ քեռն:

գիտնական, հեզ և հոգեւի՝ որ եկաց յաթոռ ամո Ը. և գնաց ի Հոռոմկլայէն ի Սիս՝ առ ի թափել զքուերորդին իւր զՀեթում, զոր կալեալ էր թագաւորն Լեոն, և մեռանի անդէն ի Սիս՝ և եդաւ ի ս. ուխտն Արքայկաղնին՝ և եգին ի տեղին զտէր Յոհաննէսն կաթուղիկոս:

Ի ԶԽԳ. Բայտողանն եղբայր Ապաղին՝ իսն նստաւ ամս Ա. Ղազան նստաւ ամս Թ. շատ պատերազմեցաւ ընդ Մսրը:

Ի ՇԽԻ. Քակեցին զեկեղեցիքն ի ձեռն Նաւուզին: ¹ Զկնի նորին եղբայր Հայրապանդէն ամս ԺԲ:

Ի ԹՎին ԶԽԶ. միւս Կոստանդին եղբայրն կալեալ զՍմբատ եդ ի բանդի, և ինքն էառ զիշխանութիւն: Ի ԶԽԷ. Հեթումն զՍմբատ և զԿոստանդին աքսորեաց, և գնաց ի Տաթարն: Ի ԶԹ. գնաց Հեթում ի Դամասկոս ի իսն Ղազանն: Ի ԶԹԲ. դարձեալ գնաց Հեթում ի Դամասկոս, և շփոթեալ ² դարձաւ առ Խազանն: Խազանն մեռաւ՝ և նրստաւ եղբայր իւր Խարբանդան, սա եգեալ խարած առնուլ ի քրիստոնէից, և ոմանց ի մարթն կարեցին վասն աղքատութեան:

Ի ԶԹԷ. ամի շարժն տարաւ զվանքն ո. առաքելոյն Թագէոսի, զեկեղեցին և զվանքն կործանեաց՝ և Հե. հոգի սպան:

Ի ԶԹԸ. Թվին ժողովեցան ի մայրաքաղաքն Սիս բազմութիւն արեղայից և կրօնաւորաց քահանայից՝ և սարկաւագաց: Իսկ և վարդապետք և եպիսկոպոսուհք, և բազմութիւն ժողովրդոց արանց և կանանց՝ վասն ոչ առնելոյ յանձըն ածել ջուր ի պատարագն, և վասն այլ ևս նորաձև օրինացն, զոր թագաւորն Ոչին խորհրդակցութեամբ կաթուղիկոսին և իշխանացն կալեալ զնոսա, և զվարդապետն էարկ ի բանդ ի բերդն, և սպան յարանցն և ի կանանցն

¹ Է. Նուուզին, ԺԲ. Նուաւզին, ² Ժ. ԺԱ. ԺԲ.՝ շփոթել:

զբազումն և ի կրօնաւորացն՝ և ի սարկաւազացն սակաւ
ինչ: Իսկ զարեղայսն էարկ ի նաւ՝ և առաքեաց յաքսորս
ի Կիպրոս կղզին՝ և բազումք անդէն մեռան: ¹ (88)

Ի ԶԿԹ. ² ԹՎին փոխի մահուամբ առ Քրիստոս Թագաւորն
Օշին՝ և եղաւ ի Դրազարկն, և օծաւ որդի նորա ԼԵՈՆ
Թագաւոր ժ. ³ ամեայ:

Տէր Կոստանդին Լամբրօնացին չոգաւ ի Մար առ Մելիք
Նասրն՝ և արար խաղաղութիւն ընդ Թագաւորին ԼԵՈՆԻ
տղայոյ:

ՌԵԸ. (ԶԾԵ) Խափանումն ժամահարին և ջուր արձակե-
ցաւ ի վերայ եզընկային՝ և բազում վնաս արար:

Տէր Կոստանդին՝ ամն ժԶ: Սահրամանաւ Հեթմոյ ջուր
էարկ ի ս. խորհուրդն, և զտօնսն՝ առնէր ըստ նմանու-
թեան Ֆռանկաց՝ որով սպանմունք եղեն յօլովք:

ՌԵԺ. (ԶԾԷ.) ԶՀեթումն և զտղայ ԼԵՈՆն սպան Պու-
լարդուն:

ՌԵԺԱ. Եկն Սմբատ ի Կիլիկիէ՝ և եղին ի Դղեկին:

ՌԵԺԲ. Ի սաղրեւոյ իշխանացն կորուսին զՍմբատ: Հանին
զվարդապետքն ⁴ ի բանդէ և դարձեալ աքսորեցին:

ՌԵԺԳ. Գնաց Օշինն յարեւելք և վասն ջրի ասաց ժողով
լինել և ոչ եկին:

ՌԵԺԴ. Ի ԶԿԶ. Գլուխ աղգին նետողաց Խարբանդայ մե-
ռաւ յիւրեանցն՝ և նստաւ Ապուսայիտն Խարպի որդին:

ՌԵԺԵ. Մոլեխն ԻԱ. օր արար մեծ վնաս:

Ի սոյն ամի առաւ մայրաքաղաքն Մելտինի ի Հայոց և
ի Հագարացոց, և խոտոր գերութեամբ վարեցան յեգիպ-
տոս:

¹ Այս ամբողջ հատածը չկայ միւս օրինակաց մէջ. ² Այլք՝
ԶԿԸ. ³ Այլ ուրեք՝ Նշանակումնն ԲԺ. տես ստորև. ⁴ Այլք՝ վար-
դապետերն. Ժ. ԺԲ. ունին՝ ՌԵԷ. Մահմատն.

Եմոտ յաշխարհն Կիլիկեցւոց չարն Տամուրտաշ տիրելոյ աղագաւ՝ և նստաւ Գ. օր առջև Սոյ՝ այլ անկեալ ի Տեառնէ՝ տագնապ ի վերայ նորա և զօրացն նորա և յելանելն բազում գերի տարան ընդ ինքեանս և զբազումս սպանին՝

ՌՅԻԲ: (ՉԿԹ) Փոխի մահուամբ ի Քրիստոս Օշին, և Թագաւորէ (ՉՀ.) որդի նորա լիւն, ԲԺ. ան ամեայ հանգոյն Սողոմոնի, ամս ի: 4

ՌՅԻԳ: Վախճանեցաւ տէր Կոստանդին կաթուղիկոս՝ և Մովսէս վարդապետ յեզնկայն: (89)

Երընչի և Ղուռումչին նստան:

ՌՅԻԴ: Տէր Կոստանդին ամս Գ: Նստաւ կաթուղիկոս տէր Կոստանդին ի ս. ուխտին Դրազարկուն: Սա չոգաւ գեսպանութեամբ առ Սուլտանն ի Մսրցին սիրոյ աղագաւ: Եմոտ Մսրցին ի Կիլիկիէ, և ԻՌ. մարդ գերեաց՝ և զբազումս սպանին և յողով տեղիս այրեցին. և զԱյաս իսպառ ջնջեցին, և զմինիւրան և զբերդն քակեցին:

Ի ՉՀԲ: Եկն Զուպանն ի Հոռումք ի խնդիր Տամուրտաշին, տարին 2 առ խանն՝ և սպանին զԴմշխ խօճան, և Զուպանն փախեաւ:

ՌՅԻԸ: (ՉՀԵ) Տէր Յակոբ՝ ամս ԺԴ:

Ի ՉՀԵ: Վերացոյց Պոսայիտն զԶուպանն՝ որ զաշխարհս ի ձեռն ունէր և մեռաւ ի փախչելն: Ի սոյն ամի որդի նորա Տամուրտաշն եկն ի վերայ եզնկային երկրին, և դարձեալ փախեաւ ի Մսր, և անդ սպանաւ ի սուլտանայ:

Ի սոյն ամի սպանին զԵպիսկոպոսն Կարնոյ զտէր Գրիգորիս՝ և ջուրն ի խորհուրդն էր:

ՌՅԼ: Մահմատ ամբարչին նստաւ:

ՌՅԼԱ: Յայսմ ամի եկն շեխ Հասանն Ուլուսբէկն ի Կամախ:

1 Այլք չունին այս կրկնութիւնը, 2 Այլք՝ տարան:

ՌՅԼԴ: Կապուտ նշան դրին քրիստոնէից:

ՌՅԼԶ: (22Գ) Մեռաւ Պուսայիտ խանն և նստաւ ի տեղի նորա Արփաքայունն կէս ամ, և սպանաւ և նստաւ Մուսախանն, Գ. ամիս. և նստաւ Ահմատ խանն Ա. տարի և սպանաւ և նստաւ Սուլայման խանն:

Մարցին եկն ի Կիլիկիայ և էառ զԱյաս: Ի սոյն ամի խասրեցին զԵղնկան թամուրտաշն և որդի նորա փռքըր շեխ Հասանն:

ՌՅԼԹ: Եկն Սարթիբէկն: 1 Եւ ի սոյն ամի Յարաթնանն խասրեոց զՍԼաստի, մինչ ի սովուն եղեալ տվին զքաղաքն: Ի սոյն ամի երթայ Ոսլուբէկն ի շեխ Հասանին վերայ:

Ի թվին 22Զ. մարտ Գ. աղցիցն երկուշարթի խաւարեցաւ արեգակն:

Ի 22Է: Վախճանեցաւ ո. վարդապետն Յեսայի. (90)

Ի թվին 22Է. եկն շեխ Հասանն որդի Տամուրտաշին ի վերայ Եղնկին, և համբաւ հանին թէ Տամուրտաշն ելեր է ի Մարայ և ի հետէ նստան ՂԸ. օր: ՁՏամուրտաշի որդին շեխ Հասանն կինն սպան. և նստաւ խան մելիք Աշրաֆն՝ որ էր եղբայր շեխ Հասանին:

Ի 22Ը. Եկն Եազպատին ի վերայ Եղնկին: Ի սոյն ամի եկն Խալիթն ի վերայ Եղնկին՝ և այրեաց:

ՌՅԽԲ (22Թ) Տէր Մխիթար ամն ԺԳ: (91)

ՌՅԽԳ: (2Գ.) Կոստանդին՝ ամն Բ:

Ի 2Գ: Եկին հրամանաւ փռքըր շեխ Հասանին՝ Հաշիտուն և Թօտօնն ի վերայ Եղնկին և նստան ԺԲ. օր:

ՌՅԽԾ: Ի սոյն ամի Ալիփաշէն սպանաւ Խաջիթ աղայէն:

Ի թվին 2ԳԳ. ի նախանձու իշխանացն սպանին զթագաւորն Կոստանդիանոս՝ և զեղբայր իւր Մէմլնդին, և նստաւ միւս Կոստանդին ի Սիս քաղաքի ամս ԺԲ:

1 Ժ. ԺԲ. Սարթիբէկն:

Ի թՎին ԶԴԵ. սպանանէ Յելականն զՍօրխանն որդի Զօպանին՝ և զԻշտօնն, և այլ բազում գլխաւորք, և մեռաւ Սաթիբէկն և Էյնապալն ի Կամախ:

Ի թՎին ԶԴԵ. եղև սուլ սաստիկ ի վերայ Հայոց աշխարհիս զամն Գ. և գայլ. ք յարձակեցան ի մարդիկ, և ապա անկաւ մահ տարաժամն և անապատ արար զբազմամարդ երկիրս Հայոց, և շատոց գերեզմանք փոր գաղանացն եղեն, շատք անթաղ մնացին՝ և անծնունդ ժամանակի:

Յայսմ ամի Ալփին եկն ի Կարնոյ քաղաք, և հարկապահանջութեամբ նեղեաց, մինչ զի ամենայն երկիրն իսպառ աւերեցաւ:

ՌՅԾԶ: (ՊԳ) Կոստանդին՝ ամն ԻԲ: Տէր Մեսրոպ՝ ամն ԻԶ: Ի թՎին ի Պ. Բայբուզայն զԽլաթ էառ և գնաց ի Մերտին, և տարաւ զգուստրն սուլտանին ի Թաւրէզ Աշրաֆին:

ՌՅԾԹ: ԶԱշրոֆն եսպան Զանիբէկն և Յահին նստաւ. սաստիկ պատերազմաւ կռուեցան Սուլտանոյիսն և Ալիին, յետոյ ձերբակալ արարին զԱլիին՝ և ածին առաջի սուլտանին. և նա ետ սպանանել ղնա և ինքն նստաւ խան՝ ամն Է: ¹

Ի ՊԺԲ: Արեգակն խաւարեցաւ, և շարժն զՄուշու երկիրն տարաւ, և զվանորայքն խախտեաց:

Ի սոյն (ՊԺԳ) ամի եկն մահ տարաժամ սաստիկ և աւեր արար Հայոց աշխարհիս:

Ի սոյն թՎին՝ Ամիրադին եկն ի վերայ Արծկու, ԺեՌ. զօրօք ընդհեծեալ և ընդհետեակսն: Ի սոյն ամի որ թիւն ՊԺԳ. էր ել Տամուրտաշն որդին Աշրաֆի, և եկն ի վերայ երկրիս, որ գայր տիրէր թախտին և եկեալ յԱրծկէ սպանաւ:

Ի ՊԺԵ: Ֆռանկն զԶաքանդրիայ էառ՝ և շատ զազայ ա-

1 Այլք՝ ԺԷ:

րար, և ժեթի կոյս աղջիկ գերի տարաւ, թող զայլ կէն և զտղայս, և յայն բանէն խստացան¹ տաճիկքն՝ և արարին հալածումն բրիստոնէից՝ և զամենայն ուխտաւորս երուսաղէմի ի կապանս պահեցին Գ. ամ, և զսուրբ յարութեան դուռն փակեցին:

Ի ՊԺԹ: Սէյիտ Խոռօնն եկն ելաւ ի յԱրծկոյ բերդն՝ և սպանաւ անդէն, իւ. հոգւով յաւուրս աւագ պահոցն:

Ի ԹՎԼԻՆ ՊԻԳ. զՍիս առին տաճիկունքն ի Հայոց՝ և սպանին զկէջեղակ վարդապետն որ գրոց աշակերտէր:

Ի ՊԻԳ. ամին սողն սաստիկ էր յԱսորեստան: ԶԱմիր-հաճն սպանին. զԴիաղին որդին Բաղէշու տիրոջ, որ էր բարի, և քրիստոնէից իրաւարար:

Վայիսի որդին Հիւսային նստաւ:

ՌՅՀԸ: (ՊԻԵ): Գարձեալ Կոստանդին՝ ամս ԽԸ:

ՌՅԶԲ: Սուլտան Ահմատն զերկու եղբարսն սպանեաց՝ և ինքն նստաւ, սպան զմեծամեծս հօր իւրոյ, և կորոյս զամենեսեան: Եւ միւս եղբայրն շարժեցաւ ընդ նմա ի պատերազմ՝ Շահղատայ անուն, և զօրապետ նորա Փիրալիպատիկ, և եկեալ մեծաւ զօրաւ ի վերայ սուլտան Ահմատին, և կոտորեցին երկուքին զօրքն ի դաշտին Արտազու՝ և ցրուեցան զօրքն: ²

ՌՅԶԳ: (ՊԼԱ.) Տէր Թէոդորոս՝ ամս Թ: Տէր Թէոդորոս գնաց ի Մսրր և մեծաւ պատուով ընկալաւ զնա սուլտան Բարիուղն:

Ի ՊԼԵ. ամին թուրքն էառ զբերդն Որոտան՝ և մեծ վարդապետն Կախիկ գնաց փախստական ի Մարայ՝ և Պարոն Գօրգունէն դարդամահ եղև, ընդ նմին և Մաղաբիայ ճրգնաւորն ի նոյն աւուր մեռաւ, ի տարելից նոցին տկարացաւ՝ և ի նոյն օր մեռաւ՝ և եղաւ մերձ յերջանկոյ վանքն:

¹ Ժ. Խոստացան: ² Ժ. չունի՝ զօրքն:

Ի սոյն ամի Թօխամիշ¹ խանն Ղրիմին առաքեաց զօրս ի Պարսիկս, որ եկեալ մտին ի Թավրէզ՝ յայտնութեան ճր-
րագաւորացին՝ աւերեցին և գերեցին աւելի քան զ՝ Ի. բիւր
զայր և զկին, և անցին ընդ Նախչուան և ընդ Սիւնիս, և
գնացին յաշխարհն իւրեանց:

Ի սոյն ամի ՊԼԵ. Թվին Լանկթամուրն եկն ի Թավրէզ և
ի Նախչուան՝ և անտի ի միում աւուր կալաւ մինչև ի Կար-
բի և ի Բջնի, ի Գառնի՝ Սուրմարի, ի Կողբ. և անտի գնաց
ի Վրացտուն՝ և արար զազայ զՏփիսիս քաղաք, և կալեալ
զթագաւորն Բագրատ տաճկացոյց. և գնացեալ ձմերեաց
ի Մուղան, և ի գալ տարւոյն՝ յաւուրս աւագ զատկին՝
եղ ի Սիւնիս, և սփռեալ տարածեցաւ, և գնաց հետ Թուրք-
մընին մինչ ի յԱմթայ ջուրն, և դարձեալ եկն ի Վանայ
վերայ, և խսարեաց զնա զաւուրս ԻԵ. և առեալ զնա
յաւուր Ե. շաբաթօյ, յաթոռաց պահոց ս. Խաչին, և զա-
մենեսեան ի բերդն ի վայր ելից, ԷՌ. մարդ, և անց գնաց
ի յաշխարհն Սմրղանդայ² և յետ Զ. ամաց դարձեալ եկն
ի դուրս Թամուրն՝ և էջ ի Բաղդատ, և անդ կոտորեաց
բազում մարդ, և զգլուխ մինարանի շինեաց, Զ. և գնաց
ի Միջագետս Ասորւոց՝ և անդ կոտորեաց զբազում մար-
դիկք: Եւ էր որդի սուլտան Ահմատին ի բերդն Երնջակայ,
և եկեալ վրացիքն տարան. և լսեաց Թամուրն և բարկա-
ցեալ և եկն ի դուրս մեծ բարկութեամբ, և գնաց ի Վր-
րացտուն, շատ աւեր և վնաս արար³ սրով և հրով և
գերութեամբ. քակեաց զմեծամեծ եկեղեցիս ի Տփիսիս, և
անտի դարձեալ էջ ի Շամատունն, և գնաց մօտեցաւ Երու-
սաղէմայ, բայց անդ ոչ եմուտ, և դարձաւ բազում աւա-
րաւ՝ և գնաց ի Թախտն: Եւ ի միւս այլ տարին գնաց

¹ Է. Ժ. ԺԲ. Թօխթամիշ, ² Ժ. ԺԱ. ԺԲ. Սմրղանտ, ³ Է. ա-
ւելցնումէ՝ սովով:

ի Հոռոմն՝ և էառ զԿամախ՝ և զայլ բազում տեղիս. և ի Սեբաստիայ բազում կենդանիս թաղեաց աւելի քան զԲոֆ. և դարձաւ ի տեղի իւր: Եւ ի միւս այլ ամին դարձաւ ի Հոռոմն և զՅրլտրում խանն կալաւ, որ ունէր անթիւ հեծեալս՝ և անհամար զօրս՝ ցրուեաց և գերեաց զամենեսեան:

Ի Թվին ՊԾԲ. դարձաւ յարեւելս յԱղուանից, և շինեաց քաղաք մի Բաղաղայ¹ անուն, և յաւուրս տօնի հրեշտակապետացն՝ եկն ձիւն սաստիկ ի նոր քաղաքն և սպան ի շինողացն, ԳԲ. անձինք, և այն ամենայն ի զինուորացն էին. և ապա չուեալ գնաց յերկիրն իւր ի Սմրղանդ՝ և անդ սատակեցաւ. թիւ Թամուրին որ եկաց ի Կրուց աշխարհս ԺԸ. ամ էր:

ԹԳԼԳ. (ՊԽ) Տէր Կարապետ Բոկիկն՝ ամս ԺԲ:

ԹԳԼԵ. Ի ՊԽԲ. Թվին զտէր Թէոդորոսն ի Սիս սպանին, և նստաւ ի տեղի նորա Բոկիկ Կարապետն ամս ԺԲ: Յորժամ զտէր Թէոդորոսն ի Սիս սպանին, ի նոյն ամի զտէր Զաքարիայն յԱղթամարայ կաթուղիկոսն քարկոծ արարին յՈստան, զերկուսն ի միում ամի ՊԽԲ.ն:

ՊԾԲ. Տէր Յակոբ՝ ամս Բ: (92)

Ի ՊԾԳ. Թվին յետ մահուանն Թամուրին, որդիք և թուռունքն իւր յիրեարս խառնակեցան և ջարդեցան, ցրուեցան կորեան և սատակեցան, իբրեւ զլակոտունք շան մեռան՝ և բնաջինջ եղեն՝ որ հետք նոցա ոչ երեւէին. որ հրամայէ ի ս. աւետարանին՝ թէ «ամենայն տուն բաժանեալ յանձն կործանի»:

ԹԵԼԵ. (ՊԾԴ) Տէր Գրիգոր՝ ամս Լ:

Ի Թվին ՊԾԴ. Շնմզդին Բաղէշու տէրն եկն և այրեաց զԱրծկոյ երկիրն, և սպանեաց շատ մարդ՝ և քահանայ:

¹ Ժ. Բաղայ.

բայց առնուլ ոչ կարաց, և խսարեաց զնա աւուրս թԳ. և տէր նորա եղ ամիր Եզդին: Եւ ի գալ միւս ամին, որ էր թիւն ՊԾԵ. եկն ի վերայ Ղարախուսֆն և արար դաւ ի յԱրճիշոյ և յԱրճկոյ, և Շնդին ընկեր նմա՝ արար շատ աւեր, և այրեաց զերկիրն Վաստանայ և Վանայ. և նըստաւ աւուրս Լ. յԱմկոյ և ի Շատրուանայ այրեցին և սպանին շատ քահանայ և աշխարհական, ¹ և դարձեալ գնաց ի Վրացտուն՝ և արար զազայ՝ և եկեալ սատակեցաւ:

Ի ՊԾԵ. թվին Ղարախուսֆն Թուրքմանն՝ որ բազում տարիք փախստական լեալ էր ի Թամուրէն՝ յորժամ էջ Թամուրէն ի Շամուունն և կալեալ զիւսուֆն կապանօք տուրաւ յԵգիպտոս՝ և եղ ի խստագոյն բանդս ներքինս: Եւ յորժամ սատակեցաւ Թամուրէն, և անտի արձակեալ իւսուֆն՝ եկն ի վերայ Հայոց աշխարհիս և արար շատ աւեր և գնաց ի Թավրէզ՝ և այլ յառաջ, և միքեաց բազում տեղիս՝ մինչև ի Սուլտանիայ՝ և Օրէլ քաղաք:

Ի ՆժԴ. (ՊԿԱ.) Տէր Պօղոս՝ ամս Բ:

Ի ՆժԶ. (ՊԿԳ.) Տէր Կոստանդին՝ ամս Ժ:

Ի թվին ՊԿԷ. ի տրէ ի արեգակն խաւարեցաւ:

Ի ՊԿԸ: Ամիր Եզդին բարկացեալ Վաստանայ՝ գնաց ի Բաղէշու երկիրն և այրեաց Կ. գեօղ՝ մինչև ի գաւառն Սեղմայ: Ի սոյն ամի մարտին զամենայն բոլորս կերաւ, բայց ի մեր բոլորս վնաս ոչ արար. Ի. ամանաթ ի ցանելոյ մի դադարիք ով չցանեց՝ տունն աւերեցաւ:

Ի թվին ՊՀԲ. մեռաւ մելիքն Վաստանայ՝ և հայրն նորա ամիր Եզդին և իւր որդին:

Ի ՊՀԳ. ամին՝ Սքանդարն սպան զՇմգդին՝ և աւերեաց զերկիրն՝ և զՎան քաղաք՝ և զՎաստան անմարդաբնակ

¹ Այլք՝ մարդ:

արար: Ի սոյն ամի իշխանութեան Սքանդարին, և ի պարոնութեան սուլտան Ահմատին և ի կաթուղիկոսութեան տէր Պօղոսին յերուսաղէմ յարութեան դուռն՝ Բ. ամ փակեալ կայր: (93)

(ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ ԺԳ. ՕՐԻՆԱԿԷՆ։)

ՊԽԱ: Թամուրլանկն դարձեալ եկն ի Բաղդատ և ի Միջագետս և աւերեաց զնոսա և դարձաւ յաշխարհն իւր։ Սուլտան Ահմատի որդի սուլտան Տահիրն կայր ի բերդն Յալնջոյ՝ և վրաց թագաւորն եկեալ գերեաց և տարաւ զնա ի Տփլիս։

ՊԽԹ: Թամուր դարձեալ եկն և էառ զբազում գերիս ի վրաց և տարաւ յաշխարհն իւր և սատակեցաւ։

Թողեալ զմանրամասնաւորսն և գրեցից զայնս, զորս ինձ են պիտանացուք։

ՊՂ: Զաջ Լուսաւորչին ի Սոյ գողացեալ բերին յԵջմիածին, և վերստին հաստատեցին զկաթուղիկոսութիւն, ըզխոր-վիրապայ հայրն՝ տէր Կիրակոս օրհնելով կաթուղիկոս։

ՊՂԲ: Ընկեցին զտէր Կիրակոս նախանձու, և Գրիգոր եպիսկոպոս Մաթուցի նստաւ Թուրքով և Ղաբալով։ (94)

ԶԱ: Զիհանշահն էառ զեղնկան։

ԶԲ: Սուլտան Մահմատն էառ զՍտամբուլ ի Մանուէլ թագաւորէ Յունաց։

ԶԺԶ: Զպարոն Լոյսն նահատակեցին։

ԶԺԸ: Մահանկաւ յամենայն աշխարհ՝ և Նախաշ վարդապետն զողբն ասաց։

ԶԻԳ: ԶԳաւիթ՝ զորդի Գրիգորի քահանային՝ ի խարբերդ նահատակեցին։

ԶԼԱ: Սուլտան Մահմէտն մեռաւ, որդին սուլտան Պալազիտն նստաւ։ Շարժ եղև յեզնկան, Լիոռ գիլը մնացին ի ներքոյ գետնոյն։

ԶԾ: Կարմիր գլուխ շահ Իսմայիլն փախոյց զԱլվանդն, և ինքն կալաւ զԹախտն նորին։

ԶԿԹ: Սուլտան Սէլիմն զհայր իւր՝ զսուլտան Պայագիտն եսպան, և ինքն նստաւ։

964 + 551 = 1515 ԶԿԻ: Սուլտան Սէլիմն ի Զալտրան կոտորեաց զշահն:

ԶԿԶ: Այս Սէլիմն էառ զՇամ և զՄսր. և արար զմանջ
Ժողովելն: ԶՀ: Սէլիմն մեռաւ. Սուլէյմանն նստաւ:

ԶՀԱ: Այրեցին զՊեխին որդին, զՍաֆարն: ԶՀԵ: Սուլէյմանն
էառ զԹախտն Ունկուզաց, զՊուտիմ:

Մեռաւ շահ Իսմայիլն և նստաւ շահ Աբասն:

ԶԶԲ: ԶՏեռւ վանից Հայրապետ արեղայն այրեցին:

ԶԶԳ: Ի Շնքուռկու գեղէն քահանայ մի այրեցին:

ԶԶԺ: Խօճայ Օգջայն նահատակեցին ի Սեբաստիայ:

ԶԶԻ: Յոյնք ծաղկազարդին զատիկ են արարեալ:

995 + 551 = 1546 ԶԴԵ: Խոնդքարն աւերեաց զԹարվէզ, և տէրն Թարվիզու
շահ Թահմազն եկն և աւերեաց զԽնուս, զԲասէն, զԱր-
զրում, զԴերջան, զԿեղի, զԲաբերդ, զԵզնկան, զՍպեր:

ԶԴԹ: ՅԱրզրում զՀ. ազատորդիս ի միում գիշերի կո-
տորեցին:

ԲԶ: Ղուկաս վարդապետն Կեղեցի՝ զտօմարն Հռոմայեց-
ւոց ոտանաւորեաց:

ԲԻ: Առին զԿիպրոս կղզին Թուրքք:

ԲԻԸ: Զերևան էառ Խուտաբանդէն:

ԲԻԹ: Լալա փաշէն գերեաց զերևան:

1571 ԲԼ: Սուլտան Մուրատն եբարձ զփականն ի գլխոյ Հայոց
և Հրէից, զի զգտակ դիցեն:

ԲԼԳ: Շարժեցաւ եզնկան յունիս ի ԺԷ. Գ. Ժամուն Ս.
Լուսաւորչի երկուշաբթի փլաւ քաղաքն և մեռան ԺԵՌ.
արք և կանայք: ԵՌ. մարդիկ մնացին ի ներքոյ երկրի,
զորս յերկրէ կիսամահ, ոմանք մեռան և կէս խեղացան:

ԲԻԳ: Մեռաւ սուլտան Մուրատն. և նստաւ սուլտան
Մահմատն:

ԲԻԹ: Ղարայեազիճեն գլխատեաց յՈւրհայ զմի քահա-
նայ՝ Աբրահամ անուն. և զոմն տանուտէր Սքանտար ա-
նուամբ, յունվարի ԻԲ. յաւուր երեքշաբթու:

1694 ԹԾԳ: Մեռաւ սուլտան Մահմատն, և եկաց սուլտան Ահմատն:

ԹԾԵ: Սով եղև ի վան և յԱրզրում, և ոչ մնաց շուն և կատու, այլ և եկեր որդի զհայր, և հայր զորդի, և ի սովոյ մեռանողաց ոչ էր հնար թաղման, վասն որոյ ի ս. Միաբանից եկեղեցւոյ բակն խոր փոս փորեցին. և էճ. ոգի միանգամայն լցին և թաղեցին. և այսպէս առնէին: Այլև եղև այլ ևս սաստիկ սով ի Ստամպուլ մինչև Թարվէզ և ի Պաղտատ. և մինչ ի Տամուր Ղափուհն. և կերին զշուն և զկատու և զկենդանի և զմեռեալ մարդ: Գայլք զօրացան և զմարդիկ ուտէին, որք անուանեցան մարդագայլք:

1614 ԹԿԳ: Առաջին Շահապասն զաջ Լուսաւորչին, և զքարերն Ս. Էջմիածնի տարաւ ի Սպահան:

ԹԿԶ: Սուլտան Մուստաֆան նստաւ:

Յետ Բ. ամսոց ձգեցին, և եղին զսուլտան Օսմանն: Շահապասն յԱգուլիս զտէր Անդրէաս քահանայն նահատակեաց վասն քրիստոսական հաւատոյն, և թաղեցին ի Խըցաձորի եկեղեցին:

ԹԿԷ: Մեռաւ սուլտան Ահմատն, և նստաւ եղբայրն սուլտան Մուստաֆայն ճ. օր: Ձգեցին զՄուստաֆայն, և եղին զորդի սուլտան Ահմատին սուլտան Օսմանն:

ԹԿԹ: Խեղդեցին զսուլտան Օսմանն:

ԹՀ: Յունվարի ԺԳ. ծովն ի Ստամպուլ պաղեցաւ. և մարդիք գնային ի վերայ:

ԹԾԱ: ԶՄուստաֆայն կրկին եղին թագաւոր, և նստաւ ճԾ. օր:

ԹՀԲ: Նստաւ սուլտան Մուրատն սեպտեմբերի:

ԹՀԳ: Յոգոստոսի ի գեօղն Համիայ, որ կոչի Քապիկ՝ կին մի ծնաւ զմեռած զաւակ Բ. գլխեան, մինն մարդոյ և միւսըն հորթոյ և մարմինն բովանդակ հորթոյ. ոտքն, կրճղակըն և ագին:

Վրացի Մովրովն կոտորեաց զհեծեալս բազումս Ղզըլբաշին. և զՂաււղախանն և զԵտուֆեանն և զՂազաեանն:

ՌՀԶ: Ղզըլաշն դարձեալ եկն ի վերայ Վրացւոց. և նոյն Մովրովն կոտորեաց զհեծեալսն. և սպան զՇահապանտախանն, զԱմիրկունայ խանն, զՍէլիմ սուլտանն:

Մոսէս վարդապետն էառ հրաման Շահապասէն և սկսաւ շինել զպարիսպն Ս. Էջմիածնի. և գնացեալ ի Սպահան՝ եբարձ զձ. Թուման զապալէն Ս. Էջմիածնի:

ՌՀԹ: Նիկօլ եպիսկոպոսն Լեհու արար զդաւանութիւն և յինքն գրաւեաց զեկեղեցիսն Հայոց:

ԱԶԱ: Ի վերայ Սելենիկու մոխիր տեղաց Գ. օր և Գ. գիշեր: Ի լեհ խաշնամահ անկանի ումեմն. և նա հայհոյէ զԱստուած և առէ. «երբ սպանանես» եկ և կեռ: Ուստի պատուհասեալ շուն դառնայ ինքն և զիւր սառակեալ խաշինսն ուտէ:

Մեռաւ Մոսէս կաթուղիկոսն և Թաղեցաւ ի Կոզեռն՝ մօտ Կոզեռ վարդապետին, մայիսի ԺԴ:

ՌԶԲ: Յունվարի ԺԳ. զՓիլիպպոս վարդապետն օրհնեցին ի կաթուղիկոս ս. Էջմիածնի:

ՌԶԳ: Մոլորեցան Յոյնք, և արարին զծռազատիկ: Իսկ Հայք, Հապաշք, Ասորիք և Ղփտիք ուղղի կային: (95)

Սուլտան Մուրատն ԷՃՌ. աւ գնացեալ էառ զերևան, յինն օրն, և եկեալ սուրկուն արար:

ՌԶԵ: Շահսեֆին եկեալ էառ զերևան:

ՌԶԷ: Սուլտան Մուրատն էառ զՊաղտատ գեկտեմբերի ԺԳ. օրն զերկուշաբթ:

Փիլիպպոս կաթուղիկոսն խնդրեաց ի Շահսեֆոյն զաջ Լուսաւորչին և ի Սպահանայ երբ յԷջմիածին:

ՌԶԲ: Մեռաւ սուլտան Մուրատն. և նստաւ եղբայրն իւր սուլտան Իսրահիմն:

ՌՂ: Շարժ եղև ի Թարվէզ և յիւր շրջակայսն. և փլաւ
Շամշազանն և ուստայ շէկիրտ ամարաթին:

ՌՂԱ: Մեռաւ Շահսէֆին. և նստաւ որդին երկրորդ
Շահաբասն: Երեկ մարախ յերկիրն երեւանու: Սուլտան Իպ-
րահիմն խափանօք էառ զմասն ինչ ի Կրիտու. և յետ ԻՐ.
ամաց տիրեաց բովանդակին:

ՌՂԵ: Շարժ սաստիկ եղև ի Վան և ի շրջակայսն իւր.
և եկեղեցիք և մզկիթք բազումք փլան. և կէս պարսպի
քաղաքին: Մաղուլ արարեալ զսուլտան Իպրահիմն և յե-
տոյ սպանին. և եղին ի տեղի նորին զիւր որդի սուլտան
Մահամետն: Երկրորդ Շահապասն էառ զՂանդահար:

ՂԱՎԱՂԻ զօրքն ի Թիֆլիզու գնացին ի Կախէթ ի վերայ
Թամրազ Թազաւորին վրաց. և սպանին զորդի նորա ըզ-
Դաւիթ. և ցցեցին զգլուխ նորա ի ձողի. և զպայրաղն իւր
խաչովն կախեցին գլխի վայր և անցուցեալ ի մէջ Թիֆլի-
զու տարան առ Թազաւորն իւրեանց:

ՌՃ: Կաթուղիկոսն Փիլիպպոս ել յԷմիածնայ գնալ յե-
րուսաղէմ. շրջելով ամ մի բոլոր ի Հռոմացտուն:

ՌՃԱ: Եմուտ յերուսաղէմ. և զյատակ ս. Յակոբայ գոյն-
զգոյն քարամբք սալակապեաց, և զաւագ բեմն բարձրա-
ցոյց, և եկն ի ըստամպոլ. եկաց մի ամի(ս). և վճարեաց
ԼՌ. զուռչ պարտս եկեղեցեացն: Նիկոլ եպիսկոպոսն Կովու
եկեալ ի Ստամպոլ՝ արձակեցաւ ի բանագրանաց: (96)

ՌՃԲ: Էմիածնի զանկակատունն սկսան շինել:

ՌՃԴ: Մարտի ԻԵ. մեռաւ կաթուղիկոսն Փիլիպպոս. հին-
գերորդ կիրակէին քառասանորդաց. և Թաղեցաւ Լ. մար-
տի. յեկեղեցի սրբուհւոյն Հռիփսիմէի: Յապրելի Ը. ի ծաղ-
կազարդին օրհնեցաւ Յակոբ վարդապետն ձիւղայեցի կա-
թուղիկոս Էմիածնի:

Շահատափեցաւ ի Մարաց ոմն Հայ Աւետիս անուամբ,
և երկնայնով լուսով փառաւորեաց զնա Աստուած:

ՌՃԶ: Մեռաւ ի Թօխաթ ճիւղայեցի Սիմոն վարդապետն, որ քերականութեան և արտաքնոց գիտող ասիւր. և հակաճառող ընդդէմ ազգաց. որպէս յիշէ Կղեմէսն:

ՌՃԷ: Ապրելի Ա. Սեանայ կղզոյ առաջնորդ Բարսեղ վարդապետն մինչ կոտորէր զսառից ծովուն վասն ճանապարհ առնելոյ ափին, Զ. ոգւովք, հոգմն կուտեալ զալիսն սառիւք, և սուզեցան ի խորս, վարդապետն և աբեղան, և Բ. աշխարհականք: Իսկ սարկաւազն, և Ա. աշխարհականն գերծան: (97)

ՌՃԺ: Երեւեցաւ աստղ մի գիսաւոր: *

* ԳրչագիրՔ 1138 (Ա. բաժին), քաղուածքի վերջում: «Բովին ՌԻԳ. մեռաւ սուլտան Մուրատն. և նստաւ որդի նորա սուլտան Մահամատն, որ է այժմ ի մերումս ժամանակի, որ կատաղի և մոլեգին է դարձեր, գրեթէ չկայ թագաւոր միայն ժանդ անուանէ ի վերայ ներքոյ անկեալ երկրին դատաստանն բարձաւ. և ոչ կայ քրննութիւն և իրաւունս զրկելոց. դարձեր են իբրեւ ձկունս մեծամեծս որ զփոքունս կլանեն, ըստ ասացելոյն Ամրակումայ. թուի թէ լցեալ է չափ մեղաց դոցա, զի կարի շփոթեալք են. զմիմեամք ելանելովն աշխարհի. և կլանեն զմիմեանս առանց օտար թշնամեաց. այլ թշնամիք են առն ընտանիք իւրեանց. ամենայն ի թոյլ տալոյն Աստուծոյ է վասն անուղղայ գնացից մերոց. բազում աշխարհք անմարդ դարձան, և աւերակք բազմացան. ամենայն սրբոց յայտնութիւնքն կատարեցան, դեռ ևս կատարին մի ըստ միոջէ լի գիտեմք թէ աւարան զինչ լինելոց է»:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾՆԵՐ

Ա.

ՅՈՒՆԱՆԻՍԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ՀԱՄԱՌՈՑ ՊԱՄՄՈՒԹԻՒՆ

ԱՆՑԻՑ ԱՆՑԵԼՈՑ Ի ՎԵՐԻՆ ԿՈՂՄԱՆՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԸՍՑ ԿԱՐԳԻ
ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ՍԷՒՆԸ Ի ՌԻԱ ԲԱՆԿԱՆԷՆ ՀԱՅՈՅ ԳՈՒԹԻ (ԱՅՆ Է ԵՄԻՆ ՏԵՄԵՆ
1572 ԵՄ 1600

Արդ զնեղութիւն և զբառնութիւն վշտաշատ ժամանակիս ո՞վ կարէ ընդ գրով արկանել, ո՞վ եղբարք. բայց փոքր ի շատէ ողբալով ասասցուք:

Յաղագս ծովացեալ մեղաց իմոց, ազգն Մահմետականաց՝ որ ըմբռնեալ էին զգաւառս Հայոց՝ աւերելով և գերելով զամենայն շէնս և զանշէնս, տիրեալ բնակէին ընդ ամենայն տեղիս և այնչափ և այնքան խիստ էր լուծ հարկի նոցա, մինչ զի բազումք զրկեալք ի ստացուածոց և ի հայրենի ժառանգութեանց, դեռ ևս ո՛չ կարէին զերծանել, այլ և ո՛չ գոյր փախստեան ճարակ, և թաքստեան տեղիք, այլ ամենայն մարդ ի տարակուսանս կայր, և երանի տալին մեռելոցն՝ և ոչ՝ այս կենդանեացս. քանզի ո՛չ եթէ ուսկաւ ժամանակ էր բռնութիւն սոցա ի վերայ գաւառաց, այլ բազում և յերկար ամօք. և որդիք հարցն՝ որ անկեալ էին ընդ լծով ծառայութեան նոցա, ծնան և նոքա

որդիս, և որդւոց որդիս, մինչ ի բազում յազգս՝ որ ոչ թուի: Ո՛չ ևս մխիթարութիւն գոյ յազգիս Հայկաժին, այլ դեռ ևս կամք գլխադորեալք ի ներքոյ չար ծառայութեան նոցա, և ի հայրենի գաւառացն արտաքսեալ, ցիր և ցան եղեալ ընդ ոլորտս տիեզերաց, և իշխանազինք և ազատածինք՝ ծառայք լեալ ազգին մահմետականի: Այլ և եկեղեցիք կոխան եղեն այլազգեաց, զորս քակեալ էին՝ զքարինս տանէին ի շինութիւն բերդից, և զորս շէն մնացեալ էին՝ ինքեանք պղծագործութեամբ, և երիվաբք և ջորիք իւրեանց պարէին ի նոսա: Եւ մեք գլուխ ի կոր կամք, և բազում տարակուսանօք լցեալ՝ վասն այսպիսի աղետալի կսկծանացս, և ոչ ուստեք երևի հնար օգնականութեան: Եւ այս յառաջնոցն էր գրեալ:

Իսկ արդ. յերկոտասան ամի կենաց իմոյս նուաստ Յոհանիսի՝ որ ծանեայ զիս (բայց վայ ինձ՝ զի զպատուիրանաւն Աստուծոյ ոչ գնացի), և ի մերս Հայոց թուականի ՌԻԱ, էր ոմն թագաւոր Ատրպատականի ի յայլազգաց Դահմազ անուն, Շահ կոչեցեալ ի Կարմրագլխաց, յոյժ խաղաղասէր և անագահ, մինչ ասիւր ի ծերագունից՝ թէ զհընգետասան ամի հարկն ոչ է առեալ ի յերկրէ իւրմէ: Այլ և զպաջ վաճառականաց և զմաքս՝ որ վասն իւր ի գանձի իւրում ժողովեալ լինէր, եբարձ յաշխարհէ տէրութեանն իւրոյ: Այլ և զկանայքն լիտիք՝ որք ի քաղաքի նստէին և հրապարակայայտ դբազումն խոտորեցուցանէին, և հարկ տային յարքունիս, և զանասելի օճրագործութիւն Սողոմական ախտի բնաւորեալ ի Պարսիկքն, զայն ամենայն վճիռ հրամանաւ և խափանեաց, ուրեք թէ երևէր՝ չարաչար տանջանօք սպանանել հրամայէր: Եւ ի թուիս ՌԻԴ մեռաւ ասացեալ Շահն թագաւորեալ ամս ԾԱ: Եւ ոմն ի յորդոց նորա Իսմայէլ անուն, որ յառաջագոյն ի հօրէ իւրմէ արգելեալ կայր ի կլայ վասն իրաց ինչ յանդգնութեան, այժմ

եւեալ՝ թագաւորեցաւ ի տեղի հօր իւրոյ, և սուր ի գործ արկեալ՝ սպան զեղբարս իւր հորազատ թուով է, և սկսեալ զնախարարս զօրաց իւրոց սպանանել՝ զոմն յայտնի և զոմն ի գաղտնի, մինչ գրեթէ սպառել ջանայր զամենայն ազգն Պարսից: Եւ զայս ծանուցեալ տիրատեաց Պարսիցն՝ թէ հասեալ է կորուստ անձանց իւրեանց, ոմն Ամիրխան ա- նուն իշխան Թավրիզոյ, և Մահմետ ոմն իշխան Սհաթին յԱրարատեան գաւառի, մականուամբ Թօխմախ կոչեցեալ, և այլք ոմանք որ ոչ գիտեմ հաւաստեսու զանուանս նոցա՝ միաբանեալ ընդ արբանեկաց իսմայէլին՝ սպանին զնա ի գաղտնի: Ոչ գիտելով զօրաց նորա զմահ իսմայէլին, ի դի- ւան դատաստանի ոչ նստելն՝ ասացեալ լինէր յոմանց, թէ ի լրտեսութիւն գնացեալ է այլոց թագաւորաց վիճակ, և դառնալոց է: Մինչև ի յամ մի այսպէս կարծեցեալ լինէր, եւ յետոյ ստուգիւ իմացեալ ամենեցուն զկորուստ նորին, և դարձեալ ամենեքեան միաբանեալ գնացին ի խորասան, և բերին զոմն խուզաբանդայ կոչեցեալ Շէխ գուլով, եղբայր իսմայէլին, և որդի նոյն Կահմազ Շահին, կարգեալ ի հօրէն իւրմէ Տէր աշխարհին խորասանայ, զնա թագաւորեցուցին իտեղի իսմայէլին: Բայց անարի և վատթար էր նա ի գոր- ծըս թագաւորութեան, և պակասեալ ի լուսոյ ևս: Ի սո- րա երկրորդ ամի իշխանութեան, թագաւորն Բիւզանդիոյ ազ- գաւ Բաւթման Մուրատ անուն, որև խոնդկեար ասի, հրա- ման հՀան զօրաց իւրոց՝ գալ ի վերայ աշխարհիս Կարմրա- գլխոյն: Եւ ելեալ ոմն զօրագլուխ, լալայ կոչեցեալ, բա- զում զօրօք եկն և հՀաս յերկիրն Արարատեան, և գերեաց ընդ Հայ և ընդ Տաճիկ թուով Կի, և տարեալ խաղացոյց յերկիրն Հոռոմոց: Եւ ի սիւս ամին դարձեալ շարժեալ խա- ղաց ի վերայ Վրաց, և հասեալ ի Փայտակարան քաղաք, որ է Տփլիս, շինեաց բերդս ի նմա, և ամրացոյց անդ արս բա- զումս պատերազմողաց, և զոմն Բագրատունի թագաւոր

վրաց, Սիմոն կոչեցեալ, որ երբեմն վասն անհնազանդութեան ըմբռնեալ էր ի յառաջ ասացեալ Դաճմազ Շահէն, և տկարացեալ ի հաւատոցն, և կայր առ նա ընդ ձեռամբ: Իսկ ի թագաւորելն Իսմայէլին, շնորհեաց զհայրենի իշխանութիւնն և զտեղիքն Սիմոնին, գնալ իշխել իւրոցն, և մնալ օրինօքն Մահմետի: Եւ նա գնացեալ ի տեղի իւր ի Տփլիս, յանդիմանեալ եղև յառաջնորդաց և ի քահանայից իւրոց, մանաւանդ ի կնոջն իւրմէ և յընտանեացն, ուրացող և ապերախտ կոչելով զնա, և ոչ հաղորդելով ընդ նմա: Ի յայսմանէ ստրջացեալ նորա՝ զղջացաւ զտաճկութիւնն, և դաւանեաց վերստին զխաչն Քրիստոսի՝ երկրպագելի. և զխաչելեալն Քրիստոս՝ Աստուած ամենայնի: Եւ լուր եղև համբաւս այս առ Պարսիկքն՝ այլ զի մեռեալ էր Իսմայէլն, և այլքն ոչինչ կարելով առնել նմա՝ շնորհուկս եղեն նմա կալ ի քրիստոնէութեան, զի գոնէ միայն հաւատարմութիւն և մտերմութիւն արասցէ ընդ տունս Շահին: Եւ այժմ՝ լալայն փախոյց զՍիմոնն այն, և շինեաց ի յերկիրն նորա րազում բերդս, զոր ոչ գիտեմ զոճն գրել՝ վասն անտես լինելոյն մեր ի տեղեացն: Սակայն լուաք՝ թէ զՏփլիս, զՏոլմանիս, զԳօրի, և զԼօռէ, և այլ տեղիք շինեաց բերդս և եթող ի նմա զօրս, և ինքն անցեալ ի յԱլանս՝ գնաց ի Դուռն Երկաթի, և շինեաց անդ ևս բերդ. և ասի Դամուր Ղափ, և եդ զօրս ի նմա բազում, և զօրագլուխ ոմն՝ Սսման անուն՝ յոյժ հնարաւոր և անողորմ. և ինքն դարձաւ առ թագաւորն իւր, և ստակեցաւ ի նմանէ ի խօսս քսուաց. բայց վրէժխնդրութիւնն Աստուծոյ՝ ոչ ետ նմա կեալ վասն արեանց անմեղաց:

Իսկ ի թուականիս ՌԻԸ՝ եղև սաստիկ և մեծ տարածամ մահ ի յԱտրպատական և յամենայն Աղուանս, և կոտորէր զբազումս յամենայն ազգաց, մինչ բազում տունք՝

անտերուհչք և բազում հարք և մարք՝ անզաւակ մնացին։
Եւ երկիրս Աղուանից ի մէջ այսպիսի վտանգի գոլով, զմե-
ռեալսն սգալով, և զկենդանի զանկեալսն և զինքեանս ևս
հոգալով մտածմամբ ասէին. Ո՛հ թէ գերծանիմք ի տա-
րաժամ մահուանէս, թէ ոչ։ Ի յայս յեղակարծ ժամուս
յանկարծակի եկն եհաս վիրազն, և զօր մահուն մոռա-
ցեալ Օսմանն այն, որ յառաջագոյն ձեռն արձակեալ առ
Թաթարսն՝ որ Ղայթաղ ասի, և զամենայն կովկասային
լեռնական լակզիքն ժողովեալ առ ինքն ի Գամուր Ղափ,
բազում և անթիւ աբեանարբու հեծելօք, նոքօք ել և
եկն յայս կոյս կուր գետոյն, և զիշխանն Գանճայոյ և
Պարուաւոյ փախստական արարին։ Եւ ինքեանք սփռեալ
ընդ դաշտս և ընդ լերինս՝ զԳանճայ, և զԲարտայ, զՋրա-
բերդ և զԽաչէնք, զՎարանդ և զԴիզակ, ի ջարեքի կո-
չեցեալ գետոյն մինչև ի գետն Երասխ, ի միում աւուրս
յաւարի հարեալ գերեցին. և զանհաճոյսն սրով սպանին՝
և զկնի Գ. և Ե. աւուրց դարձան ի տեղի իւրեանց։

Գարձեալ ի սոյն ամի ընդ երկուց պատժոցս՝ մահուն
և սրոյն՝ եղև ահագին և անասելի սով սաստիկ, այնքան՝
մինչ մարդիկ գազանապէս անկան ի հմակերութիւն վասն
որք մնալոյն ի մահոյն՝ և վասն անինչք և անյարկ շրջելոյն
ի գերչացն։ Քանզի ամենայն գաւառք Հայոց՝ որ ընդ իշ-
խանութեամբ Կարմրագլխոյն կայր, քակեալ աւերեցաւ։
Եւ թէ ուրեք յանկեան մնացեալ լինէր շինութիւն, զե-
տեղէին տնանկը և մերկը, արք և կանայք, ծերք և երի-
տասարդք, տղայք և աղջկուհք, և առանց օթեանի ար-
տասուալից դիմօք շրջէին ի դրունո օտարաց և ի յերգս
այլոց, առ ի խնդրել զկերակուր անձանց իւրեանց. և
ի յոչ բաւելն կերակրոց՝ ուժեղքն ի նոցանէ մտանէին
գաղտ ի փարախ խաշանց և ի գոմս արջառոց, և ի յոչ
կարելն զենուլ զմեծամեծս յանասնոցն՝ առ ի ոչ ունելոյ

սուր ինքեանց, յուժոյ անձանց ըմբռնէին յորթա դիեցիկս մատաղս և ուլունս, և պատառէին զկող նոցա, և հանեալ զսիրտ և զփորոտիք նոցա՝ ուտէին հում. և ելեալ գաղտ գնային. և ոչ ոք կարծիս ունելով զայս ի նոցանէ լինել, մինչ տեսեալ ոմանց զնոսա յայնպիսի գործ՝ հաւաստեալ գիտացին զայս: Իսկ անդօրքն ի նոցանէ՝ ի կոյտս աղբից անասնոց և ձիոց որոնեալ՝ գտանէին հատս գարւոյ և ուտէին. այլ և ոչ գիտելով սրբոյ և անսրբոյ՝ ի հերուն հետէ և ի վաղ ժամանակէ ի փողոցի անկեալ ոսկերք, վեր առեալ ի քարի եղեալ՝ քարիւ փոշի առնէին, և ի բերանս իւրեանց արկանէին և մռնչէին. այլ և հնացեալ փոկ կաշէ սև մաշեալ տրեխ ի բեկտոր ինչ խեցոյ ի յեփոցի եդեալ և առեալ ուտէին: Վայ տեսողութեանս եղբարք: Եւ իբրև եղև գարուոն, սփռեցան աղքատքն ի յերեսս դաշտաց, սևացեալ մարմնով որպէս զերամակս այծեաց և իբրև զջուլիս հօտից, ուտելով զբանջարս վայրիս և զխոտս կանաչ, և ոչ յագեցնային, քանզի կոչեցեալ էր յերկիր սով և զօրութիւն հացի բեկեալ ըստ մարգարէին: Մանաւանդ ուռուցեալ ի գլխոցն՝ մեռանէին՝ ոմանք ի տեղի արօտիցն՝ որ ոչ կարէին դառնալ, և ոմանք եկեալ ի գեղամիջի՝ ի սակըս որմոց և ի յանկիւնս տանց աւերուածոց մեռանէին: Եւ թէ լինէր որ երկիւղած յԱստուծոյ, առեալ ի դիականցըն Թ. և Ժ. և այլ աւելի, ի վիհ ինչ կամ ի հօր արկեալ, հողն ի վերայ փլուցեալ ծածկէր. և թէ ոչ, մնայր անթաղ: Եւ լուր լինէր բազմաց, թէ այս անուն տանուտէր կամ մեծատան որդի մեռեալ, և դի նորա ահաւանիկ՝ յայս նիշ տեղի է. և լուեալ բազումք ի սիրելեաց և ի ծանօթից նորա, եղուկ և վայ կարգային անձանց իւրեանց ևս և զթաղելն ի վաղն ձգէին և վաղուէն ի միւս վաղն վասն բազում ձանձրութեանցն. և դարձեալ լսէին ի յոմանց, թէ դին այն պատառեալ ի գազանաց՝ ցրուեցան

ոսկերք նորա. և զայս լուեալ՝ անհոգ լինէին. և այսպէս մնայր անթաղ: Եղովկ թշուառականիս և պատմութեանս, եղբարք: Քանզի բազումք ի պիղծ մնէ զազիր շանց և կատուաց կամաւ յազեալ եղեն, և ի մարմնոց մարդկան ևս, քանզի ի սահմանս Ամարասայ յերկիրն Վարանդոյ և Դիզակայ ի գեղի միում սւմեմն մեծատան միամօր որդի մի գոլով եաւթնամեայ, և կանայք այրիք մերձակայ գեղօրէից ժողովեալ՝ բնակելով մերձ մեծատանն, կերակրելով ըստ պատահմանն ի մեծատանէն, յաւուր միում պատրանօք զտղայն ի տուն իւրեանց կոչելով կանանցն, և սպանեալ՝ զմի ոսն հանդերձ անդամօքն կերեալ, և յերեկոյին ծնողացն որոնեալ, և ի տան այրեացն գտանելով զկիսակտուր գիակ տղային իւրեանց: Այլ և լուաք՝ թէ ծերոմն զմարմին դստեր իւրոյ կերեալ է ի նոյն յերկրին: Եւ յայլ ամենայն տեղիք այսպիսի ելլե վիշտ սովոյն ի Ռ. և ի Ը. և ի Թ. թուականիս: Վայ ինձ պատժապարտիս. զի մահուամբ և սրով կոտորեալ մարդկան, մարմինք նոցա անյագ գազանաց կերակուր եղեն, մինչ զի անասուն շունք վայրենացեալ՝ արտաքոյ շինի զկենդանի մարդիկ որսային. և գայլք ի ճանապարհի, ևս և ի շինամիջի ի տուն մտեալ՝ զմարդիկ ի ննջման արտաքս քարշէին և ուտէին. և ի մէջ խաշանցն ինչ ոչ մեղանչէին: Եւ զթիւ մահուամբ սովով և սրով մեռելոցն և գերելոցն բնաւ ոչ կարեմ ի թիւ բերել, և ընդ գրով արկանել, բայց թէ իմ զքարտէսս և զմեղանս առաջի ձեր արկից ըստ դպրացն Դաւթի, որ առ Երուսաղէմիւ:

Իսկ ի Ռ.Թ. թուականին դարձեալ հրաման եղև ի Մուրատ Խոնդկեարէն զօրապետաց և զօրաց իւրոց՝ Ելանել ի վերայ Երեւանայ և առնուլ զնա: Եւ եկին իսկ և աւերեցին. և բազում եկեղեցիք քակեալ՝ զքարինս ի շինումն բերդին տանէին. որ և կամեցան զմեծ եկեղեցին ևս՝ որ

երկու երեսի ասի՝ քակել: Իսկ ոմն վարդապետ՝ Առաքեալ անուն՝ որ և յետոյ Կաթողիկոս եղև (յիշատակ նորա օրհնութեամբ եղիցի), եմուտ առաջի Ֆարհատի զօրապետի զօրուն, և ոչ ետ թոյլ քակելոյ զեկեղեցին. բայց վայ լսելեացս և պատմութեանս, զի աւուրս Լ. ջորիք և երիվարք և բազում տաճիկք ինքեանց անծանօթք՝ բնակեցան յեկեղեցին: Եւ եղև ասացեալն ի մարգարէէն, զի մօիւն հեթանոսքն ի ժառանգութիւն Աստուծոյ, և պղծեցին զտաճար նորա սուրբ:

Ի սոյն թուականի եղև վախճան մեծ և երանաշնորհ վարդապետին մերոյ Յոհաննիսի. և զի էր նա յերկրէն ծարայ՝ Փոքր Սիւնիս կոչեցելոյ, ի վանիցն Դադիու քուրբ առաքելոյն, որդի ուրումն ազատի և բարեբարոյի՝ Զհան շահ կոչեցելոյ, յազգէ Դօփեայ և Հասանայ. և էր նա աշակերտ մեծ վարդապետին Ղուկասու Հախպատեցւոյ, յոյժ սրբասէր և աստուածասէր, հեղ և աղօթող, քարոզող ուղղափառաց, և յանդիմանող ստահակաց, սիրող ուղղութեանց, և պատուող տօնախմբութեանց, յոյժ ընթերցասէր և գրասէր, մինչ զի բազում գրեանս ետ գրել յիւր ըն յիշատակ, և այլ սպասք և զարդ եկեղեցւոյ յոլով և ալեորեալ լի աւուրբք, հանգեալ խաղաղութեամբ ի Գրիխտոս ի յս...ամսոյ Ի. ի Ռ.Բ. թուականիս մերոյ. որոյ պատուական մարմինն նորա եղեալ կայ ի յերկիրն Գեղամայ ի գիւղն Վասակաշէն, հուպ դամբարանի վարդապետին Սարգսի: Յիշատակ նոցա օրհնութեամբ եղիցի. և աղօթք նոցա ի վերայ ձեր և մեր եղիցի, և Տէրն տերանց ի վերայ ամենայն աշխարհիս գթասցի ամէն:

Իսկ ի Ռ.Լ.Դ. թուականին, ի խրոխտէն Մուրատայ հրաման եղև ի Դամուր Ղափ առ Սամանն՝ գնալ առ ինքն ի Կոստանդինուպօլիս. որ և գնաց իսկ և իսկ և պատուեցաւ ի նմանէ: Եւ զօրապետ և իշխանաց իշխան կարգելով

զնա բոլոր յարեւելեանս, ի Բիւզանդիոյ մինչև ի յԱլանս...
և ետ ի ձեռս նորա զօրս բազում թուով Ռ. հազարացի
և առաքեաց ի վերայ շահաստան քաղաքին Թավրիզոյ: Արև
եկն իսկ յոյժ խրոխտանօք, առ զնա և աւերեաց՝ յաւար
առնելով զամենայն ինչ որ ի նմա: Եւ շինեաց բերդ, այլ ոչ
ժամանեաց աւարտման բերդին՝ տնդէն սատակելով, ոչ
եղեալ արժանի լսելոյ աստէն ի թագաւորէն իւրմէ զգո-
վութիւն իւրոյ յաղթութեան. և զի որ հատուցմունք ի
հանդերձելումն մնայ՝ դատողին ամենեցուն՝ է յայտնի:
Իսկ այլ իշխանաց և գլխաւորացն բազում պատերազմաւ
ընդդէմ կացեալ կարմրագլխան՝ աւարտեցին զբերդն, և
կարգեցին ի նմա զօրս՝ Զաւար անուն: Եւ ինքեանք
դարձան ի տեղի իւրեանց, տանելով ընդ ինքեանց զանմա-
քօր շաղիղ նորա:

Այսուհետեւ դարձցուք ի կարգ պատմութեան կարմրա-
գլխացն: Քանզի էր զայսու ժամանակաւ թագաւոր նոցա
առաջ ասացեալ Խուտաբանդայն: Եւ սորտ գուն գործեալ
ընդ զօրաց Օսմանին յոյժ ջանիւ, յաճախ վշտօք, բազում
աշխատութեամբ, յոլով աւուրց պատերազմաւ, և յերկո-
ցունց կողմանց անչափ արեանց հեղմամբ, ոչ կարաց իա-
փանել զնոսա ի գործոյ շինութեան բերդին Թավրիզոյ: Եւ
յորժամ դեռ ևս ունէր ընդ ձեռամբ զՍեաւ Այգի* կո-
չեցեալն, և զԳանձակ որ է Գանձայ. և Շահն գնացեալ
անդ հանդերձ պատանի որդւովն իւրով, Ամիր Համդայ կո-
չեցելով, զօրաժողով եղեն անդ ամենայն կարմրագլուխքն՝
խորհել ինչ վասն Թավրիզոյ և Օսմանի զօրացն: Եւ տի-
րատեաց կամրագլուխքն յաւելին զվէրս ի վերայ վերաց
Խուտաբանդային, մանաւանդ ինքեանց ևս կրկին և երեք:

* Այս է որ այժմս Ղարաբաղ կոչի Տաճկեաց բարբառով:

կին. վասն զի այն եղև բեկումն նոցա վերստին. զի սրա-
խոց ի գաղտնի սպանին զորդի Շահին. քանզի շուք թա-
գաւորի ի տղայն երևէին, և ի նմանէ Կարմրագլուխ Պար-
սիկքն յոյժ երկնչէին: Եւ իբրև այս այսպէս եղև, ցրուե-
ցան Պարսիկքն ըստ իւրաքանչիւր ոք՝ ոչ գիտելով զտեղի
իւր, իբրև զգիշատեալ հօտ՝ որոյ ոչ իցէ հովիւ: Եւս և
զի խրոխտ հրաման թագաւորին Մուրատի Օթմանցւոյ
պատեալ էր զնոսա որպէս զկղզի նման ծովոյ: Եւ շահն
Խուտաբանդայ յոյժ հեծեծանօք և թախիժ սրտիւ և լի
տրտմութեամբ գնացեալ ի Խորասան առ միւս որդին իւր
Աբաս, յանդէն թողեալն ի դալն իւր յԱտրպատականս՝
տիրել Խորասանայ. սու նա հասեալ Խուտաբանդային, և
յետ սակաւ ամաց ինքն մեռաւ, ոչինչ քաջութիւն ցու-
ցեալ յաղգի իւրում անարին այն:

Եւ թագաւորեցաւ Աբաս որդի նորա ընդ նորա, յոյժ
քաջ և յաղթող ի պատերազմի. վասն զի զԳիւլան, որ և
Ջորջանէթ, ապստամբեալ ի հօրէ նորա, Աբասն քաջու-
թեամբ նուաճեաց զնոսա ընդ ձեռամբ: Այլ և Օզբէկն կո-
չեցեալ ի Բալխայ և ի Բուխարայէ ելեալ՝ էառ զՀէրի քա-
ղաք. . . և այլք ի տեղաց Շահին, և ընդ ձեռամբ արար-
մինչ դեռ նա յԱրտաւէլն էր գնացեալ վասն նուիրանաց
և ընծայից բաշխելոյ առ շիրմի հարցն իւրոց և հաւուցն:
Եւ լուեալ դարձաւ անտի, և գնացեալ՝ զՕզբէկն՝ զոմն
կոտորեաց և զոմն փախոյց, և զտեղիքն իւր դարձեալ
հաստատեաց: Այլ և երկիցս անգամ զօրս արձակեաց
ի վերայ նոցա. և յետոյ ինքն գնացեալ՝ զբազումն ի նո-
ցանէ սպան յոյժ պատերազմաւ. և զորդի թագաւորի
նոցա ըմբռնեալ՝ դարձաւ ի տեղի իւր ի Ղազուին. և այն-
պէս նուաճեաց զնոսա: Եւ է թագաւորն Աբաս յոյժ խա-
ղաղասէր, մանաւանդ քրիստոնէասէր, որ և ասի ի վա-
ճառականաց՝ թէ ի տան գանձի իւրում զնշան սուրբ խա-

չին պաշտօնով պահեալ ունի, և ի ժամ պատերազմի ի ծոց իւր բարձեալ տանի ընդ իւր: Եւ այժմ է իշխանութիւն նորա ի խորասանայ մինչև Արտաւէլ և ի յերասխ գետ:

Իսկ ի Ռէլե՛ թուականին, դարձեալ հրաման ել ի Մուրատ Խոնդկեարէն ումեմն Ֆարհատ կոչեցելոյ, առողի և շինողի երևանայ. զոր յառաջ քան զՍամանն՝ նա ունէր զզօրապետութիւն կողմանս արևելից յետ Լալային: Եւ այժմ վերստին զիւր առաջին իշխանութիւնն շնորհեաց նմա. և առաքեաց (զնա) ի վերայ Գանճայոյ՝ հեռացուցանել զմնացեալ սակաւ կարմրագլուխքն որ անդ, և շինել ի նմա բերդ, և դառնալ: Որ և եկն իսկ ծանր զօրու, և արար ըստ հրամանի Խոնդկեարին: Հերքեաց, մերժեաց, հեռացոյց, տարակացոյց, ուրոյն կացոյց, զատոյց, ի բաց կացոյց, հալածեաց, փախստական արար, վտարեաց, մեկուսացոյց. և ինքն զհետ մտեալ մինչ ի գետն Երասխ, և զբազումս գերեաց, և զարս ետ ճարակ սրոյ. այլ և գետահեղձ արար զյոյովս: Եւ դարձաւ շինեաց բերդ ի Գանճայ, և կարգեաց ի նմա զօրս ըստ օրինի իւրեանց՝ ծառայ կոչմամբ, և ինքն դարձաւ առ կայսրն իւր:

Իսկ Շահն Աբաս յորժամ ետես զեղեալքս ամենայն առ աշխարհն իւր՝ երկեաւ ևս վասն տեղոյ շիրմից հարցն իւրոց և հաւուցն, զԱրտաւէլ գուցէ առցեն, և յառաջ ի ներս ի պարսիկս ևս ճեպեցեն. դեսպանս առաքեաց, հրեշտակութիւն արձակեաց առ Մուրատ Խոնդկեարն՝ առ ի խաղաղութիւն համոզել, և սէր ընդ միմեանս ունել: Եւ այս ոչ եղև լսելի գոռողին՝ պատանդս խնդրելով ի նմանէ: Եւ շահն Աբաս յաւել ևս առաքել զեղբօր իւրոյ զորդին հանդերձ մեծ իշխան դայեկաւ և երկերիւր զինակիր սպասաւորով առ Խոնդկեարն՝ մնայ պատանդս անդէն ի յնտամպօլ՝ վասն խաղաղութեան ի միջի իւրեանց, որով խաղաղութիւն եղև իսկ:

Եւ ի ՌԽ. Թուին մեռաւ Մուրատ Խոնդկեարն, և Թագաւորեցաւ սուլթան Մահմետ՝ որդի նորա՝ ընդ նորա: Եւ յաւուրս այս Մահմետի յարեան Ֆռանկըն՝ որ Մաճարք կոչին՝ ի վերայ ծովու բազում նաւօք, և ետուն պատերազմ ընդ նոսա ամս . . . : Եւ յամենայն ամի յառնեն ընդ միմեանս ահագին և սաստիկ պատերազմաւ. և կոտորմամբ իրերաց. որպէս տապարաւորս և կացնաւորս մայրահատաց հատանեն՝ սպառելով զմիմեանս հրով և սրով: Եւ ի միւս ամին յերկաքանչիւր կողմանց՝ յարքայէ իւրեանց դարձեալ զօրս հասեալ լինի ի Թիկունս. և լինի նոր նորոգեալ պատերազմն յետինս ամի կրկին ևս քան զառաջինսն յամ:

Եւ ի Թուականիս ՌԽԹ. յորում եմք, է այսպէս. և ապագայն՝ Տեառն Աստուծոյ է յայտնի՝ Թէ զինչ լինելոց է յայնմ, որում շնորհելոց է կողման ինչ պարտութիւն, և կողման ինչ յաղթութիւն: Զի գրեալ է. ոչ Թէ զօրութեամբ զօրանայ հզօրն, այլ Տէր տկար առնէ զհակառակորդն: Տէր սուրբ է, և նա կարողացուցէ զհաւատացեալս խաչի իւրոյ:

Այժմ՝ դարձեալ երկրորդեսցուք վասն Սիմոնի Թագաւորին վրաց՝ Թէ զինչ եղևն. քանզի Սիմոնն, յորժամ փախեալ ի լալայէն, գնացեալ ի յանկեան ուրեք ինչ իւրոյ աշխարհին՝ բնակէր ի մացառ և ի կապան տեղիք, և ի սիրտ իւր խոցեալ լինէր վասն առման երկրին իւրոյ, և հնար իրացն ոչինչ կարէր գտանել վասն յոյժ խրոխտ լինելոյ համբալին իւրոյ. սպասէր խնամոցն Աստուծոյ . . . : Պատգամս յղէր, և հարկս խոստանայր Մուրատին՝ երբեմն տալով և երբեմն ոչ տալով, ապստամբէր ի նմանէ, և աւազակ ի վերայ բերդիցն արձակէր, զպատճառն զզօրօք բերդիցն արկանելով առ Մուրատ Թագաւորն համբաւէր, և ի նմանէ վնասն նմա շնորհեալ լինէր: Եւ յորժամ

Թագաւորեաց սուլթան Մահմետն, Սիմոնը զխորհուրդ ապստամբութեան իւրոյ յայտնեաց այսպէս: Զհարկն ոչ տալով, և զաւագակսն յոյժ բազմացուցանելով, յաւել ևս ինքնին զօրաժողով եղև. և յարեալ ի վերայ բերդին Գօրոյ, և ամիսս ընդ նեղեաց զնոսա, և առ զնա, և քակեալ զքարինս բերդին՝ ողամբ այլազգեացն տանել հրամայեաց և ի նուր գետն արկանել. և ապա զարս կոտորեաց սրով՝ զկանայք և զորդիք նոցա յաւար բաշխեաց զօրաց իւրոց վրաց:

Ի յայսմանէ ամենայն ազգն Հագարու ի սիրտ և ի խոր խոցեցան, և յոյժ սրտմտեալ և ի բարկութեան ցասման հարեալ Մահմետ Խոնդկեարին՝ յոյժ տագնապաւ հրաման եհան, զտեղի Ֆահրատին և զԻշխանութիւն նորին տալով ներքինւոյն Զաֆարի՝ որ ի Թալրէզ: Եւ առաքեաց (զնա) ի վերայ Սիմոնին՝ առնուլ զվրէժ անարգանաց և արեան Սթմանական և Խամայէլական գնդին: Եւ յորժամ ի Թագաւորէն էառ զհամարձակութիւնս զայս՝ երկրորդ վիրագ չէզոքն այն Զաֆար, յոյժ խրոխտացաւ. և արձակեաց հրաւիրակս ընդ կողմանս իշխանութեան իւրոյ, և ինքն ել ի Թալրիզոյ՝ եկն յԱրարատ: Եւ ժողովեցան անդ ամենայն հրաւիրեալքն առ նա զօրք բազում: Եւ սուրհանգակք արձակեալ ի հեռաւոր տեղիս գեղից և քաղաքաց՝ տանել կերակուր ինքեանց և ձիոց, պատրաստել անցս ճանապարհաց իւրեանց: Այլ և թիւս քսան հազար արանց արկեալ ռամկաց Հայոց և Տաճկաց յամենայն աշխարհաց՝ ունելով ի ձեռս իւրեանց յորթուց և թիաց, տապարաց և կացնաց, բահաց և փայտատաց՝ բրիչ տանց հիմանց, այլ և խիստ էառ հարկս ի ժողովրդենէ արտաքոյ նոմոսաց իւրեանց: Եւ ապա ելեալ զնաց յոյժ երկիւղիւ՝ զի ի վաղուց հետէ զփորձ առեալ էին բազում անգամ ի քաջութենէն Սիմոնի և ի հնարիմաց պատերազմաց նո-

րա՝ և ի նմանէ պարտեալ՝ ամօթալի դիմօք յետս էին դարձեալ: Եւ այժմ իբրեւ հասին յերկիրն՝ Վրաց, գնոյն կարծելով՝ երկնչէին և զտեղի առին աւուրս Գ. և չեւս էր եդեալ մարտ ճակատուն, և ոչ պատգամս և դեսպանս առ իրեարս գնացեալ: Եւ Վրացն խորհեալ ընդ միմեանս՝ ասեն ցՍիմոն. «Թոյլ տուր՝ այսօր տարցուք զտունս և զընտանիս մեր առ լերամբք, և մեք դարձցուք՝ յամենայն սրտէ և յամենայն զօրութենէ մերմէ արեամբ չափ և մահու պատերազմեսցուք ընդ թուրքացն, և յաղթեսցուք նոցա զօրութեամբն Աստուծոյ: Բայց վասն բրնաւին բառնալոյ զսահման աղօթից ի յազգէս քրիստոնէից, մինչ զի ի բոլոր տարին ի դուռն եկեղեցւոյն ոչ ընթանան ի փոքունց մինչև ի մեծամեծս, վասն այսր իրաւունքն Աստուծոյ ոչ ետ թոյլ կատարիլ խորհրդոցն Վրաց՝ զի ասէ Աստուած մարդարէիւն. «Ապա թէ ոչ դառնայք առ նա, զսուր իւր սրեալ է, և զաղեղն լարեալ, և կամ թէ ասէ. «Միթէ վերանայցէ՞ փայտատ առանց փայտահարի, և սղոց առանց ուրուք ձգելոյ», և դարձեալ ասէ. «Ես սպանանեմ, և ես կեցուցանեմ, հարկանեմ, և ես բժշկեմ»: և կամ ասէ. «Զի զոր կամի Տէր կորուսանել յիմարեցուցանէ»: Վասն որոյ յիմարեալ Սիմոնին այժմ՝ նստի ի գինի սակաւ արամբք: Եւ յայնմ կողման՝ յորում էր Սիմոնն, թուրքացն ամենեւին ոչ ունելով կարծիք զՍիմոնին անդ լինելն, բայց աւարի պատճառաւ՝ թուրքացն գունդ ինչ բաժանեալ և ի կողմն յայն գնացեալ, և տեսեալ զՎրացի ոմն՝ ըմբռնեն. և յառաջ գնացեալ սակաւինչ՝ զՍիմոնին գունդն տեսանեն. և ի յըմբռնելոյն հարցեալ զո՞վն լինել այնմ, և լուեալ ի նմանէ՝ թէ նա ինքն իսկ է Սիմոնն, Տաճկոցն յոյժ երկուցեալ՝ յետս կանգնին, և վաղվաղակի արս զօրաւորս արագընթաց երիվարօք առ բանակն հասուցանեն, և Զաֆար զօրապետին յայտնեն:

ԹԱՐԵԽ ՏԱՃԿԱՅ: 4

• • • • լի Օսմանիան ելերէ Կ. տարի թագաւորէ. թուին 2Ա. Ուրախան նստեր է, Իթ. ամ թագաւորէ: թուին 2Ա. սուլթան Մուրատն ելեր է Կ. տարի թագաւորէ, թուին 2ՂԱ. Պալազիտն ելեր է ԺԳ. ամ թագաւորէ: թուին ՊԳ. սուլտան Մահամատն ելեր է Խ. տարի թագաւորէ: թուին ՊԻԳ. սուլտան Մուրատն ելեր է, ԼԲ. տարի թագաւորէ: թուին ՊԾ. Ստամպոլ առնողն ելեր է, ԼԲ. տարի թագաւորէ: թուին ՊԾԶ. սուլտան Պալազիտն ելեր է, ԼԲ. տարի թագաւորէ: թուին ԶԺԸ. սուլտան Սէլիմն ելեր է, Բ. տարի թագաւորէ: թուին ԶԺԶ. սուլտան Սուլէմանն

Դատաստանագրոցն Մխիթարայ Գոշի. յորում զկնի յիշատակարանաց սաացողաց՝ ընծայողաց և ընդօրինակողաց այնր մատենի, կայր և առանձին յիշատակարան հեղինակի Պատմական գրուածոյս՝ ըստ այսմ. « Զմեծ վարդապետն Յոհանէս Զհանշահենց կոչեցեալ՝ զըստացող գրոցս՝ յիշեցէք ի Քրիստոս, ո՞վ հանդիպողք. և Աստուած զձեզ յիշէ: Եւ եթէ կամիք, զփոքր Յոհանիսիկս վասն Աստուծոյ այլ յիշեցէք Աստուծոյ շնորհքով, աղաչեմ »:

Միքայէլ վարդապետ Զամշեան ի Պատմութեան Հայոց (Հատ. Գ. էջ 531) հատուած մի ի պատմութենէս ի մէջ բերէ յանուն Յովհաննու վարդապետի Ծարեցւոյ, բայց (որպէս ի վերագրեալդ յիշատակարանէ երևի) ոչ Ծարեցին (անուանեալն Զհանշահենց) է հեղինակ այնր գրուածոյ, այլ՝ այլ ոք նմին համանուն, որ և թուի լինել աշակերտ նորա զի զնա ի վերջոյն իւր իւր, և յաւելու ևս պատմել զվախճան նորա և զԹաղումն մարմնոյն յերկրին Գեղամայ ի Վասակաշէն գեղջ, ի թուին Հայոց ՌԼԲ. այն է՝ յամի Տեառն 1583: Մ. Մսերեան. Ճուղբաղ. 1859. Գ. Դ.

Վերոյիշեալ № 1138 գրչագրից:

եւեր է, ի՞նչ տարի թագաւորէ: Թուին ԶՀ. սուլտան Սէ-
լիմն եւեր է, ի՞նչ ամ թագաւորէ: (98)

Ռիւ. Թուին շարժ ելաւ յեզնկան. բլաւ բոլոր քաղաքն
ամենայն և անթիւ մարդ ի ներքոյ հողոյն մնացին լուսա-
ւորչի պահոցն երկուշարթի էր: Թուին Ռիւ. արեգակն Գ.
ժամ սեւացաւ քան զտապակի ոռքն դարձաւ:

Թուին Ռիւ. անասնոց մահ անկաւ. յարեւելից մինչ ի
մուտս արեւու սփռեցաւ յամենայն աշխարհս, որ առհա-
ւատչեան էր յարդար իրաւանցն Աստուծոյ այս եղև զրաւ
գործոց մերոց:

Թուին Ռիւ. ապստամբ Ազրճի անուն ել ի միջի իւրեանց
ապականեաց զբազում գաւառս, ևս առաւել զՍեաստ.
զթոխաթ խիստ կոտորեաց. յամենայն երկրոց վրայ: Յետ
Դ. ամաց ապա հնազանդեցաւ հրամանաց թագաւորին և
գնաց ի վերայ Ֆուսգին:

Թուին Ռիւ. ել ոմն զօրաւար ներքինի Ճաֆար փաշայ
անուն ի յարեւելս, նստաւ ի Թավրէժ Գ. ամ և սարա-
ծեաց զգառնութիւն թիւնից իւրոց. ի բազում տեղիս ան-
մարդ. արար և աւերակ: Նա ըմբռնեաց զթագաւորն վրաց
զՍիմոն խանն յաշխարհն իւր. և տարաւ ի Կոստանդնուպօլիս
և է ի մետաղս մինչև ցայսօր. և յետ Գ. ամացն աստուա-
ծասատ բարկութիւն իջաւ և բարձաւ չարն ի միջոյ, և
զօրքն ցրուեցան ի վերայ երկրի գունդս գունդս, և բա-
զում տեղիս աւերեցին:

Թուին Ռիւ. երաշտացաւ երկիր ելանելոյն մալիսէն մինչև
ի ձմեռնամուտն անձրև ոչ տեղաց յերկիր. և սերմանիք
ամենեքեան չորացան. այն որ ջրովի էր՝ այն այլ մնեցաւ.
և եղև տրոմութիւն մեծ մարդոյ և անասնոյ: Յետ ի միւս
ամն որ Թուին Ռիւ. էր՝ եղև ոռվ սաստիկ յամենայն տե-
ղիս. և բազումք մեռան ի սաստիկութենէ սովոյն և տն-
կեալ լինէր գիւղունք նոցա. թէ ի գիւղս՝ եթէ ի քա-

դաք, և թէ յանցս ճանապարհաց և ոչ ոք էր որ թաղէր զնոսա: Զոր ոմն երէց Երզնկայի Ենովք անուն՝ ի գեղջէն Դօղայո՛ւ, պատմեաց մեզ՝ թէ յերզնկու ելայ մինչև յԱրգրում: Եւ մարդ մեռած տեսայ որ ի սովոյն անկեալ էին ի վերայ ճանապարհին, մինչև զի Ա. սոմար ցորեանն Բ. դուռն ելաւ, ու չէր գտուիր, որ բազումք խոտաբուտք եղեն: սեւացան և մեռան. և կէսք զգազանի միս ուտել յօժարեցան, զոր աչօք մերովք իսկ տեսանք. Բ. բան՝ Ա. որ ուղտ մի մեռաւ դեռ՝ ևս ի մէջ ձմեռան էր. կերան զմիս ուզտոյն. և Բ. որ կին մի ի գիւզն Սձտեղ՝ առնացի ստացեալ զաւազակութիւն, և գողացեալ էր բազում խաշինք և անասունք, հաւք ընտանիք ի մէջ ձմերային նովաւ անցուցին, զոր յաւուր միում խայտառակեցան, այսինքն շուն մի ի գեղջէն ի ցորեկի գնացեալ էր մտեալ ի տուն աւազակի կանանցն, և ոտ մի եղան քարշելով ի տանէն ի դուրս եհան, և եբեր ի մէջ գեղին հրապարակն ձգեաց. և գնացին մարդիկ մտան ի տունն. նա կարասներով միս լցեալ էին ի պահոց ալուհացին և անխտիր ուտէին զպահսրն, զոր հրապարակեցին ձաղանօք:

Ի սոյն ամի անկաւ տարաժամ մահ յամենայն տեղիս. և եղև կոտորումն յոյժ, մինչ զի հատաւ արտօսը յամենայն աչաց, և բարձաւ գութն սիրելեաց և ազգականաց և բարեկամաց. ոչ հայրն լայր զորդի իւր, և ոչ մայր զդուստր իւր. ոչ ծանօթ զծանօթ, և ոչ բարեկամ զբարեկամ. ամենայն ոք հոգայր զանձն իւր. և այս եղև խրատ կակուղ գաւազանաւ յամենախնամ հօրէն:

Թուին ՌԾԱ. եկին զօրքն յարևելից, որ բերդապահք և գաւառապահք էին վերին կողմանցն. աշխարհաց ոստիկանք և դեսպանք գնացին հանեցին դժուարանօք մէտանին ի գէմ. Ագիճուն, զի յաղթեսցեն զնա և բարձցեն ի միջոյ. և նոքա ոչինչ փոյթ առին զայնմանէ. այլ եկին ԾՈ. հեծե-

լով, նստան ի վերայ վշտատես և ողորմելի. և աշխարելի
Երզնկուն, և յաւարի ասեն, անասելի նեղութիւնք և տա-
ռապանք հասուցին. Բ. ամիս ու կէս նստան այնքան զօրօքն.
ըմբռնէին զմարդիկ և զերկորիսն բանային, դաստառակ
ձգէին ի վերայ և ատամամբ ծասկէին. Է. մարդոյ այնպէս
արարին՝ որ մեռան ի սաստիկ ցաւոյն. և իւրեանք աւերե-
լով զբազում տեղիս, զՏիվրիկէ, զԿամախ, զԵրզնկայն. և
ուր ընթացան դարձան գնացին ի տեղիս իւրեանց և ոչ
չոգան ի վերայ Ազիճուն:

Թուին ՌԾԲ. որ ես Գրիգոր բանի խնդրողս, եկի յԱրարա-
տեան յերկրէն ի յերկիրս Խախտեաց՝ որ այժմ Բաբերթ
ասի, առ ոտս երջանիկ հօրն մերում, եռամեծին և տիե-
զերալոյս վարդապետին Սրապիոն քաջ հռետորին, որ է
այժմ ի վանքն Վահանշինու. և առաջնորդէ ս. ուխտիս
ի յանբարի ժամանակիս, վասն զի չորրորդ մասն աշխարհիս
ապականեալ է ի բազում հնիցն խմայելացւոց, անտերունչ
է ամենայն աշխարհի, և ամենայն ոք մոլորեալ են որպէս
ոչխար, որոյ ոչ իցէ հովիւ. և ոչ գոյ մխիթարութիւն յու-
մեքէ. և ոչ ոք՝ որ ժողովէ զցրուեալս ի մի. և յամենայն
կողմանց նեղութիւն պատեալ զմեզ. և վճարեցաւ բանն Յե-
սայի մարգարէի, որ ասէ՝ «ազ(ա) գուր և որոգայթ ի վե-
րայ ձեր բնակիչք երկրի. և որ փախիցէ յազէ անտի, ան-
կանիցի ի գուրն. և որ ելանէ ի գբոյն՝ անկանիցի յորո-
գայթ»:

Դ.

**ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԱԶԳԻՆ ՌՈՎԲԻՆԱՆՑ ԹԷ ՈՐՊԷՍ ՏԻՐԵՑԻՆ
ԿԻԼԻԿԻՈՑ:**

Ռուվբէն մեծն՝ ազգական ումն և իշխան թագաւորին Հայոց Գագկայ: Յետ մահուանն Գագկայ թագաւորին եկեալ յերկիրն Կօսիտառոյ անդ բնակեցաւ և անտի եկեալ ի գեղն Կօրմօզօլօ և կացեալ անդ մինչև ի վախճան իւր՝ Թողեալ որդի իւր զԿոստանդին:

Յետ մահուան Ռուվբինի՝ Կոստանդին որդի նորա եմնւո ի նահանգս Կիլիկեցոց և տիրեաց Վահկային և այնմ լեռնակողմանցն, և ապա վախճանեալ թաղեցաւ ի Կաստաղօնն, թողեալ Բ. որդիս, զԹորոս՝ և զԼևոն:

Թորոս որդի Կոստանդեայ՝ յետ մահուան հօրն իւրոյ, կալաւ զիշխանութիւն նորա: Սա՝ վրէժխնդիր եղեալ մահուանն Գագկայ, յորդոցն Մանուէի և էառ զամրոցս նոցա զկոչեցեալն կենդռօսկօի և զնոսա մահացոյց չարամահար մահուամբ:

Յետ որոյ զօրացեալ ի վերայ ազգին Յունաց՝ տիրեաց բազում գաւառաց, էառ և զԱնարղաբա և շինեաց անդ տաճար՝ և կացոյց ի տաճարին զպատկեր սրբոյն Աստուածածնին զոր բերեալ էր ի Կենդռօսկաւոյ: Այս թորոս՝ շինեաց դաստուածաբնակ ուխտն զԹրազարկսն, և զՄաշկեւորն, և ապա վախճանեալ թաղեցաւ ի Թրազարկն: Մը՝ նացեալ իւր որդի մի Կոստանդին անուն զոր ամպարիշտք ոմանք կալեալ մահացու դեղօք մեռուցին զնա:

Լևոն որդի Կոստանեա՝ և եղբայր վերոյասացեալ Թորոսին յետ մահուան եղբաւր իւրոյ Թորոսի և առ զիշխանութիւն նորա և այնչափ զօրացեալ մինչև տիրեաց մայրաքաղաքացն Կիլիկիոյ Մասայ և Տարսոնի: Սորա եղեն որդիք Դ. Թորոս՝ Ստեփանէ՝ Մլէհ և Ռուվբէն: Իսկ կայսրն

Յունաց Պօրֆիրօէնն՝ եկն յաշխարհն՝ Կիլիկիոյ
և կալաւ զԼեոն և զերկուս որդիսն իւր, զԹորոս և զՌով-
բէն և տարեալ զնոսա կապանօք ի Կոստանդինուպօլիս:
Իսկ Ստեֆանէ և Մլեհն զերծեալք զնացին յՌուհա առ
քեռին իւրեանց, և յետ ամաց ինչ՝ կայսրն քաղցրացեալ
նոցա եհան ի բանտէն զԼեոն որդովքն, և էին պատուով
ի պաղատն արքունի, մինչ յաւուր միում դէպ եղև կայ-
սերն զնալ ի բաղանիս, եմոյծ ընդ իւր իբր զմօտակայ և
և զսպասաւոր զՌովբէն որդին Լեոնի:

Իսկ Ռովբէն վասն սաստիկ ուժեղութեանն իւրոյ, մա-
տուցեալ կալաւ զգուռն մի որ էր լի ջրով, վերոյց ի տե-
ղովէ իւրմէ, և տարեալ եդ առաջի կայսերն՝ ընդ որ զար-
մացաւ կայսրն և ամենայն տեսողքն: Ապա յետ աւուրց
ինչ ամբաստանեցին առ կայսրն զՌովբէն և ետուն կուրա-
ցուցանել զաչսն՝ յետ որոյ վախճանեցաւ և դարձեալ կա-
լան զԼեոն և զԹորոս որդին իւր և եղին ի բանտի և մինչ
կային ի բանտին տեսիլ ետես Թորոս և պատմեաց հօրն
իւրոյ, եթէ տեսանէի յանուրջս այր մի փառազարդեալ որ
ունէր ի ձեռին նկանակ հացի և ձուկն մի և տայր ինձ,
և դու հայր, խնդրէիր ի հացէն և ի ձկանէն այլ ոչ կե-
րակրէիր ի նմանէ. և Լեոն խնդութեամբ մեկնէր զերազ
որդոյն այսպէս, եթէ որդեակ իմ՝ տալոց է Աստուած
զհայրենի աշխարհն մեր դարձեալ ի ձեռս քո. բայց ես ոչ
ժամանեմ տեսանել զայն: Եւ յետ սակաւ ինչ աւուրց
եհաս վախճան Լեոնի ի բանտի անդ և փոխեցաւ առ Քը-
րիստոս: Իսկ կայսրն գլխացեալ եհան զԹորոս ի բանտէն,
և յետ փոքր ինչ ժամանակի՝ դէպ եղև կայսերն գալ
ի յաշխարհն Կիլիկեցոց բազում զօրօք և մինչ բանակեալ
կայր ի դաշտին Անարզաբոյ՝ յաւուր միով կամեցաւ յորս
ելանել, և յորսալն եհան նետ մի ի կապարճուցն գեղուն
զի ձգեսցէ զհետ երէոյ, և իսկոյն խօցեալ ի նետէն իւրմէ:

վախճանեցաւ, զոր հանեալ զփորոտի նորա թաղեցին մերձ յԱնաւարզա ի տեղի մի. և շինեցին եկեղեցի ի վերայ՝ որ մինչև յայսօր կոչի անուն տեղոյն Քաղրդիկ: Եւ զմարմին կայսերն տարեալ զօրքն նորա զկնի իւրեանց ի Կոստանդինուպօլիս:

Իսկ թորոսն որդի Լևոնի մնաց յայնժամ ի Կիլիկիայ և ոչ գնաց զկնի զօրաց կայսերն, այլ գնացեալ ի սահմանս Վահկային ի գեօղ մի իբրև զօտարական ոք ոչ յայտնեալ զինքն ումեք՝ բայց միայն քահանայի միոյ Հայոց զի ծանոյց նմա թէ որդի է Լևոնի: Եւ երէցն այն իմաստութեամբ ծածկեաց զխօրհուրդս նորա զի մի վնասեսցի՝ ասէ՝ ի Յունաց, վասն որոյ եդ զնա հովիւ ոչխարաց իւրոց մինչև անցին աւուրք բաղում, և առ սակաւ սակաւ յայտնեաց զգալն թորոսի հաւատարմաց ոմանց. որք միաբանեալ հնարիւ մեծաւ առին Վահկայն ի Յունաց:

Եւ տիրեաց թորոս Վահկային և անտի զօրացեալ էառ զբաղում գաւառս: Իսկ յետ մահուան Պօրֆիրօէն կայսերն եկաց կայսր ի Կոստանդինուպօլիս Մանուիլ որդի նորին: Եւ այս Մանուիլ կայսր ժողովեաց բաղում զօրս և եկն ի Կիլիկիայ վասն գնալոյ յօգնութիւն ազգին Ֆրոանգաց որ յերուսաղէմ, և լուաւ անդ զգործսն թորոսի զոր գործեալ էր ընդ Յոյնն մախացեալ ընդ նմա յոյժ, զօրս արձակեաց ընդ ամենայն լեռնակողմանսն վասն ըմբռնելոյ զթորոս, և թորոս ամրացեալ կայր ի Բարձրբերդ և ժողովեալ կային առ նա բաղում զօրք հետեակաց որք պնդեալ ի կապանսն բաղումք վնասեցին ի զօրաց կայսերն և զօմանս ի մեծամեծաց նորա կապեալ տարան առ թորոս: Եւ կայսրն իբրև լուաւ զնոյն քաջութիւն թորոսի, առաքեաց առ նա և կոչեաց գալ հաշտութեամբ ի հնազանդութիւն նմա միջնօրդութեամբ բրընձին Անտիոքա, և թորոս գնաց առաջի կայսերն յորմէ ընկալաւ պատիւ և

մեծարանք յոյժ: Բայց զԱնաւարդայ խնդրեաց ի նմանէ
կայսրն և էառ, և զայլ երկիրն պարգևեաց Թորոսի մըշ-
տընջենաւոր և ամրացոյց արքունական սիգեղիւ և անտի
գնաց կայսրն յԱնտիոք, և Թորոս զկնի նորա, և յորժամ
դարձան յԱնտիոքա, կամելով կայսերն գնալ ի Կոստանդի-
նուպօլիս, Թորոս ոչ գնաց զկնի նորա այլ խոյս ետ և գնաց
ի Վաշկայն, և յետ երթալոյ կայսերն յաշխարհ իւր, էջ
դարձեալ Թորոս ի Վաշկայէն և էառ զԱնաւարդա և
զՄսիս, և մինչ կայր ի Մսիս, դուքոն Յունաց որ էր ի
Տարսոն ժողովեաց ըզօրս Յունացն և կոչեաց ընդ իւր
զտէրն Լամբրուին և զՆաթանիլեանք որ էին տէրք Աս-
կոտտոյ, և այնմ լեռնակողմանցն, զնոսա զամենեսեան
գումարեաց, և եկն ի վերայ Թորոսի ի Մսիս: Իսկ Թորոս
ի գիշերի գաղտ պատառեաց զպարիսպ քաղաքին, և ելեալ
պատերազմեցաւ ընդ զօրս Յունաց և անթիւ կոտորեաց
ի նոցանէ, և զմնացեալսն փախստական արար, և կալաւ
զՕշին տէրն Լամբրուին, և էառ բազում գանձ ի նմանէ
և ապա ազատեաց զնա, յետ որոյ փեսայացոյց զորդի
նորա զՀեթում ի դուստր իւր Ռիթա, և յետ աւուրց ինչ
Թորոսի առեալ զօրս, գնաց ի վերայ Տարսոնի և էառ
զնա, և յայնմ հետէ տիրեաց ամենայն Կիլիկիոյ էառ և
յաշխարհէն Խսավրիոյ մասն ինչ: Իսկ Թորոսի հասեալ
վախճան թաղեցաւ ի Թրազարկն, և Ստեֆանէ եղբայր իւր
ոչ ժամանեաց տիրել աշխարհին Կիլիկիոյ յետ մահուան
եղբօրն, քանզի յառաջագոյն կալան զնա իշխանք Յոյնք
ի սահմանս Համուսին և յեռացեալ պղինձ եղեալ խաշե-
ցին զնա, և յետոյ տարեալ զմարմինն թաղեցին յարքա-
կաղնին և Թորոսի մնացեալ որդի մի Լեոն, զոր վստա-
հացեալ էր Թորոս յաներն իւր Թումաս որ էր յԱնտիոքա,
նոյնպէս և յանձին արարեալ էր նմա զպայլութիւն աշխար-
հին: Իսկ միւս եղբայրն Թորոսի Մլեհն փախուցեալ կայր

առ սուլտանն Հալպա զաւուրս բազումս, և յորժամ լուաւ զմահ եղբարցն, եկն յաշխարհն Կիլիկիոյ օգնականութեամբ սուլտանին Հալպա, կամեցաւ տիրել աշխարհին և ոչ կարաց, այլ դարձաւ անդրէն ի Հալպ, և միւսանգամ դարձեալ խնդրեաց ի սուլտանէն զօրս բազումս, և շարժեցաւ գալ ի վերայ քրիստոնէիցն աւերել զաշխարհն՝ և օգնականութեամբ անօրինացն տիրել երկրին: Այլ իշխանքն Հայոց՝ յորժամ լուան զգալն նորա, առաքեցին առ նա զի սիրով եկեալ տիրեսցէ աշխարհին, և մի ինչ վնասեսցէ քրիստոնէից զօրքն անօրինաց, և նա լուեալ զայն՝ դարձոյց զզօրսն սուլտանին մեծաւ շնորհակալութեամբ:

Եւ Մլեհն եկեալ տիրեաց աշխարհին: Իսկ պայն Թումաս՝ երկուցեալ ի նմանէ՝ փախուցեալ գնաց յԱնտիոք, և զԹորոսի որդին կալան ամպարիշտ ումանք և սպանին: Այս Մլեհ էր այր չարասիրտ յոյժ, և բազում աղտեղի գործօք լցեալ՝ վասն որոյ սպանաւ ի զօրաց իւրոց ի մէջ քաղաքին Սիոյ: Այլ Ստեֆանէի մնացեալ էին Բ. որդիք, Ռուբէն և Լևոն, որք սնեալ կային առ քեռին իւրեանց Բակուրան տէրն Պապեռօնին, և յորժամ սպանաւ Մլեհն, իշխանքն և զօրքն Հայոց, յղեցեալ բերին անտի զՌուբեն որդի Ստեֆանէի և կացուցին Պարոն Հայոց:

Եւ տիրեաց աշխարհին Կիլիկիոյ՝ Ռուբեն որդի Ստեֆանէի, այր բարեբարոյ և իմաստուն, և առատ յոյժ: Սա էառ իւր կին յազգէն Ֆռանկաց զԶապել դուստր Հանֆրէ տը Դուրուին, և ծնան նմա դստերս երկուս, Ալիծ և Ֆիլիպ: Իսկ ի հասանել վախճանին Ռուբենայ, կացոյց յաթոռն զեղբայր իւր զԼևոն, յանձնարարեալ նմա զերկոսին դստերսն իւր, և ինքն վախճանեալ Թաղեցաւ ի Բարազարին: Յետ մահուան Ռուբենի՝ տիրեաց աշխարհին Կիլիկիոյ, Լևոն եղբայր իւր, որ Ը. երորդ իշխող էր յազգէ Ռուբենանց և եղև առաջին Թագաւոր Հայոց ի Կիլիկիայ՝ որ և

քաջութեամբ և իմաստութեամբ տիրեաց հայրենի աշխարհին, և այլ բազում գաւառաց և աշխարհին խաւրիւց շինեաց և բազում գղեակս և ամրոցս ի պէտս պահպանութեան տախարհին իւրոյ: Արար և պատերազմունս մեծամեծս սրպէս գլուխն ի լիապատում՝ գիրս պատմութեան նորա: Իսկ զերկոսին դստերսն Ռոմբէնի եղբօր իւրոյ կարգեաց այսպէս. զԱլիծն ետ յամուսնութիւն Բեմունդ բրբռնձին Անտիոքայ, յորմէ ծնաւ որդի մի Ռովբէն անուռ զար Կոչէին բրբռն Ռոմբէն: Այս բրբռն Ռովբէն՝ առ իւր կին զՀէլուիզ գուստր Հեմրի թագաւորին Կիպրոսի, և ծնան նախ դստերս երկուս, Էսդիւ և Մարիա. Էսդիւն մուսաւ առանց կարգելոյ, և Մարիայն եղև կին Ֆելիպ տը Կնֆօքլին որ տիբէր Սրոյ: Եւ միւս դուստրն Ռովբինի Ֆիլիպն՝ եղև կին թագաւորին Յունաց Լաշթարէ, և ծնաւ որդի մի Կոստանդին անուռ, այլ ոչ ժամանեալ ի մեծութիւն վախճանեցաւ փոքր. և յետ ամաց ինչ տիրելոյ Լեոնի աշխարհին Կիլիկիոյ, առաքեցաւ նմա յընթրուէն Ալամնաց՝ և ի կայսերն Յունաց թագս թագաւորութեան, և նա ընկալեալ օծաւ ի մայրաքաղաքն Ֆարսուս թագաւոր ազգիս Հայոց, որ եղև առաջին թագաւոր յաշխարհն Կիլիկիոյ, և էառ իւր կին՝ զՍպիլ դուստր Հեմրի թագաւորին Կիպրոսի, և ծնաւ դուստր մի Ջապէլ անուռ, և յետ ամաց ինչ վախճանեցաւ թագաւորն Լեոն բարիոք խառառվանութեամբ, և թաղեցաւ ի քաղաքն Սիս, և մասն ինչ ի նմանէ թաղեցաւ ի վանքն Ակներ զոր ինքն էր շինեալ: Իսկ յետ մահուան թագաւորին Լեոնի, եկաց պայլ աշխարհին՝ Ատան տէրն Մանիօնին, որ յետ աւուրց ինչ սպանաւ ի Հաշիշիցն ի քաղաքն Սիս: Եւ եղև պայլ Կոստանդին Գունդուստապլն որ էր քեռորդի թագաւորին Լեոնի, և տէր Բորձրբերդոյ և Պապեռոնին: Իսկ յաւարտ սորա՝ բրբռն Ռովբէնն ելեալ յԱնտիոքաց գնաց ի

մինչ կային ի թիւն բերդ, ճօֆրի տէրն Սարվանդիբարին՝ և պռօքսիմոսն Տրդատ, կալան զնա, և անտի տարեալ եղին ի բանտի յանառիկն Բարձրբերդ և անդ վախճանեցաւ: Իսկ յետ այս ինչ գործելոց՝ ամուսնացուցին զթագուհին Զապէլ ընդ Հեթում որդի Կոստանդեայ պայլուն Հայոց, և օծին զնա թագաւոր մեծաւ խնդութեամբ ի մայրաքաղաքն Տաքսուս:

Եկաց երրորդ թագաւոր Հայոց, ամենագովելին Հեթում որ առաւելեաց բարութեամբ քան զամենայն թագաւորս, և ետ նմա Աստուած կրկին շնորհս նորոգելոյ՝ և աճեցուցանելոյ զթագաւորութիւնս Հայոց: Եւ ծնան նմա որդիս երիս երիս՝ Լեոն, Թորոս, Ռովբէն, և զստերս Ե. (8), Սպիլ, Ֆիմի, Ռիթա, Զապէլ, Մարիայ. սորա փոքր որդին Ռովբէն վախճանեցաւ մատաղ տիոք և Թորոսն սպանաւ ի զօրացն Մսրայ ի կապանն Մառոյ, յորում աւուր և զանդրանիկ եղբայր նորա Լեոն կալանաւոր արարեալ տարան ի Մսր, զոր յետ երկուց ամաց զնեաց զնա հայր նորա ի ծառայութենէն Մսրայ, և ետ դին սուլտանին, զբերդն Դաքսակ զՍօղուր աշխարհն որ էր խուշտաշ սուլտանին և կայր ընդ ծառայութեամբ Թաթրուն, զոր խան Ապաղայն շնորհեաց զնա թագաւորին Հեթմոյ վասն թափման՝ որդոյ նորա: Իսկ Սպիլ դուստր սորա եղև կին Պեմոնդ բրնձին Անտիոքայ և Գունթին Տրապօլսոյ: Ֆիմին՝ եղև կին ճուլիան Սայիտոյ տիրոջն, Ռիթայն եղև կին՝ Կոստանդին Սարվանդիբարին տիրոջն, Զապէլն մեռաւ անկարգ: Եւ Մարիայն եղև կին, Կի տը Պլնին: Եւ ի հասանել վախճանի թագաւորին Հեթմոյ, առ եզր Պարատիս գետոյ որ կոչի Ակներ, նախ կրօնաւորեցաւ և կոչեցաւ անուն նորա Մակար, և տպա հանգեաւ՝ և թաղեցաւ ի Թրազարկն: Յետ որոյ եկաց յաթոռն նորա անդրանիկ որդին նորա՝ Լեոն:

Լեոն որդի Հեթմոյ՝ եկաց չորրորդ թագաւոր Հայոց: և

օժաւ ի քաղաքն ճարտուս յաւուր յայտնութեան Յեառն: Ուս' էառ կին զկեռան դուտոր Հեթմոյ տեառն Վաճիճու-
նին, և ծնան նմա որդիք է. Հեթում, Թորոս, Յրմ-
բաւո, Կոստանդին, Ներսէս, Յշին, Ռալբէն: Եւ դատերա-
Գ, Զապէլ, Բիթա, Թեֆանոյ: Սա վախճանեցաւ ի քա-
ղաքն Յիւս և թաղեցաւ ի Թրաղարին: Յետ որոյ տիրեաց
աշխարհին Կիլիկիոյ, անդրանիկ որդին նորա Հեթում: Եւ
Թորոս եղբայր քորա' էառ կին զԾաղկրիտ դուստր Բյկ
ուր լրգինաց թագաւորին Կիսրոսի, և ծնաւ նմա որդի մի
լէսն անուն: Իսկ առաջին քոյր սոցա Զապէլ եղև կին
Սմառի Սրոյ տիրոջն, և որդոյ թագաւորին Կիսրոսի, զե-
րոյսաւոցեղայ Կալլիգինին:

Դ.

ՀԱՄԱՌՕՏ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՌԹԻՆԵԱՆ ԻՇԵԱՆԱՑ

« Ի թուականութեանս Հայոց 21-ե' յանկ ելեալ կատարե-
ցաւ ստտուածախօս մատենա, հրամանաւ աստուածատէր
և ամենիմաստ՝ բարեպաշտ և հանճարեղ պարոնին Հեթ-
մոյ՝ որդւոյ Քրիստոսապսակ սուրբ արքային լէոնի: Որ
լի և պատարուն իբրեւ զծաղկազարդ բուրաստան հաւա-
քեալ ի հին և ի նոր օրինաց, ի պէտս պայծառութեան
տօնից տէրունականաց, հրաշափառ ծննդեան Քրիստոսի
և կենսաբեր չարձարանացն, փառաւոր յարութեանն, և
սքանչելի համբարձմանն, պայծառ գալստեանն սուրբ Հոգ-
ւոյն, և այլոց փրկչական տնտեսութեանցն: Ընդ որս և
սրբոցն Աստուծոյ, առաքելոց և մարգարէից, բազմաբարձար
մարտիրոսաց՝ հայրապետաց և միանձանց, և ամենայն հա-
ճոյացելոյ Աստուծոյ, որով մեծախորհրդութիւնն, և շնորհ

մերոյ փրկութեանն՝ միշտ հռչակի յեկեղեցիս սրբոց՝ խընկանուէր հնչմամբ առաջի Ասասւծոյ։ Ի բարեխօսութիւն մեզ մնդաւորացոյ, ի վարդապետութիւն խրատառ յաւիտեանս կենացն ժամանեալոց։

Ձայս խրատանութիւն հոգեոր, և անմահական փարթաւութիւնս տալացաւ նախայիշատակեալ բարեռէք Պարոնս մեր Հեթում. որ է շառաւիղ բարեշնորհ բղիւնալ յարմատոյ թագաւորութեան թորգոմեանս անդի, և Աքքանդեանս առհփի որ յայտնորանեալ լինի գայս ձե օրինակի։

Յորժամ յաղախեալին զօրացն սրոյ՝ և ի Պարտիականն խակամիս նենգութենէ՝ ապառնցաւ թագաւորութիւնն Հայոց ի տանէն Արեւելից, և բարձաւ բաղաւ սէրութեան նոցին ի կողմանցն հիւսիսոյ, յայնժամ սահեալք իշխանք Հայոց և որք բնգ իշխանութեամբ նոցին՝ զետեղեալ պանգըխեցան ի ստորին կողմանս Գամրաց և Պանոսի. որք և անդանօր ներեալք և նահանջեալք ի նենգաժէտ յագգէն Յունաց, խոյս տուեալ եկին ի սահմանս Կեսարիայ Կապադովկացաց, Ոթոյ տիրեալ քաջութեամբ աքքայն մեծ Գագիկ, և զբազումս ի Յունաց տատակեալ, բնդ որս և զՄետրապօլիտ քաղաքին զՄարկոս, որ եղեռնական բարութ՝ զանուն Աղգին Հայոց՝ շանն իւրոյ մակագրեալ՝ Արմէն տնուն վերաձայնէր։ Արքայն բարեշուք՝ զնա և զշուքն իւր ի միում քրձի չար հարուածովք գանից ի միասին ոստակեաց։

Վասնորոյ և յընդհանուր Յունաց բնակչաց աշխարհին որսացեալ եղեւ. որով և սպանաւ արգար արքայն յամբարիշտ ժողոցն Մանտալէի, ի բերդն Կնդռաօկաւի։ Եւ յայնմ պատճառէ յրուեցած պայազատքն Հայոց, և այլ ևս խառնիճապանք բազմութիւնքն ընդ բազում տեղիս և գաւառս պանդխտացեալք։

Բնդ որս և մեծափառ ոմն իշխան իշխանաց ի սեռէ

Թագաւորութեանն, արեանառու մեծին Գագկայ, Ռուբէն անուն, յինքն յարեալ զյոլովս ի զօրացն, խաղացեալ գայ և առնու զամրոցն զԿաւսիտառայ, յորում և զնէ ինքեան տուն իշխանութեան, և տիրէ լեռնակողմանցն ֆռիգոյ, և բարեպաշտութեամբ կենօք կացեալ փոխեցաւ առ Քրիստոս:

Յաջորդեալ զփառս նորա որդի նորին Կոստանդին, այր քաջ և արդարագործ, որ և ի բազմաց սիրեցեալ եղև բնակչաց աշխարհին Կիլիկիայ. որոյ ձեռնտուութեամբ ելեալ ի ծովակողմի Տօրոսի տիրեաց նահանգին այնորիկ, նախ առեալ զգլեալն զՎակայ (զՎահկայ). և անտի յառաջ յոլովից տիրեալ տեղեաց, դաշտաց և ամրոցաց, ըզյոգունս ի Յունաց հարեալ:

Այլ և Փռանգ զօրուն, որ յԱնտիոք, նիզակակից եղեալ ընդդէմ Խամայեւեան զօրուն, և քաջութիւնս զարմանալիս անդանօր կատարեալ, հիացոյց զարիականաց գունդն. յորոց և կոմսութեան անուն ստացեալ Մարգիլ զնա վերակոչէին:

Եւ այնպիսի յաղթական կենօք կեցեալ, և ծնեալ երկու որդիս, և զԹորոս և զԼեոն, ինքն փոխեցաւ առ Քրիստոս, և թաղեցաւ ի սուրբ ուխտն Կաստաղան: Տուեալ զիշխանութիւն իւր որդւոյ իւրոյ Թորոսի, այն որ ի Յունաց պատուեալ Պառասկաստիոս կոչեցաւ:

Որ և իսկոյն ընդ տիրելն խնդրեաց զվրէժ արեանն Գագկայ յորդոցն Մանտալէի: Եւ առեալ զամրոցն յոլով գանձիւք և զնոսին չարամահ սատակեալ, բերեալ ընդ ինքեան զպատկեր Տիրամօրն, եղ ի դղեակն Անարզաբայ, զոր իւր առեալ էր ի Յունաց: Յորում և շինեաց զհռչակաւոր տաճարն. և եղ անդ զպատկերն որպէս և գրեալ է յարձանի ի շինուածս տաճարին: Այլ և բազում եկեղեցիս և ժողովարանս միանձանց շինեալ, և առատատուր պարգեօք կարգաւորեալ ճոխացոյց, միանգամայն և հիւրանոցս բա-

զուժան և ամենայն ազգաց քրիստոնէից տեղի և տուն պատրաստեալ յարգեցաւ, բարձրացաւ, և հռչակեցաւ յամենայն լեզուս: Որք զԿիլիկիայ անուն լքեալ՝ Թորոսի երկիր զաշխարհն նորին վերաձայնէին. և նա բարութք վարութիւն կենցաղաւարեալ հանգեաւ ի Քրիստոս, և թաղեցաւ ի սուրբ ուխտն Կրաղարկն, թողեալ իւր որդի մի, որ նենգեալ սպանմամբ յամբարշտաց ոմանց: Վասնորոյ ընկալաւ զիշխանութիւն մեծին Թորոսի եղբայր նորին լւսն. որ և ծնեալ երիտ որդիս, զԹորոս, զՍտեփանէ, և ի հարձէ զոմն Ռուբէն անուն: Այս լւսն տիրեալ Մամեստիոյ և Տարսոնի, և ամենայն սոցին նահանգի, և աջակցեալ Ֆռանգաց ի գործ պատերազմի՝ քաջութեան անուն ստացաւ. և կացեալ յիշխանութեանն կարողագոյն կենօք և առաքինի վարութիւն մինչև եկն թագաւորն Յունաց Փեռսիեռօթէն ի Կիլիկիայ և պատրանօք կոչեալ զլւսն ըմբռնեաց ի կապանս երկու որդւոլքն Թորոսի և Ռուբինաւ, ոչ դիպեալ անդ Մլիհին և Ստեփանէի, զի կային յՈւռհայ, առ կոմս նորին, որ էր քեռի ինքեանց: Առեալ Փեռսիեռօթէն զլւսն որդւոլքն, տարաւ ի Կոստանդինուպօլիս և արկ ի բանտ. յորում տեղոջ Ռուբէն վասն անհնարին քաջութեանն կուրացուցին կուրացեալ նախանձով աղքն Յունաց:

Եւ մեծն լւսն (և) որդի նորա Թորոս մնացին անդաւնօր ի բանտի. և իշխանութիւն Հայոց բարձաւ ի Կիլիկիոյ տիրելով վերստին Յունաց:

Յետ ժամանակաց ինչ լինելոյ ի բանտի՝ ետես երազ որդի նորա Թորոս, և պատմեաց հօր իւրում, թէ տեսի յանուրջս, զի այր ոմն տայր յիս նկանակ մի հացի, և ձուկն ի վերայ. և ես առի և քեզ ոչ ետու ի նմանէ: Եւ հայրն խնդացեալ ելոյժ զտեսիլն որդւոյն, թէ ունիս վերստին տիրել Կիլիկիոյ, զոր նախնիքն մեր կալան քաջութեամբ, այլ և ընդարձակեսցես զտէրութիւնն քո մինչև

ի ծախ՝ զոր ձուկն նշանակեաց: Սակայն ես յայն ոչ ժամանեմ: որ և եղև իոկ. զի մեռաւ մեծն Լևան ի Կոռոտանդինուպոլիս:

Եւ մեծն Թորոս գտեալ ոգնութիւն յԱստուծոյ, և պիւպօղ ժամու վերստին եկն ի Նիլիկիա, և ձեռնտուութեամբ լեռնակողմանցն Տորոսի ապինս Հայոց՝ որ մնացեալ էին անդանօր, տիրեաց նախ Վահկային, և ամենայն փռիգիոյ: Եւ յետ ասկառուց Անարկաբոյ և ամենայն դաշտակողմանն. զորոյ զյեղանակ գալստեանն ի Կոստանդնուպօլսէ և զտիրելոյն Նիլիկեսայ՝ այլ և այլ օրինակաւ պատմեն գիրք. բայց որպէս և է գթութեամբն Աստուծոյ և ոգնութեամբն ազատեալ ի բանտէ վերստին տիրեաց ի յիսանութեանն նախնեաց իւրոց, զոր յափշտակեալ էր Յունաց: Եւ ևս ընդարձակեալ զբազուկ տէրութեան իւրոց, գնաց ի Մամեստիայ. և առ զնա: Եւ մինչ կայր անդ յանհոգօ, Տուկն Յսնականն ազգին, որ էր ի կայսերէ կարգեալ, ժողովեալ զպօրս իւր, ևս և զՀայկազունան, զՆաթանիելոնք զՏեափալն Ասկուռայ, և զՀեթում տէր Լամբրուին. որք և ճորա յարեւելից ի սրոյն Խանայեղացոց խոյս տուեալ եկին և կալան զկողմանսդ նախասացեալ, և մտին ընդ Հնազանդութեամբ կայսերն Յունաց: Վատնորոյ և ընդ նոցին զօրաց և զօրապետի եկին ի վերայ Թորոսի ի Մամեստիա՝ եւ նա յարուցեալ սակաւուք արամբ՝ անգէն և անպատրաստ ի վերայ անկաւ բիւրական զօրացն՝ յեղակործ ժամու. զՅոյնսն եսպան, և զՀայկազունոն ձերբակալ տրաքեալ՝ կալաւ, և յետոյ ազատեաց:

Եւ այսպէս քաջացեալ էառ զՏարսն և զյորով մասն Սալուիոյ: Զորոյ քաջութեան համբաւ լուեալ կայսերն Էմմանուի՝ որդին Փեռփեռօժէնին, մուռեալ իրրեւ դառիւ՝ եկն զօրօք բազմօք ի Նիլիկիայ՝ ըմբռնել զԹորոս և պաշարեալ զնա ի գղիակն Բարձրբերդ կոչեցեալ:

Յարձակեալ ապա քաջն թորոս ի վերայ ժողովոյն Յաւնաց՝ զբազումն ետղան, և զյոլով Սեւաստիօսս գերի տալեալ ի դգեակն, վաճառեաց ընդ ոսկւոյ կայսերն Էմմաւոսէի, և զգտնէն բաշխեաց իւրոյ հետեակաց զօրաւն:

Ընդ որոյ քաջութիւնն և առատամտութիւնն զարմացեալ՝ կոչեաց զնա իւր յորդեգրութիւն. և ետ զկիլիկիա ձեռնագրով և ոսկի վաւալ թորոսի, և այլ գանձա բազում. և ինքն գնաց ի կոստանդնուպօլիս:

Եւ վերստին լուեալ զհամբաւ բարութեան և զքաջութեան մեծին թորոսի կայսրն Էմմաւոսէի, և ոչ կտրացեալ տանել նախանձու, սկսաւ կաշառօք գրգռել զԻլիւ-Յաւան սուլթանն յիլոնիոյ ի վերայ թորոսի. որ և եկեալ բազում զօրօք ի կիլիկիա պաշարեաց զթիւն աւան. և ի Տեսաւնէ պատուհասեալ ակաթիւ և ցաւօք, զորոց զերիւկարսն շանաճեան սպառեաց:

Այլ և մեծն թորոս ասպատակեալ զաշխարհն յիլիւնիոյ աւերեաց, և զառ և զաւար էած ի կիլիկիա: Վառնորոյ յայտմանէ Խիւժ Ասլան և ի հարուածոցն Աստուծոյ ներեալ ամօթով դարձաւ յաշխարհն Խար, սէր երգմամբ եղեալ ընդ մեծին թորոսի, և այլ ոչ հրապուրեցաւ ի բանօն Էմմաւոսէի:

Բայց իբրեւ եկն թորոս ի կոստանդնուպօլտէ ի կիլիկիա, լուեալ եղբօր հորա Ստեփանէի՝ եկն առ նա: Բայց Մլեհն մնաց առ Նուբատտին սուլթանն Հալպայ. և Ստեֆանէ ձեռնտուութեամբ եղբօր իւրոյ՝ գնաց ի Սեւա լեառն և տիբեաց ամենայն կողմանցն այնօցիկ. այլ և կալաւ զԳերմանիէ և զՊեհնիս: Եւ գաւեալ ի Յունացն սպանաւ յեռանդան կառսայի. և թաղեցաւ ի սուրբ ուխտն յԱրքակալնին, թողեալ իւր երկու որդի՝ զՌուբէն և զԼեոն, որ և յետոյ թագաւորեաց:

Այլ մեծն թորոս տիրեալ քաջութեամբ կիլիկիոյ և Սալ-

րիոյ, վարէր զիշխանութիւն ըստ հաճոյից Աստուծոյ, զի էր այր բարեպաշտ և ողորմած, մեծախորհուրդ և առատամիտ, վարժեալ հին և նոր օրինօքն Աստուծոյ: Տեղեակ գտլով և ամենայն իմաստասիրական արհեստից. զորմէ ասեն հոգի մարգարէութեան ունէր. որ և բազում դժուարալոյժ բանս մեկնեալ, զոր գտանի այժմ առ մեզ: Կեցեալ սա տյսպիսի բարեպաշտ կենօք՝ փոխեցաւ յաշխարհըն կենդանեաց, և հանգուցեալ եղաւ ի դամբարանի ի հոջակաւոր անապատն ուրբ ի Գրազարկն:

Եւ գերկիր իշխանութեան իւրոյ և զմատաղ որդին իւր վստահացաւ յաներն իւր Թումառ անուն իշխան մեծ, զոր և Պայլ իսկ ետ Հայոց յետ իւր: Այլ Մլեհն լուեալ զմահ եղբօր իւրոյ զմեծին Թորոսի, էառ զոր բազում ի հուրատտին սսւլթանէն և եկն առնուլ զտէրութիւն ի վերայ Հայոց. և բազում չար հասուցեալ աշխարհիս Կիւլիկեցոց, յորմէ նեղեալ բնակիչք և իշխանք աշխարհիս, կամօք ձեռնսու եղեն նմա, տիրեալ ի վերայ ինքեանց: Ուստի ընդ գալն նորա՝ Թումասն փախչէր յԱնտիօք, ուստի և եկեալն իսկ էր. և զորդի Թորոսին ամբարիշտք ոմանք կոյեալ սպանին:

Եւ Մլեհն տիրեաց որոյ ցանկայր անձն նորա: Սակայն վասն խստասրտութեանն ոչ կարացեալ յերկարել, վաղվաղակի սպանաւ ի զօրայ իւրոց ի քաղաքն Սիս և Թաղեցաւ ի վանքն Մեծ-Քար կոչեցեալ, զոր իւր իսկ շինեալ էր:

Եւ զօրք աշխարհին առաքեալ բերին զորդիսն Ստէֆանէի, որ սնանէին առ բեռն իւրեանց Բակուրան ի Տարսոն, և կացուցին իշխան և Պարոն զՌուբէն զորդի Ստէֆանէի. որ եղև այր աշխարհաշէն, առատամիտ և բարեգործ, որոյ ել համբաւ անուան նորա ընդ ամենայն աշխարհ: Վասնորոյ Հռովմայեցիքն զնա պատուեալ յազգէ

Թագաւորութեանն կին ետուն նմա. յորմէ ծնաւ երկուս զստերս:

Սակայն ի տէրանց Լամբրունի եղև դաւ նմա. զի սղա-
րեալ էր Ռուբէն զԼամբրուն. և նոքա նեղեալ յղեցին առ
բրինձն Անտիոքու զի ելս հնարեսցէ իրացն. իսկ բրինձն
խաբանօք ի ճաշ կոչեալ զՌուբէնն՝ արգել զնա յԱնտիոք,
վստահանալով թէ կարասցէ այնու զնիլիկիա առնուլ:

Այլ Ռուբէն յղեաց առ եղբայր իւր Լևոն, նստել յա-
թոռ Պարոնութեան, և պահել զերկիրն, և պնդել զսղար
բերդին Լամբրունի: Եւ Լևոն և իշխանքն այսպէս արա-
րին: Իսկ բրինձն իբրև ետես եթէ ոչինչ շահի այնու,
ապա ունկաւ ի բանս վաճառելոյ. զոր հաւանեալ Պարոն
Լևոն, և իշխանք ետուն գանձ և երկիր. և թափեցին
զՌուբէն. որ և եկեալ յինքն առեալ զպարոնութիւնն կե-
ցեալ աւուրս ինչ բարիոք կենօք, և ի վախճան մահու
հասեալ խրատեաց զեղբայրն իւր բազում իմաստու-
թեամբ և բարութեան խրատով՝ թողեալ ի նա զիշխանու-
թիւնն և զդստերս իւր, ինքն հանգեալ ի Քրիստոս և
կրօնաւորեալ թաղեցաւ ի Դրազարկն:

Լևոն ընկալեալ զտէրութիւնն յեղբօրէն առաւելաւ յա-
մենայն բարութիւնս քան զնախնիսն իւր: Եւ ևս ընդար-
ձակեաց զսահմանս տէրութեանն: Եւ մինչդեռ կայր քա-
ջութեամբ և բարութեամբ, ել ի վերայ նորա Ռոստոմ
յազգէ Իսմայէլի անթիւ զօրօք, և նկուն եղեալ օգնակա-
նութեամբն Աստուծոյ խորտակեցաւ առաջի մեծին Լեո-
նի, և մնացեալքն փախստական եղեն. տիրեաց և կող-
մանցն Սալբիոյ մինչև յառաջիկայ: Էառ զԱռաքիլիա
և զԿեսարիա, և ընդ գանձուց փոխանակեաց: Բազում
ամրոցս և զղեակս շինեաց, յոլով վանորայս և աղքա-
տանոցս կազմեաց, և գոտեացն տունս և ռոճիկս պար-
գեաց, և բարութեամբ զաշխարհն իւր ելից: Զոր զբա-

բեզարժութիւնն նորա լուեալ թագաւորք երկրի՝ ստիպէին
ղնա թագ առնուլ՝ յորոց և Ումբրուրն Ֆաւնգաց (Ալա-
մանաց՝ գրէ պատմագիրն Յմբատ)՝ և Կոյսրն Յունաց առա-
քեցին նմա թագ և գանձ բազում։ Եւ նա ընկալեալ զայն
աշխարհաժողով բազմութեամբ և եկեղեցւոյ լրութեամբ,
պսակեցաւ թագաւոր Հայոց, և նորոգեաց զաթոռ և ըզ-
գաւազան թագաւորութեան թորգոմայ. և ելից խաղաղու-
թեամբ զաշխարհ և բարութեամբ իրրև զդրախտ պլտղա-
ւետեալ. ամուսնացոյց զդուստր եղբոր իւրոյ յԱնտիոք. և
ապա առեալ զԱնտիոք ետ նմա՝ և որդւոյ իւրոյ, այնմ որ
բրինձ Ուսւրէն կոչեցաւ։ Կառ զԱրասաւ և զՊաղրատ. տի-
րեաց և Լամբրոնին։ Յետ աւսւրց եկն ի վերայ նորա սուլ-
թանն Հռոմոց Քայքայուզն և պաշարեաց զըզեալն զկա-
պանն. ըմբռնեաց և զիշխանն. Հայոց և զօրապետին զպա-
րսն Կոստանդին։ Իսկ արքայն Լեոն առեալ զանոցեալ զօ-
րքս իւր, ասպատակեաց յաշխարհն Գառաւոյ, և բազում
ոճիրս գործեաց. և առեալ զառ և զաւար գարձաւ ի Կի-
լիկիայ։ Զոր լուեալ Քայքայուզն, եթող զկապանն և զեր-
կիր թագաւորին և ամօթով դարձաւ յաշխարհ իւր, ընդ
սակաւ գնոց դարձոյց զիշխանն և սէր երդմամբ ետ ար-
քային Լեոնի։ Բայց արքայն Լեոն կացեալ ի պարոնու-
թեան զերկոտասան ամ, և թագաւոր Իբ. ամ, փոխեցաւ
առ անմահ արքայն Քրիստոս։ Եւ հանգուցաւ ի սուրբ ուխ-
տըն յԱկներն, վստահացեալ զերկիր իւր և զգոստոք մի
իւր Զապէլ անուն՝ յիշխան ոմն Ատան անուն, որ իսկոյն
սպանեալ եղև ի Հաշիշեանցն ի Սիս։ Եւ ամբարձեալ ազ-
գախան Լեոնի, պարոն Կոստանդին Էտա յինքն զիշխանու-
թիւնն Հայոց. և զգոստոր թագաւորին Լեոնի զԶապէլ
ամուսնացոյց յորդի իւր ի Հեթում. որ և թաւ թագաւոր
Հայոց։ Եւ եղև բարեբաղդ և անուանի առ ամենեանս
Ծնաւ այս արքայ Հեթում ի թագուհւոյ իւր Զապէլէ զԼե-

ւոր, որ այժմ է թագաւար. և զեղբայր իւր զԹորոս, որ խողխողեցաւ ի զօրացն Հագարացւոց, և դատերս բազումս. և աստուածահաճոյ կենօք կային ի Քրիստոս: Իսկ ի վախճան կենաց հասեալ թագուհւոյն բարեպաշտի փոխեցսւ ի Քրիստոս, և եղեալ կայ ի սուրբ ուխտն ի Նորադարկն:

Յայնժամ արքայն Հեթում խորհրդածեալ զխաղաղութիւն աշխարհիս Հայոց, յուղի անկեալ զնաց առ ազգն Մուղալ, զոր թաթարն կոչեն. և յուխտ մտեալ ընդ նոսա, ըզմշանջենաւոր խաղաղութիւն օյսաւ օտացաւ աշխարհի իւրոյ ի նոցանէ, որ ապականէին զամենայն աշխարհ: Յայտմանէ լցեալ նախանձաւ պաշտօնեայքն Մահմէտի, ամենայն ուստէք նիւթէին զնենգութիւն ի վերայ Հայոց:

Այլ նա օգնութեամբն Աստուծոյ, և ձեռնառութեամբ Մուղալ զօրուն էառ զմեծն գերմանիկէ և զՊէհմանի. թափեաց և զնախնեաց իւրոց զաշխարհ զյափշտակեալն յալլոց: Եւ մինչ կայր աշխարհ Հայոց ի հաշտութիւնն Աստուծոյ և ի բարութիւնն, յայնժամ բազմապատիւ մեզօք լցեալ ազգ մարդկան ձգեցին ի վերայ ինքեանց զարժանասացութեան բարկութիւնն Աստուծոյ. յորմէ եղև զօրացեալ ազգն Հագարացւոց, և բռնակալեաց ոմն ծառաց յեզդիտոս, և տիրեաց ամենայն տանն Սեմայ. և շարժեցաւ ընդդէմ քրիստոնէից. աւերեաց զԾովեզերեայսն, քաղեալ կործանեաց զմեծն Անտիոք. գերեաց ամհամար անձինս քրիստոնէից, և զանթիւս մաշեաց ի սուր սուսերի:

Իայց յառաջ քան զայս եկն ի վերայ թագաւորին Հեթմոյ և տանս Հայոց. վանեաց զզօրսն քրիստոնէից. եսպան զԹորոս զորդին Հեթմոյ թագաւորին, և զմեծն Ղեւն որ այժմ է թագաւոր, յետ բազում քաջութիւնս կատարելոյ նորա՝ ըմբռնեաց զնա ի գերութիւն: Վասնորոյ և յայնմանէ համարձակեալ եմհետ յաշխարհ Հայոց և հըրկիղութեամբ ապականեաց, և զքնակիչսն ի սուր մաշեաց:

զառ և զաւար առեալ՝ ել ողջամբ և զնաց յաշխարհն իւր։

Բայց որդի թագաւորին Վեռնի՝ ոչ զանգիտեալ ի ծառայութենէ Խամայելացոցն՝ այլ պինդ հաւատով և արիագոյն սրտիւ կացեալ ի գերութեանն՝ նախ բանիւք քաջալերէր զբնակիչս որ յամրոցս աշխարհիս գայթաղեալք էին՝ պինդ կեալ և ոչ տալ ի ձեռս։ Եւ ապա ի յանդիման լինիլն սուլթանին՝ զարմացոյց զամենեւին իմաստուն բանիւքն և ահարկու կայիւքն՝ պատրաստ գոլով ի հարցմունսն և ի պատասխանիսն։ Այլ և ի ձիրնթացս ասպարիսի ելեալ ընդ սուլտանին՝ առաւելագոյն գտաւ քան զամենայն զինուորսն ի հրահանգս ձիավարութեան՝ մինչ զի յամենայն գործս և ի բանս նորա հաճեալ և հաւանեալ սուլտանն՝ ազատեաց զնա ի բանտէ և ի կապանաց։ Եւ պատգամ՝ յղեալ առ թագաւորն Հեթում՝ և սիրով և երդմամբ մեծագոյն պարգևօք զարձոյց զմեծն Վեռն յաշխարհ իւր։ Որ և ի գնալն վերստին նորոգեցան բնակիչք Կիլիկիոյ և ամենայն զարմք քրիստոնէից՝ և իսկոյն հայր նորա և ամենայն աշխարհն եղին զնա յաթու պարոնութեան։ Քանզի ոչ առ յանձն լինել թագաւոր յաւուրս կենաց հօր իւրոյ։

Յետ այսորիկ հիւանդացաւ թագաւորն Հեթում՝ որ և մեռաւ իսկ լեալ կրօնաւոր թաղեցաւ ի սուրբ ուխտն ի Դրագարին (յամի Տեառն 1269. և Հայ. 269)։

Եւ մեծն Վեռն սուգ պահեալ զերիս ամիսս ցաւագին անձամբ՝ և ապա մեծարեալ ի Ղանէն և յամենայն թագաւորաց մերձակայից և հեռաւորաց՝ միաբանութեամբ աշխարհին օծաւ թագաւոր ի վերայ ամենայն Հայոց։ Եթող ի սրտէ զյանցանս ամենեցուն՝ որք սխալեալ էին նմա շնորհեաց պարգևս ամենեցուն։

Է սուրբ արքայս Հայոց առատամիտ՝ ողորմած՝ ունկընդիր զղուելոյց՝ ապաւէն վտանգելոյց՝ ողջախոհ և մաքուր՝

երկայնամիտ և ժուժկալ, և յամենայն նեղութիւնս համ-
բերօղ նման Յովբայ, և մեծախորհուրդ իբրև զնա ի փոր-
ձութիւն անկեալ նման նմա. քանզի յիշեալ զնոսա որ
աւուրս (յաւուրս) լեռն թագաւորիս եմուտ ի իւրեանս
(յիւրեանս), դարձեալ աւուրս (յաւուրս) լեռնի եկն զօ-
րօք բազմօք աշխարհս Հայոց. և եկեալ Արապ և Թուրք-
ման ամբօխիւք որ ընդ նմա միաբանեալ էին, և սուարե-
ցին դարձեալ զաշխարհս Կիլիկիոյ: Եւ արքայն լեռն ըստ
բնական քաջութեան իւրոյ զամենեսին յորդորէր մար-
տլնչիլ ընդ Հագարացիսն. այլ զօրքն ոչ առին յանձն, զի
սակաւք էին: Բայց իբրև թշնամիքն գնացին, զամենեսեան
քաջալերէր և միւրթարէր և առատապարգևօք յանձան-
ձէր, մինչև հայեցեալ Աստուած ի պնդագոյն հաւատս նո-
րա և սէր՝ դարձոյց զքաղցրութիւն ի վերայ մեր, և ըս-
կիզքն արար բնակելոցս ի մէջ ցաւոց. քանզի ետ մերոյ
թագաւորիս յաղթութիւն ընդդէմ թշնամեաց. նախ կո-
տորեաց զբազում զօրս սուլսամին Մսրայ ի Հարունին,
և ապա բազումս ի Թուրք սեռէն՝ և յոլով և աւար շա-
հեցաւ. այլ և եգիտ շնորհս սուաջի գլխաւորի Մուղալ զօ-
րուն, մինչ զի պարգևս և պատիւս յոլով շնորհեաց նմա.
ամէն: *

* «Արարատ» 1870. էջ. 355 Թագաւորական ճառացիք Մատե-
նադարանի Ս. Էջմիաթնի № 892.

Ե.

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՎԱՐՈՒՑ

ՆԵՐՍԻՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ

ԵՐԳՈՑՍ ՍԱՂՄՈՍԻՍ ԲՆԵՆՈՂԻ *

Ընդ նուազել թագաւորութեան և իշխանութեան Հայոց, յորժամ յափշտակեցաւ յիսմացէլացւոցն մայրաքաղաքն Անի, և տարազրեցան թագաւորքն մեր ի գաւառս և յիշխանութիւնս արքայիցն Յունաց, այր ոմն յիշխանացն Հայոց Ապիսարիոյ անուն՝ որ իր ի տանէն Վասպուրականի, իբրեւ զմտերիմ և զխոհեմ և զարի ի գործ պատերազմի՝ առաքեցաւ յինքնակալէն Ալէքսէ ի գաւառս Կիլիկիեցւոց իշխել մայրաքաղաքին Տարսուսի և Մամուկիտիոյ, որ եկեալ տիրէր սոցա կարգօք և աւրինօք և մնայր ի հաւատարմութեանն Յունաց. և շինեալ տաճարք տղօթից ի լեառնային և ի դաշտային գաւառս՝ որ և բազումք կան ի մէջ Յունաց հայասեռ ազգիս պաշտամամբք: Յա եգիտ ի ստորոտս լերինս Սորոսի (Տորոսի) և ի գլուխ քաղաքիս Տարսուսի երկու անմաստոյց գլեակս, միոյն անուն Ղամբրուն՝ և միւսումն Պապեռօն՝ որք և ունէին շուրջ զինքեամբք գեաւղս և տաւնս: Զպապեռօն իւր սեպհականեաց գանձուց ըշտեմարան՝ և շինեալ եկեղեցի մեծ՝ դամբարան հանգստեան սահմանեաց իւր և իւրոցն, և զլամբրունն ետ ի մտերիմ և ի սիրեցեալ իշխանն՝ որ եկեալ էր ընդ իւր յաշխարհէն Հայոց՝ անուն

* «Ինչպէս այս պատմութենէն և յիշատակարանէն կ'այտնուի ընթերցողաց, Հաղպատու վանուց ընծայեալ «Սաղմոսի մէկնութիւն», հին ձեռագրէն օրինակուած է՝ թէև անդ անդ անիմաստ և սխալ խօսքեր և բառեր սարդած են»:

Աւշին, և աւանդեաց ի նա զմասն մեծի և գլխաւորի առաքելոցն Պետրոսի՝ զոր ունէին Հայք ըստ նախագրեալ պատմութեանն: Եւ հրամայեաց հպատակութեամբ սպասաւորեալ յայսմ՝ գղեկի որբոյ առաքելոյն, և իւր սեպհական ունել զբերդս և զգաւառս, որ եկեալ ազգատոհմաւ իւրով և գտեալ զանառիկս ամայացեալ՝ շինէր ըստ կարի և պատրաստեաց նախ ի ծայր բերդիս հանգստարան սուրբ և գլխաւոր առաքելոյն նշխարաց:

Իսկ Ապլխարույայ վախճանեալ եգաւ ի Պապեռօնն: Եւ Խիրեաց Տարսոնի մի յիշխանաց իւրոց փեսայ Աւշին, յորոյ աւուրսն արձակեցաւ աղքն Խոմայէլացւոց ի վերայ գաւառիս Երիկիոյ ի հինգ հարիւր թուականին Հայոց: Եւ զամենայն դաշտային գաւառսն աւերեաց, էառ և զՏարսոն և սրով ճարակեաց զքրիստոնեայսն: Իսկ Աւշինն մրնացեալ յանմառչելի ամուրս անփորձ՝ և մտերմացեալ Յունաց արքային, սուռնոյր ի նմանէ անուռն պատուոյ և տուրս գանձուց առատապէս:

Յետ սորա վախճանին տիրեաց որդի իւր Հեթում հայրենի աթոռոյս, և պատուեցաւ ի Յունաց արքայէն Ալէքսէ Սեպտիմիոս անուամբ, յորոյ ժամանակն եկն ֆռանգն և էառ զսուրբ քաղաքն Երուսաղէմ և զԱնտիոք և զԵրիկեցւոց քաղաքս ի հինգ հարիւր քառասուն և եօթն թուականին, և յետ ժամանակաց անձուկ բազում նեղութիւն կրեաց ի նոցանէ Սերաստիօն Հեթում վասն հայրենի բերդիս, և զերծեալ յամենայնէ օգնութեամբ ըն Աստուծոյ և սուրբ առաքելոյն Պետրոսի, փարթամացաւ և մեծացաւ օգնութեամբ թագաւորին Յունաց Յոհաննու: Եւ զի ունէր որդիս վայելուչս և դրստորս՝ որք կառարեցան հասակաւ առաջի իւր, ամուսնացոյց զոմանս ի նոցանէ: Եւ զաւագ որդին որոյ անուռն Աւշին՝ եթող ընդ իւր մնալ առանց ամուսնութեան: Իսկ

Սմբատայ՝ որ յետ նորա ետ զՊապեռօնն, և միոյ ի դըստերացն փեսայացոյց զեղբայր կաթողիկոսին Հայոց Գրիգորի Մագիստրոսի զՎասիլ՝ որք էին թողունք Գրիգորայ Մագիստրոսի Բջնեցոյ: Իսկ յետ վախճանին Հեթմոյ պայազատեաց զՀայրենի աթոռն հարազատ որդի նորա Աւշին, և պատուեցաւ յարքայէն Մանուէլէ Սեբաստիա անուամբ, և փարթամացաւ բազում գանձիւք. յորոյ ժամանակն դարձեալ տիրեաց Յունաց արքայն Տարսոնի և այլ քաղսքացս Կիլիկիոյ: Սմա հարսնացոյց փեսայն իւր Վասիլ զգուստր եղբօր իւրոյ Զօրավար անուն, զանիւլաբար ի կաթողիկոսէն յեղբօրէն իւր վասն խղճին՝ որ կայր վասն խնամութեանն: Եւ լեալ սմա կին ժրագլուխ և պսակ առն իւրոյ՝ իբրեւ զայգի վայելուչ զնորատունկս զաւակաց ծաղկեցուցանէր շուրջ զՀայրենի սեղանովն և մնային յօրհնութեանն Աստուծոյ. յորոց ծնաւ յետ անդրանիկ դստերն որդի՝ Հեթում՝ անուանեալ՝ ի վեց հարիւր թուականին, և երկրորդն հայրս մեր՝ վասն որոյ բանս է. որոյ ի ստեղծաց հասակն պատահեալ ախտ ցաւոց՝ բերաւ ի հաւատարիմ ծնողացն և ընծայեցաւ ամենօրհեալ և միշտ փառաւորեալ Աստուածածնին ի տաճար անուան իւրոյ որ ի վանքս Սկեանայ (Սկեռայ) առնթեր բերդիս: Եւ սկսեալ ի դեռաբոյս հասակէն վարժէր յուսումն գպրութեան ըստ յօժարութեան ծնողացն ընդ այլ եղբարս իւր մանաւանդ ի քաջահաւատ մօրէ իւրմէ զաստիարակեալ յամենայն երկիւղ:

Իսկ բարեպաշտ իշխանն Աւշին բերեալ ուստերս հինգ և դստերս երիս՝ և համբերեալ պէսպէս փորձանաց վասն առ Յունաց արքայն հաւատարմութեան, լի աւուրբք ի ծերութեան հասակն յաթոռ իւր և ի մէջ եղբարց և զաւակաց օրհնութեամբ փախեցաւ առ Քրիստոս, և եցոյց անդրանիկ որդոյն Հեթմոյ զտէրութիւն հայրենի աթո-

ռոյն, իսկ նուիրելոյ որդւոյն որ Աստուծոյ՝ կալ ի գլուխ առ յինքնէ շինեալ եկեղեցւոյ սրբոյ և վանիցս և տուեալ յԱստուծոյ շնորհ անդրանկին խոհեմութիւն և իմաստութիւն՝ գնաց առ արքայն Յունաց Մանուէլ և փարթամ տրօք առ զհայրենի պատիւ Սեբաստօստօնիս: Իսկ այս որ ի կրօնաւորականս էր վիճակ՝ յետ դաստիարակելոյ մանկան ուսմամբք, ի վեշտասան ամ ընթացից հասակին ածաւ յերկիւղազարդ մօրէն իւրմէ առ կաթողիկոսն սուրբ Ներսէս, որ յաջորդեալ էր զաթոռ եղբօրն Գրիգորի՝ սմենայն իմաստութեամբ և գիտութեամբ զարդարեալ և սա ըստ հաւատով հայցուածոց դստեր եղբօրն իւրոյ զմանուկն ածեալ առաջի ձեռնադրեաց քահանայ ի կրօնաւորական ձեւ և կոչեաց յանուն իւր Ներսէս. զոր թողեալ մօրն առ ոտս նորին ի վարժումն՝ գնաց յերկրպագութիւն սուրբ տեղեացն Նրուսաղէմի:

Այլ Ներսիսի կացեալ ի հայրապետական աթոռն փոքր մի աւուրս՝ ի շնորհէ ձեռնադրութեանն զօրացեալ հոգւով տենչայր յանգբաղ կեանս միայնութեան և ընթերցման. և սրբոյ հայրապետին ուրախացեալ ընդ յառատ ուսումն մանկանն, առաքեաց զնա ի վանորայս ի Սին լերինն, յորս շրջելով գործիական նիազութեամբն և տեսողակա. նին կրթութեամբ յառաջէր և նկրտէր հասանել ի լրումն առաքինութեանն ի սէրն Քրիստոսի: Եւ յետ ամաց գարձեալ ի հայրենի աթոռս և փափագանօք ի ծնողէն և յեղբարցն, ոչ հաւանեցաւ կալ ի գլուխ ուխտիս որ աւանդեալ էր ի նմա ի հօրէն իւրմէ, այլ ի մէջ լերինս յամայացեալ տեղիս ընդ հոգւոր դաստիարակի իւրում Յոհաննու ելեալ մնայր ի միայնութեան: Եւ քաղցր էր նմա այնքան զամենայն հեշտութիւն: Եւ կոչէր անապատն քնակութեան «Աստուածածին Սաղրուի» ի հոսանս գետոյն Փեռալրա և մերձ նմին տաճար սրբոյն Գէորգեայ. յորում

անձուկ սենեկին ի գիշերի և ի տունջեան անհանգիստ էր յընթերցումն, և միայն կատարէր զգործ սուրբ պատարագին պաշտամանն: Իսկ ի ՈՒՐ Թուականին փոխեալ առ Քրիստոս հայրապետն սուրբ Ներսէս, և յաջորգեալ զԱթոռն սուրբ նորին եղբօր որդին Գրիգորիոս, մակակոչեալն Տղայ, որ և քուեր որդի հօր սորա, ձգէր յինքն զմանուկս Ներսէս հրամանաւ գրոյ, և սա փասն որ առ նա անանջրպետ սիրոյ, ևս և վասն թերի ունեւոյ զվարժումն գրոց՝ փութացաւ առ հարազատն իւր հայրապետն սուրբ, և նորին խնամօքն ի ձեռն վարժապետաց սրբոց քննեալ տեղեկացփաւ Հին և նոր Կտակարանաց իմաստից. զոր քսան և երկց ամաց ձեռնադրեաց հայրապետն եպիսկոպոս Տաթսօնի, նոյն և Վամբրունիս և շրջաբնակ գաւառացս: Եւ առաքեաց առ իւրս պատուով: Իսկ սորա եկեալ իուստափէր ի հովուութեան զբաղմանց. և ի տենչանա ընթերցման գրոց նկրտէր. և զի ոչ կարէր ըստ տուփման իւրոյ ունել զանգբաղութիւն, փախստական լինէր այսր անդր ի հեռաւոր տեղիս. և զի վարժեալ էր ի մանկութեանն ջանիւք մօր իւրոյ զհեղինացի գիրն տենչամբ որ առ նոսին իմաստութեամբն՝ եմուտ ի կղզին Կիպրոս աղքատապէս մնալ անդ ի կատարեալ ուսումն նոցին հետորութեանն: Սակայն ոչ ետ թոյլ բաղձանք մօրն և սէր եղբարցն, յորժամ լուան՝ ածին վերստին անտի բըռնութեամբ: Եւ ծանուցեալ թէ ոչ կարէ հեռանալ, եւ գարձեալ յառաջին իւր յանապատն կոչեցեալն Սաղորու, յորում և զանձուկն սնէր սենեակ, և զգաստիարակ հոգեւոր հայրն իւր Յոհաննէս բնակեալ ի տեղոջն, և անդ հաւաքեալ զամինայն աստուածային գիրս՝ արգելաւ ի տեղւոջն . . . ամաց (գուցէ յամայր) ժամանակ: Եւ կայր ընդ մարմնոյ (. . .) և բանիւ Աստուծոյ որ քաղցր է ի քիմս ծառքողացն քան զմեղր բերանոյ, պաշտէր ի տէրունական

տօնս ղգոհութիւն սրբոյ պատարագին խորհրդոյ, և յայլ աւուրս մնայր յառանձնական սենեկին յընթերցումն և ի գրութիւն և յաղօթս զբողեալ: Իսկ հոգևոր հայրն իւր և դաստիարակն Յոհաննէս ի նստելն երբեմն առ նմա՝ քննէր զմիտս սաղմոսացն, և ի լուծանելն՝ աղաչէր գրել զնոյն, և թողուլ ի պէտս օգտի զկնի եկելոցն: Յայնժամ ըստ կամացն Աստուծոյ և ըստ հնազանդութեան խորհողին սկիզբն արար գրել զքննութիւն երգոց սաղմոսին ի շրջանս աւուրց ամաց իւրոց քսան և վեց թուոյ, և թուական ի վեց հարիւր և քսան և եւթանց: Եւ կատարեալ ի քսան և ինն ամն, յետ այսր փութացաւ ի լեառն որ առ ընթեր մեծին Անտիոքու ի վանորեսայսն որ ի Նատինացւոցն և ի Հելլենացւոցն պայծառանային անդ առտուածահաճոյ կարգօք և կրօնիւք: Եւ բնակեալ անդ աւուրս ինչ՝ թարգմանեաց զմեկնութիւն Յայտնութեանն Յովհաննու: Եւ բռնադատեալ դարձեալ ի սիրոյ հայրապետին սրբոյ Գրիգորի՝ որ կոչէր հրամական (հրամայական) սաստիւ գնաց առաջի նորա, զոր ողորջանօք և ահարկութեամբ հաւանեցուցանէր կալ ի գլուխ ժողովոյն որ հաւատացաւ նմին ձեռնադրութեամբ այցելութեանն: Եւ այսպէս զօլացումն մտաց ընդ իւրեւ նուաճեալ հոգևոր հօրն, առեաց (առաքեաց) զսա ի նուաստ գձձութենէն յաթող իւր պատուով:

Ի սոյն ժամանակի և եղբայր իւր մեծապատիւ Սեբաստիօսն Հեթում ամենապատիկ վայելչութեամբ շինեալ էր զտաճար աղօթից ի սուրբ ուխտս, և նկարագրութեամբ պատկերաց զարդարեալ, յորում՝ ընկալեալ զել ել (․․․) յանապատէ փետայն գեղեցկացեալ աստուածային հանճարովն՝ որպէս լուսին, պայծառացեալ գիտութեամբ որպէս զարեգակն, և հիացուցանող վարուք և բանիւք, կացուցին յաջմէ սորա զգշիոյ սրբոյ տաճարիս զարդարեալ և պաճուճեալ՝ և բազմեալ ի Քահանայապետական յաթողն

ի տօնի իսկուհւոյն, ետ զիտաղաղութիւն ժողովոյս, և յարուցեալ կատարեաց զսքանչելի խորհուրդ սրբոյ պատարագին ի յիշատակ փրկագործութեանն Քրիստոսի և ի քաւութիւն ժողովրդեանս: Արոյ հաղորդեալ տեսութեամբն և ճաշակմամբ, ուրախութեամբ մեծաւ մատուցաք փառս Քրիստոսի, և յայնմհետէ բուռն հարեալ ի վշտակցութիւն ժողովոյս՝ բարեկարգութեամբ սնօրինէր ի հօրէն իւրմէ աւանդեալ սուրբ ուխտիս: Իջեալ օր ըստ օրէ ի ժողով քաղաքին Տարսոնի՝ մխիթարէր զնոսին վարդապետական բանիւ: Եւ հանգուցանէր յինքն զամենայն տեսողս և զլսողս, ոչ միայն զոր ի Հայոց ժողովս՝ այլ և ֆռանգաց ազգ և զՅունաց, իւրաքանչիւր ազգացն կարգաց և կրօնից տեղեակ գլուխ, և յընտրութիւնն հաւանեցուցանող կամ հաւանեալ: Իսկ յետ ամաց ինչ անցելոց զօրանայր արեան հարազատ սոցա Ռուբէն, և յինքն նուաճէր յետ մահուանն Մանուիլի արքայի զՄամիստայ և զՏարսոն: Եւ ազահութեամբ որպէս Ագայաբ յայգին Նաբովթայ՝ բռնադատէր զայս աստուածատուր ամրոցս ի սոցանէ: Յորում մնացեալ զամ մի ողջ յարգելանի և կրեալ զնորա թշնամութիւնն, դարձեալ այցելութիւն առնէր Աստուած և ուղղէր սոցա զխաղաղութիւն: Եւ մանուկն Ռուբէն ի գլուխ երկրորդ ամին վճարէր մահուամբ: Եւ խնդրէր ի սոցանէ ներումն թողութեան մանկական որ առ սոսին սխալմանն: Եւ յաջորդէր զիշխանութիւնն հարազատ եղբայր նորին բարեմիտն Նւոն: Եւ կապէր ընդ սոսա անանջրպետ խաղաղութեամբ, որ և ի տօնս տէրունականս առ իւր տանէր զհայրս մեր, և առ ի սմանէ վարդապետական խրատով և սրբոյ պատարագին նուիրագործութեամբ մխիթարէր հանգերձ բազմութեամբ ժողովոյն: Իսկ զի ի սոյն աւուրքս առաւ ըստ մեղաց մերոց սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ՝ յայլասեռից, և ինքնակալն Հռոմայ որ Ալա-

Նազ թագաւոր, լուաք թէ յառաջէ յարեւելս ի վրկու-
թիւն սուրբ տեղեացն, խորհուրդ էառ մեծ իշխողս Առն՝
զհայրս մեր սուրբ առաքել ընդ յառաջ նորին հրեշտա-
կութեամբ: Եւ վասն այսր մտածութեան գնայր առ սուրբ
հայրապետն Գրիգորիոս ունել զնորին հրամանսն և զկամսն
ընդ իւր. և ի նոյն ճանապարհն խորանարնակ աղգն իս-
մայէլի յարձակեցան ի վերայ, և ճանապարհակից եղբարս
և զկրօնաւորս սրով ճարակեցին առ ընթեր քաղաքին
Մարաշայ: Եւ զբեռնակիր գրաստն յափշտակեցին՝ մնա-
ցեալ խնամօքն Աստուծոյ միայն սա և եպիսկոպոսակից
հարազատ իւր Յովհաննէս և վարժապետն Գէորգ: Եւ զի
ունէր ընդ իւր զայլ գիրս սրբոյ պատարագին քննութեան
և եկեղեցական կարգաց յինքենէ ասացեալ շնորհիւ սուրբ
Հոգւոյն՝ յափշտակեցաւ յաւազակացն, և չմնաց հաւա-
սարն, տրտմեցաւ յոյժ: Եւ ի դառնալն առ մեզ վերստին՝
զգուշացեալ զի մի և այս մեկնութիւն սաղմոսիս յիրիք
շփոթմանէ՝ որ իւրն է գիր՝ պակասեցէ և հաւասարն ոչ
մնացէ, յորդորեաց զկրօնակից զեղբայր մեր զԳէորգ
ոկսանել և գրել: Եւ նա յօժարութեամբ յանձն առաւ
պատրաստեաց զնիւթն և սկիզբն արար: Իսկ ապա փու-
թացեալ իշխանական հրամանն՝ զճանապարհն որ առ ինք-
նակալն Հռոմայ թագաւորն Ալանաց, ճանապարհակից էսու
ընդ իւր զԳէորգ, և ինձ Սամուելի նուաստի հրաման ետ
զսկսեալն ի նմանէ աւարտել: Զոր յօժարութեամբ յանձն
առի և պինդ հաւատով ի փառս Աստուծոյ կատարեցի
ի թուիս Ուր: Այս ամբ երեք են կործանման սուրբ տե-
ղեացն երուսաղէմի:

Եւ յիջանել հօրս մեր ի Տարսոն առ ի նաւարկել ի ճա-
նապարհին որ առաջի կայր, եհաս ինքնակալն յիկոնիոն:
Եւ յետ փոքր ինչ աւուրց (հասին) զօրք նորին ի Տարսոն,
և մնաց սոցին յառաջելն:

Իսկ իմ ի գրելոյ զմատեանս ոչ թուլացեալ, քանզի առ-
նուի ի սմանէ զլուսաւորութիւն հոգւոյ, յառնութեք նըս-
տելս միայնութեամբ սուրբ ուխտիս, այլ հրաժարեցի . . .
և ինամօքն Գրիստոսի ի վերջին կէտս ժամանեցի. և
սպառաւորեցի զկնի եկելոցդ մատուակութեամբ զխառ-
նեալ բաժակս աստուածային իմաստից ի հոգւոր մեր հօ-
րէս զմայլեցուցիչ հոգւոց և մխիթարութիւն բժշկութեան
ախտացեալ մարմնոց: Եւ յաւարտումն սորին փոքր ինչ
թողի ձեզ զպատմութիւն կենաց սորին ընթացից. զի մի
մնասցէ տարակոյս յառաջել ժամանակին սորին քննողի
նձն, և ուսան, և զիմրդն, որպէս և մեք այսօր ունիմք
զբազում հարց մերոց և վարդապետաց Հայոց այս ինքն
զԿալիթ Ներգինեցի, և զԳրիգոր Նարեկեցի, և զՄովսէս
Խորենացի, և զայլս, որոց ի բանիցն պարարտութենէ
զուարճանամք, և զԽարպն կենաց և վարուց փափագելով՝
գիտել ոչ ունիմք և ոչ մի բան վասն երանելեացն պատ-
մութեան: Յազապ այսք զսորայս մինչ յայսօր է կենաց
իւրոց ժամանակ լլ զամ, ցուցաք համառօտ: Եւ մաղթեմք
Գրիստոսի տալ զսոյն մեզ ևս յերկարութեամբ աւուրց
ի գլուխ բարի հովուութեամբն և հանճարեղ այցելու-
թեամբն՝ ինամիչ սուրբ ուխտիս և առաջնորդ ժողովոյս:

Եւ զիմս աղքատութիւն դնել սորին օրհնութեամբ՝ ի
դամբարան հանգստեան ընդ սրբոց իմոց հարցն, որ այժմ
հուպ եմ սոցին ծերութեան ախօքս հոծեալ: Իսկ եթէ
այլ ինչ ի շնորհացն Աստուծոյ պաղաքերէ ծառս մեր տըն-
կեալ ի գնացս ջուրց սուրբ գրոց, մանկագունաց աշակեր-
տաց սորին, տացէ Աստուած զօրութիւն գրչաւ ի տառ
գրոց ժողովել, և զընթացս յառաջատուութեան վարուց
սորին և զկէտ զկնի եկելոցդ պատմել: Այլ ես աղաչեմ
յիմն վաստակ սխալանաց բայից և բառից թերութեան
ընթերցողացդ ներումն շնորհել, զի այգչափ զօրեցի իմովս՝

տկարութեամբ յարմարել՝ և ի վայելելն ի դոյն հոգւոյ մխիթարութեամբ՝ ցօղ աղօթից ձեր կաթեսցէ ի գոգ մերոյն հանգստեան, և բեղմնաւորեալ սնուցէ՝ զթաղեալքս յարգանդ երկրի գարնայնոյ յարութեանն պայծառանալ նորոգմամբ ընդ յառաջ Գրիստոսի և Աստուած իաղապութեան՝ որ ետ մեզ զմխիթարութիւն շնորհաց և յոյս բարեաց շնորհօքն իւրովք՝ ի սուրբ մատենէ աստի՝ մխիթարեսցէ զմիտս ձեր և հաստատեսցէ ի յոյսն և ի սէրն Գրիստոսի՝ որում փառք յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:

Ի թուականի Հայոց ՈԼԹ գրեցաւ աստուածախումբ մատենիս օրինակն ձեռամբ Սամուելի նուաստ և յետին գրողի՝ հրամանաւ սրբապետի վարդապետի և արհեստակորուսիս մերոյ տեառն Ներսիսի: Որոյ փտահացեալ յողորմութիւնն Աստուծոյ և յանհաս գիտութիւնն և յիմաստութիւնն իւր, համարձակեցաւ ի հոգելից սաղմոսիս մեկնութիւն, և մեկնեաց զօր և եթող ի յիշատակ իւր և ի վայելումն սրբոյ եկեղեցւոյ մանկանց այնոցիկ՝ որք ունիցին ականջս ուղիղ լսել զբանս իմաստից սորա, և ինդրել ըզթողութիւն մեղաց ի Գրիստոսէ՝ որ է օրհնեալ յաւիտեան, ամէն:

Յայսմ ժամանակի յափշտակեցաւ սուրբ քաղաքն Նրուսաղէմ ի Յովսեփայ՝ որ տիրէր Նգիպտոսի և Արաբիոյ և Գամասկոսի՝ ի թուիս ՈԽԵ և շարժեցան հրամանաւ հայրապետին Հռոմայ թագաւորք և իշխանք բազումք, և անթիւ զօրօք յարեւմտից, և գան կրելով զխաչն Գրիստոսի առ ի փրկել զսուրբ տեղիսն: Եւ այս ամբ երեք յապաղէ կամքն Աստուծոյ զփրկութիւն, և զեգերին տակաւին առնթեր Պտղոմիդայ: Գրեցաւ ի նախայիշատակեալ սուրբ ուխտս Սկեռայ առնթեր հայրենատուր ամրոցի տէրանց մերոց Լամբրունի յիշխանութեան մեծահանձար և աստուածասէր Սեաստօսին Հեթմոյ, և ի վերակացութեան տեառն մերոյ

Ներսիսի և եղբարց սոցին Ապիրատի և Շահնշահի, զորա տացէ Գրիստոս ի հոգեւոր և ի մարմնաւոր իշխանութիւնս բազում ժամանակս: Եւ ի փոխելն յաշխարհէս ի պարս սրբ- բոց հայրապետացն դասեսցէ ի ժողով արքայութեանն իւ- րոյ ընդ ամենայն սուրբո:

Յիշեցէք բարեաւ զբարի ծնողս սոցին զնախափոխեալն առ Գրիստոս զմեծանունն Աւշին, հանդերձ երէց դստերաւն Մարեմաւ և կրտսեր որդեկաւն Գրիգորիւ՝ զի հանգիցեն ի գոգն Աբրահամու, և և միւրթարեսցին փառքն Ղազարու և մայր սոցին Շահանդուխտ ամենաբարի և ճգնազգեսաց այժմ՝ կրօնաւորեալ ի ձեռաց որդոյ իւրոյ սուրբ հօրս երկու դստերօք Շուշանաւ, և Տալիթայիւ, որք նորին ճգնող շա- վացն հետեւին, զի միւրթարեսցին ի կեանս զաւակաց իւ- րեանց և եղբարց, և սոքօք ընդ նախահանգուցեալս փր- կեսցին յիշխանութենէ խաւարի, և փոխեսցին յարքայու- թիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Գրիստոսի իմասն վիճակի սրբ- բոցն, ի լոյսն և յարազուարճ խնդութիւնն ի Գրիստոս Յի- սուս և Տէր մեր:

Ամենապատճառ և սկզբնական էութիւն երանական եր- րորդութեանն սրբոյ որ բոլոր գոյիցս է պատճառ, և հանուր էացելոց սկիզբն արմատ և աղբիւր գոյով բարեաց, իբր ա- մենահարուստ և առաջին բարի, որպէս աստուածաբանէ ծայրագոյնն աստուածաբանից որդին Որոտման յաստուա- ծաւանդ ասացեալսն, «ամենայն ինչ նովաւ եղև, և առանց նորա եղև և ոչինչ որ ինչ եղևն»: Եւ յառաջ քան զայս նա- խաձայնէր ոմն մարգարէ, որ ինչ բարին է՝ նորա է: Եւ ի նոյն մտաց զօրութիւն, համաձայն ի միւսոյ սեանն կար- ծելոյ աստուածեղբօրն մեծի՝ արտաճառ վարդապետու- թիւն. «ամենայն ասէ տուրք բարիք և ամենայն պարգևք կատարեալք ի վերուստ են իջեալ ի Հօրէն լուսոյ»: որով ուսեալ վարդապետեցաք. զի որպէս ըստ բնութեանն էա-

կութեան պատճառ է անպատճառապէս, և սկիզբն անժամանակապէս։ Որ էն Հայր անսկզբնակից Բանին իւր Որդւոյ, և անհաւատարմ Հոգւոյն բղիւելոյ ի նոյն պատկեր Համեմատութեան՝ և յայլ տարազ իմացման իմանամք, զի ըստ ստացման և արարչութեան դարձեալ՝ նոյն Համագոյ և միասնական կատարելութիւն, երբեակն անձնաւորութիւն պատճառ է պատճառաւորապէս, յոչէից յանգոյից բոլոր էիցս ամենից, որով արժան և իրաւ պատշտճաւորութեամբ սկսմամբ յինքնէ յառաջ եկեալսն էութեամբ, սկսաւ դարձեալ՝ և կարգաւորեաց օրինադրութեամբ, ըզբնական լոկ՝ բնական կարգաւոր շարժմամբք, և զբանականսրն՝ բանական բարի օրինադրութեամբ, որով և որք առ ի նմանէ ուսեալք և սկզբնաւորեալք՝ առաջինն յաշխարհի սկզբունք և պատճառք եղեն բարեաց արժանապէս իբրու նորին ճշմարիտ բարեաց պատճառին և սկզբան պատկերք պատուեցան և մեծարեցան, և զանմահութեան նորին օրինակ, անմահ յիշատակաւն յերկրի յանձինս տպաւորեցին, որպէս գոչէ խօսելով անվախճան, իբրու միշտ կենդանի առաջին պատարագողին Աբելի արիւն, և երեւի և մնայ անսպառ պտուղ ողջախոհութեանն՝ Նոյի՝ յաշխարհ ամենայն, և ի բնութիւն մարդկային որ նորին յազգի արգարանալոյն փոխանակ դարձեալ ծաղկեցան։ Նաեւ հօրն և սկզբան հաւատոցն արդարութեան, Աբրահամու ուխտ և ողորմութիւն պահեցաւ մինչև ի հազար ազգ՝ նմանապէս և որ առաջին առաջնորդ եղև աշխարհի գրաւոր օրինաց և սահմանադրութեան, Մովսէս մեծն աստուած Թագաւորաց կոչեցաւ, և նախապատիւ և մեծ մարգարէից հանուրց պատուեցաւ, ըստ նմին և անուանի յառաջին աստուածապաշտ Թագաւորս Դաւիթ, որ նախ ի նոցանէ պատուեաց զԱստուած սեղան կանգնելով։

Եւ մեծ ի ծնունդս կանանց Յովհաննէս, որ նախ չնաշ-

խարհիկ հրեշտակական օկաւ զանապատի կեանս, և մանաւանդ վասն նախկին զբարւոքն դաւանելոյ կրօնս, հիմըն և փակակալ թագաւորութեանն երկնից, յերանելի և միայն հզօր բնութենէն երանեալն Պետրոս, առաքելոցն գլուխ արժանապէս պատուեցաւ և մեծաբեցաւ. որով այսչափ նախապատուութիւն այնոցիկ որ զբարձրն սկզբնաւորեցին, բազմաց յորդորումն եղև և նախաձգանազան բարեաց պատճառ և սկիզբն լինելոյ, որպէս և ըստ որում այլք այլոց, նմանօրինակ և մերս աշխարհի և ազգի հայր լուսաւորութեան և հաւատոց ծագեալ փայլեաց առաքելաչափ մեծ լուսաւորիչն Գրիգորիոս: Եւ ի նորին զարմէ լուսոյ շառաւիղք ծագեալք զանազան նշոյլիւք ճառագայթից, զմերս լուսափայլեալ շնորհազարդեցին ըզտոհմ և զեկեղեցի, որպէս յետ գովեալ որդոցն նորին համանման թողն նոցին մեծն Ներսէս, կարգօք կրօնատանեայց և բարեգործութեամբ տնանգաց, երկնի հաւասար առաքինութեամբ զաշխարհս Հայաստանեայց նորոգեաց:

Եւ սուրբ հայրապետն Սահակ գրօք և թարգմանութեամբք ի գնացս գետոց Աստուծոյ ուրախ արար զեկեղեցւոյս քաղաք, յորոց վերայ իբր ի բարւոք հիման շինելով ոմանք փիլիսոփայական գետս յաւելին և այլք ըզմեկնութեան մօտաց շաւիղ մաքրեցին. կէսք զեղանակաց երգս կարգեցին, և այլք զկանոնաց չափ սահմանեցին. յորոց յամենեցունց և յետ յոլովից ի վախճան ժամանակաց և ի վերջինս դարւոյ, յանբարի և ի նուազեալ ժամանակս իբր ի դրունս ձմերայնոյ ի լսնացեալ ճուռ կամ ողկոյզ ինչ զարմանալի փայլեաց և երևեցաւ ի զարմէ և ի ցեղէ ընտրութենէ մեծ լուսաւորիչն համեմատ առաջնոյն երկրորդ գերամաքուրն Ներսէս, որ զհայրենին յաջորդեաց գահ և աթոռ հայրապետութեան ի Նլայն Հօռօ-

մական, և զամենայն նորոգեաց ըստ նախնի հարցն բա-
րեզարդութեան զառ ի զանազան թշուառութեանցն աղա-
ժաւաղեալ եկեղեցւոյ կարգս, որում ի նորին արեան մեր-
ձաւորութենէ, մանաւանդ յաշակերտութենէ, լուսափայլն
բա՛նի և մաքուրն վարուց յետ նորա ծագեաց և փայլեաց
նորին ձեռնասուն եղբօր ծննդոյ որդի, սուրբ և երջանիկ
հայրն մեր Ներսէս, որ ըստ եռանդոտ բորբոքման ի սրբ-
բագործ հարազատի սէրն ըստ Զեքեղեայ որդւոյ զսիրելին
ունի յատկութիւն մանկակոչութեան, զի որպէս գործա-
սէր մեղու ի բազում ծաղկանց զբիւրապատիկ և զանա-
զան ժողովեաց զբարեաց նախանձ յամենայն նախնեաց սրբ-
բոցն գերազարդից զհարցն և զհայրապետաց՝ զճգնաւո-
րացն և զմիանձանց, մանաւանդ թէ առաւել լրացեալ
մարգարէական և առաքելական աստուածաբանութեամբն,
և ի նոցին հոգւոյ շնչմանէ զբազմաճաշկս այս խորիսխ՝
որ քաղցր է քան զմեղր բերանոյ, և քան զոսկի և զա-
կանս ընտիքս պատուականս երկասիրութեամբ, գործեաց
և եթող մեծամեծացն հոգւով և տնանկաց ի ճշմարիտ
բժշկութիւն հոգւոց, միանգամայն և ի նախանձ առաքինի
գործոց, և յօրգորումն և ի սէր ուսումնասիրութեան,
իրրու երկրորդք ի յետին ժամանակս ի յազգիս մերոյ
սկիզբն և յօրգորիչ լինելով մեկնողական իմաստից և հո-
գեւոր այլաբանութեանց, որով բարգաւաճեալ և եկեղեցի,
զի վաստակով քրտնաջան հարցս փարթամացեալ, ոչինչ
աղքատ գտանիմք քան զայլ եկեղեցիս որ փայլեցին նախ-
նի մեկնողացն և հարցն սրբոց դասք: Մանաւանդ առաւել
սիրելով որպէս զայլ ամենայն գիրս՝ և զսոյն հոգեշահ
տառ՝ արքայս Հայոց Վառն, և բերկրելով սովաւ պանծա-
նօք, և զսոյն կամեցաւ ընծայ առաքել աշխարհին արեւե-
լից, զոր և յիշատակեալն ի նախնեաց իրաւացի է, զի
նախնական զարմ թագաւորիս մերոյ ի վերջին ժամանակս

աւուրց աստուածային օրհնութեամբն ծաղկեալ զխափա-
նեալ ի վաղուց թագաւորութիւնն Հայոց նորոգեցին, և
զտարբերեալ ազգս ծառայութեամբ և գերութեամբ ի
ստրկութիւն այլասեռից՝ զառեալ և ժողովեալ հանգուցին
և բնակեցուցին ընդարձակապէս իշխանութեամբ, ի ժա-
մանակս յօլով աշխարհաց աւերմանց և մեծամեծ թագա-
ւորութեանց կործանման հաւասարեալք նոյին նահապե-
տութեանն՝ որ ի ջնջելն աշխարհի նշխար աճման և ար-
ծարծելոյ մնաց բնութեանս մերոյ, որ և սղքին իօկ հարք
և հաւք արքայիս մերոյ Վեռնի, ըստ հաւաստի ազգաբա-
նութեան յերկուց նախընտիր ցեղապետութեանց խառ-
նեալ ի հայկազանցն քաջաց և Աբրահամեան աստուածա-
պաշտ բեղմնաւորութենէն ի Քէտուրական ծննդոց, նաև
յետոյ Արշակունի թագաւորութեանն զարմ, և Պալհաւիկ
ցեղն հայրապետական որ ի Ղուծաւորչէն մերմէ, միաւոր-
եալ Քրիստոսիւ ի մի ղբարեպտուղ արքայս մեր ծաղկեց-
ուցին, զի ըստ Հեթմեանցն անուանեաց, եկն ի՝ սա՝ ցեղն
Պալհաւիկ, և մերձաւորութիւն արեան հայրապետական
տոհմին, և ըստ Ռուբինեանց յաղթողաց՝ խառնեցաւ ցե-
ղն Արշակունի հայկազն ի տոհմն թագաւորական: Քանզի
քաջ և արի իշխանն Ռուբէն նախնին սոցա, ազգական
գոլով մեծի թագաւորին Հայոց Գագկայ, դիմեալ յարևե-
լից, եկն ի սահմանս Տօրոսի ի գահ Նիլիկեցուց, և բա-
ցեալ և ընդարձակեալ՝ տիրեաց կողմանցն այնոցիկ, և
յետ նորա տիրէ որդի նորա Կոստանդին, և ապա քաջն
և բարին Թորոս մեծ որդին Կոստանդեայ, որ առաւել ըն-
դարձակեաց զիշխանութիւն տէրութեանն:

Յետ Թորոսի տիրէ Վեռն որդովքն. յետ Վեռնի որդի
նորին Թորոս երկրորդ: Ապա յետ Թորոսի տիրեաց իշ-
խանն Ստեֆանէ, և յետ Ստեֆանէի տիրեաց Մլէհն. և
յետ Մլէհին տիրեաց իշխանն Ռուբէն որդին Ստեֆանէի:

և յետ Ռուբէնի բարեշնորհն և բարենշանն լեռն միւս որդին Ստեֆանէի և Խղբայրն Ռուբէնի՝ տիրեաց մեծայաղթութեամբ, որ ընդ բազումն նուաճեաց ազգս և աշխարհս զմերօ ընդարձակելով. և ըստ նախնի պատկառրացն մերոց Հրաչէին և Պարոյրի, կամօք քաղցրութեանն Աստուծոյ բարձրացեալ յերկուց կայսերացն ընկալեալ Թագնորոգեաց զխափանեալ սթոռ և արքունիս թագաւորութեան մերոյ. յորմէ ծնեալ ամենագով թագուհին Զապէլ, այն որ զուգեալ յամուսնութիւն բարի թագաւորին Հեթմոյ՝ ծնաւ զյաղթող թագաւորս մեր լեռն. որ թէպէտ ըստ օրինակին Տեառն իբրու քաջ հովիւ եդ զանձն ի վերայ ոչխարաց և եկեղեցւոյ, և մատնեցաւ ընդ եղբօրն իւրում Թորոսի ի մահ և ի գերութիւն, սակայն շնորհն Աստուծոյ իբրեւ զսիրեցեալ անդրանիկ որդին զհորայէլ վերադարձն յերկաթի հնոցէն և ի հալոցէն յնգիպտոսէ պարգեւեալ մեզ շնորհեաց. որ թագաւորեալ տիրէ մեզ իմաստութեամբ և բարեպաշտութեամբ, իբրու վէմ անդամանդ և անշարժելի բազմագոյն հնարիւք իմաստից, և աշխատութեամբ ճանապարհաց և պատերազմաց և ծախիւք գոյից, պարսպէ զմեզ շուրջանակի ի մրկեալ ալեացն անաստուած հեթանոսացն խռովութենէ:

Արդ սոյն ամենաբարի և պայազատ թագաւորս մեր լեռն, ի վերայ յոքունց բարեաց տեսակաց և բարեօրութեանց որպէս Դաւիթ մեծն՝ որ քան զամենայն փառսն թագաւորական՝ երանելի համարէր զվայելչութիւն տանն Աստուծոյ սիրել և տեսանել, նոյնօրինակ և սա սիրելով զսրբոյ եկեղեցւոյ պայծառութիւն՝ և զվայելչական կարգս եկեղեցականս՝ առատանայր ի բազում վանօրայս և յեկեղեցիս, ընդ զպէտս սպասաւորաց առատաձիր պարգեւօք ռոճկաց, միանգամայն և վայելչացուցանէր փարթամութեամբ զտունս Աստուծոյ պէս պէս զգեստուք և անօթօք պա-

տուականօք և բազում կտակարանօք հին և նոր պատուիրանաց, նաև պէսպէս մեկնութեամբք նոցին՝ զոր հարքն երջանիկք ի ձեռն Հոգւոյն սրբոյ պարգեալ բացայտեցին, և մանաւանդ առաւել տենչմամբ սրտի սիրելով զհայրենի և պարծելի բնիկ հայկազանց աշխարհն ըզտունն արեւելից՝ որ առաջին է մասն և գլուխ օրինակ իմն բոլոր աշխարհի, զի անտի սկսանին ի ձեռն լուսաւորացն՝ աշխարհի շարժմունք և կամ թէ կոչել զնոյն աշխարհի իրաւ հայր և հաւ մարդկութեանս՝ յորում դարեալ տապանն Նոյի և բացեալ անտի դարձեալ սերեցաւ մարդկային զարմ, յորմէ ի նոյն արեւելեան կողմանէ որպէս զգալի լոյս արեւուն տիեզերաց ծագէ, այսպէս և զհոգւոր լոյս աւետարանին փառաց անտի ծագեալ ընկալաք ի Պեժ Լուսաւորչէն մերմէ Գրիգորէ, որով թէպէտ այսր և անոր վտարեալ հեռացաք ի նմանէ իբրեւ Հրէիցն ազգ յերուսաղէմէ գերութեամբ, սակայն Գ'աւթին գոչէ ամենից մեր սիրտ, թէ «մոռացայց զքեզ երուսաղէմ՝ մոռացի զիս աջ իմ»։ զոր ճշմարտապէս քան զբազումս առաւել սիրելով և անմոռաց բաղձանօք միշտ ի մտի ունելով արքայս Լեոն, զվանօրայս և զեկեղեցիս և զբարեձեւ կրօնաւորս, և զկարգս արեւելեան կողմանցն որ ի Մեծ Հայք, որով հանապազ պարծէր տու ամենայն ազգս և լեզուս քրիստոնէից, և միշտ գոյլէր և տենչէր իբրու հարազատ ժառանգ, և մանաւանդ քան զբազում տեղիս զմեծ և զհռչակաւոր երկնահաւասար սուրբ ուխտն զմայրաւանքն զՀաղբատ, յորում կամէր անմոռաց արձանացուցանել զինքեանն յիշատակ բարի ի Քրիստոս նուիրօք և պատարագօք, վասն որոյ և ընդ այլոց թագաւորական ընծայից, զոր միշտ առաքէր, և զգիրքս զայս մեկնութեան Սաղմոսաց Դաւթի որ ի նախասացեալ սուրբ հօրէն Ներսէսէ յազգայնոյ արքայիս մերոյ յարմարեալ՝ տեսանելով

զի չգոյր և դեռ չէր բնաւ ուրեք տարածեալ յաշխարհն արեւելից, սա սկիզբն և պատճառ լինելով բարեաց՝ նորոգընծայ առաքեալ՝ պարգեւեաց սուրբ սւխտին Հաղատայ ի վայելումն մանկանց նորա, և յիշատակ ինքեան անմուռաց և ամենայն աշխարհին և վանօրէիցն արեւելից յօրինակ գաղափարի և պատճառ տարածման ի բոլորսն:

Վասն որոյ աղաչեմք զամենեսեան որք կարդայք և վայելէք և կամ լսէք և շահիք օգտութեամբ, դարձեալ և որք օրինակէք և գրէք, մանաւանդ թէ սոյն բարեյոյս արքայս աղաչէ թախանձանօք և ժտէ զսրբաղնամարբութիւն ձեր, յիշել զսոյն բաղմաքիրտն զաշխատեալ ի վերայ ազգիս մերոյ զթագաւորս Վեռն, որ մնաց զաւակ արձանագրութեան Հոյկազանց տոհմիս: Զսր թէ ոչ Տեառն զօրութեանց թողեալ էր մեզ զաւակ՝ իբրեւ զՍուրբ լինէաք և Գոմսրայ նմանէաք: Նա և զբարեհոգի նախնիսն զազգն Ռուբինեանց և Հեթմանց, և զմեծ արքայն զառաջին պսակաւորն զթագաւորն Վեռն, և զամենապարկեշտ և զառաքինի դուստր նորին, զմարդոսէրն և զքրիստոսասէրն զթագուհին Զապէլ զմայր արքայիս: Եւս և զերանելի Հայր սորա զբարի թագաւորն Հեթում. զգովեալն և զհոգեակեալն յամենայն աղգաց և ի հոնուրց բերանոց, որ ընդ ամենայն բարեաց և աստուածոիրութեանց յաւել և զայս, զի յորժամ ել ի վերայ աշխարհի գերբիչ և աւերիչ հեղեղ զօրաջն որ Մուղալ կոչի, սա ի սկիզբն վաղվաղակի ընդ մէջ բաղմութեան ազգացն Թուրքաց, և երկայնաձիգ հեռաւորութեան ճանապարհի և աշխարհաց ծառայական և ոտրուկ գձձութեամբ զառաջինն այլակերպեալ ընդ գեսպանաց իւրոց եհաս առ խանն մեծ, և ըզհաշտութիւն և զխաղաղութիւն աշխարհին և ազգի մերոյ հնարեցաւ. որպէս Տէրն որ զծառայի առեալ կերպարան, և խոնարհեալ յանձառ աստուածութեանն փառաց:

առար դմեր փրկութիւն: Որով իմաստութեամբ նորին թագաւորին յորժամ աշխարհ ամենայն և մեծամեծ թագաւորութիւնք ի սուր ոռւսերի մաշեցան, մեր փոքրագոյն գաւառս և ազգ անվնաս ապրեցաւ, և յաւիտեան առնոսին հաւատարիմ պատուեցաւ, որով արժանապէս յիշեալ լիցի ի Քրիստոս:

Յիշեցէք և զթագաւորահայրն զԾնող նորին արքային Հեթմայ՝ զպարոն Կոստանդին, արեամբ նահատակեալ որդովք իւրովք ի Տէր, և ժանաւանդ զորդի թագաւորին՝ զպարոն Թորոս՝ զկրտսեր եղբայր արքայիս մերոյ, որ ընդդէմ զինեալ Եգիպտացի մահմետական զօրացն վասն քրիստոսական կրօնիցն և եկեղեցւոյ սրբոյ և ազգիս մերոյ արեամբ նահատակեցաւ: Յիշեցէք և զամենաբարեգործ և զքրիստոսասէր դշիւոյ արքայիս մերոյ զօրհնեալն ի կանայս զթագուհին զԿիրանայ՝ որ մայրաբար խնամօք զըստիւր եկեղեցւոյ որդիս յանձանձէր, և զհայրակսն այցառնութիւն ամենայն աղքատաց յառատաձիր տուրս զուարթամիտ ողորմածութեամբ ընդր, իբրև զնորատունկ ձիթենի, ծաղկեալ լուսաւոր գործովք և բարեբոյս ծննդովք, կատարեալ ի սակաւուն զերկայն ժամանակաց վաստակ և զարդիւնս ելից, և յայսմ ամի փոխեցաւ առ Քրիստոս, յորժամ արքայ նորին տէրս մեր ճանապարհորդեալ էր յարեւելս ի դուռն խանին Ուրդունի: Յիշեցէք և զբարի յիշատակն սոցին զարքայիս մեր և զհանուրց, և զդշիւոյին բարի, զթագաժառանգն բարեմիտ, և զշնորհալի և զամենիմաստ անդրանիկն զպարոն Հեթում զգուլթադէմն և զգուլթաբարոյն, որ փոխանակորդն է և գաւազան մերոյս արքայի թագաւորութեանն: Եւ զառաքինի եղբայր նորին զպարոն Թորոս, որ հաւասարի ի մանկական տիս ողջախոհութեանն Յովսէփայ, նոյնպէս և զայլ ևս եղբայրս սոցին զորդիս թագաւորիս մե-

քոյ լեռնի, զՍմբատ, զկոստանդին զնուիրեալն Աստուծոյ
զներսէս, զԱւշին, զԽուբէն, հանդերձ քերբքն իւրեանց:
Նաև բոլոր զարմք և տոհմք թագաւորիս մերոյ յիշեալք
լիցին շնորհացն և ողորմութեանն Աստուծոյ:

Եւ առաւել աղաչեմք զձեզ կրկին և պաղատիմք սիրո-
վըն ի մեղսաքաւիչ խորհուրդ պատարագելոյն Քրիստոսի,
և յամենայն քահանայական նուիրագործութիւնս տէրու-
նական տօնից, և ի հանապազորդ աղօթս միաբանակա-
նըս և յառանձնականս ժտել յԱստուծոյ, զի պարգևես-
ցէ արքայիս մերոյ լեռնի և իւրոցն յետ երկայն և խա-
ղաղական կենաց յաղթութեամք և բարեպաշտութեամք
թագաւորելոյ յաստիս, ժառանգել զանանց թագաւորու-
թիւնն՝ գտանելով ներումն և թողութիւն յանցանաց, և
արձակել յերկինս և յերկրի ձերով միջնորդութեամբդ ի
կապից մեղաց, յառնել ընդ արդարս և դասիլ յաջակող-
մեան դասուն, և ժառանգել զյաւիտենական կեանսն ի
Քրիստոս ի Տէր մեր:

Դարձեալ աղաչեմք զօրինակողսդ աստի, զի գրեսցիք և
զյիշատակս արքայիս ի Քրիստոս:

ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1 Այս ամբողջ կտորը շատ մասերով հետևութիւն է Եւսեբիոսի ժամանակագրութեան Թարգմանութեան. (Վենետիկ 1818) աւելորդ եմ համարում իւրաքանչիւր անգամ նշանակել տեղերը:

Յիշում է և Հապոնհ Բագրատունու պատմութիւնն, որ դժբաղ-
տաբար դեռ չէ գտնուած: Միայն գրչագրաց մէջ հանդիպել ենք
հետևեալ կտորներին (№ 264. 267. Տես. և մի կտոր Ուխտանէս եպիս-
կոպոսի պատմութեան մէջ. եր. 109):

Ի Հապհոյ պատմութենէ

Այլ քանզի ստուկանեաց և նախահայրն՝ յերկիր դարձաւ ուստի
առաւն, բայց այսպիսի ինչ առ մեզ կարի ողորմելի և արաստուաց
արժանի գործք, որք հմուտք և տեղեակք եմք յառաջագոյն խրա-
տուցն և ոչ զգուշանալք և զայս ոչ զմեծ և զանտանելի ինչ զօրի-
րինադրութեանցն ասեմ: որ, ըստ աւետարանական հրամանացն, այլ
զփոքու և զսակաւ ժամանակեայ, որք ի սրբոց առաքելոցն աւանդե-
ցաւ, և ի մեծ երջանիկ սիւնհոգոսական ժողովոյն նիկիայ սահմա-
նեցաւ և տիեզիրական ուղղափառ հայրապետացն կանոնացն եղաւ
հաստատութեամբ յաղագս սրբոց քառասնորդացն պահոց, զի ի գը-
լուխ հանելով հաղորդք լինիցիմք չարչարանացն Քրիստոսի, և նորին
մեռելութեան կցորդք և Թաղման հաւասարեալք, և ընդ նմին կե-
նագործեալ յարութեամբն յաղագս չարութեան մաքրելոյ, և
առհաւատչեայ կենացն ժառանգորդք լինիցիմք ուխտադրութք
լեալ ապականեմք զգօրութիւն պահոցն, զկնի որովայնի մոլիմք, զա-
մենայն շունչ զօղական ազգին յաճախապէս ճաշակելով, ըմպելով
և պէսպէս զեռնովք որ ի ծովէ արտաքս խափն, մինչև բազումք
զժայդքումն հանգերձ այլովք աղտեղութեամբն գործեն, Իսկ այլք
զհինգ աւուրսն սրբութեան անցուցեալ պատճառելով զվկայիցն յի-
շատակս և զյարութեան պաշտօն, համարձակութեամբ հաղորդին
անխտիր յամենայն կերակուրս, բայց ի մարմնական մսակերութեան,
արբշուութեամբ շուայտայլք, պիղծ երգովք, և սատանայական յօ-
րինեալ ձայնիւք. հեթանոսաբար ապականեն զհինգ աւուրց զձգնու-
թիւնսն, և այլք ի ճոխագունիցն յամենայն օր իւղիւ և մեղու պա-
րարեալք զփափաք որկորութեան անցուցանեն և երգովք լկտիւք

մոլին՝ և այսպէս զփրկութիւն անձանց կորուսեալ լուծանեն զկարգ գովելի ընդդիմատրեալք հարցն աւանդութեան:

Այս ի պատմութենէ Շապհոյ Բագրատունոյ է՝ որդոյ Աշոտի Ապուհիպատ Պատրիկի յանուն Դաւթի Բագրատունոյ՝ որդոյ Աշոտի իշխանաց իշխանի՝ զոր ի ձեռն առեալ և ընկալեալ յօժարութեամբ Հօր Դաւթի՝ առաջնորդի վանաց Ս. Ստեփաննոսի ի Բագրեանդ գաւառի՝ և յոյժ բերկրեալ յաղագս հետի գալոյ ի ստութեան՝ և լի ճշմարտութեամբ՝ յաւել յինքենէ զճառս բանից աստուածայնոց:

Հարցմունք երկուց փիլիսոփայից ընդ միմեանս վասն վեցօրեայ արարչութեան և վասն պահոց:

Հեշտալի թուի ինձ յորժամ անկանին ի մէնջ ճառ պահոց և աղօթից՝ զոր և գիրք սուրբք յայտ առնեն զգորութիւն պահոց՝ որպէս Մովսէս մարդարէն ի ձեռն ս. պահոցն ընկալաւ զտախտակն երկնայինս և փառաւորեցաւ դէմք երեսաց իւրոց. և Եդիս՝ ի ձեռն պահոց զմեռեալսն յարոյց և հրեղէն կառօք յերկինս վերացաւ: Եւ ի Բաբելոնի երեք մանկունք զհրամանս Թագաւորին արհամարհեցին՝ և զհուր հնոցի ի ցօղ փոխեցին. և մանուկն Դանիէլ ի ձեռն պահոց և աղօթից ընկալաւ զհոգի մարգարէութեան զծերսն յանդիմանեաց և զՀուշան ապրեցոյց և զբերանս առիւծոցն սանձեաց՝ և Նինուէացիքն երեքօրեայ պահօք և աղօթիւք զբարկութիւն Աստուծոյ ցածուցին և զքաղաքս ամուր կանգնեցին ի կործանմանէն այսպէս զօրութիւնք ցուցան ի ձեռն պահոց աղօթից. և Քրիստոս ի գալստեան իւրում ի ձեռն պահոց և աղօթից խոստացաւ տալ զարքայութիւն երկնից. ապաշխարեցէք՝ ասէ՝ զի մերձեալ է արքայութիւն յերկնից՝ և թէ «երանի որ քաղցեալ և ծարաւի իցեն արդարութեան՝ զի նոքա յագեսցին» և որք լուան ձայնի Կենարարին՝ և բուռն հարեալ զարքայութենէ երկնից պահօք և աղօթիւք կատարեցին զժամանակս իւրեանց. և առաքեալ ասէ՝ «շրջեցան լեաշկամաշկօք և մորթովք այծենօք՝ կարօտեալք՝ նեղեալք՝ չարչարեալք՝ զոր ոչ արժէ աշխարհս»։ սոքա ամենեքեան վկայք՝ ճշմարտութեան գտանին ի ձեռն պահոց և աղօթից՝ և ժառանգեցին զարքայութիւն երկնից. բայց զերկիրս Հայոց տեսանեմք ապստամբեալ ի պատուիրանացն Աստուծոյ. ոչ առաքելոց լսեն և ոչ մարգարէից՝ և ոչ ընդունին զքարոզութիւն ս. աւետարանին՝ և զաւուրս պահոց քառասնորդացն ոչ պահեն սրբութեամբ՝ այլ ի շաբաթ և ի կիրակէն անխտիր ճաշակեն զամենայն կերակուրս՝ որ ելանէ ի կեն-

դանի անասնոց, իւղ և պանիր և ձու և պատճառեալ ասեն թէ «զայս կանոնս եղ մեզ ս. Գրիգոր և նա հրամայեաց մեզ ուտել զայսպիսի կերակուրս», բայց ասա՛ ինձ, ո՞վ հայրապետ՝ արժան է զայսպիսի կերակուրս ուտել ի շաբաթ և ի կիրակէ ս. պահոց թէ ոչ, Բաւնայն առէ:

Յաւուրս սրբոյն Գրիգորի եղան կանոնք Նիկիայ հրամանաւ բարեպաշտ թագաւորին, Վոստանդիանոսի. և ժողովեցան յամենայն քրիստոնէութեան ՅԺԸ. եպիսկոպոսք, և ի Հայոց մեծաց՝ Ռստակէս՝ որդի մեծի հայրապետին սրբոյն Գրիգորի. և գրեցին կանոնս տիեզերականս. կանոնս ի հաստատութիւն ս. եկեղեցւոյս՝ մի հաւատք, մի մկրտութիւն, մի ճշմարտութիւն. և եղին սահմանս ապաշխարութեան ամենայն յանցաւորաց յաղագս սրբութեամբ պահել յաւուրս քառասնորդացն, առեալ զօրինակ Հին և Նոր կտակարանաց, որպէս և Մովսէս գլուխ մարգարէիցն գրեաց օրէնս, եթէ զԽ. աիւ և զԽ. գիշեր ոչ եկեր. և ի Նոր Կտակարանացն ինքն իսկ Քրիստոս կատարեաց զնոյն սահմանս պահոց, զԽ. աիւ և զԽ. գիշեր հաց ոչ եկեր և ջուր ոչ արբ. «ոչ եկի, ասէ, քակել զօրէնս և զմարգարէս, այլ ընուլ». և յայս հայեցեալ մեծի ժողովոյն, կարգեցին ընդհանուր սրբութեամբ պահել զաւուրս քառասնորդացն. այլ մի ինչ ճաշակել, բայց միայն հաց և աղ և ջուր. բայց Հոռոմք ոչ կացին ի պատուիրանի մեծի ժողովոյն. այլ հանապազորդ ի պահսն ճաշակեն ի ձէթ և ի դինի. Նոյնպէս և ազգս Հայոց բանիւք պերճեալ ասեն թէ «վերագոյն եմք մեք ի կարգս ուղղութեան՝ քան զամենայն ազգս», բայց ի պահսն անժոյժք և վեհերոտք. յարեցութիւնս և ի սեղանս շատկերութեամբ յաճախք, և յօժարամիտք, և պատուիրանաց Աստուծոյ անհնազանդք. և զքարոզութիւն ուղղափառ վարդապետացն ոչ առնուն ի միտ. և ի կանոն ս. ժողովոյն Նիկիայ ոչ դարձան, այլ ի շաբաթ և ի կիրակէ ս. պահոցն անխտիր ճաշակեն զամենայն կերակուրս, որ ելանէ ի կենդանոյ անասնոց իւղ և պանիր և ձու, ըստ կարգաց հեթոնոսաց, և ոչ պատուիրանաց Աստուծոյ. բայց ասեմ քեզ՝ հեռի են կանոնդ այդ, որ ուտել հրամայեն ի ս. ժողովոց Աստուծոյ. այլ յաշխարհիս Հայոց այր ոմն անուն Գրիգորատուր ի գաւառէ Անձախից ձորոց, այր ուղղափառ հաւատովք և զօրութեամբ արուեստիւք, յաւուրս նորա Հոռոմք աիրէին մեզ, և նա զբազում հերձուածոցս ի Հոռոմոց դարձոց և զՅովհաննու Մայրաբոմեցոյն զաղանդն խափանեաց. և յետ նորա ոմն յաշակերտաց նորա, անուն

Յուլյաննէս՝ նա գրեաց զկանոնդ զայդ՝ քանզի զօրավարն Հուսովոց
Հրաման ետ աշխարհիս Հայոց յաւուրս քառասնորդացն, զի ամե-
նայն մարդիկ կերիցեն ձէթ, և գինի և ձուկն. և գրեաց նա զկանո-
նըդ զայդ ընդ դէմ՝ հերձուածոց նորա, և զզօրավարն արգել յանի-
րաւութենէն, բայց զորոմն անկեաց յաշխարհիս Հայոց, վասն զի
ազգս Հայոց յօժար են յորկորստութիւն և ախորժելով ընկալան
զկանոնդ զայդ՝ թողեալ զկանոն ս. ժողովոյն՝ Նիկիայ և զքարոզու-
թիւն ուղղափառ վարդապետացն ոչ առնուն ի միտ:

2 Տես. Ծանոցոց Ե.

3 Հայոց թարգմանութեան մէջ չկայ Վայնան, (տես. և Ծն. Ժ. 24.
ԺԱ. 12. Ա. Մնաց. Ա. 18. 24.) համաձայն երբայական բնագրին:
Մովսէս Խորենացին ևս ասում է. «Արդ զՎայնան չորրորդ ի նոյէ ...
թէպէտ ըստ մերում թարգմանութեան ոչ ուրեք ի բնագրի գտանի»:
(1. Ե.) Եօթանասնից թարգմանութիւնն ունի. Տես. և Վենետիկի
1860. հրատարակութիւնն, որում աւելացրաց է երբեք չի հա-
մաձայն. Վայնան անունը նոյն են համարում «Վայենի» հետ) որի իմաս-
տը պէտքէ լինի Գաբրիէլ. Այդ անունը պատահում է և Սինայեան
քանդակագրերի մէջ:

4 Մով. Խորենացուց բերուած այս կտորը բաւական տարբեր է
բնագրից:

5 Տես. Եւսեբիոս անդ. էջ. 10 «Որպէս Գաղղեսայք ժամանակա-
գրեն. ի Բաղմալէպն Աղեքսանդրեայ. և վասն գրոց Գաղղէացոց. և
վասն առաջին թագաւորութեան նոցա»:

6 Վերջին պարպիրութիւնը վերցնում է Սամուէլ Ծն. Ժ. 9. ըստ
Հայոց թարգմանութեան. Ժ. 13. ից սկսեալ ժողովուրդների անուն-
ների մէջ երկու է՝ ըստ LXX ի է. Երբայեցերէն այժմեան բնագիրն
ունի զորօր. Լուտիմ, Անամիմ և այլն

7 Համիրամի մասին այս կտորը բաւական հետաքրքրական է և
ուշագրութեան արժանի, թէ և միայն մագաղաթեայ օրինակի մէջ է
գտնուում: Մով. Խոր. 1. ԺԸ. յիշում է միայն զյուդութան ի ծով
«Ուլունքն Համիրամայ ի ծով» զողթան երգերից: Սամուէլի պատ-
մածը ժողովրդական գոյն ունի:

8 և 9 Փոխանակ Իսրայէլացոց պատմական անձանց տարեթուերի
մասին մի առ մի խօսելով, աւելորդ չի լինիլ գնել այստեղ դոցա
սովորական ժամանակագրութիւնը:

Արրահամի գողթը եզիպառու.	շուրջ 2110.	Գ-ից	ա: Ընդունուած.
Ելք	« 1460.	»	»
Քանաանի նուաճումը	» 1420.	»	»
Դատաւարների ժամանակը	» 1400.	»	»
Սաւուղի մահը	» 1047.	»	»
Դաւիթ	1047—1007.	(1035—1015)	
Սողոմոն	» 1007— 967.	(1015— 975)	
Ցաճարի շինութեան սկզբնաւորութիւնը	» 1005.	»	
» » վերջացումը.	» 997.	»	
Պետութեան քաժանումը.	» 967.		975

ՅՈՒԴԱՅ.		Ընդուն.	ԻՍՐԱԵԷԼ.		Ընդուն.
		սկիզբ.			սկիզբ.
Ռորովամ	967-950	975	Յերոբովամ Ա.	967-946	975
Արիա	950-948	957			
Ասա	948-909	955	Նաբատ	946-945	954
(Եղիա մարգարէ)			Բաաս	945-922	955
			Եղա	922-920	950
			Զամրի	920	928
			Ամամէջք.	920-918	
			Ամրի	918-915	924
Յովսափաթ	909-885	914	Աքաաբ	915-890	918
Յովրամ	885-876	889	Ոքոզիա	890-889	
Ոքոզիա	876		Յովրամ	889-876	896
			(Եղիսէ մարգարէ)		
Գողոթիա	876-869	884	Յէու	876-847	884
Յովաս	869-829	878	Յովարազ	847-854	856
			Յովաս	815-851	840
Ամասիա	829-800	858	Յերոբովամ Բ.	815-774	825
			Ամամէջք կամ ա-		
			նիշխանութիւն	774	784-772
Ազարիա, որ եւ			Զաքարիա	762	772
Ոզիա	800-748	809			

			Սեղդում	761	771
			Մանայեմ	761-751	771
			Փակէէ Ա.	751-749	760
Յովածամ	748-752	758	Փակէէ Բ.	749-729	758
Աքազ	752-716	744	Ամամէք	729-719	758-750
			Ովիէ	719-710	729
			Սամարիայի աւե-		
			րումը	710	721-720
			Գերուծիւն		
Եղեկիա	716-687	725	Ասորական դաղ-		
			թականութիւն-		
			ներ	շուրջ 690	
Մանասէ	687-642	696			
Ամովս	642-640	644			
Յովսիա	640-609	659			
Յովաքազ—3 ամիս					
Յովակիմ որ Եւ					
Եղիակիմ	609-598	609			
Յովակիմ որ Եւ					
Յերոնիա	598-597	598			
Սեղեկիա	597-586	598-588			

Աւերումն տաճարի 586 ին գարնան և գերութիւն՝ Նաբուքոդո-
նոսորի 19-րդ տարին. (Եր. ԾԲ. 12. 4 Թագ. Ի. Ե. 8):

Դարձ գերութիւնից	537
Տաճարի վերաշինութեան սկզբնաւորումը	518
Վերջացումը վերաշինութեան՝ Դարիոսի 6-րդ տարին (2 Եզր. 2. 15).	515
Եզրի գալուստը՝ Արտաշէսի 6-րդ տարին (2 Եզր. Է. 8)	458
Նեեմիա գալուստը (Նեեմի. Ա, 1)	445
Նորա դարձն ի Պարսկաստան (Նեեմի Ե. 14. ԺԳ, 6)	433
10. Իննէք աստ և Մալէ-Դաւիթ շինելու քանի մի թուա- կաններ. Աղեքսանդր Մեծն մեռաւ 11—13 Յունիսի	323
Պաղովէոս Եգիպտոսի	323—306
Պաղովէոս և Սելևկոս ջարդումեն Դեմետրիոսին	312
Սելևկիդեան թուականութիւն	312

Պաղովէոս, Սեւէկոս, Անտիգոնոս և Լիզիմախոս առ- նումեն թագաւորական տիտղոս	306
Պաղովէոս նուաճումէ Երուսաղէմը	320
Անտիգոնոս—Պաղեստին և Փիւնիկէ	314
Պաղովէոս առնումէ վերստին	301
Գաղթականութիւններ Եգիպտոսում:	

Պաղովէոսէ առաջ:

Պաղովէոս Ա. Ղազարոս	301—285
Պաղովէոս Բ. Ֆիլատելֆոս	285—246
Պաղովէոս Գ. Եւերգեսէս	246—221
Պաղովէոս Դ. Ֆիլիպատովր	221—205
Պաղովէոս Ե. Եպիփանէս	205—181

Սեւէկէ առաջ:

Սեւէկոս Ա. Նիկանովր	301—288
Անտիոքոս Ա. Սովտեր	288—261
Անտիոքոս Բ. Թէոս	261—246
Սեւէկոս Բ. Կալլիսթիկոս	246—226
Սեւէկոս Գ. Կերուլոնոս	226—224
Անտիոքոս Գ. Մեծն	224—187
Սեւէկոս Դ. Ֆիլիպատովր	187—175
Պատերազմ Անտիոքոս Բ. ի և Պաղովէոս Բ. ի մէջ	260
Պաղովէոս Ե. օժիտ է ստանում Պաղեստինը՝ Անտիո- քոս Գ. ի դստեր	193

11 Մովսէս Խորենացու պատմութեան հետազօտութիւնը դեռ հաստատուն հիմքի վրայ չգրուեց մինչև այժմ: Ամենահին պատմիչի տեղեկութիւնը Մովս. Խորենացու պատմութեան մասին Սեբէոսինն է, որ գտնուածնք նորա պատմութեան սկզբում: Բ. Պատկանեան հանգուցեալ բանասէրը ժխտում էր այդ մասի Սեբէոսինը լինելը (տես. ռսերէն թարգմ. Сиб. 1862) սակայն նորա հիմունքները շատ էլ ընդունելի չեն, վասն զի Սեբէոսի բուն պատմութեան նախերգանքի կապակցութիւնը նախընթաց գլուխների հետ և գլխակարգութիւնը ցոյց են տալիս՝ որ իրաւունք չունինք Սեբէոսինը չհամարելու այդ կտորներն: Այլ և Սեբէոս նախերգանքի մէջ յիշումէ պարզապէս որ միայն Յազկերտի չարա-

գործութիւններն և Վարդանանց պատերազմն և եթ չէ ուզում պատմել. եթէ Սեբեոս Հայոց անցեալի մասին ևս ոչինչ պատմելու չլինէր, պէտքէ դորա հետ անպատճառ յիշատակէր: Երկրորդ՝ Ա. դպրութեան սկզբում ասումէ յայտնապէս « և զնախնի քաջացն ձեռնարկելով գրոշմել վիպասանութեան, զիմն յիշատակել զառասպելս, և ի նոյն շարագրելով ասացից զառ ի յապայսն եղեւոյ, և ցուցից համառօտիւք զարդեաց ժամանակաց զաղետիցս վերաբերութեան զամս և զաւուրս հինգ թագաւորացն յիշատակելով, » որ հաստատումէ այդ երկու հատածների իւրը լինելը: Երրորդ՝ նախերգանքի մէջ ասելով որ իւր չպատմածն այլք պատմել են, աւելացնումէ. « որպէս ցուցանէ նոյն իսկ պատմութիւնն, » այդ խօսքերն աւելորդաբանութիւններ կդառնային, եթէ այդ չվերաբերէր նոյն իսկ իւր նախընթաց պատմածներին: Զորրորդ՝ թագաւորների և կայսրների շարքը հասցնումէ մինչև Իսմայէլացոց տերութիւնն, այսինքն այն ժամանակն որով վերջացնելու էր իւր պատմութիւնը: Հինգերորդ՝ լեզուն ևս անփոփոխ նոյն է ամբողջ պատմութեան մէջ և այդ արտայայտուումէ մինչև այն, որ քանի մի գլուխներ հէնց սկզբից « Եւ եղև » ով է սկսում շարունակաբար:

Այս բոլորը տարակոյսների տեղիք չեն տալիս այլ ևս:

Գրքի անունն « ի Հերակլ » կոչուած լինելը ոչ մի հերքման հիմունք չկարէ լինել. բաւական է յիշել որ Քովմայ վարդապետն ևս իւր գիրքը կոչումէ պատմութիւն տանն Արծրունեաց, բայց պատմումէ Խորենացուն յար և նման. նոյն իսկ Սեբեոս պատմումէ ուրիշ կայսրների գործերն ևս: Ստեփաննոս Տարոնեցու անձնաւորութիւնը ևս, որ անդ յիշուումէ, չպէտքէ նոյնացնելը Ասողկայ հետ, վասն զի իրաւի յիշուումէ նա իբրև ժամանակակից Խորենացու, որպէս կտեսնենք ստորև. Իսկ « Ագաթանգեղոս » անունը կազ չունի Տրդատի քարոտւղարի հետ, վասն զի Խաչիկ կաթուղիկոսի մի կոնդակն ևս Ագաթանգեղոս ոմն է գրում. (տես « Արարատ » 1868 էջ. 34 « գրեցաւ ձեռամբ Ագաթանգեղ գալրի »):

Մի ուրիշ հին յիշատակութիւն գտնումենք Զ-Է. դարի մի այլ գրութեան մէջ, որից շատ օրինակներ կան Ս. Էջմիածնի մատենադարանում. « Սրբոց վարդապետացն Հայոց Մովսէսի և Դաւթի՝ Հարցմունք ընդ երկարնակ չարափառացն »: Այդ գրուածքը կոչուումէ « Գիրք էակաց » իւր բովանդակեալ էակաբանական վիճաբանութեան պատճառով: Սկիզբը կայ տպուած « Արարատ » 1879:

էջ. 180: Այդ գրուածքի վերջում ասուած է. « և յարուցեալ
Հայրապետն (Գիւտ). լալով Համբուէր զսուրբ Էրեսն Նորա (Մովսէսի) և զալիսն, և նստեալ լային զառաջագոյն անցեալ ներդութիւն և դարձեալ ուրախանային ուրախութեամբ մեծաւ, և եղև օրն այն մեծ և երևելի. և ձեռնագրեաց զՄովսէս արքեպիսկոպոս. և ընթանային աշխարհն ամենայն ի տեսիլ Մովսէսի. եկն և Դաւիթ և ընկերք իւր և ուրախ լինէին առաւել քան զառաւել, և խնդրեցին ի Մովսէսէ. գրով տալ նոցա զպատմութիւն Հայոց: Իսկ նա սկսեալ գրէր զՀայոց պատմագիրն և այլ բազում ինչս պէսպէս ճառեալ ի անօրէնութիւնն Փրկչին և բազում ինչ արարեալ, և զքերականին մեկնութիւն: Եւ արարին զեղանակս զերաժշտականաց ձայնաւորս բազումս ի պէտս եկեղեցւոյ . . . »

Իսկ այդ ժամանակից փոքր ինչ յետոյ Մովսէս յիշատակուով Յովհան Իմաստասէրի ճառի մէջ, ըստ որում շեշտուով նորա հռչակն, որ անշուշտ կապ պէտքէ ունենայ նորա պատմագրութեան հետ. « Եւ կամ զորս ի մէնջից աստի Հոգին սուրբ զարթոյց՝ լինել զկնի առաջնոյն լուսաւորիչք. զերկոսին զնոսա ասեմ սուրբս՝ զՍահակ և զՄաշտոց, և զամենեսին զընտրեալսն զարբանեակս նոցուն և զգործակիցս, զԵղնակ և զայլսն. և կամ որ ըստ նոցանէ, և ոչ հեռի ի նոցանէ՝ զմեծն իմաստասիրաց և զՏառնակալն ընդ տիեզերս զաէր Մովսէս. որք էին ամենեքեան արուեստաւորք թարգմանիչք և ուղղափառք. » (էջ. 66)

Աւելորդ չեմ համարում տալ ընթերցողներին՝ Խորենացու մի փոքրիկ գրութիւնն, որ գտնուովէ գրչագրների մէջ:

Երանելոյն մեծի Քերթողահօրն Մովսէսի եպիսկոպոսի

Յաղագս ի յովովիցն կատարեալ կենդանի, ընդէ՛ր մի բնութիւն. այլ միոյ կենդանոյն հարկ է և բնութիւն մի լինել:

Ահա և արարչական Բանին անօրէնութեան մի բնութիւն ասի ըստ աստուածային գրոց և եղծ զբաժանողացն՝ զանքննելի աստուածութեանն՝ գործ. նախախնամող արարչութեան ո՞ կարասցէ հասու լինել պատմել սահմանագիր լինել բանիւ, զի անգիտանալի նշանակեցաւ. որպէս զոսկերս յորովայնի յղեաց. և լինելութեանցն իսկ ծանուցումն մեծի մարգարէին սանձահարելով դադարեցուցանէ առաւել քան զչափն խորհողս. զի անխոնջ իմն և հրաշալի հրամանաւ զբոլոր գոյացելոցն պատմէ յարմարութիւնս, և զկազմութիւն տիրական մարդոյն, և զորպիսութիւն ընդ հուր կենդանեացն լուելով

բանականաւն միայն պատուեցելում իմանալի ձեռքն. զի հողոյն ասի կառուցանել մարմին և փչել շունչ և հոգի և զուստն և զինչն որ (ոչ) հոլանէ, զի զփոքրն անձառութեամբ՝ ուսուցանելով պատմել կարճեսցէ հոգւոյն պատճառէն, զտարապատկան խնդիրսն յուզել, բաւական համարելով զաստուածաշունչ գրոց զյայտարարութեան կէտն:

Եւրգ՝ զի զամենայն ճշգրիտ և համառօտաբար կատարէ զվերծանութիւն, ազգարարական շնորհիւ Սուրբ Հոգւոյն երևելի է. բայց բնութեամբ զշինութեան յարմարութիւն չհամարի իրաւացի ուսուցանել. ընդէր արդեօք. զի կարծողական և շարժուն վարկանի զառաջագրութիւն. քանզի վարժեալ էր բովանդակ Եգիպտացոցն խրատօք, և գիտէր զգուպարս ստեղծմանցն՝ որ ի նմա և եղծից:

Վասն այնր ոչ ճոխաբանէ յինքենէ ինչ. կամ ի շահելն պիտակաբարն հրահանգաց. մանաւանդ թէ չթողացուցանէ իսկ պարգևող վերասացութեան պարգէն զգեանաքարշիցն ի կիրառնուլ վեմախոհութիւնս. այլ անսայթաք և ճշմարիտ սահմանաւ աստուածային հաճոյիցն սքանչելի նորակերտութեան ցուցանէ հաստատութիւն. Եւ աններկական զնոյն մարգարեիցն և առաքելոցն վկայեալ մատենիցն մեծարին ի տիեզերական եկեղեցին ըստ արժանի վայելչական ընդունելութեան. բայց ունի ինչ և յունական հետազոտութիւն, և առ ս. Կտակս՝ փոքր մի յանգութիւն. քանզի ընկալան որպէս յաւէտախաղաց աղբիւր յերջանիկն Մովսիսէ յօգուտ ի տիրական պարապմանց իւրեանց. և է՝ զոր քատակելով իմաստասիրութեան հաւանականս խօսեցան. զի զմարդ ի չորից նիւթոց բնաւորեցին՝ ի հողոյ և ի ջրոյ, ի յօգոյ և ի հրոյ. յաղագս ջերմութեան և ցրտութեան և խոնաւութիւն և ցամաքութիւն ի նմա համեմատելով. և զանձն եռամասն և գոյ հնար դատողութեամբն յաւելուլ և պակասեցուցանել ըստ մասանցն, որ ի շնչականս, և ի զգայուն կենդանովն. և ի բանականումն և յանհատին հարցափորձի բնութեամբ անուամբն յեղանակելով. զի յայսքանեացս կատարելութեան մարդոյն ընդէր ասի մի բնութիւն. զի առհասարակ սեռին անսոգտանելիւ սահմանդ. Իսկ ի վերայ անհատին առաւել պարսաւի. զի՞ ևս յօլովիւքն մաքառիցեմք. քանզի մարմին իոկ չէ հոգի. և ոչ անձն մարմին. և կիրք այլ և այլ իւրաքանչիւրոյն և անզանդ և անշփոթ է կցորդութեան. և յայտնի է այն ի բաժանմանն. այլ զի ոնձեղքելի և անանջատ պատկանեալ, յարդարեցաւ տեսակն թերեւս ան-

բաղաբար կոչեցաւ. մի զի յիմանալի ի բաց արձակութենէն զարմանազան ունի անբաժութիւն. և ի զատուցմանն ոչ ևս կարէ անուանել նոյն.

Այսպիսի ուրեմն գաղափարաւ և արարչական Բանին իմանի տընօրէնութիւն թէպէտ և ոչ զօրէն հասու լինել միաք մեր զի համայնգամայնիքն գերազանցեալ և անյանգ է աւելացումն ի մէնջ այնչափ իսկութիւն չգոյ հնար յերկուանալ ումեք. այլ զի անդրքան զհրաշս է խոնարհեալն զաստուածային ընդունել պատկեր. ոչ յեղլով կամ սպառելով ի բաց բարձութեամբ միոյն զմիւսն, այլ անմկնելի հաղորդութեամբ. վասնորոյ ի դէպ և յոյժ ճահողագոյն թուի խոստովանողաց մի բնութիւն ասելով զի և յաջմէն նստեալն համեմատութեամբ մի Տէր քարոզի. ապա եթէ հակառակ ինչ վարկանիցին ոմանք զդատաստիանեալդ անկարելի համարելով որպէս թէ երկուս բնութիւնս պաաշաճ իցէ ասել, գիտացեն զի զնոյն զանհնարութիւն և ի մարդուն գոյ հնար նկատելով ճանաչել. ոչ միայն ի փիլիսոփայական ստորագութիւնսն, այլ և Ս. Գիրք աստուածաշունչք թէպէտ և բնութեանցդ վարդապետութեան ոչ վարին, որպէս նոյնքն տեղեկացուցանեն պատմութիւնքն, սակայն պատուականն յաւէտ յարգանքք և արհամարհանքն բազում միջոց ունին սուր բարկութեամբ. զի մարմին յանարգ կաւոյ ստեղծեալ զեկուցին, և շունչ և հոգի անեղին փշումն.

Ծանուցանէ և նուիրականն առաքեալ ստուգիւ գիտելով զիւրաքանչիւրոցն զանազանութիւնս, և աղօթէ ամբօ պահել զհոգի և զմարմին և զշունչ մինչև ի գալուստն Յեառն, Լուսաւորագոյնս և Փրկիչն վարդապետութիւն յայտնէ՝ զհոգի առաւելն ասելով քան զմարմինն և այլք բազմապատիկք յաղագս նորին.

Արդ՝ զո՞ ի նոցանէ կանգնիցէ ընկեր՝ զերկուս կամողսն ցուցեալ բնութիւնս. Ապօղինարի լինելով ջատագով և նորին հետեցելոց, որ են աղճատանք և շամբուշ յիմարութեան ձեռնարկութիւն, զի թէ չէր ըստ պատկերի գումարութեանն մի, բոլորեցունց ծանօթանայ այլ և այլ գոյ. Բայց թերևս ասիցեն թէ մարմնոյ կազմութիւն արարածական է, և թէպէտ յոգունց գոյ հնար մի ասել, Իսկ անբաղդատելի Արարողին ոչ ևս նոյնպէս. թէ այսպէս իցէ՝ ուրանալ պարտին և զմարդանայոյն վկայութիւնս. « Բանն մարմին եղև, ասէ, և զճառային առնու զնմանութիւն. զի զայն ուսուցանիցէ առնուլ՝ զոր ոչն ունէր, յոր չբռնադատեցան յումեքէ և ոչ ամօթ վարկաւ.

որ չէաք յանգ եղբայրութեան՝ եղբարս անուանեաց. ապա թէ այն-
չափ անկարելի համարին զմիաւորութիւն պարսաւելով զքաղցրու-
թեամբն խոնարհող յանշիւթութիւն. և զանգումն փաստաբանելով
մի ևս վարեսցին ձայնիւ միաւորութեան մանաւանդ (դ)իմացն . որ ի
կերպարանս Աստուծոյ էր, ասէ՛, զկերպարանս ծառայի էառ . (Փի-
լիպ. Բ. 6)։ Տեսանես զի կերպ և կերպ ասէ՛, զԵր արդեօք կերպա-
րան զանգեալ եղծանիցեն ըստ նոցա դաւանութեան. զի թէ զբո-
վանդակին հպաւորութիւն խառնակումն պատճառին զնոյն դիմացն
պարտին իմանալ, ծաղու արժանի են բանքն. զպատուականն ոչ զան-
գիտես ըստ նոցա շմկեալ և խառնափնդորեալ վարկանի յանձն առ-
նուլ. և զայլսն ևս սարսափելիք սմին. զի ըստ առասպելական բար-
բանջմանցն զգլուխն մի գոլ ստեղծցեն և զտոտունս երկաքանչիւր.
աւաղ թշնամանացն, որ լի է դառնագոյն ամբարշտութեամբ. մինչդեռ
զմեզ բամբասէին տխմարս և հայհոյիչս գոլ յաղագս զմարդկայինն
նօթճել անզատանելի. ինքեանք ոչ զանտեսութեան լոկ պաշտառեալ
անջատեցին զսքանչելի փրկութեան անքակութիւն, այլ զնորին իօկ
էակիդ Հօրն ի բնութիւն. քանզի զաստուածային զդէմն այլայլելի
բացայայտեցին միաւորութեամբն զանգեալ և զշիւթեալ որպէս
իւրեանց լեզուքն վկայեն. և զայլն ամբողջ պահել, զի առանց կեր-
պարանի հնարեսցեն ցուցանել զանձնաւորութիւն Որդւոյ. նոյնպէս
և զմարդոյն ի խելայեղ բարբանջանս ընկղմին, և զյաւիտեանակոն
կորուստն ժառանգեն զայսպիսի սոսկալի սրբապղծութիւնս զգայց(ռ)ե-
լով ոչ գիտեմ՝ ուստի եկին։ Զի հաւատ, որ ընդ տիեզերս տարա-
ծեալ բարբառնի յետ զմարմին և զհոգի և զմիտս ստանալոյ Բանին
մի Տէր զԅիսուս Քրիստոս քարոզեն, Ի կենդանարար բերանոյն բըջ-
խէ պատգամս ոչ գոյզն ինչ մարդոյ, այլ որ ի ծոցոյ անսկզբնականի
Հօրն էր. նմա վկայեն պատմել, և զսխրագործականսն և զազգա-
տութիւնն նմին մարմնովն ծագեցելու՞մ անքակելի բարբառին. և
ճշմարտիւ գոյ զնոյնս ի յարաբարդելումն տեսանել. զի թէ մոլե-
գնեալ ըստ ոմանց քարկոծել ոք փութացի 1 մարդ է. և թէ նշանք
խնդրել 2 բարեպաշտաբար յորդորիցի Աստուած իսկապէս, քանզի
մի և ոչ երկուս անձնաւորութիւնս տեսանին ի Տեառնէ ապաքի-
նեալքն և զերանութիւն ընկալեալք. զինչ և աստանօր կամիցիդ,
նվ անջրպետողդ, ուրեմն աստուածային դէմն ի մարդկային յան-

Հաւասար բնութեան միաւորեալ անարգութիւն կրից միշտ մնալով յանպատուին, և թարց պատկերի մնացեալն զգեցազանցութեանն ընկալաւ ճոխութիւն՝ քստմնիմ յաւերժ սարսփմանց ամբարշտութեանս յասելով թշնամանս. քանզի պարտ է կամ ըստ արժանի միաւորութեան ի բաց թողուլ զանոպայ բաժանումն, կամ ամենեւին իսկ ուրանալ. ընդէր իսկ կրճատել սիրէք կիսով Հաղորդութեամբդ, որպէս թէ՝ երկու կատարեալք ոչ կարէ մի կատարեալ լինել:

Զայդ հնարաւորութիւն իմաստուն ևս առաւել բարգաւաճեալն հովիւ ուսոյց Բասիլիոս, յամօթ առնելով զԺպիրհ աթոյեանն, և կատարեալ անշփոթ անօրէնութիւն, Աստուծոյն և մարդոյ մի բնութիւն ասել զնոյն մի՛ զանօրինական եղելութիւն, Եւ Յովհանն՝ Կոստանդնուպօլսի այցելուն ի Փիլիպեոց թղթին ընդդէմ հերձուածողացն դաւանեաց. « մի՛ շփոթեցուք, ասէ, և մի՛ անջրպետ ի մէջ արկցուք, վասն զի միութիւն խոստովանիմ և ոչ քայքայութիւն ինչ, և լուծումն այսր բնութեան յայն, կամ այնր յայս, այլ միացեալ ասեմ և մի՛ լեալ, » Նոյնպէս և մեծն Յուլիոս ի թղթին, որ առ երջանիկն Դիոնէսիոս Աղեքսանդրացի, ևւ Կիւրղոս յԱղեքսանդրացւոց քաղաքին պայծառացեալ յերկրորդում ճառին որ առ Սուկենոս Դիոսկուրացի և յորս առ Նեստորն, և որ ի մեկնութեան հաւատոյ Գձ. ոցն, և Գթեայ երանելոյ, Անտիօք Պիսիդեայ եպիսկոպոսի, Եւ յայանութիւնն ի Կ. Պօլիս, Եւ Գրիգորիոս Նէոյ-Կեսարացի յորում ըստ մասին հաւատոյն, Եւ Եփրեմ որ ի ճառին « Ս. Երրորդութիւն » Եւ Գրիգորիոսն Ազաղացի աստուածաբանութեամբն մեծարոյ, յուղիագոյն ասելով ժամանակի զարմանս. և այլ անթիւ հովիւք ուղղափառութեան համաբարբառք նոցին՝ մի Յէր և մի զնորին բնութիւն գիտելով անբաժ միաւորութեամբն աւետարանեցին յաշխարհի հաւասարելով առաքելոցն և մարգարէիցն պառգամաց, որք վայելչական լծակցութեամբ աւարտեն զխորհուրդ միաւորութեան, զի աստուածափառ նախամարդարէն զ՛ ի փայտէն կախեալ կեանս կոչէ, և Երգին Որոտման Յովհաննէս՝ Ճըշմարիտ և կեանս յաւիտենականս, Սերովբէից տեսողն Եօայիտս, (Է. 14) զ՛ ի կուսէն ծնեցեալն ընդ մեզ Աստուած ճոխաբանէ, Եւ Յարսոնացի փողն բարեձևագոյնս գոչելով հնչեցուցանէ զբարբառն. « մի՛ կարծէք, ասէ, ի ժամանակեան կուսէ առնուլ սկիզբն, զի Աստուած առաքեաց զՈրդին իւր որ եղև ի կնիչէ և եմուտ ընդ

օրինօք զօրինաւորսն ապրեցուցանելով ։ Եւ դարձեալ նոյն տե-
սանող 2 հանգերձ միւսովն, թէ ոչ պատգամաւորօք և ոչ հրեշտա-
կօք, այլ ինքնին Տէր փրկեաց զմեզ, զի ինքն իսկ կենարարն ուսոյց
ի խաւարէն բուժեցելում կուրին ասելով. « դու հաւատա՛ս յՈրդի
Աստուծոյ ։ Եւ նա զարմացեալ զ'ովն առաջի գնէր. և նա ասէ.
« և տեսեր զնա և որ խօսիդ ընդ քեզ՝ նա է ։ Եւ Յերեմիայ ասէ.
« բայց սա է Աստուած, ընդ որում ոչ համարեսցի այլ որ ետ զի-
մաստութիւն Յակովբայ. և յետ այսորիկ յերկրի երեւեցաւ և ընդ
մարդկան շրջեցաւ, երեւալն յաշխարհի աղաղակէր զնոյն հաւատա-
լով. թէ որ առաքեացն զիս Հայր ընդ իս է. և որ տեսանէ զիս, ըզ-
Հայրն իմ տեսանէ : զի ես և Հայր մի եմք ։ և թէպէտ զբազմա-
պատիկս ևս քննեսցուք կամ քննեսցէ որ, յաղագս այսորիկ յայ-
տարարութիւնս ի Ա. Գիրս ոչ ուրեք գտանի երկուց բնութեանց
բաժանելոց հանգանակաւ բաշխել տալ այլում մարմնով յայտնեցե-
լում. նոյն հովիւ և ոչխար, քահանայ և պատարագ, ճանապարհ և
գուռն. լոյս և ճշմարտութիւն, Իսկ թէ ըստ արտաքին փոխադա-
շիցն պանծացեալ մարտնչել պէսպէս բնութեամբդ, թէպէտ օտար է
նոցա բազում իւրիք, յաստուածապարգև պատուիրանէն, բեր աղէ-
անցուցուք ի հանգիսի քօղայայտելով զխղիւսյութեալսդ՝ քանզի նշա-
նակեցաւ ի մէնջ փոքր մի և յառաջագոյն, զի մարմին չէ հոգի և
ոչ շունչս որ ի մեզ՝ մարմին, թողցուք զայլսն ևս ։

Արդ՝ մի բնութիւն Բանին՝ աստուածութեանն է. իսկ միւս ևս
ընկեր շարայարութեանս կամ զուգաճանապարհորդութեան ըստ
անուղայ բարբառմանցն, զոր կանգնեցին ի մարդկային բնութենէն,
զհոգին առանց մտաց թէ՞ զանզոյ մարմինն. զի ոչ ևս գոյ հնար
յաղագս այդորիկ ճոռոմել մի բնութիւն ասելով զմարմին և
զանձն. այդ ուրեմն բարձրայօնն աղանդոյն խորհուրդ՝ որ նմանէ գե-
րեզմանաց բռնելոց, զարտաքինսն գեղեցիկ կեղծաւորելով. և ծած-
կեցելոյն փեռեկումն ց ժահահոտութիւնս բղխէ ։

Աստանօր անբաւ տարակուսանօք ունին պապանձել՝ պարտութիւն
յանձն առնելով. զի թէ երկուս ասել մաքառին զմարդկային բնու-
թիւն, օցտեն զրկելով զհոգին կամ զմարմինն ի փրկութենէ առօ-
ղին. նոյնպէս զաստուածայինն հաստանն յերկուս՝ զդէմն ընդ մարդ-
կային դիմին միաբանելով և թէ հաւանեսցին միաւորութիւն խոս-

տողանելով որպէս էն իսկ ոչ ևս այլ համարձակեցին անդուռն բերանովք երկուց ձայնիւ ղողանջել:

Այլ մէք, ո՛վ սիրելիք, յամենայնի կարող և բաւական զաշակջրնականն եղութիւն Հօրն երկնաւորի փառաբանեսցուք, որ իմանալի ձեռօքն զմարդոյն յարմարեաց կազմութիւն. այսինքն Որգոյն և Ս. Հոգոյն. ո՛չ որիչ զարտաքին կամ զնեքքին մարդն ասել, այլ մի՛, Եւ զարարչական Բանին զտնօրէնութիւն ի մարդ և յԱստուած, մի՛ յաւակնեալ բաժանեսցուք ամբարշտաբար, զի խորհուրդ է անքննելի. գուցէ ի փայլակնացայտ մեծի աւուր գալըստեանն և զմեզ հրամայեցէ կտրել ընդ մէջ, յառաջահետևող հրդոյն ընդ կեղծաւորսն տալով բաժին. այլ ամբիժ հաւատով հանդիպել նմա, զի մի տէրութեամբ և կերպարանօք ծագելոց է արեգակն ի բարձանց, փառօք Հօր, և ոչ երկուք. և յայնժամ հայեսցեն ի նա բաժանողքն որպէս որ խոցեցին՝ սաստիկ ամօթ կրելով յաւիտեան և յաւիտեանս յաւիտեանց:

Ջայս քեզ փոքր ի շատէ պատճառ յանդիմանութեան յաղաքս բաժանեալ ուսմանն այլանդակացն, զի ծանիցես ո՛վ աստուածասէր, յոմանց փախչել և բաղձալ անսասանելի, և անշուշտ հաւատոյ դաւանութեան ի մարգարեիցն տնկեալ և յառաքելոցն զարդարեալ, պայծառացուցանելով ընդ տիեզերս, զի ընդ նոսին և պարգևացն հասանկեցմք շնորհօք և մարգասիրութեամբ Տեառն մերոյ և Յիսուսի Բրիստաւս ընդ որում Հօր և Ս. Հոգւոյն փառք յաւիտեանց, ամէն:

Մովսէս Խորենացու պատմածր Փոքր Հայոց մասին փոքր ինչ տարակոյսի տեղիք էր տալիս, համարելով այդ ոչ յայտնի Ե. դարում. իբրև հիմունք նկատուումէր Պրոկոպիոս Ջ. դարի յոյն պատմիչը: Սակայն սա ասումէ միայն (de bello Persico I, 17. էջ 85, Tom. I. ed. Bonn.) Թէ Եփրատը գալիս է Հայոց Տաւրոսից և Եկեղեաց դաշտից, շատ վտակներ առնում, որպէս Արսինէս՝ Պարսից Հայաստանից. «մեծացած դարձած՝ սրպէս սպասելի էր, հոսումէ դէպի երկիրը՝ որ առաջ Լէոկոսիւրիոս, իսկ այժմ Փոքր Հայք է կոչւում: Որի առաջին քաղաքը Մելիտենէ շատ նշանաւոր է»:

Ապա (Tom. III. էջ. 252. de aedificiis III. 4.) խօսումէ Սատաղայի մասին, որ Յունտինեանը ամրացրել է վերստին, շինել է մօտերքում (Օսրոյենների երկրում) մի դղեակ. ամրացրել է նաև Կոդոնեան շատ աշտարակներով, կանգնել է Բայբերդու և Արէօն դղեակների, վերականգնել է Լիզիորմոն և Լիտրարիզոն, Վերաշինել է

«պարիսպները Սերաստիայի և Նիկոպոլի» Հայաստանի քաղաքներին: Թէոփոսիոպոլսում օծել է տուել մի վանք: Եւն: Պրոկոպիոս յիշումէ նաև որ Եփրատի միւս կողմի այդ երկիրը կոչուած է Տնուց Փօքր Հայք: Պարզ է ուրեմն, որ Խորենացու պատմածը հարազատ է:

Պրոկոպիոս յիշումէ և Բիւզանա քաղաք. Փաւստոս Բիւզանդացին անպատճառ այս տեղացի պէտքէ լինի:

12 Ասորա-բարեւական սեպագրութիւնները բաւական տեղեկութիւններ են տալիս Հայոց պատմութեան վերաբերեալ, որոնք կարելի է յիշել այստեղ կարճ ի կարճոյ:

Աշուրնասիրպալ արքային յաջորդեց Սալմանասար Բ. որ 80 տարի իշխեց (859 Ք.ից ա.— 825) և 26 տարի անգագար պատերազմեց: Սաղմանասարի ամենաթունդ հակառակորդն էր Ուրարդի քաւական հզօր արքան Արամէ անունով: Սա ձգտումէր գերիշխանութեան և ահա Սալմանասար յարձակուելով՝ տապալումէ մէկ հզօր բերդ, որ և հարուածումէ Արամի ոյժը 858ին և բաւական ժամանակ լռեցնում: Քանի մի տարի յետոյ Արամը կրկին անհանգըստացնումէ. Սալմանասար գալիս է մինչև մայրաքաղաքն Arzasku: Արամ հեռանումէ դէպի լեռները: Սալմանասար հետևումէ յաղթանակով և դնումէ մի քաղաքում իւր պատկերն ու հեռանում: 850ին կրկին գալիս է նորա դէմ Արամ՝ միացած ուրիշ հարկատու իշխանների հետ, վերջիններս յաղթւում են և Սալմանասար գալիս է Արամի մայրաքաղաք Արնիէ վերցնում: Առաւել ևս յառաջ գընալով՝ իւր պատկերը դնումէ Տիգրիսի աղբերակունքներում, աւերումէ Եփրատի սկզբները և զոհ բերում չաստուածներին: Արամի հպատակ Դայանի իշխանին ևս նուաճելով դառնումէ:

12 տարի այլ ևս տեղեկութիւն չկայ: Այդ ժամանակ թագաւորումէր Սարգուրի (կամ Սեդուրի), Լուտիպրիսի որդին: Վանի կողմում գտնուած սեպագիրները ցոյց են տալիս, որ իրերի վիճակն այլ էր. նա կոչումէր ինքեան որպէս Ասորեստանի թագաւորները՝ արքայ արքայից, արքայ ամբողջ Նայիրի, որին երկրի իշխանները հարկատու են, մինչդեռ Ասորեստանցիք այդ չէին ընդունում և անուանում էին նորան արքայ Ուրարդի, նորա սեպագրութիւններն ասորերէն են, ըստ որում Ասորոց լեզուն և կենցաղը գերիշխող էր, սակայն Սարգուրիի յաջորդներն սկսում են տեղական լեզուն գործածել:

833 ին ուղարկեց Սալմանասար Տուրտան—Դայան—Աշուրին նորա դէմ: Սարգուրին գալիս է նորա դէմ մէկ ուժգին զօրքով: Բայց ըստ Ասորոց ասածին՝ ինքեանք են յաղթող մնում: Դորանով պատերազմը վերջանում է:

Սալմանասար Գ. անդադար պատերազմի մէջ էր Ուրարդու դէմ (781—778. և 776—774), բայց անաջող, վասն զի Վանի արքան Արգիստէս՝ Մանուածի որդին՝ ասում է որ Աստուած Ասուրի երկիրն իւրեան է պարգեւել: Պարսուտս գաւառի Բուրտուս տեղում Արգիստէս մէկ լաւ յաղթութիւն տարաւ Ասուրի զօրաց վրայ: Նա յառաջ է գնում և Ասորեստանի շատ հարկատու երկիրներ (նաև Մանա) նուաճում: Ասուրդան Գ. (772—755) ալ ևս չէ համարձակուում Նայիրի կամ Ուրարդի յարձակման ենթարկել:

Աշուրներար Բ. ի (754—746) ժամանակ առաւել ևս ընկնում է Ասորեստան և դորանով վերջանում է դոցա հարստութիւնը:

Պատերազմ լինում է վերստին Տիգլատպիլեզարի ժամանակ (743). ենթադրում են որ այդ արքաները հետեւեալ կերպով են հանդիպում իրար ժամանակագրութեամբ:

Սալմանասար Բ.	857, Արամ
	845, Լուաիպրիս
	833 Սարգուրիս Ա. որդի Լուաիպրիսի
Սալմանասար Գ.	Իշպուլինիս, որդի Սարգուրիսի
Ռամմանիրար Գ.	Մենուաս, որդի Իշպուլինիսի
Սալմանասար Գ.	Արգիստէս, որդի Մենուասի:
Աշուրներար Բ.	} Սարգուրիս Բ. որդի Արգիստիսի:
Տիգլատպիլեզար Բ.	

Ուրարդի ամենամեծ աշխարհակալը Արգիստիսն էր. սա գրում է մէկ երկար սեպագրութեան մէջ բոլոր այն երկիրներն, որոնք նուաճել է: Մեծ մասն անյայտ է, որպէս Հատէ. Մանա, Ուրմեզի (Ուրմիայի մօտ?), Նա մինչև անգամ հասել է Հուրի պալատներն, որոնք վերցրել է և սեփականել: Սալմանասար Գ. ամեն ջանք գործ է գրել և չէ կարեցել յաղթել:

704—681 Թագաւորում է Սենեքերիմ:

Սենեքերիմի անունը յիշուում է սեպագրութիւնների մէջ—Սին—աշի—իրիբ. այսինքն Սին նուիրեց եղբայրներին շատ: Սա յաջորդ էր Սարգոնի և նախորդ Ասարհադգոնի: Սենեքերիմ յիշուում է Կ. Թագ. ԺԸ—Ի. և Ես. ԼԶ—ԼԹ. 2 Մնաց. ԼԲ. նոյնպէս և Եւ.

սերիոսի ժամանակագրութեան մէջ՝ իբրև քաղուած Աղէքսանդր Բազմավէպից և Աբիդենոսից, Երկար է Սենեքերիմի պատերազմների պատմութիւնը, միայն թէ վերջապէս սպանուեց իւր հօր նման։ Սպանողներն էին Ադրամելեխ (ասորերէն—Ադար—մալիք) և Սարեցեր (ասորերէն—Սար. ուզուր)։ Եւթանասնից թարգմանութիւնն ունի Սեննախերիմ, իսկ սպանողներ— Ադրամելեխ և Սարասար։ Հայոցն է Սենեքերիմ, Ադրամելէք և Սարասար։ Երբ վերջիններս փախան Հայաստան, հալածուեցան Հայոց թագաւորից (Ասարհադոն) «Բիւզանդացոց քաղաքը»։ Գուղշմիդ համարումէ այս քաղաքը՝ վերոյիշեալ Բիւզանա (տես. և Notitiae graecae episcopatum III, 483), որ գտնուումէր Մեծ և Փոքր Հայոց սահմաններում։

13. Հմմտ. Ասողկի Պետերրուրգ 1885 ծանօթութիւն Ս. Մալխասեանի, էջ 340—342. Առատ նիւթ է տալիս այդ շրջանի Հայոց պատմութեան համար Գուղշմիդ, Geschichte Irans und seiner Nachbarländer, Strassburg 1888:

14. Այստեղից արդէն սկսւումէ Սամուէլ Անեցու բուն պատմութիւնն, որ ինչպէս յիշեցի յառաջաբանում, յայտնի էր «Ժամանակացոյց» անունով։ Միանգամ միայն գնումեմ այն համեմատական տարին, որից սկիզբն է առնում Սամուէլի ժամանակագրութեան ամբողջ շինուածքը։

15. Յովսեփոսի տուած տեղեկութիւնները վերցնումէ Սամուէլ, ինչպէս որ սովորութիւն էր հինգրոցների մէջ, Եւսեբիոսի պատմութիւնից (Վենետիկ 1877). II, 2. Սամուէլ նոյն իսկ հետևումէ Հայ թարգմանութեան ոճին, Յովսեփոս պատմումէ Քրիստոսի սքանչելիքների մասին թէ հնաքանութեան և թէ Հրէից պատերազմների պատմութեան մէջ։

16. Փիլոն հրէան է այս (տես. Յովսեփոս, Հնաքանութիւն, ԺԸ, 8. Ի. 5. և Եւսեբիոս, եկեղ. պատմ. Բ, 4), որ ժամանակակից էր Քրիստոսի. Քրիստոսի 41 թուին արդէն խորին ծերութեան մէջ էր։ Ունի շատ գրուածներ ձգտումէր ցոյց տալ որ Հին Կտակի պատկերները չպէտքէ բառացի հասկանալ և Աստուած մարգանձան երևակայել։ Նշանաւոր է նորա փիլիսոփայութիւնը Բանին Աստուծոյ մասին։ Հայերէն թարգմանութիւններ տես առ Հ. Զարբանաւեան, Մատենադարան Հայկ թարգմ. 1889, էջ 735—745։

17. Դարձեալ Եւսեբիոսի պատմութիւնից, III, 2.

18. Անդ, VII, Ի. Դիոնէսիոս եպիսկոպոսի կարգադրութիւնն է Աղէքսանդրիայի եկեղեցիների մէջ։

19. Տես. Գ. Խորենացի II, ԿԵ:

20. Տես. Եւսեբիոս, անդ. VI, ԽԳ:

21. Տրդատի ժամանակի նկատմամբ խիստ հետաքրքրական է Աւետանէսի պատմածը, I, ՀԶ. Ստուգաբանութիւն յաղագս Տրդատայ թագաւորելոյն՝ մէջ ասումէ նա. «գրեցաք ի մերումս պատմութեան միանգամ և երկիցս յաղագս Տրդատայ թագաւորելոյն թէ երբ և յորում ժամանակս եղև: Բայց ոչ Ռոբէնէի ընդ Ռոբէնէ Զենոբ և Մոլիսէս վասն նորա. զի Զենոբ ի Պռոպայ ասէ թագաւորեալ Տրդատայ. և թագաւորեալ յորժամ զԹացն արար ձերբակալ ըզթագաւորն. և նա երախտահատոյց լեալ Տրդատայ՝ թագ եղեալ թագաւորեցոյց զնա: և առաքեաց զօրօք իւրովք ի Հայս: Իսկ Մովսէս ի Դիոկղետիանոսէ ասէ թագաւորեալ. վկայէ և այսմ գիրք կայսերացն:» Այստեղից արգէն երևումէ որ մեր պատմիչները տարածայն էին այդ կէտում:

Արդ՝ հետեւելով Ագաթանգեղոսին՝ պէտքէ ունենանք հետեւեալը: Արտաշիր Սասանեան թագաւորեց 226 թուին, որից յետոյ բռնկուեց պատերազմ Հայոց և Պարսից մէջ: Ագաթանգեղոս ասումէ. (Բ, էջ 27. տպ Թիֆլիսի). Իսկ ի դալուստ միւս ամին (Արտաւանի սպանութիւնը, Խոսրովի յարձակմունքը, ի միւս ևս ի գլուխ տարւոյն) — այսինքն տարուայ վերջը՝ պատմելուց յետոյ՝ զօր բազում կուտէր յոյժ, գումարտակ առնէր, զնոյն զօր կոչէր, և ևս բազում քան զնոյն ասպատակ սփռեալ զկողմամբն Ասորեստանի. մանաւանդ զի և զօրք Տաճկաց ի թիկունս եկեալ էին. աւար առեալ զամենայն երկիրն, քսջութեամբ դառնային յիւլաքանչիւր տեղիս: Եւ ամս տասն ստէպ ստէպ զայս օրինակ աւար առեալ, աւերէին զամենայն երկիր. . . .» Ըստ որում Խոսրովի մահը չենք կարող 238 ից ուշ դնել, ընդ նմին և Տրդատի ծնունդը գտնէ 236 ին, եթէ ոչ վաղ: Ինչպէս ուրիշ տեղ ևս ասած եմ, Խորենացու ժամանակագրութիւնը պէտքէ միմայն Պարսից արքաների տարեթուերով հաշուել, իսկ Յունաց կայսրների անունները թողնել, զի Խորենացու սխալը հէնց արքաների և կայսրների զուգահեռութիւնը պահպանելու անյաջողութեան մէջ է:

Այդպէս անելով և Խոսրովի մահից յետոյ Արտաշիր տիրապետութիւնը 27. տարի (Խոր. II, ՀԵ) հաշուելով, կստանանք առ առաւելն 265 թուականը՝ Տրդատի թագաւորութեան հիմնական սկիզբը: Աւելացնենք դորա վրայ և Գրիգոր Լուսաւորչի շարձարանք-

ների 15—17 տարին—կունենանք 280—282 թիւը Հայոց դարձն ի քրիստոնէութիւն: (Յես և Հ. Յակոբոս Յաշնանի մանրագնին հետազոտութիւնը « Ագաթանգեղոս առ Գեորգայ ասորի եպիսկոպոսի » Վիեննա 1891. էջ. 92—, որ ջանումէ 300 թուականը գլուխ բերել կարկատաններով) Գուգշմիդ ընդունումէ Տրդատի գահակալութիւնը 261 ին. « Ժամանակի վիճակի կշռադատումը տանումէ առ հաստատուն եզրակացութիւն, որ այդ միմիայն իբրև հետևանք Պարսից վրայ Օդենաթոսի տարած յաղթութեան՝ պատահել կարէր »: K. Schriften, III, էջ. 302. 407.

22. Հայաստանեայց ս. եկեղեցու հայրապետների ժամանակագրութիւնը դեռ կառարելապէս հետազոտուած չէ, շնայելով որ ահա երկու դար է շարունակ նորանոր աղբիւրներ են լոյս ընծայւում: Քանի որ Սամուէլ Անեցին բոլոր կաթողիկոսների շարքը տալիս է, անհրաժեշտ է՝ փոխանակ իւրաքանչիւր անգամ ուղղելու՝ տալ միանգամից բոլորի ցանկը, փորձելով ճիշդ վկայութիւնների վրայ հիմնել թուականները: Ամենահին ամփոփումը գտնւումէ Պարիզի ազգային մատենադարանի Ագաթանգեղոսի պատմութեան գրքազարի մէջ. այդ խիստ նշանաւոր յիշատակարան է մանաւանդ այդ պատմութեան հետազոտութեան համար: Այդ գրչագիրը գրուած է ի Ռիմ, խնդրանք Յովհաննէս եպիսկոպոսի 2Գ. (1254) թուին. գրիչն է Վարդան:

Ահաւասիկ այն.

Նշանագիր կարգաց բանից Եղնկանն երիցու, թէ ո՛ւստի էին կամ որպէս. զիմորդ յաջորդութիւնք թագաւորացն Տրդատայ և քահանայապետիցն ի սրբոյն Գրիգորէ՝ որ կացին մինչև առ ժեզ, Վարուժըն փոքր ի շատէ դրոշմեալ վասն գիտութեան ի վերայ հասանելոյ:

Յետ Տրդատայ թագաւորեաց որդին իւր, որ կոչեցաւ Փոքր Խոսրով. ի սորա աւուրս եկաց քահանայապետ երէց որդին Գրիգորի Վրթանէս: Յետ նորա Յիրան որդին Խոսրովու. ի սորա աւուրս Յուսիկ որդի Վրթանիսի եկաց քահանայապետ: Յետ նորին թագաւոր յաւուրս Յիրանայ: Յետ մահուան Յուսկանն կալաւ զքահանայապետութիւն Հայոց Փառնեբսեհ ոմն, մի յազարակէն մատրանն Յովհաննու ի Տարօն գաւառէ ի Մեհնագեօղն, որ մայր է եկեղեցեացն Հայոց, այսինքն նախ անդ եկեղեցի զառաջինն շինեալ:

Յետ նորա թագաւորէ Արշակ որդին Յիրանայ ի սորա աւուրս ներսէս՝ որդի Աթանագինէի եկաց յաթոռն Յուսկանն, թոռն

Գրիգորի Մեծի, զորմէ ասնն համեմատեալ Գրիգորի ի գործս կարգաց վարուց գնացից իւրոց, Զկնի սորա Սահակ. սա եկաց կաթուղիկոս: Եւ ապա Շահակ, և Զաւրէն (sic) և Ասպուրակ կացին կաթուղիկոս, որ էին ի զաւակէ Աղբիանոս եպիսկոպոսի:

Յետ նորա Պապ, որդին Արշակայ, յետ նորա Վարագրատ նմին թագաւորութեանն տոհմէ, որ ապա օտարակալութիւն, Ապա Խոսրով ոմն ի նմին տոհմէ թագաւորացն Հայոց. առ սովաւ բաժանեցին զերկիրն Հայոց ընդ երկու՝ թագաւորն Յունաց և թագաւորն Պարսից, Պարսից կողմանն՝ Խոսրով թագաւորէ. մասինն Յունաց շահարհին՝ Արշակ ոմն ի նմին տոհմէ ի թագաւորէ՝ հրամանաւ Յունաց թագաւորին: Յետ սորա կոմէս կալան յետ (որոց) Վրամշապուհ (- շապհշ) որ կողմանն Պարսից թագաւորեաց, Ապա ամս հարուսաւս մարզպանք Պարսից կալան մինչև առ մեզ, Իսկ ապա Արտաշէս՝ որդի Վրամշապհշ, թագաւորէ հրամանաւ Պարսից արքային: Եւ ապա մարզպանք Պարսից կալան մինչև առ մեզ: Առ որով Ասպուրակէս կաթուղիկոս, Եւ դարձեալ՝ առ որով ընտրեցաւ Սահակ աւուռն լինել կաթուղիկոս, որ է որդի ներսիսի առաքինոյ, թողն Աթանազիոսի, թողն սրբոյն Գրիգորի: Առ սովաւ և դպրութիւնք Հայոց յաջորդեալ, և կտակարանք եկեղեցւոյ ի սմանէ յառաջ թարգմանեցան և կարգք գործոցն Գրիգորի նորոգեալ արամբ միով երանելեաւ Տարօնացւոյ, որում անուն Մեսրոպ ճանաչէր: Որ էառ զձեռնադրութիւն երիցութեան ի նմին Սահակայ կաթուղիկոսէ: Սա եգիտ նշանագիր դպրութեան հայերէն լեզուին վարելոյ պափեաացն հանգամանս, յորով ժամանակի լոյսն նորօք կարգքն յառաջագիմութեան: Եւ նոցուն աշակերտ Ղևոնդ, այր սուրբ և ընտրեալ և ճշմարիտ ի գործ մշակութեան Աստուծոյ, և Արձան և Վորիւն և Եզնիկ, և արքանեակք նոցուն լուսաւոր հանդիսիցն, ձեռնադրեալք ի սրբոյ կաթուղիկոսէ:

Եւ եղև հանումն և նորոգումն ոսկերացն սրբոցն Գայեանեայ և և Լուիսիսիմեայ և ընկերաց նոցին՝ ի Սահակայ կաթուղեկոսէ, զի եղածովն ս. Գրիգորի կային նորա: Եւ շինեաց զվկայարանսն վիմատաշ, կոփածոյ քարամբք ի Վաղարշապատ քաղաքի, Եւ նորոգեաց զտուն Աստուծոյ՝ այսինքն զսուրբ եկեղեցին: Զի մեծին Գրիգորի եղեալ էր զհիմն զայն, որպէս և ցուցեալ էր տեսլեանն երեւեցելոյ, Բազում և այլ տեղիս նորոգեալ է սուրբ և ճշմարիտ կաթուղիկոսն Մեծ Սահակ, Եւ ապա շինեաց զսուրբ եկեղեցին, և

զվկայարանս սրբոցն ընդ ամենայն տեղիս Հայոց Սեծաց, Եւ եղև այս ի յամս Արզլսի վանաց երիցու սրբոյ ի Վաղարշապատ քաղաքի:

Մինչև յաւուրս Կոմիտասայ սրբոցն Հռիփսիմեանց սպասաւորի որ արժանի եղև աթոռոյն սրբոյն Գրիգորի, որ ցանկացաւ նորոգել զեկեղեցիսն, որում և շնորհեցաւ մեզ ի Քրիստոսէ: Նախ նորոգել զսուրբ կաթողիկէն, և ապա զվկայարանն սրբոյն Հռիփսիմէի, որ կայր նովին պատուիրանաւ սրբոյն Գրիգորի պատեալ իւրովք ձեռօքն, ողջ և անքակ խառնակք յօղիցն նովին հանգերձով: որ արդեօք անհաւատալի թուեցի զկնի մեր եկելոց. այլ մերովք իսկ ձեռովք արժանի եղաք շոշափել յանդիման բազմամբոխ հրապարակաց: Զոր փոխեաց ի հանգիստ ի նոյն յարկս զոր շինեաց սրաստոյ վիմօք յաւուրս Յոհաննան սրբոյն Կաթողիկէի վանուց երիցու և Կամովէղի նորուն սրբոյ Հռիփսիմէի վանաց երիցու ի Վաղարշապատ քաղաքի, քսանեկններորդ ամի Խոսրովոյ արքայից արքայի որդւոյ Որմըզդի:

Եղիցի յիշատակ եզնկանն ի թարգմանել զգիրս զայս:

Ժամանակք Հայրապետացն Հայոց:

Ս. Գրիգոր. ամս Լ. Ս. Ռստակէս. ամս Է. Ս. Վրթանէս. ամս ԺԷ. Ս. Գրիգորիս ամս ԺԷ. Ս. Յուսիկ ամս Զ. Ս. Ներսէս ամս Գ. Տէր Փառներսէս ամս Դ. Տէր Շահակ ամս Զ. Տէր Զօրէն ամս Դ. Տէր Ասպուրակէս ամս Է. Ս. Սահակ ամս ԽԱ. Տէր Գադ ամս ԺԷ. Տէր Յոհան Մանդակունի ամս ԺԲ. Տէր Բաբգէն ամս Ե. Տէր Սամուէլ ամս Ժ. Տէր Մուշէ ամս Ը. Տէր Սահակ ամս Ժ. Տէր Քրիստափոր ամս Զ. Տէր Ղևոնդ ամս Դ. Տէր Ներսէս ամս Ի. Տէր Յովհաննէս ամս ԺԷ. Տէր Մովսէս ամս Լ. Տէր Արրահամ ամս ԻԳ. Տէր Յոհան ամս ԻԶ. Տէր Կոմիտաս— Տէր Քրիստափոր ամս Գ. Տէր Եզր ամս Ժ. Տէր Ներսէս ամս Ի. Տէր Անաստաս ամս Զ. Տէր Իսրայէլ ամս— Տէր Սահակ ամս ԻԶ. Տէր Եղիա ամս ԺԳ. Տէր Դաւիթ ամս ԺԳ. Տէր Տրդատ ամս ԻԳ. Տէր Տրդատ ամս Ա. Տէր Սիոն ամս ԻԷ. Տէր Եսայի ամս ԺԳ.

Մի թուուցիկ ակնարկ բաւ է տեսնելու համար, որ այս յիշատակարանը գրուած է կտոր կտոր երեք անձերից. առաջին թանկագին գրովթիւնն է մինչև վերևի պարպերովթիւնը. երկրորդը Կոմիտասի գործերը, որի յուշագիրը յիշատակում է և նախկին գրողի անունն և ապա երրորդ, որ շարունակում է մինչև վերջերը: Սկզբի տեղեկութիւնները շատ նշանաւոր են թէ կաթողիկէի (Ս. Էջմիածնի) և ս. Սահակի գործերի նկատմամբ և թէ հայրապետների ցանկի կողմից:

Բայց թէ արդեօք Կոմիտաս կաթուղիկոսի գրչակն է Եզնիկի մի որ և իցէ գրուածից հանել առաջին կտորը, թէ եղել է մի յիշատակարան, որին ինքն ևս իւրն է յարել, այդ հաստատապէս ասել չի լինիլ և հարկ չկայ զրաւաստակ կտրծիքների մէջ մտնելու։ Բաւական է որ մի հին ամփոփումն ունինք Հայոց կաթուղիկոսների շարքի։ Գորած պէտքէ հետեւեց և մենք մշտապէս վասն զի նոյն կարգը պահպանուած է երկու ուրիշ ցանկերի մէջ, որոնք մանաւանդ գոցանից առաջինը նոյնպէս մեծ հնութիւն ունի, որ արտագրուած է Բերլինի արքայական մատենադարանի մի կանոնագրքից Mss. Peterm. № 34) և համեմատուած Պարիզի մի օրինակի, Սինօդի կանոնագրքի մէջ եղածի և Մատենադարանիս ուրիշ գրչագրների հետ։

Երկրորդը կայ Ս. Էջմիածնի մատենադարանի շատ գրչագրների մէջ և հեղինակութիւն է Յովհաննէս պատմագիր կաթուղիկոսին։ Թուականները գնումեմ միայն մի զատ ցանկի մէջ, Ուրիշ ցանկեր ևս կան գրչագրների մէջ, սակայն գոքա առանձին արժանիք չունին, յետին ժամանակի տկար գրչակների քաղուածք լինելով։ Դոցանից մէկը պատկանումէ ԺԵ. դարի ունիթոռ Ներսէս Պալիէնցի հեղինակութեան, որ հրատարակել է Կղեմէս Գալանոս եղուիթն իւր այն եռահատոր գրութեան մէջ, որով վատարար յարձակումէ Հայաստանեայց Ս. եկեղեցու ուղղափառութեան վրայ։

Քահանայապետք Հայոց Մեծաց։

Յետ մատենի ժամանակագրութեանս թագաւորաց տէր տէրանց աշխարհիս՝ Արանց Արշակունեացն՝ կամիմ յիշատակել և զամս Հայաստանեայց քահանայապետից սրբոց արանցն Աստուծոյ, թէ ոյք են, և ուստի՞ են, և կամ որչափ ամս աթոռակալեցին, թէպէտ և ոչ ոք յառաջնոցն հոգ յանձինն երբեք զթիւ ամաց աթոռակալութեան քահանայապետիցն մեզ աւանգել, այլ մեր բաղում աշխատութեամբ ի խնդիր եղնալ գտաք ստուգապէս՝ զոր և կարգեցաք իսկ և որք ի միջոցս կաթուղիկոսացս, քահանայք հոգաբարձուք կալեալ են ամս ինչ՝ ոչ համարեցայ պատշաճ գնոցայն ի կանոնս ընդունել զամս, այլ ընդտիկտիոնեան կարգաւ իբր զամսականս թագաւորաց ի թիւ ամաց աթոռակալացն հաւաքեցի։ Արարից և փոքր ինչ նախապատում, և ապա ի կանոնին յանձնիւր ի տեղին դրոշմեցից։

Նախ եկաց քահանայապետ Հայոց աշխարհիս սուրբն Գրիգորիոս ի ԺԵ. ամի թագաւորութեանն Տրդատայ, և եկաց ամս Լ. սա է

որդի Անակայ Պարթևի, որև Պալհաւիկ, և Արշակունիք, ի գաւակէն Աբրահամու ի Բեառուական ծննդոց, Եւ որդիք սրբոյն Գրիգորի, Արիստակէս Վրդանէս, Եւ որդիք Վրդանիսի Գրիգորիս և Յուսիկ, Եւ որդիք Յուսիկանն՝ Պապ և Աթանագիւնէս, Եւ որդիք Աթանագիւնի սուրբն Ներսէս, և որդի սրբոյն Ներսէսի՝ սուրբն Իսահակ, ի սմանէ բարձաւ ժառանգութիւն յազգականութենէ Գրիգորի:

Իսկ որք արժանի եղեն աթոռոյ մեծի և աստիճանի կաթուղիկոսութեան Հայաստան աշխարհի՝ այսորիկ են և այսչափ ամ:

Սուրբն Արիստակէս ամս եօթն, Մեծն Վրդանէս եղբայր Արիստակիսի ամս ժէ: Ս. Գրիգորիս որդի Վրդանիսի ամս երեք: Ս. Յուսիկ եղբայր նորին ամս երեք: Փառնեբսէ յայլումն ազգէ. ի Յարօն գաւառէն՝ յԱշտիշատ գեղջէ ամս երեք: Ս. Ներսէս որդի Աթանագիւնէի, թոռն Յուսիկան՝ ամս 17. Հահակ Աղբիւնոսի ի յԱրբայ ի Մանազկերտ գեղջէ ամս 7. (2). Զաւեն եղբայր նորին ամս 7. Ասպուրակէս եղբայր նորին ամս քսան. Ս. Սահակ որդի Ե. Ներսէսի ամս 16. (16):

Աստանօր դադարէ Հայրապետութիւն ի տանէ ս. Գրիգորի: Սուրմակ Հակառակ ս. Սահակայ ի գաւառէն Բզնունեաց, ի գեղջէն Արծկէոյ ի Վառամայ կացեալ Հայրապետ ամ մի Հալածեցաւ ի նախարարացն Հայոց, Իսկ զկնի մահուանն Սահակայ դարձեալ յաջորդէ զամս վեց:

Յովսէփ ի գեղջէն Հոդոցմանց յաշակերտացն ս. Մեսրոպայ, ամս Ը: Սա չարչարեալ Յազկերտէ ընդ ս. Ղևոնգեանցն պսակի ի Քրիստոս: Գիւտ ի գաւառէն Վանանդայ յՕդմսու գեղջէ ամս տասն. սա Հաստատեաց զաթոռ Հայրապետութեան ի Դուին ի սաղրելոյ սրբոյն Վարդանայ: Ապա Յովհան ազատ, ի տանէ Մանգակունոյ՝ ԺԲ. Սա յարդարեալ քարոզս և զաղօթմատոցն 2 և երգ. Հոգևորս ի պառօս Աստուծոյ:

Բարգէն ի Վանանդայ յՕմսոյ գեղջէ ամս վեց: Յաւուրս սորա ի սաղրելոյ սորին Յոյնք և ամենայն յԽալիա, և Հայք և Վիրք առհասարակ նշովեցին զԺողովն Քաղկեդոնի, և զտումարն Լևոնի, և միաբան խոստովանեցին զուղղափառ Հաւատս առաքելական եկեղեցւոյ ի ժամանակն Զենոնի և Անաստասայ ուղղափառ թագաւորաց:

I Ս. Սինօղի օր. զճարոզն 2 Բերլինի եւ Պարիզի օր. տղօթամատոցս:

Ապա Սամուէլ ի Բզնունեաց՝ ի գեղջէ յԱրծրունեաց 1 ամս տասն, Մուշեղ ի Կուտայից՝ ի գեղջէն Այլաբերից ամս ութն, Սահակ ի Հարքայ, ի գեղջէն Զակայ՝ ամս է: Քրիստափոր ի գաւառէն Բագրեւանդեայ ի գեղջէ Տիրառոյ 2 ամս վեց, Ղևոնդ ի գաւառէն Բագրեւանդայ առ բերանոյ ի գեղջէ փոքր Առմիսոյ 3 ամս երեք, Ներսէս ի գաւառէ Բագրեւանդայ ի գեղջէն Աշտարակաց ամս ինն, Յոհաննէս ի Գաբիղէնից, ի գեղջէ Սինձեղու ամս ժե: Մովսէս յԱրագածոտնէ, ի գեղջէ Արաւարդայ ամս երեսուն, Ի սորա ժամանակն ժԳ. ամի՝ եգաւ Հայ թուականն հրամանաւ սորին: Աբրահամ Ռշտունեաց, ի գեղջէ յԱղիաթանից ամս ԻԳ (ԻԳ):

Եւաուրս սորին ի բաց կացին Վիրք ի Հայոց և միաբանեցին ընդ Հռոմս ընկալեալ զառւմարն Լևոնի: Թոհան ի Կոգովտէ ի գեղջէ Բագարանայ, ամս ԻԶ: Զսա Մուրիկ կացուցանէր կաթուղիկոս ի Բաթնի Թունաց, ի ժամանակս Աբրահամու, և հաստատեաց զաթոռն ի Կոտայսն:

Կոմիտաս յԱրագածնօտէ, ի գեղջէն Աղցից Շինող վկայարանի ս. Հոսիփոսիմայ ամս ութն: Քրիստափոր յազատ տոհմէ, յԱբրահամեան աղգէ, ամս Դ: Եզր ի գաւառէն Նգայ, ի գեղջէն Փառաղնակերտէ ամս տասն: Տէր Ներսէս ի Տայոց ի գեղջէն իշխանաց ամս Ի: Սա արդարեալ շինէ զփարախ բանաւոր հօտին ի Վաղարշապատ քաղաքին, այլ և զվկայարան ս. Սարգսի ի Դուին, և զքաւարան Վիրապին Արաշատ քաղաքին: Տէր Անաստաս ի Մասեացոտնէ ի գեղջէ Ակուստոյ ամս վեց: Տէր Եղիշէ ի Վանանդայ յՕթմսոյ գեղջէ ամս տասն: Տէր Սահակ հայրենեօք, ի Չորոյփորոյ յԱրքուշին գեղջէ ամս ժե: Սա գերեալ յԱրգլայէ ի Դամաօկոս, և փոխեալ ի Խառան վախճանի, և հրաշալի նշան ի մահուան օրն նորա տեսանի զօրապետին Տաճկաց, որ Ոստիկան էր Հայոց, բազում բարիս և ողորմութիւնս առնէ Հայոց աղգին: Տէր Եղիայ ի գաւառէն Եղիովտայ, ի գեղջէն Արճիշոյ եպիսկոպոսութեան Բզնունեաց ի ձԺԲ. թուին Հայոց յաջորդեաց զաթոռ հայրապետութեան Հայոց ամս ժԴ: Տէր Թոհան իմաստասէրն ի Տարշեաց գաւառէն, ի գեղջէն Օձնոյ ամս ժե: Տէր Դաւիթ ի Կոտայից գեղջէն Երեմոնայ՝ ամս ժԳ: Տէր Տրդատ ի Վանանդայ յՕթմսու գեղջէ, ամս

1 Նոքին՝ Արծրունց: 2 Նոքին՝ Տիրառոյ: 3 Նոքին՝ Ռաւմիու:

երեք: 1 Տէր Տրդատ ի տանաւորացն ամ մի և երեք ամիս: 2 Տէր Սիօն ի գաւառէ Արածի, ի գեղջէ Բիսովնից: 3 ամս ութն: Տէր Եսայի ի Նգայ: 4 յԵղապատըղ ամս ժԳ: 5 Տէր Ստեփաննոս ի Դուին ամս երկու: Տէր Յովսէփոս 6 ի տանէն—ամ մի: Տէր Սողոմոն ի Գառնոյ ամ մի: Տէր Գէորգ յԱրակածոտնէ ի Բիւրականէ ամս երեք: Տէր Յովսէփ յԱրակածոտնէ յեկեղեցւոյ ս. Գրիգորի ամս ժԵ: 7 Տէր Դաւիթ ի Մաղաղայ, ի գեղջէն Կաղաղոյ 8 ամս ԻԷ: Տէր Յոհաննէս ի Կոտայիցն, ի գեղջէն Յովայիցն ամս ԻԲ: Տէր Զաքարիայ ի Կոտայիցն, ի գեղջէն Չագայ ամս ԻԲ: Տէր Գէորգ ի Գառնոյ ամս ԻԱ: Յաւուրս սորա կացուցանեն թագաւոր Հայոց զԱշոտն Բագրատունի զորդին Սմբատայ Բագրատունի սպարապետին Հայոց, թուին ՅԺԳ: (864):

Տէր Մաշտոց յԱրակածնոտնէ, ժառանգաւոր վկայարանին Թէոփորոսի ի գեղջէ Ընձեղիվարդ, ամիսս եօթն: Տէր Յոհաննէս Հաւազատն նորին յաջորդէ զաթոռն, յորում ամ էր Հայ թուականն ՅԻԶ: (897) ամս ժԱ: 9 Տէր Եղիսէ սարիս երեք: Տէր Անանիայ ամս ԻԲ: Տէր Վահանիկ ամս Բ: Տէր Ստեփաննոս Ընդակերն ամս երեք: Տէր Խաչիկն ամս ԻԱ: Յետ սոյա 10 տանց վերադառողի մընացեալ աշխարհս Հայոց, իսկ Գագիկ Շահանշահ ժողովեալ զամենայն եպիսկոպոսունս և զհարս՝ ձեռնադրեն զաւր Սարգիս հայրապետ յաթոռ ս. Գրիգորի որ էր Հայոց թուին ՆԻԱ: (992): Իսկ ի ծննդենէ Փրկչին ԶԴԻ: (997) սա նմանեալ որոյն Գրիգորի մերոյ Լուսաւորչին:

Հարից հայրապետացն Հայոց յայտարարութիւն:

Երանելոյն Յովհաննիսի կաթողիկոսի Հայոց, որ և դարձեալ մաշեալ յորջորջի, թէ ոյք էին կամ ուստի և քանի ժամանակս կալան զաթոռ սուրբ առաքելոյն Թագէտսի:

Իրաւունս և զայս ես Յովհաննէս կաթողիկոս Հայոց համարիմ գրով դրոշմել զանուանս հայրապետացն Հայոց զարանց Աստուծոյ, Որք արժանի գտան աթոռոյ սրբոց առաքելոյ Բարդուղիմէոսի և Թաթէոսի, և նոցունց հետեւողի սրբոյն Գրիգորի, և որք զկնի նոցին

1 Նաբին՝ ԻԵ: 2 Նաբին՝ Գ: 3 Նաբին՝ Բ/ովնից: 4 Ա. Սինդի օր. ի Գնոյ: 5 Միւսք՝ ԺԳ: 6 Նաբին՝ Յովաք: 7 Նաբին՝ ԺԱ: 8 Նաբին՝ Կաղաղաղոյ: 9 Նաբին՝ կացեալ ամս Լ: Թէոփորոս՝ ամս ԺԱ: 10 Նաբին՝ ամ մի:

կացին յաթոռ նոցին: Եթէ ո՞րք և ուստի՞, և որչափ կացին իւրաքանչիւր որ յառաջնորդութեան իւրեանց:

Առաջին յետ առաքելոցն սրբոց, Բարդղղոմէոսի և Թաթէոսի, որք վիճակեցան ի Տեառնէ քարոզք և աւետարանիչք Ասքանազեան գրոհիս, և վարդապետք եղեն Գրիստոսի աստուածաշնորհութեան: Զկնի ՄԿԶ. ամաց անցելոց կատարման նոցա, փոխանորդէ զաթոռ առաքելութեան նոցա երիցս երանեալն Լուսաւորիչն Գրիգորիոս, Պարթևն մեծ, Սուրեան Պալհաւ, Արշակունի յազգէ, երկնատեսակ փառք զարդարեալ, լաւն և վեհն ի բնաւ իսկ ի դասս եպիսկոպոսապետաց, որ և ծնող մեր ըստ աւետարանին, և նախահայր արտադրիւր, որ եբաց զդուռն լուսոյ Ճշմարիտ աստուածգիտութեան Հայաստանեայս ազգի, Սա յետ է. և Ժ. ամի թագաւորութեան Տրդատայ կացեալ յաթոռ հայրապետութեան, քաղաքավարէ զառաքելական տուչութիւն ամս Լ. Եւ էր ինքն յետ Բ. առաքելոցն երրորդ:

2որրորդ յետ նորա տէր սուրբն Ռըստակէս որդի Նորին ամս Լ:

Հինգերորդ, տէր սուրբն Վրթանէս եղբայր Ռստակէսի և որդի որբոյն Գրիգորի, ամս ԺԵ:

Վեցերորդ տէր ս. Գրիգորիս, որդի Վրթանիսի, ամս Գ:

Եօթներորդ տէր ս. Յուսիկ Յեղբայր Գրիգորիսի, որդի Վրթանիսի, և Թոռն ս. Գրիգորի, ամս Գ:

Ութերորդ տէր ս. Փառնեբսեհ, ո՞չ ի Պալհաւեան ազգէ, այլ էր ոմն ի գաւառէ Տարօնոյ ի գեղջէ Աշտիշատից, ամս Գ:

Իններորդ տէր ս. Ներսէս, որդի Աթանագինէի, Թոռն Յուսկանն Թոռին ս. Գրիգորի, ամս ԼԴ:

Տասներորդ, ս. Սահակ եղբայր Աղրիանոսի Հարքայ եպիսկոպոսի, ի գեղաքաղաքէ Մանազկերտէ ամս Զ:

ԺԱ. Տէր Զաւէն եղբայր Նորին ամս Գ:

ԺԲ. Տէր Ասպուրակէս եղբայր նոցին, ամս Ե:

ԺԳ. Տէր ս. Սահակ ի Սուրէնն Պալհաւէ, որդի ս. Ներսէսի, Թոռն Աթանագինէի, Թոռին ս. Գրիգորի ամս ԽԱ:

Աստանօր դադարումն առնուա Հայոց հայրապետութիւն լինել ի տանէ և յազգէ ս. Գրիգորի:

ԺԴ. Սուրմակ հակառակ աթոռոյն սրբոյն Սահակայ կացեալ հրամանաւ Առամայ Պարսից ժրքայի, որ էր ի գաւառէ Բզնունեաց, ի գեղջէ Արծկէոյ, որ զմի ամ կալաւ զաթոռս սրբոյն Սահակայ, ապա

Հալածի ի նախարարացն Հայոց, Իսկ զկնի կատարման սրբոյն, դարձեալ ունի զաթոռ նորին, այլ ևս ամս Զ.

ԺԵ. Տէր ս. Յովսէփ, ի գաւառէ Վայոյձորոյ, ի գեղջէ Հողոցմանց՝ յաշակերտութենէ ս. Մեսրոպայ, ամս Ը. Սա չարչարեալ Յաղկերաէ անօրինէ՝ ընդ սրբոց Ղևոնդեանցն պսակեցաւ ի Քրիստոսէ:

ԺԶ. Տէր Գիւտ ի գաւառէ Վանանդայ ի գեղջէ Օթմնոյ յաշակերտութենէ ս. Սահակայ ամս Ժ. Սա կացեալ ընդ առաջ ամս Թ. Հաստատեաց զաթոռ Հայրապետութեան ի Դուին քաղաքի, ի սագրելոյ ս. Վարդանայ և այլոց նախարարացն:

ԺԷ. Տէր ս. Յոհան Մանդակունի յազատ տանէ, ամս Զ. Սա նախագիր գաւալ Հայաստանեայցս ժամակարգութեանց, սքանչելապէս յարգարեալ քարոզս և աղօթամատոյցս և երգս Հոգևորս ի փառս Աստուծոյ:

ԺԸ. Տէր Բարգէն ի գաւառէն Վանանդայ, ի գեղջէ յՕթմնոյ ամս Զ.

Յաւուրս Խորա ի սորին իսկ ի սագրելոյ, և ի Հոգևոր աշխատութեանց և ջանից, Յոյնք և ամենայն Յիտալիայ, և Ասորեստան և Հայք, և Վիրք և Աղուանք առհասարակ ի միասին նդովեալ զԺողովրն Քաղկեդոնի և զտոմարն Լևոնի, և միակարգ միակամութեամբ խոստովանեցին զուղղափառ Հաւատոյ դաւանութիւն առաքելական եկեղեցւոյ, ի ժամանակս Զենոնի և Անաստաս բարեպաշտ թագաւորացն Հռոմայեցոց:

ԺԹ. Տէր Սամուէլ ի գաւառէ Բզնունեաց, ի գեղջէ Արծկէոյ՝ ամս Ժ.

Ի. Տէր Մուշէ ի գաւառէ Վոտայից ի գեղջէ Ալարբրից՝ ամս Ը.

ԻԱ. Տէր Սահակ, ի գաւառէ Հաքքայ ի գեղջէ Չակայ՝ ամս Է.

ԻԲ. Տէր Քրիստափոր, ի գաւառէ Բագրևանդայ ի գեղջէ Տիրառիձոյ, ամս Զ.

ԻԳ. Տէր Ղևոնդ ի գաւառէ Առբերանոյ ի գեղջէ փոքր Առեստոյ, ամս Գ.

ԻԴ. Տէր Ներսէս, ի գաւառէ Բագրևանդայ, ի գեղջէ Աշտարակոյ, ամս Թ.

ԻԵ. Տէր Յօհաննէս ի դաւառէն Գաբեղէնից, ի գեղջէ Սինձեղեան, ամս ԺԵ.

ԻԶ. Տէր Մօսէս ի գաւառէ Արագածոտան, ի գեղջէ Եղիվարդայ, ամս Լ.

Ի տասներորդ ամի Բթռականութեան սորա, ի սորին իսկ հրամանէ եղաւ թռականութիւնս Բորգոմեան և պատճէն տոմարի ըստ Հայ ամսոց:

ԻԷ. Տէր Արրահամ ի գաւառէ Ռշտունեաց, ի գեղջէ Աղբթանից, ամս ԻԳ:

Ի յաւուրս սորա ի բաց կացին Վիրք ի միաբանութենէ Հայոց, և հաճեցան լինել կցորդ չար աղանդոյն Քաղկեդոնականաց. փոփոխել զսահման հարցն սրբոց, և մոռացան զաստուածեղէն ուխտն:

ԻԸ. Տէր Յոհանն ի գաւառէ Գոգովտէ ի գեղջէ (Գ) Բագարանէ ամս ԻԶ. զսա Մօրիկ կայսրն Հռոմոնց կացոյց կաթողիկոս Հայոց ի բաժնի Յունական. կողմանն ի ժամանակս Արրահամայ մեծի և կարգեաց զտուն հայրապետութեան Յոհանն ի Կոտայս գաւառի ի գեղն Աւան:

ԻԹ. Տէր Կոմիտաս ի գաւառէ Արագածոտանէ ի գեղջէ Ախցից, շինող մեծի վկայարանի սրբոյն Հովսիսիմեայ, կացեալ ամս Ը:

Լ. Տէր Քրիստափոր յազատ տանէ յԱրրահամեան յանուանեալ տոհմէ. ամս Դ:

ԼԱ. Տէր Եղր ի գաւառէ Գայի ի գեղջէ Փառաժնկերտէ, անեալ ի տան կաթողիկոսարանի, ամս Ժ:

ԼԲ. Տէր Ներսէս ի գաւառէ Տայոց ի գեղջէ Իշխանաց, ամս Ի:

Սա աստուածայնովն ջեռեալ նախանձու երկասիրաբար յարդարեալ շինէ զբազմապայծառ փարախ բանաւոր ոչխարաց ի Վաղարշապատ քաղաքին, այլ և վկայարան ս. Սարգսի ի Դուին քաղաքի. այլ և զքաւարան վիրապին սրբոյ ի Յարաշատ քաղաքի:

ԼԳ. Տէր Անաստաս ի գաւառէ Մասեացոտանէ ի գեղջէ Կոյ ամս Զ:

ԼԴ. Տէր Եղիայ ի գաւառէ Վանանդայ ի գեղջէն Օթմսոյ՝ ամս Ժ:

ԼԵ. Տէր Սահակ հայրինօք ի Չորոփորոյ ի գեղջէն Արքուաշինոյ. և մայրենօք ի Մազազայ, ի գեղջէ ի Բերդկանց յեպիսկոպոսութենէ Ռաւսականց՝ ամս ԺԷ:

Սա գերեալ ի Ժանդագործ ոստիկանէն Արդլայէ ի Դամասկոս առաքի, և անտի փոխի ի Խառան, և վճարի ի կենաց աստի, և հրաշալի իմն նշանս ի մեռելութեան նորա տեսեալ Օկպային զօրավարին Տաճկաց, որ ոստիկան էր Հայոց, բազում այցելութիւն և ողորմութիւն ի ձեռն այնորիկ գտանէին աշխարհս Հայոց ի թշնամեաց իւրեանց:

ԼԶ. Տէր Եղիայ, ի գաւառէն Աղիովտայ, ի գեղջէն Արճիշոյ, յե-

պիսկոպոսութենէ Բզնունեաց, ամս Գ. ի ԺԾԳ. թուականութեան
կացեալ սորա յաթոռ հայրապետութեան աշխարհիս Հայոց:

ԼԷ. Տէր Յօհաննէս Իմաստասէր, ի գաւառէ Տաշրա ի գեղջէ Ուձ-
նայ ամս ԺԱ:

ԼԸ. Տէր Դաւիթ, ի գաւառէ Կոտայից, ի գեղջէ Արամունից,
ամս ԺԳ:

ԼԹ. Տէր Տրդատ ի գաւառէն Վանանդայ, ի գեղջէ Օթմառ, ամս
ԻԷ:

Խ. Տէր Տրդատ միւս ի դանաւորաց ամս Գ:

ԽԱ. Տէր Սինն ի գաւառէ Արածայ ի գեղջէ Բուաւնից, ի նմին
կաթողիկոսարան սնեալ՝ յեպիսկոպոսութենէ Աղձնեաց՝ ամս Ը:

ԽԲ. Տէր Եսայի ի գաւառէն Գայի ի գեղջէ Եղիպատուշոյ, ի ար-
ղայական հասակի ի կաթողիկոսարանի սնեալ, յեպիսկոպոսութենէ
Գողթան ամս ԺԳ:

ԽԳ. Տէր Ստեփաննոս ի Դուին քաղաքի ամս Բ:

ԽԴ. Տէր Յովսէփ ի յՈստանէն, ի Կորայ պաղինայ Ապարանիցն
ամս ԿԷ:

ԽԵ. Տէր Սողոմոն ի քաղաքէն Գառնոյ՝ մի ամ:

ԽԶ. Տէր Գէորգ ի գաւառէ Արագածոտանէ, ի գեղջէ Բոյրահանէ՝
ամս Գ:

ԽԷ. Տէր Յովսէփ ի գաւառէ Արագածոտանէ, ի մայրաքաղաքէ
յեկեղեցւոյն սրբոյն Գրիգորի՝ ամս ԺԱ:

ԽԸ. Տէր Դաւիթ ի գաւառէ Մազազայ, ի գեղջէ Կակազոյ՝ ամս
ԻԷ:

ԽԹ. Տէր Յովհաննէս ի գաւառէ Կոտայից, ի գեղջէ Ովայից,
ամս ԻԲ:

Ծ. Տէր Զաքարիայ ի գաւառէ Կոտայից ի գեղջէ Զադա ամս ԻԲ:

ԾԱ. Տէր Գէորգ ի գեղաքաղաքէն Գառնոյ ամս ԻԱ:

Յաւուրս սորա կարգեալ կացուցանեն թագաւոր Հայաստանեայց
զԱշոտ Բագրատունի զորդի Սմբատայ Բագրատունոյ սպարապետի
Հայոց և ի վաղնջուց խափանեալ թագաւորութիւն կրկին նորոգումս
առնայր:

ԾԲ. Տէր Մաշտոց, այրն Աստուծոյ յԱրագածոտանէ գաւառէ,
հայրենօք ժառանգաւոր գոլով վկայարանի մեծի Նահապակին Թէո-
դորոսի, որ է ի գեղն Եղիվարդ, Սա ի տղայական հասակէ կրօնաւո-
րեալ ճգնողական հանդիսիւ, և խոտամբեր վարուք, և խոտաքուտ

Ճաշակօք անցուցեալ զամենայն ժամանակս կենաց իւրոց: Եւ ի ծայրէս բոլոր առաքինութեանց հասեալ առաւել պայծառանայր ի մէջ եզրարց բազմաց: Յետ որոյ և օծաւ իսկ ի քահանայապետութիւն Հայոց: և ոչ աւելի քան զեօթն ամիս կալեալ. փոխեցաւ յաշխարհէս ի հանդերձեալսն. և հուսկ յետոյ քան զամենեսեան զնստա. ես հէքս և թշուառականս. Յովհաննէս որ յաշակերտութենէ նորին երանելոյ Մաշտոցի, այլ և արեան հարազատ և մերձաւոր գոլով նմա. և հայրենեօք ի մեծ դաստակերտ Գրառիկերաւ յետ սուղ ժամանակաց փոխադրութեան կենաց առն Աստուծոյ ընկալայ զաթոռ նորին, երանի թէ և զօրինակն, Հանգիպիւր յայսմ ժամանակի թիւ Թորգոմեան շրջանիս. ՅԻԶ. և այսպէս ինե հանդերձ լցեալ եղև թիւ յորելեանին յիսներեկի համարոյ հայրապետութեանս Հայոց. որ օկիզբն առ յերջանիկ և ս. Լուսաւորչէն Գրիգորէ մինչ ցարդ ևս: Այս ստոյգ է և ճշմարիտ ի փառս Աստուծոյ:

Պատմական տուեալներին հետեւելով կունենանք Հայաստանեայց
 օ. եկեղեցու ընդհանրական հայրապետների այս շարքը.

1. Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ	մինչև 325	18. Ս. Մուշեղ	» 510
2. Ս. Արիստակէս	» 332?	19. Ս. Սահակ	» 517
3. Ս. Վրթանէս	» 348	20. Ս. Քրիստափոր Ա.	» 523
4. Ս. Յուսիկ	» 355	21. Ս. Ղևոնդ	» 546?
5. Տէր Փառներսէհ	» 364	22. Ս. Ներսէս Բ.	» 556
6. Տէր Սահակ Ա.	» 366	23. Ս. Յովհաննէս Ա.	» 572
7. Ս. Ներսէս մեծն	» 373	24. Ս. Մովսէս	» 602
8. Ս. Շահակ	» 375	25. Ս. Աբրահամ	607—616
9. Ս. Զաւէն	» 378	26. Ս. Կոմիտաս	մինչև 625?
10. Ս. Ասպուրակ	» 383	27. Ս. Քրիստափոր Բ.	628—631
11. Ս. Սահակ	» 439	28. Ս. Եղրաս	մինչև 642
12. Ս. Մեսրոպ	» 440	29. Ս. Ներսէս	» 662
13. Ս. Յովսէփ	» 454	30. Ս. Անաստաս	» 671
14. Ս. Գիւտ	» 479	31. Ս. Իսրայէլ	» 681
15. Ս. Յովհան Մանգալունի	» 487	32. Ս. Սահակ	» 698
16. Ս. Բարդէն	» 493	33. Ս. Եղիա	» 716
17. Ս. Սամուէլ	» 502	34. Ս. Յովհաննէս Բ.	» 727
		35. Ս. Դաւիթ Ա.	» 741
		36. Ս. Տրդատ Ա.	» 767?

37. Տ. Տրդատ Բ.	»	769	65. Տ. Գրիգոր Զ.	»	1203
38. Տ. Սիօն	»		66. Տ. Յովհաննէս Դ.	»	1212
39. Տ. Եսայի	»	785	67. Տ. Դաւիթ	»	1213
40. Տ. Ստեփաննոս	»	787	Տ. Յովհաննէս կրկին		1220
41. Տ. Յովսէփ	»	788	68. Տ. Կոստանդին Ա.	»	1267
42. Տ. Սողոմոն	»	789	69. Տ. Յակոբ Ա.	»	1287
43. Տ. Գէորգ Ա.	»	792	70. Տ. Կոստանդին Գ.	»	1289
44. Տ. Յովսէփ	»	803	71. Տ. Ստեփաննոս Բ.	»	1292
45. Տ. Դաւիթ Բ.	»	830	72. Տ. Գրիգոր Է.	»	1306
46. Տ. Յովհաննէս Գ.	»	852	Տ. Կոստանդին կրկին		1323
47. Տ. Զսքարիա	»	874	73. Տ. Կոստանդին Գ.	»	1328
48. Տ. Գէորգ Բ.	»	895	74. Տ. Յակոբ Բ.	»	1342
49. Տ. Մաշտոց	»	896	75. Տ. Մխիթար		1356
50. Տ. Յովհաննէս Դ 897—919?			Տ. Յակոբ Բ. վերստին		1359
51. Տ. Թէոդորոս մինչև	930		76. Տ. Մեսրոպ	»	1372
52. Տ. Եղիսէ	»	937	77. Տ. Կոստանդին Դ.	»	1374
53. Տ. Ընանիա	»	965	78. Տ. Պօղոս Ա.	»	1378
54. Տ. Վահանիկ	»	970	79. Տ. Թէոդորոս	»	1396
55. Տ. Ստեփաննոս Բ.	»	972	80. Տ. Կարապետ	»	1398
56. Տ. Խաչիկ Ա.	»	992	81. Տ. Դաւիթ	»	1402
57. Տ. Սարգիս	992—1021		82. Տ. Կարապետ Բ.	»	1409
58. Տ. Պետրոս մինչև	1056		83. Տ. Յակոբ Գ.	»	1412
59. Տ. Գրիգոր Բ.	»	1108	84. Տ. Գրիգոր Ը.	»	1418
60. Տ. Բարսեղ	»	1110	85. Տ. Պօղոս	»	1480
61. Տ. Գրիգոր Գ.	»	1166	86. Տ. Կոստանդին	»	1439
62. Տ. Ներսէս Դ.	»	1173	87. Տ. Յովսէփ Գ.	»	1440
63. Տ. Գրիգոր Դ.	»	1191	88. Տ. Գրիգոր Թ.	»	1441
64. Տ. Գրիգոր Ե.	»	1194	(տես. և Առաքել պատմ. ԼԱ.)		

Փոխադրութիւն Հայրապետական Գահի ի Ս. Էջմիածին 1441

Եզնիկի յուշագրութիւնը դնումէ մի Սահակ Ս. Ներսէսից յետոյ, մինչդեռ նոյնը յիշուած Փաւստոսի III, ԺԷ. պատմութեան մէջ Փառինից զկնի. այս հաւանական է, մանաւանդ որ առ կայսրն Յոբիանոս գրուած մի խնդրագրի մէջ ստորագրուած կայ և Սահակ եպիսկոպոս Հայոց, (տես. Սոկրատ III, 25): Իսկ Ներսէս Մեծից յետոյ յիշուած Յովսիկն (Փաւստոս V, ԻԹ) ուղղակի սխալ պէտքէ

համարել, թէ Է. դարի անանուն Յոյն պատմիչ մի ևս յիշումէ, (Combefis ի հրատարակութիւն, Զեկուցումն յաղագս շարից քահանայապետաց ի Ս. Գրիգորէ մինչև ցայժմ . . . էջ 272) վասն զի այդ գլուխը ընդհատումէ ներսէս Մեծի պատմութիւնը, մանկական հէքիաթ է պարունակում և կատարելապէս հակասում յետոյ, մանաւանդ վերջում պատմուածներին։ Սակայն և այնպէս Փաւստոս « փոխանակ նորա » է կոչում, ուրեմն փոխանորդ էր (համա. IV, ԺԵ. որ դեռ ներսէս Մեծի օրով ձեռնադրումէ ոմն Զունակ)։

Ս. Յովսէփից յետոյ Մովսէս և Մելիտէ՝ ըստ երևոյթին տեղապահներ են եղել՝ և Փարպեցու խօսքերը (էջ 333) դոցա կաթուղիկոսութեան մասին կեղծումն է, որպէս ցոյց է տալիս թէ խօսքի կարգը, կրկնութիւնն և թէ դոցա ոչ մի պատմութեան մէջ չյիշուիլը, իսկ ապա գահակալել է շուրջ 457 թուին Գիւտ, որ 469 ին տաքուեցաւ Պարսկաստան և մեռաւ 479 ին։ Այդ բացակայութեան միջոցին տեղակալել է անշուշտ Յովհան Մանդակունի և ապա գահակալել, իսկ նորանից յետոյ Քրիստափոր Ա.՝ Զամչեանի ստեղծակն է։

Յիշելի է և այս, որ կանոնաւոր ընտրուած և ազգից և եկեղեցուց ընդհանրական հայրապետներ ճանաչուածներն են միայն ճըշմարիտ կաթուղիկոսներ, որոնք պէտքէ դուրին այդ սրբազումար շարքի մէջ, իսկ թուականների նկատմամբ կաթուղիկոսների տարբերութեան կարող են միայն իւրաքանչիւրի գահակալութեան վերջն որոշել, բայց ոչ սկիզբը, վասն զի, որպէս տեսնումենք հէնց վերևի ցանկի նախաբանից, յաճախ թափուրութեան տարիները գումարումէին յաջորդող հայրապետի տարիների հետ։ իսկ այդ թափուրութիւնը՝ գիտենք որ՝ շատ յաճախ էր պատահում՝ քաղաքական հանգամանքների պատճառով, ճես. և Մխիթար Այրիվանեցի, Պետեր. 1867. էջ. 20—21, Լուսաւորչից առաջ պատմութեան համար ևս աւելորդ չէ դնել այստեղ մի հետաքրքրական տեղեկութիւն։

Յիշատակագրութիւնք եպիսկոպոսաց Առաքելական վիճակիս Արտազու՝ զոր գտաք ի հին յիշատակարանէ միօն. որ էր գրեալ, ՂԸ. թուական Հայոց, ձեռամբ Յօհաննէս սպասաւորի, ի սուրբ ուխտէն Մաղարթայ, այսպէս, Յաջորդք առաքելական վիճակիս Արտազու և հրաշագործ սուրբ շիրմիս առաքելոյն Թադէոսի, այն որ զԱրգար բարեպաշտ թագաւորն մեր բժշկեաց յՈւռհայ, և եթող անդ եպիսկոպոս ոմն խոյրարար Արքայի, որ Թադդէ կոչի, և անտի եկն ի գաւառս Շաւարշան քաղաք Հայաստանի, յամս Սանատրուկ թագաւորի

Երչակունեաց, և լուսաւորեաց անդ Աւետարանական լուսով զհաւա-
տացեալս և ձեռնադրեաց Ջաքարիա աշակերտն իւր եպիսկոպոս քա-
ղաքին, և ինքն գնաց յայլ կողմունս աշխարհին աշակերտելոյ զա-
մենայն հեթանոսս: Այս Ջաքարիա ասի լինել նահատակեալ յԵ-
րուանդ արքայէ Հայոց, զկնի ԽԲ. ամի, համառնալոյ Փրկչին, և
յետ որոյն կարգեցին եպիսկոպոս Ջեմենտոս սա իբր Դ. ամ հո-
վուեաց հաւատացեալսն Քրիստոսի և վախճանեցաւ: Ապա Աթոնեո-
սեհ եպիսկոպոս. սա յետ կառավարելոյ զԺողովուրդս, ԺԵ. ամ,
նահատակեցաւ ի բարբարոսաց: Սորա յաջորդեաց Մուշէ, կամ Մու-
շեղ եպիսկոպոս յերկէն Պարսից. սա յետ կառավարելոյ զԺողովս
սրբոց ի թագստեան, իբր Լ. ամ վճարեաց զկեանս իւր: Շահէն
եպիսկոպոս, ամս ԻԵ սորին յաջորդ յիշատակի ուրոյն Շաւարշ
անուն եպիսկոպոս Աղուանից, որ իբր Ի. ամ կառավարեալ է զհո-
տըն Արտազու. և յետ սորին, Աւոնգիոս եպիսկոպոս, եկաց իբր
զամս ԺԵ. սա ի ժամանակս Արեւիոսի կայսեր Հռովմայ, և Վա-
ղարշու թագաւորի Հայոց, նահատակեցաւ ի Շաւարշան տեղւոջն:
Ջկնի սորին չկարացաք գտանել, թէ ո՞րք յաջորդեալ են. ի տես-
չութիւն եկեղեցւոյ, առաքելական վիճակիս Արտազու: Այլ ասի
թէ ի ժամանակս սրբոյն Գրիգորի պարթեւի, լեալ իցէ քրիստոնէու-
թիւն ընդ նմին և տեսուչ եկեղեցւոյ. ի թարուն և ի խաւարշուտ
տեղւոջ, Բայց ի լուսաւորութենէն Տրդատայ մեծի արքայի Հայոց,
և բովանդակ լուսաւորութեան տանս Խորգոմայ, որ եղև առաքե-
լաջան քարոզութեամբ սրբոյն Գրիգորի, որքան որ կարողացաք գը-
տանել ի հին զրուցատրութենէ և արձանագրաց անտի հաւաքելով-
մի առ մի դիցուք աստ, և դու ընգալ և շատասջիր ով հանդի-
պող, և յիշեան զմեղապարտ ոգի Յոհաննէսս, սպառաւոր բանին. զի
բազումս աշխատ եղէ զի դտանիցեմ զժամանակագրական թիւն:
Այլ որքան գտաք գործակցութեամբ Հոգւոյն, նշանակեսցուք: Արդ
յետ լուսաւորութեան աշխարհիս Հայոց, որ եղև ի ձեռն սրբոյն
Գրիգորի հովուապետութեան. կարգեաց զբոլոր Հայաստան աշխար-
հըս առաջնորդ և տեսուչ հաւատացելոց, հրամանաւ քաջին Տրդա-
տայ արքային Հայոց բարեպաշտի. յայնժամ ասի թէ ըստ ինդրա-
նաց եկեղեցւոյն Աղոթիոս անուն ոմն ձեռնադրեաց եպիսկոպոս,
առաքելական վիճակին Արտազու. սա կացեալ է եպիսկոպոսութեա-
նըն անդ ամս ԻԵ: Ջկնի սորին կարգեալ է եկեղեցին Դանիէլ ա-
նուն ոմն եպիսկոպոս. սա կացեալ է յամս, ԺԸ: Յետ սորա Վըր-

Թանէս եպիսկոպոս յամս Զ. Ստեփան եպիսկոպոս, յամս Իս-
րայէլ եպիսկոպոս յամս: Թադէոս եպիսկոպոս, սա կացեալ յամս
Լ. Ներսէճ եպիսկոպոս. զամանէ ասեն թէ, գնացեալ է յԱղուանս
քարոզութեան. ի ժամանակս արիական պատերազմին սրբոց Վարդա-
նանց. և յետ նորա կարգեալ են եպիսկոպոս վիճակիս զՄկրտիչ
բարեբարոն Սիւնեաց, որ հովուեաց զեկեղեցին, զամս ԻԲ. Գրիգոր
եպիսկոպոս նահատակ զամս ԺԶ. Վահան եպիսկոպոս. զամս: Յա-
կոբ եպիսկոպոս զամս: Մանուէլ եպիսկոպոս զամս: Ապա զինի սո-
րին Բարդուղիմէոս եպիսկոպոս, որ ի ժամանակս նորոգութեան Հայ-
թուականին հասեալ է: Բաց ի սոցանէ չկարացաք գտանել ասէ
հաւաքողն յիշատակարութեանս, թէ ո՞յք և զո՞ ոք կարգեալ եղև
տեսուչ յայսմ վիճակիս, յաղագս կործանման և աւերման քաղա-
քիս և վանուցս, ի ձեռս բռնաւորաց և շարժից:

Սոյնպէս և մեք զբազումն աշխատեցոյք բայց չկարողացաք գտա-
նել, ուստի կրկին նորոգեցաք բազում աշխատութեամբ սուրբ ուխ-
աքս: ԹՎին. 22Ը. Արդ յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր, ով
ընթերցողք, զվերոյիշեալ Յօհաննէս վարդապետն զհաւաքողն յայսմ
շարակարգութեանս ընդ նմին սպասաւորս սրբոյ առաքելոյն շիրմի,
և իրր դէտս Արտազու գաւառին Զաքարիա. գրեցաւ թՎին. 22Թ:

Այլ և գտաք այլ պատմութիւն մի հնագոյն և անվերծանելի
զոր շարունակաբար անցուցեալ էր ի գիր յաջորդութիւն սուրբ
առաքելոյն, Թադէոսի, ի Պեւարիայ Պապադոփկացոց վիճակին, ի
Թէոֆիլոսէ աշակերտէ առաքելոյն, գրեալ հանդերձ ժամանակա-
գրութեամբ, և անուն նորին Ստեփաննոս Տարօնացի, որ էր աշա-
կերտ սրբոյն Մեորովպայ: Ուստի մեծաւ փափագանօք և բազում
տաժանմամբ գաղափարեցի զի մի կորիցէ իսպառ: Քանզի ո՛չ էի
դիպեալ ուրեք մատենի. վասն որոյ որքան մարմացաք հանել ի լոյս,
ի մատենէ անտի, համառօտիւ կարգեսցուք, աստ ցուրբն Գրիգոր
Լուսաւորիչ. և անտի մինչև ցուրբն Բարսեղ Պեսարացի:

Յետ աւետարանական քարոզութեանց սուրբ առաքելոյն և առա-
ջին լուսատուին մերոյ, Թադէոսի, ազդմամբ սուրբ Հոգւոյն, ի վե-
րին Հայաստանէ եհաս ի քաղաքն Վապադոփկացոց Հայաստան աշ-
խարհիս, և քարոզեաց անդ Աւետարանն Քրիստոսի, և արար րա-
զում սքանչելիս, և եթող անդ աշակերտն իւր, Թէոփիլոս, կարգե-
լով եպիսկոպոս յայնմ վիճակին, որ Անտիօքացի յորջորջէր: Առ
սա գրեաց ասեն եւուրբն Ղուկաս, զաւետարանն և զպրակս առաքե-

լոցն, Եւ ինքն առաքեալն դարձաւ վերստին ի վերին Հայս. և Թեո-
փիլոս զկնի վարդապետին իւրոյ Թադէի, եկաց անդ ի Կեսարիա իբր
յամս, ԻԴ. ուր բարւոք կառավարելով զեկեղեցին Քրիստոսի, փո-
խեցաւ յաստեացս, Սորա աշակերտ և յաջորդ եկաց Երուանդ Ե-
պիսկոպոս ի նահանգէն Գամրաց, ասեն զսմանէ թէ լեալ է երկ-
րորդ եպիսկոպոս Վապուտկացւոց աշխարհին, Սա ևս իբր ԺԳ.
ամ հովուելով զեկեղեցին, վճարեաց զկեանս իւր, Սորին յաջորդ
եկաց Սիւքիանոս եպիսկոպոս ի նոյն նահանգէն Կեսարիոյ, որ բա-
զում սքանչելիս առնէր. սա յետ հովուելոյ զեկեղեցին, յամս.
վճարեաց զկեանս իւր բարի մահուամբ, Սորա յաջորդեաց Մէհրե-
ւան, կամ Միհրան եպիսկոպոս որ էր քաղաքաւ Եգեոացի, սա
կառավարեալ զեկեղեցին, իբր յամս, ԺԳ. Ապա Ադրիկոս եպիս-
կոպոս ԻԷ. ամ, սա նահատակեալ եղև յերկիրն իւր Սեբաստիայ,
վասն ի Քրիստոս հաւատոցն, Ապա զկնի սորա Վլասիոս եպիսկո-
պոս յամս կառավարեաց զհաւատացեալս ի Կեսարիա. յետ սորա
Վահան եպիսկոպոս յամս ԺԲ. նորին յաջորդ Ալփիանոս եպիսկո-
պոս յամս, Ապա Մեհրուժան եպիսկոպոս որ կառավարեաց զեկե-
ղեցին Քրիստոսի, յամս ԻԵ. (Պենտանոս, որոյ յաջորդ Աղեքսանդ-
րոսն, յիշէ. տես Եւսեբի, պատմ. Եկեղ. դպ. Զ. գլ. ԺԴ.) Սորա
յաջորդ եկաց Աղեքսանդր եպիսկոպոս որ ազդամբ սուրբ Հոգւոյն
գնաց յԵրուսաղէմ, և անդ կառավարեաց հաւատացեալսն Քրիս-
տոսի, փոխանակ ծերոյն Նարկեսոսի եպիսկոպոսապետի, որպէս և
ուսուցանէ քեզ Եւսեբի, Սա իբր Ժ. ամ կառավարեաց Կեսարա-
ցւոց եկեղեցին, զկնի սորա Արքեղայոս եպիսկոպոս յամս, յետ
սորա յաջորդեաց Պարմելիանոս եպիսկոպոս, որ և արար զպատմու-
թիւնս եկեղեցւոյն, և մեծի Խոսրովու թագաւորին մերոյ, Սա էր
աշակերտ Որոգինէսի, և կրեաց վասն ճշմարտութեան բազում հա-
լածանս և մաքառեցաւ բանիւ և թղթով ընդդէմ հերձապետին Պո-
ղոսի Համշտացոյն, և փոխեցաւ ի կեանս բարի մահուամբ, եկաց
յառաջնորդութեան, յամս, ԻԸ. Ապա Վդեմէոս եպիսկոպոս, սա
յետ ԺԵ. ամ կառավարելոյ զեկեղեցին, նահատակեցաւ ի Ժամա-
նակս Դիոկղետիանոսի կայսեր Հռովմայեցոյ, ի Լիւսիոս դքսէն,
Ապա զկնի սորին յաջորդեաց սուրբն Ղևոնդ, որ զԼուսաւորիչ
Հայրն մեր ձեռնադրեաց արքեպիսկոպոս և քահանայապետ Ցանս
Հայոց, և եկաց սա ի բազում ամս խաղաղութեամբ և փառօք մին-
չև ի սուրբ Ժողովն Նիկիոյ, որ եղև հրամանաւ մեծի կայսեր Կոս-

տանդիանոսի, և զկնի ժողովոյն վախճանեցաւ սրբութեամբ կառավարեալ զՀօտ իւր իբր յամս, ԼԳ. Զկնի սորա յաջորդեաց Ղուկիանոս կամ Յղիւկիանոս, որ գրեաց բազում պիտանի ճառս եկեղեցւոյ, Սա կացեալ յաթոռ իւր իբր յամս, ԺԲ. Սորա յաջորդեաց Տիանէոս կամ Դիոնէսիոս յամս, ԻԵ. զկնի սորին, Եւսեբիոս, որ զսուրբն Ներսէս ձեռնադրեաց. սա կացեալ յաթոռ իւր սրբութեամբ, իբր յամս ԺԳ. յետ սորա յաջորդեաց սուրբն Բարսեղ, որ ինոյն Կեսարիոյ Գամրաց ծնեալ էր, Սա երջանիկ և արդիւնաւոր գտաւ ի սուրբ Հարս, զի բազում ճառս և կանօնս գրեաց, և բարւոք կառավարեալ զեկեղեցին Քրիստոսի, փոխեցաւ առ ցանկալին և յոյսն բնաւից Քրիստոս, Կացեալ ի Հայրապետութեան յամս Ապա Եղադիոս եպիսկոպոս որ գրեաց զվարս սրբոյն Բասիլիոսի վարդապետին իւրոյ, Սա կացեալ ի յաթոռ իւր իբր յամս, ԺԵ. և վճարեաց զկեանս իւր, Փիրմոս, որ գտաւ յեփեսոսի սուրբ ժողովն ի դատապարտութիւն ամբարշտին Նեստորի, ասեմ թէ սա զկնի Եղադիոսի յաջորդեաց, Եւ Քրիստոսի յուսոյն մերոյ փառք յաւիտեանս, Ահա այսքան սակաւութք բաւեսցի, և զիս յիշելոյ մի՛ դանգադիր ո՛վ ընթերցող, աղաչեմ. թվին, 22Թ. (Արարատ 1869 էջ 103):

23. Ս. Գրիգորիսից առաջ նշանակուել էր Ս. Գրիգոր Լուսաւորչից մէկ այլ եպիսկոպոս, որի մասին պատմական տեղեկութիւնը շատ նշանաւոր է Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի պատմութեան համար, Սորանով լուծուած թիւրիմացութիւնն, որ իբր թէ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Հռովմից էր եկել կամ Հռովմայեցի էր ազգաւ, և կամ յոյն պատմիչների այն տեղեկութիւնն, որ Կովկասեան այդ երկիրների քրիստոնէանալը կապ է ունեցել Կոստանդիանոս Մեծի հետ, Ահաւասիկ այդ հանելուկի լուծումը:

Մովսէս Վաղանկատուացին (Թ.) պատմումէ. Առնու (Ուռնայր՝ արքայ Աղվանից) և զվերստին ծնունդն ի սրբոյն Գրիգորէ՝ Հայոց Լուսաւորչէ, և զայ լուսազգեստեալ ի Ս. Հոգւոյն. առաւել լուսաւորէ զԱղվանս, և կայ մնայ որդի մշտնջենակալ լուսոյն. վախճանէ զմարդկային կեանս. Իսկ զկնի սորա մահուանն խնդրեցաւ յԱղվանից մանուկն Գրիգորիս ի կաթուղիկոսութիւն իւրեանց, զի Ուռնայր՝ արքայն մեր՝ խնդրեաց ի Ս. Գրիգորայ նորին սուրբ ձեռնադրութեամբն լինել եպիսկոպոս աշխարհին իւրոյ, որք և այսու կանոնիւ կային աշխարհս Հայոց և Աղվանից համակամ եղբայրութեամբ և անբաժն աւստիւ մինչև ցայժմ:

Գորանից յետոյ (գլուխ՝ ԺԱ) տալիս է Գիւտ եպիսկոպոսի մի թուղթն առ Վաչէ արքան, որում և ասուած է. Քաջալերէր զնա (զՈւռնայր) ս. Գրիգոր ի գալուստ մարմնաւորութեան Որդւոյն Աստուծոյ էջ թագաւորն յամենասուրբ ջուրն և ամենայն զօրքն ընդ նմա, Եւ կատարեաց զնոսա քահանայապետն ի վերադառն ծնունդն, ի յերկնաւոր յորդեգրութիւն * ելին ամենեքին Հոգւովն սրբով, ի նմին խաժանի շնորհեցաւ նոցա ոյր զէրանելի յեռադրեալ յետախոսութիւն ի Հոռոմապետի, որ եկեալ էր ընդ Տրդատոյ արայի: Այսու երկնաւոր բարուք լցեալ եկն Ուռնայր արքայ

Ուրեմն Տրդատի հետ մեկ եպիսկոպոս է եկել. մեզ համար անորոշ է միայն թէ երբ է եղել այդ. նոյնը հաստատումէ Անանիա կաթողիկոսն իւր մի թղթի մէջ.

Գրիգորիսի մասին շատ մանրամասն պատմումէ Կաղանկատուացին, 24. Այդ ժողովը գումարուել է 451 թուին. դորա գործերի ընդարձակ պատմութիւն տես. իմ գրուածիս մէջ՝ «Հայաստանեայց եկեղեցին և Բիւզանդեան ժողովոց պարագայք՝ պատմական յառաջագրութեան. Մոսկվա 1892. էջ 50—89. Խաչեցարն այս ժողովում միայն վերահաստատուած պէտքէ լինի. Անանիայ վարդապետն ևս ասումէ. Այլ և ի թագաւորելն Ջենոնի կայսեր, փոխեաց զխոտորնակ կանոնն և զկարգս Քաղկեդոնի ժողովոյն, նոյն և առաջին ամիս թագաւորութեանն Ջենոնի, արարեայ ժողով տեսուն Բարգենի ի քաղաքադաշտի ի Վաղարշապատ քաղաքի, նզովեցին զբանական նեստորական ազգին և զժողովն Քաղկեդոնի, և զսրբասացութիւնդ հանդերձ խաչեցարիւղ վերստին նորոգեցին:

Որ «Խաչեցարը» Ե. դարում ասուումէր Հայոց եկեղեցում՝ գիտենք և Յունաց Ս. Սարայի վկայարանութիւնից.

25. Մովսէս Խորենացու Ողբի մէջ խօսքերը. (էջ. 411.) «եղկելիք մեք՝ որ զրկեցաք ի հայրենի վերակացութենէն, » և (էջ 414) «վերապա ի գլխոյս փարթամացուցիչ պսակն գեղեցիկ և կենցաղագուտ » ակնարկ են նորա պաշտօնանկութեան, Հաւանօրէն այդ եղած պէտքէ լինի Գիւտ կաթողիկոսի տարագրութեան միջոցին. Սամուէլի խօսքերն անորոշ են թէ այդ 492 թուին Խորենացու Բնէն է դնում. Ըստ Սէն Մարտինի վախճանսել է 490 թուին:

26. Տես յիշեալ գրուածիս մէջ, նաև էջ. 97—98:

* Տպագիրը (Պարիզ 1860) սխալ ունի՝ հրրորդութիւն:

27. Է. օրինակի աւելացումն դադիդ է Ներսէս Բ-ի նկատմամբ որ նա է գումարել Դենայ մեծ ժողովը 551 թուին, ընդ նմին և թուականը կարգել (տես և գրուածիս մէջ. էջ 105), ափսոս որ նորա գրագրութիւնները գեռ չեն երևում Ս. Էջմիածնի մատենադարանի գրուածներէ մէջ. Միայն № 612 գրչագրի մէջ հանդիպել եմ հետեւեալ կտորին. Երանելոյն Ներսէսի Հայոց կաթուղիկոսի. ի պատասխանոյ թղթւն, որ ի Միջակէսս Ասորոց, որով ձեռնադրեցաւ Արգիշու Հայոց եպիսկոպոս Ասորոց ի Ներսիսէ Հայոց կաթուղիկոսէ:

Խոստովանիմք և հաւատամք իսկապէս զմարդանալն կատարելապէս ամենայնիւ. զկաթնարուծ լինելն, զսնանիլն, զչարչարանս ի վերայ ս. Խաչին, զմահն, զթաղումն, զերեքօրեայ յարութիւն, որպէս կամեցաւ աստուածաբար. զնովին մարմնովն, զփառօք համբարձումն, զնստիլն ընդ աջմէ Հօր. յաղագս ամենայն տիեզերաց փրկութիւն, զգալոցն նովին մարմնով և փառօք ի դատել զկենդանիս և զմեռեալս յաւիտեական թագաւորութեամբ, և նովին հաւատով և յուսով փառաւորեմք զաստուածութիւն հանդերձ մարմնաւորութեամբ, և զմարմնաւորութիւն հանդերձ աստուածութեամբ ընն, և երից սրբասացութեամբ զերթողութիւն խոստովանիմք. Եւ նզովեմք հանապազ զուրացողաց զՆեստորիոս չարագաոզ հնարութեան հերձուածողսն՝ զՍամոսացին, և զԹովդորոս և զԹէոփոր, և զԵւտիբէս և զԱրիոս և զամենայն դիրս ապականութեան նոցա և զԱպողինարիս, և զտօմարն Լեոնի և զՄանի և զՄարկիոն և զԲարծումայ և զՍեբրոս, և զԲիայ, և զԱկակ և զստանուն կանոնս նոցա, և զԹէոփորիոս և զանօրէն ժողովն Քաղկեդոնի, և զԹշնամանեալ և զանյիշելի բռնադատեալ կանոնս ի նոցանէ, զոր նզովեաց ժողովն սոցա՝ որ ի Նիկիայ ԳՃԺԸ. և ՃԾ. ի Կ. Պօլիս և ԲՃ. որ յԵփեսոս. զոր հնազանդեալ ունին եկեղեցիք Քրիստոսի կարգաւորեալ: Այլ և զամենայն պիղծ և արհամարհեալ ի հերձուածս հեռացեալս ի ճշմարտութենէ ուրացաք և ուրանամք և միշտ ուրացաք:

Այդ բանակցութեան թղթերի սկզբնաւորութիւններն ու ստորագրութիւնները տես Հ. Զարբանալեան, Հին դպրութիւն Վենետիկ 1886 էջ. 398. « Կիւրիոն Վրաց կաթուղիկոս և Աբրահամ Հայոց կաթուղիկոս » գլխի մէջ թագնուած:

28. Վրաց բաժանումն եղել է 613 թուին Աբրահամ կաթուղիկոսի մի կոնդակով. տես այդ մասին իմ յիշեալ գրուածիս մէջ

էջ. 113—119. այդ մատնումն ոչ թէ իրաւասական էր, այլ հաւատակցութեան, նոյն ժամանակ վտանգ էր սպառնում և Աղուանից եկեղեցուն, բայց քաղաքական հանգամանքների անպատշաճորութիւնը չէր թոյլատրում, որ յաջողուէր Հայոց հայրապետների եռանդուն գործունէութիւնն: Մի նշանաւոր կանոնադրութիւն ցոյց է տալիս այդ եկեղեցիների բարեկամական կապակցութեան էութիւնը:

Այլ ի նոյն գրոց տեսնոն Վերոյի Աղուանից կաթողիկոսի. յառաջառն պատմութեան աշխարհին Աղուանից, կանոնք և սահմանադրութիւն ժողովոյն Աղուանից, որ եղև ի ժամանակս Եղիայի Հայոց կաթողիկոսի, որ էր ԼԱ. աթոռակալ ի սրբոյն Գրիգորէ:

Ի ժամանակին յորում կարգեցաւ ի քահանայապետութիւն Աղուանից Միքայէլ քահանայ՝ խօսեցաւ աթոռակցօքն լիւրովք, որք էին. Յովհաննէս Վապադակու եպիսկոպոս, Սահակ Ամարասու եպիսկոպոս, և Եղիազար Հոշոյ եպիսկոպոս, և Իսապէլ Մեծկուանից եպիսկոպոս, և Զաքարիայ Մեծիւրեանց եպիսկոպոս, և Յովակիմ Գարգմանայ եպիսկոպոս, յաղագս բարեկարգութեան աշխարհիս և ուղղափառութեան հաւատոյս:

Արդ ես Շիրոյ Ապիհի-պատրիկ Գարգմանայ տէր և Աղուանից իշխան, Վարազ-Գրիգոր պատրիկ Աղուանից սպարապետ, Բաբի Հահրիբերդեան, Զառմիշր ի Վարազ Գուրգաբեան, Թեոդորոս Վստամ Եսարեմանեան, Ռստոմ ի Վաչագան ի Վարազաբեան Յունսատահեան, Վահան ի Վարազվահանեան, Սմբատ ի Քարոյեան, Մահումատ ի Ղանքարեան, Գրիգոր ի Ռահատեան, Պատրիկ ի Քամղիտան, Արեքո ի Վարդեան, Շերոյ ի Մերդանշահեան, Վարդիշ ի Թամդիկան հիւպատոս, 2Ը թուականութեանս Հայոց այսպէս կանոնեցաք, թէ յորժամ դուք ձեռնարկէք յաղագս քաղկեդոնական աղանդոյն, և կամ Մայրադոմեցոյն, եթէ վասն պալլի կենաց, և թէ վասն խառն ամուսնութեան, և թէ զի՛նչ և իցէ՛, ոչ որ կարէ ելանել ըստ ձեր հրամանէ, և եթէ որ ելանէ՛, յԱստուծոյ դատապարտեալ եղիցի, և դուք իշխան լիջիք ըստ կամաց ձերոց դատել և որ յիշխանաց չունի իշխանութիւն օգնել, և ի պայմանիս, զոր կարգեցաք հաստատուն կացցուք:

Եւ կնքեցի զգիրս ես Շերոյ Ապահի պատրիկ Գարգմանից տէր և Աղուանից իշխան՝ հանդերձ ամենայն ազատօք: (Գրչագիր Մտենադարանի Ս. Էջմիածնի № 58 և 100.)

29. Այս այն յուզմունքներն են, որոնք նկարագրուած են Սե-

բէոս էջ. 121—123, և պատահել են Կոմիտաս կաթուղիկոսի օրով:

30. Գրիգոր և Վրթանէս վարդապետների Կ. Պօլիս գնալու մասին հին տեղեկութիւն գեռ չունինք:

31. Տես. և Կիրակոս էջ. 29. « Չորստոսակ, զԿիրակոսակ, զՊողոսի տեսիլն, զԱդամայ ապաշխարութիւնն, զՏիագէկ մանկութիւն Տեառն, և զԵբիոս և զՃիռն օրհնութեան . . . »

32. Մահմետ հլաւ առաջին անգամ 611 թուին ի Մեկկա՝ արաբական հեթանոսութիւնից քրիստոնէութիւնից և հրէութիւնից խառըն կրօնը քարոզելու:

33. Եզրաս կաթուղիկոսի մասին տես. իմ գրուածքն էջ. 122—129:

34. Տես. և Թովմայ Արծրունի II, Դ. Ասողիկ II, Ե:

35. Տես. Անանիայի Հիրակունդ մնացորդք բանից. Բ. Պ. Պետերբ. 1877. էջ 3. Եւ ես արուպս ի Հայաստանեայց ուսայ ի նմանէ զհօր արուեստս զայս, որ թագաւորաց է ցանկալի, և բերի յաշխարհն մեր, առանց ուրուք լինելով ձեռնտու, միայն ջանիւ օգնականութեամբն Աստուծոյ և աղօթիւք Ս. Լուսաւորչին. թէպէտ և ոչ ոք եղև շնորհակալ իմոց աշխատութեանս. և ոչ սիրեն Հայքս իմաստ կամ գիտութիւն, այլ ծոյլք են և ձանձրացողք. զի իբրև եկի ի Հայս, բազումք եկին առիս յուսումն և սուղ ինչ խելամբռեալ՝ ոչ մնացին կատարման արուեստիս. թողին զիս և մեկուսացան, և սկսան ուսուցանել՝ զոր ոչն գիտէին, և ոչ էին հասու: Կեղծաւորք և սնափառք, ցուցանել կերպարանս գիտութեան և կոչիլ ի մարդկանէ ռարբի: Եւ ասեն ի վերայ իմ պարսաւանս, որք յինքենէն յերիւրեալք . . . »

36 Այս մեծ ժողովում գրուեցան հետեւեալ տասը նշովքները.

Նշովք յառաջին ժողովն Մանագկերտի:

« Եթէ ոք ոչ խոստովանի զսուրբ Երրորդութիւն, մի բնութիւն, և մի աստուածութիւն յերիս դէմս և յերիս յանձնաւորութիւնս կատարեալս հաւասարս՝ նշովեալ լիցի:

Բ. Եթէ ոք ոչ խոստովանեցի զբանն Աստուած մարմնացեալ ի սրբոյ կուսէն ճշմարտութեամբ այսինքն զբնութիւնս մեր առեալ զնմանէ զհօգի և զմարմին, և զմիտս առանց ապականութեան ասիցէ և կարծեք և նմանութեամբ երևեալ զՔրիստոս՝ նշովեալ եղիցի:

Գ. Եթէ ոք ոչ ասիցէ ի մեղանշական և ի մահկանացու մերմէ բռնութենէս. առնուլ մարմին Բանին Աստուծոյ, այլ յանմեղ յանմահ

և անապական բնութենէն, զոր ունէր նախաստեղծն, յառաջ քաշն զյանցանսն՝ նզովեալ եղիցի:

Դ. Եթէ որ ոչ խոստովանեսցի զմարմնացեալ Բանն Աստուած, մի բնութիւն ըստ անձառ միաւորութեան որ յաստուածութեան՝ որ յաստուածութենէն և ի մարդկութենէս, այլ է կամ ըստ բնութեան մի բնութիւն, և կամ եթէ ըստ շփոթութեան և ըստ փոփոխման մի բնութիւն՝ նզովեալ եղիցի:

Ե. Եթէ որ ոչ խոստովանեսցի զմի և զնոյն Աստուած և մարդ միանգամայն, այլ զայլ ոմն Աստուած ասիցէ և զայլ ոմն մարդ՝ նզովեալ եղիցի:

Զ. Եթէ որ ոչ ասիցէ զմարմինն Քրիստոսի անապական ի ծնընդենէն որ ի կուսէն, մինչև ցյաւիտեան, ոչ ըստ բնութեան այլ ըստ անձառ միաւորութեան, այլ մինչև ցյարութիւն ապականացու և անփառաւոր և անկատար, և ապա յետ յարութեան ասիցէ՝ եղև անապական և փառաւոր՝ նզովեալ եղիցի:

Է. Եթէ որ ոչ ասիցէ զմարմին տէրունական՝ չարչարելի և մահկանացու ըստ բնութեան՝ և անչարչարելի և անմահ ըստ աստուածութեան՝ Բանն միաւորութեան, այլ ասիցէ ըստ բնութեան անչարչարելի և անմահ և կամ ըստ անձառ միաւորութեան չարչարելի և մահկանացու՝ նզովեալ եղիցի:

Ը. Եթէ որ ոչ ասիցէ զՔրիստոս մարմնով կրեալ զամենայն կիրոս մարդկայինս առանց մեղաց, այլ ըստ աստուածութեանն զնա անկեալ ընդ կրիւք՝ և կամ՝ անհաղորդ լեալ զնա մալդկային կրից ըստ տնօրէնութեանն՝ նզովեալ եղիցի:

Թ. Եթէ որ ոչ խոստովանեսցի զՔրիստոս յետ անձառ տնօրէնութեան հաւասար Հօր և Հոգւոյն Աստուած ճշմարիտ՝ նոյնպէս կատարեալ և ճշմարիտ մարդ հաւասար մօր և մեզ՝ բացի մեղաց, նզովեալ եղիցի:

Ժ. Եթէ որ ոչ խոստովանեսցի անապականաբար կրեալ Քրիստոսի զամենայն կիրոս մարդկայինս կամաւ, այլ ապականութեամբ ասեն նմա զայսոսիկ և կամ թէ զնոյն ինքն զկիրոս ապականութիւն դնեն նմա, և ոչ խոստովանին ըստ առաքելոցն և մարգարէիցն և ուղղափառ վարդապետաց խոստովանութեան՝ նզովեալ եղիցի:

Ինքն իմաստասէր հայրապետն իսկ հաղորդումէ. արդ զկնի տեսան Եղիայի ի տուչութենէ ամենախնամ շնորհաց ս. Հոգւոյն ընծեռեցաւ աթոռ հայրապետութեան Ս. Գրիգորի ինձ Յովհաննիսի ներ-

հեկեալ տարապատկան փանաքի մեղաւոր և անարժան ծառայի Քրիստոսի Աստուծոյ. և ձեռնառւ եղև ինձ շնորհք կամաց Բարձրելոյն՝ ոչ ըստ իմոյ անարժան տկարութեանս ըստ դուզնաքեայ մեղսամակարութեան ի յաստից երեկեան վայրահայեաց բնութեանս, այլ ըստ իւր ամենակարող զօրութեան առաջնորդ մեզ ամենատէրն մեր Քրիստոս, ըստ շնորհի սուրբ կամաց իւրոց, և գայր հասանէր մեզ ի թիկունս հանգերձ սուրբ Հոգւովն Սրբով՝ առ ի զօրացուցանել զմեզ առնել սիւնհոգոս հաւատոյ ճշմարիտ ուղղափառութեան՝ խոստովանել մեզ զսուրբ աւանդ միացեալ բնութեան Բանին Աստուծոյ, միութիւն խոստովանել և ոչ երկու բնութիւն։»

Յիշումէ նորնպէս որ ժողովը գումարուել էր « ի ԸՆԾ (726) Թուականի Հայոց յ'Է. տրէ ամսոյ « առաջնորդութեամբ քաջի և իմաստասիրի առն փիլիսոփայի Գրիգորիսի Արշարունեաց քորեպիսկոպոսի », և Ներկայ էին Արփէոս Հարքայ, Թագէոս Ռատան, Սահակ Մամիկոնեան, Յեսուս Բասենոյ, Մարգիս Յայոց, Թէոդորոս Բղնունեաց հանգերձ ամենայն եպիսկոպոսք Հայոց, քահանայք և սարկաւազունք և ուխտի մանկունք, որք օգնութեամբ Ա. Հոգւոյն ի մի վայր գումարեալք հաստատելով զհաւատս ուղղութեան տնօրինական Բանին Աստուծոյ, Եկին ընդ մեզ և արք ոմանք դարձեալ եպիսկոպոսք Զ. յԱսորոց Յակոբիկ տանէ՝ վասն միաբանութեան խոստովանութեան ընդ մեզ լինելոյ, որոց անուանք առաջնոյն Կոստանդին Յպիսֆո Բ. մարտաօրիտ Առհայ քաղաքի, Գ. Յիմէոն Խառանայ եպիսկոպոս, Դ. Դէոգոս Գարգմանիցեպիսկոպոս, Ե. Տէր Աթանաս Կիրիկերայ եպիսկոպոս, Զ. Թէոդորոս Ամասիոյ եպիսկոպոս, սրբա ամենեքեան հրամանաւ արքեպիսկոպոսին Անտիոքայ եկին առ մեզ ի միաբանեալ ժողովն և միաբանեալք ընդ միմեանս հաւատով զմիութիւն խոստովանելով։

Նոյն ժամանակները գրեց Յովհան իմաստասէրն իւր հռչակաւոր դաւանաբան գրութիւնն, որի սկիզբն է՝

Յովհաննես իմաստասիրի Հայոց կաթողիկոսի՝ խոստովանութիւն անշարժ յուսոյ մարմնանալոյ Բանին Քրիստոսի. և ընդգէմ դաւանողաց զմի Քրիստոս յերկուս բնութիւնս։

Աստուածաբանութիւն աստուածածնելութեան Բանին Հօր..... և Ն.յդ գեղեցիկ գրութիւնը կը հրատարակեմ այլ անգամ։

Իսկ Ասորոց եկեղեցու միութիւնը Հոյաստանեաց եկեղեցու հետ արգէն Զ. դարից է՝ թէ ոչ յառաջուց. այդ տեսանք և վերէ, Կոմիտաս կաթողիկոսի օրով ևս եղել է մէկ գիմնամբ այդ եկեղեցու

ներկայացուցիչների առ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի վեհաժողովը: Այդ տեղեկութիւնն ունինք հետեւեալ փոքրիկ գրութիւնից.

Յամի Ի. բորգի Է. բորգի Ապրուէզ Խոսրովու արքայից արքայի որդւոյ Որմզդի, Մարմարութայ և Պետրոս եպիսկոպոսք ի կողմանս Ասորեստանի հասին ի մայրաքաղաքն Հայոց ի Դուին՝ յաղագս Պոմիտասու Հայոց կաթողիկոսի, յորոց և ընտրեալ զգիրս ուղղափառ հաւատոյ. որոց պատճէնն է այս.

Մէք մեղաւորք և կրտսերք Մարմարութա և Պետրոս՝ շնորհիւն Աստուծոյ եպիսկոպոսք ուղղափառք՝ որ են ի կողմանս Ասորոց, զճմարիտ հաւատս առաջի ամենայն մարդկան ցուցանեմք յայտնապէս, քանզի ոչ է մոռացեալ մեր զբան առաքելոյն, որ ասէր. « եղբրուք պատրաստք պատասխանի տալոյ ամենայնի, որ խնդրէ ի ձէնջ զբան հաւատոյ. և վասն այսորիկ խնդութեամբ և լի սքրտիւք մերովք խոստովանիմք մինչ կոչեմք մեզ յօգնականութիւն զԱստուած ճմարիտ. եւ թէ հաւատ կամ այլ խոստովանութիւն, քան զայն որ ի Նիկիա քաղաքի ի ս. եպիսկոպոսացն Յով. իցն, որ մի ռմն ի նոցանէ էր հայր և վարդապետ մեր սուրբն Արիստակէս՝ գլուխ եպիսկոպոսաց Հայոց. նոյնպէս նման նմին հաստատեցին ՃԾ. ս. եպիսկոպոսունքն որ ի Պ. Պօլիս ժողովոյն. ըստ նմին հաստատեաց և ընկալաւ ի ժողովն Նիւրղիոս պատրիարքոս Աղեքսանդրացոց հանդերձ Մ. եպիսկոպոսօքն որ ընդ նմա եկեալ էին յեփեսոս. քան զայն հաւատ աւելի ոչ ընկալաք և ոչ ընդունիմք, ոչ ի վերայ յաւելումք, և ոչ այլ ի նմանէ պակասեցուցանեմք ինչ, քայց միայն զհաւատ ամբիժ և անարատ ընդունիմք զամենայն աւուրս, կենաց մերոց. և նզովեմք ամենայն սքրտիւք զամենայն հերետիկոսս որ ի ժամանակս ժամանակս կացին ընդդէմ. և կաթողիկէ առաքելական եկեղեցւոյ, զառաջինս և զմիջինս և զվերջինս, և որք ընկալան, և կամ որք ընդունին զնոսա. Դարձեալ նըզովեցաք և նզովեմք զայնոսիկ որ ասեն թէ յերկնից երբեր Տէրն զմարմինն, և ոչ ճշմարտապէս հաւատան, թէ ի Մարիամայ սրբոյ կուսէն ծնաւ Աստուած մարմնացեալ և մարգացեալ Բանն Հօր, Ըստ նմին նզովմք և զայնոսիկ, որ ոչ խոստովանին թէ յայն մարմին, որ առ ի Մարիամայ՝ որ էր ի ընտելեմէ մերմէ, չարքարեցաւ և մեղաւ մեր փոխանակ Քրիստոս, որ է Աստուած ամենակալ, եւ կամ որք պսեն թէ առ աչօք կամ կարծելով երևեցաւ Քրիստոս աշխարհի, և ոչ ճշմարտապէս նմանեցաւ մեզ առանց մեղաց. նզովեմք.

զնոսա և դարձեալ նշովեմք՝ զՋաքարիա՝ և զՍարա՝ և զԳիորգիա՝ որ անուամբ կոչին եպիսկոպոսք Զուղիանից և զսուտ ձեռնադրութիւնս նոցա՝ որ անուամբ և ոչ ճշմարտութեամբ՝ և զամենեսեան որք ընդունին զնոսա՝ Եթէ յեպիսկոպոսաց որ ընդունի զմի ի մուրեկընցն. Ջաքարիայ, կամ զՍարա՝ կամ զԳիորգիայ՝ առանց ժողովոյ եպիսկոպոսաց՝ մի իշխեսցեն ընդունել կամ հաղորդել ընդ նոսա՝ եւ վասն զի հաւատարիմ լիցի թուղթս մեր այնոցիկ որք կարգան զսա՝ կնքեցաք զթուղթս մերով մատանեալ առաջի ուղղափառ ընկերաց մերոց՝ Եղիայի և Սարգսի և երախտեալ քահանայից՝ և Կիրակոսի և Ղազարայ սարկաւազաց՝ և Գեորգիայ և զինապայ ուխտաւորաց ետուք բարի կամօք ցգլուխ և ցԱռաջնորդ Տէր Կոմիտաս Կաթողիկոս Հայոց Մեծաց՝ և ընկալեալք ի ժառանգաւորաց սրբոյն Գրիգորի՝ դարձաք ուրախութեամբ մեծաւ ի ս. եկեղեցիս մեր։

37. Աշոտի օրով Յոյները եկեղեցական հարց բարձրացրին և մի թունդ պատասխան ստացան, որ գրուած էր Սահակ Մոռուսի ձեռքով Աշոտի հրամանով. վերջինս ունի և մի աւելագրութիւն. Այդ թղթի և ուրիշ իրողութիւնների մասին կիսօսենք «Արարատ»ի մէջ։

Ս. Էջմիածնի Մատենադարանում (Ա. Ք 1717) գտնուեցինք. մի յիշատակութիւն «Յոհաննու Տարօնացւոյ ըստ արժանեաց կոչեցեալ վարդապետի. աշակերտի երանելոյ վարդապետին շարունեցոյ շարագրութիւն պատմութեան տանն Բագրատունեաց ի վերայ Հայաստանեաց. զոր արարի հրամանաւ տեառն Պետրոսի Հայոց կաթողիկոսի արժանաւոր ամուսնակալի ս. Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչի իմաստուն և հանճարեղ գիտնաւորի գրոց սրբոց և ուղիղ գիտապետի եկեղեցւոյ Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ ի տանս Քորգոմայ։

Ի նկատել զշարագրութիւն պատմութեան յաղագս՝ թագաւորութեան տոհմին Բագրատունեաց ի վերայ Հայաստան ազգիս Ափսոս որ միայն սկիզբն է, այն էլ Հրէից վերայ. Այս Տարօնեցին ունի և. ճառեր։

38. Աշոտ Ա. թագաւորութիւնը դնում են պատմիչները 885 թուին (Թովմ. Արծր. II, ԻԱ. Ասողիկ III, Բ)։

39. Ապուլթորապը տէր էր և Բաղդադի. Ապլլուփի կոտորածների մասին տես զոր. Ասողիկ էջ, 189, 198, 200։

40. Սարկաւազ վարդապետի պատմութիւնը ղեռ չէ գտնուել. միայն Սամուէլն է մի քանի կտորներ բերում. Սարկաւազ վարդապետի տոմարական և գաւանական գրուածները մնում են գրչագրների

մէջ: Պարիզի մատենադարանում ԺԲ.—ԺԴ. գտնուած գրուած մի գրչագրի մէջ (Ք 45) հանդիպել եմ նորա պատմութեան մի հետորի՝ ընդդէմ Բաղկեդոնի ժողովի և երկու ընութեան վարդապետութեան, բայց Թղթերից մի մասն ընկած էին: Ս. Էջմիածնի մատենադարանում կայ մի մեծ գրութիւն « ընդդէմ երկարնակաց » , երկաթագիր: Վենետիկի Մխիթարեանք ևս ունին նման գրչագրներ: Պարիզի մատենադարանում եղած նոցա գրացուցով պատճենում յիշուած է՝ « Սարկաւագ վարդապետի ճառ ընդդէմ նենսորակաւնաց (= երկարնակաց) . դատաստանաց Գիրքը. հաւատոյ բանք. աստուածաբանականք հաւաքեալ ի միում մատենի: »

Ս. Էջմիածնի մատենադարանում կայ և « նախահաւաքումն պատմութեան այսմ բանից անառն Յովհաննու վերծանողի. (Ք 751 Ա) դորա անձնաւորութիւնն ինձ անյայտ է:

41. Բրոսէն դնումէ (էջ. 43) Սմբատաւան շինեցաւ:

42. Տես. Ասողիկ էջ. 376:

43. Այս Աշոտ երկաթի մահը դնումէ Ասողիկ ՅԷԸ. Թուին:

44. Անանիայ կաթուղիկոսն ունի գրչագրաց մէջ մի քանի գրութիւններ, որոնք շատ հետաքրքրական են. նշանաւոր է՝ « Տեսառն Անանիայի Հայոց կաթուղիկոսի յաղագս ապստամբութեան ասանն Աղուանից. որ ընդ ժամանակս ժամանակս լեալ իցէ ձեռնադրութիւն արաքոյ ս. Լուսաւորչի ամբողջն » , գրուած նէ. Թուին: Բղթեր ունի և Խոսրով Անձևացու մասին, որից երևումէ Թէ վերջինս՝ եպիսկոպոսի պատիւը կաթուղիկոսի պատուին հաւասար դասելուն համար է նշովուել, ինչպէս պատմումէ և Կիրակոս էջ 48: Իսկ նորա մեկնութեան յառաջարանի գրչակը զսւարճանումէ՝ որ իւրաքանչիւր ապստամբեայի կամ մոլորեայի կարենումէ հաստատական ենթադրութեամբ իւր դաւանակիցը համարել. տես տպագր. Վենետիկ 1869 էջ երրորդ:

45. Տես. Ասողիկ էջ. 181:

Իսկ ապա Թագաւորել են.

Ռոմանոս Գ.

1028—1034

Միքայէլ Դ.

1034—1041

Միքայէլ Ե.

1041—1042

Կոստանդին Է. Մոնոմախոս

1042—1054

Բէռդորա

1054—1056

Միքայէլ Զ.

մինչև 1057

Իսահակ Կոմնենոս	1057—1059
Կոնստանդին Ը. Դուկաս	1059—1067
Ռոմանոս Գ. Դիոգենէս	Ջինչև 1071
Միքայէլ Է.	1071—1078
Նիկեփորոս Բոսոնիատէս	1078—1080
Ալէքս Կոմնենոս	1081—1118
Թովհաննէս Կոմնենոս	1118—1143
Մանուէլ Կոմնենոս	1143—1180
Ալէքս Բ.	1180—1183
Անդրոնիկոս	1183—1185
Իսահակ Անգելոս	1185—1195
Ալէքս Գ.	1195—1203
Ալէքս Դ.	Ջինչև 1203
Ալէքս Ե. Դուկաս	» 1204
Բալդուինոս Ա. լատին	1204 - 1206
Հենրիկոս	1206—1217
Պետրոս	1217—1219
Ռոբերտոս	1219—1228
Բալդուին Բ.	1228—1260
Միքայէլ Ը. Պալէոլոգոս՝ յոյն	1261—1283
Անդրոնիկոս Բ.	1283—1295
Միքայէլ Թ.	1295—1320
Անդրոնիկոս Գ.	1320—1341
Թովհաննէս Գ.	1341—1391
Մանուէլ Բ.	1391—1425
Թովհաննէս Դ.	1425—1449
Առումն Կ. Պօլսի	1453

46. Տես. Ասողիկ անդ. Վահանիկ, առումէ նա՝ « ընդ քաղկեդոնականս սիրելութիւն և հաճութիւն կամեցաւ առնել թղթովք. » Իսկ Ուռհայեցիին պատուով է խօսում նորա մասին, որպէս էջ 21. 41.

« Արարաւ. » 1868. էջ. 32 տպուած կայ մի նշանաւոր կոնդակ Խաչիկ Ա. կաթուղիկոսի, յորում Աշոտ կոչւումէ. « Ես Աշոտ թագաւոր թագաւորաց ամենայն տիեզերաց. »

47. Մարմաշէնի արձանագրութիւնը ցոյց է տալիս՝ որ շինուել է ՆԼԷ. (988) Ջինչև ՆԷԸ. (929). այդ վանքը կոչւումէ « տիեզերական ուխտ Մարմաշէն. » Հասկաթունեան, անդ. համար 569.

48. Զատիկի մասին կան բազմաթիւ գրութիւններ գրչագրների մէջ (տես. և Անանիայի Շիրակունւոյ, Մնացորդք, էջ. 15—26)։ Զատիկի վէճերն սկսուել են նոյն իսկ Բ. դարից և միշտ եղել են շատ պատճառներից։ Սամուէլի յիշուած ծռազատիկը գրուած է Ուռհայտից ու պատմութեան մէջ 1007 թուին (էջ. 52. Երուսաղէմ 1869)։ Ծռազատիկը պատահումէ 532 տարուայ մէջ 4 անգամ. այսինքն մեր ծաղկազարդին լինումէ Յունաց զատիկը։ Ծռազատիկներ եղել են և 1102 ին, 1197 ին, 1292 ին, 1387 ին, 1634 ին, 1729 ին և 1824 ին։

49. Տես. Ուռհայեցի էջ 9։

50. Տես. Արիստակէս Լաստիվերտցի, էջ. 12. Սմբատ. էջ. 29։

51. Վեստ Սարգսի արձանագրութիւն գտնուածք Սարգիս Զալաբանի ճանապարհորդութեան մէջ. Բ. էջ. 48։

52. Յովհաննէս Կոզեռնի գուշակութիւնը տես. Ուռհայեցի էջ. 77։

53. Անի քաղաքի վիճակի մասին տես. Մ. Բժշկեանց ճանապարհորդութիւն ի Լեհաստան. Վենետիկ 1830։

54. Տես. Ուռհայեցի էջ. 153—158։

55. Անդ. էջ. 184. Սոցա օրով գրեց Անանիայ վարդապետն իւր գեղեցիկ գիրքն. Անանիայի վարդապետի Հայոց բան Հակաճառութեան ընդդէմ երկաթնակաց, զոր գրեաց հրամանաւ Տ. Պետրոսի Հայոց վերադիտողի, Որք իմաստութեան են բաղձացեալը միշտ, յարամնաբարեաւ անփոխանցելի են գերասերտեալ, յայն խոկալով յանյազաբար կրեն բաղձանս բարեաց՝ զօրէն ծարաւեաց բնաւորաբար յարաշարժեալք առ ի ընդ զպայքումն հոգետենչ ըղձից, ոչ միայն յականակիտ և յարաբուխ յաղբերաց կամելով զովացուցանել զներտրամագրեալ անձինն կիրս ծարաւոյ, ներժտակացն ըղձումն որ յօգիս են ունակութիւնք, այլ թէպէտ և կաթիլ մի ի դուլէ կամ մէտ մի ի կշռոց խոնարհեալ գտցեն, «չ հրաժարին յայնցանէ առնուլ և հատուցանել զոգոցն արգասեացն պատուս. որում և ձեր բաղկացեալ, ո՛ր Տէր Հովուապետ շնորհքն առլցեալ երկնայնովք, Վերատեսուչ Հայաստանեայց և յամենայն ազգաց և ազանց ուղղափառաց, Առ որ հրամայեցիք սուղ ինչ տրամաբանեալ ընդդէմ երկաթնակացն ոչ առ յօգուտ ինչ նոցայն ընդդիմութեան, այլ առ ի հաստատութիւն մերոյս ճշմարիտ հաւատոց և ծանուցանել ուղղոցն սրտիւ զթիւրութիւն ժողովոյն Քաղկեդոնի, զորս իբրև ի հա-

յելւոջ յայտնի ցուցցուք և ի գրոց սրբոց յառաքելական և ի մարգարէական մատենից, և ի սրբոց հոգեւոր վարդապետաց . . . :

Իսկ վերջում գիտումէ. « բայց արդ առեալ զաղքատ իմոց մտաց ընկալցիս զպտուղ, ո՞վ գերազարդ և ամենիմաստ հանձարով առլցեալ տէր Խաչիկ Վերադիտող Հայոց Մեծաց, փոխանորդ Մեծի Լուսաւորչին պետ . . . :

56. Տես. Սուհայեցի էջ 216—219.

57. Գրիգոր վկայասէր Յոյներից նեղն ընկնելով էր հեռանում և ապահովութիւն որոնում. տես. նորա թուղթն Ուսհայեցի էջ. 355—360.

58. Ուսհայեցի էջ. 246. 282.

59. Անդ էջ 289. Մեկեքշահի բարբարութեամբ է Բարսեղ կաթողիկոսը գահընկէց արել Թէոդորոս հակաթոռին.

60. Ուսհայեցին գնումէ Մեկեքշահի մահը 1092 ին. որ ըստ Բրոսէի ուղիղ է (էջ. 454).

61. Գրիգոր վկայասէր գրեթէ իւր ամբողջ կեանքում ճանապարհորդութիւնների մէջ է եղել այն երկրներում, որտեղ իշխանազն Հայեր կային. նա եղել է և ի Վ. Պօլիս, որտեղից գնացել է Եգիպտոս և անդ սիրոյ միութիւն հաստատել Կոպտերի հետ. Հոովմում չէ եղել, ինչպէս ոմանք կարծել են.

62. Ռուբինեաց մասին մանր պատմութիւններ շատ կան, որոնցից միայն զխաւորները տես. վերջում. Սամուէլի տեղիկութիւնները հարկաւ նշանաւոր են հնութեամբ.

63. Գող Վասիլն այդ ժամանակի ամենահզօր իշխաններից մէկն էր. դորա մօտ գաաւ և Գրիգոր վկայասէր անհրաժեշտ պաշտպանութիւն և դորա մօտ ևս վախճանուեց. Տես. Սմբատ. էջ. 91.

64. Այդ ապստամբութիւնների պատճառով էր որ Գրիգոր Գ. մի մեծ ժողով գումարեց Հայաստանեայց եկեղեցու իրաւասական միութիւնն անխախտ պահելու համար. տես. Ընդհանրական, էջ.

65. Մասնաւոր կաթողիկոսների մասին տես. Սրբազան Օրմանեան, Աթոռ Հայաստանեայց, Ս. Էջմիածին 1886.

65. Մահարար տեղն, որտեղ բնակեցրել են Ապստուարին. Աբխազների երկիրն է. Տես. և Ուսհայեցի էջ. 451.

66. Տես. և Սմբատ. էջ 95. և Վահրամ Բարսեղի, Պարիզ. էջ. 202, որ ոճի բաւական նմանութիւններ ունի Սամուէլի գրութեան հետ.

67. «Օնբրուրութիւն», որ շատ է գործածուում միջնադարեան Տայ գրողներին, նոյն է թէ empereur, կայսր:

68. Բրոսէ գնումէ Դեմետրէի մահը 1156 ին. ս. քանի մի տարի առաջ վանական էր դարձել, ըստ որում Դաւթ ևս հօրից վաղ է մեռել: Ապա թագաւորեց Գէորգի Գ:

69. Այս ցանկի հետազօտութեան համար նպաստաւոր և նշանաւոր տեղեկութիւններ է տալիս և Միքայէլ Ասորի պատրիարքն, որ բարեկամն էր ս. Ներսէս Շնորհալու. (Երուսաղէմ 1871): Տես և յաւելուածները:

70. Մանուէլի մահուան մասին այս տողերն ըստ երեւոյթին Սամուէլին չեն պատկանում, թէև աւելորդ չեմ համարել բնագրի մէջ դնելու:

71. Այս ծանօթութիւնն մի այլ հեղինակի է երևում լինել, և ոչ շարայարողինը, վասն զի երրորդ գէմքով է խօսում վերջինի մասին:

72. Տես. և Արարատ 1893. № Գ. էջ 236—238. Ներսէս Լամբրոնեցու յուշագրութիւնը:

73. Շարայարողը վերցնումէ բառացի կտորներ Վահրամի ոտանաւոր պատմութիւնից, էջ. 215:

Այստեղից ևս երևումէ, որ Լեոն Մեծը թագաւոր է օծուել 1197 թուին, որպէս յիշումեն գրեթէ բոլոր պատմիչները: Հեթում պատմիչն ևս իւր փոքրիկ ժամանակագրութեան մէջ, որի աւանդողն է Ներսէս Պալիենց ունիթոօր, նոյն թուականն է նշանակում: Ուստի ի զուր է և վարկպարայի՝ հ. Ալիշանի ճիգն ու քանքն, որով տքնումէ Լեոնի օծումը յետաձգել և օծման իբր ի շնորհակալութիւն նամակ գրել տուած լինել առ Հոռովմայ քահանայապետը. տես. Սիսուան. էջ. 463—477. այսպիսի հակագիտական բանավարութիւններն ոչ միայն ամբողջ գրութիւնն են անգտահաշիւի կացնում այլ և նոյն իսկ հեղինակին:

74. Ուղիղ է Հայոց թուականը ՌԽԶ. այն է 1197 թուին. այս ծագատիկն աղմուկների պատճառ է եղել Կիլիկիայում, բայց Լեոն մեծի սաստի տակ Հայերը վնաս չեն կրել Յոյներից, մինչդեռ Վրաստանում կոիւնքեր եղել են:

75. Յովհաննու յայտնութեան մեկնութեան թարգմանող Ներսէս Լամբրոնեցին ունի և իւր յուշագրութիւնն տես. հ. Զարբանաւիան, թարգմ. էջ 301: Կան օրինակներ և Ս. Էջմիածնի Մատենադարանում:

76. Դաւիթ կաթուղիկոսի մահուանից յետոյ, Լևոնը հաշտուեց Յովհաննէս կաթուղիկոսի հետ. տես. Կիրակոս էջ. 98:

77. Տես. և Սմբատ. էջ. 121. Վարդան, էջ. 141. Կիրակոս էջ 94 ևլն.

78. Վանականի մահուան մասին երկար պատմումէ Կիրակոս, էջ 198—199. Վանականի մեկնական գրուածները կան գրչագրների մէջ.

79. Սխալ է շարայարողի ասածը Կոստանդին Կեսարացու մասին. այդ տեսնումները նախ Սմբատի շարունակողից, որ ասումէ (էջ 125) ի Թուրի 738 մեռաւ Լևոն Թագաւոր, և նստաւ իւր որդին պարոն Հեթում. և վասն տէր Կոստանդեայ «...» էլայ՝ բերեալ ձգեցին յաթոռոյն:

Բայց թէ ինչ է եղել այդ սուտ վկաների ամբաստանութիւնն, երևումէ Օրբելեանի պատմութիւնից, որ խօսումէ այստեղ ոչ թէ ի լրոյ, այլ ըստ Թագաւորի հրահրագիր՝ նամակին:

Օրբելեան պատմումէ (գլուխ ԿԸ) երկար, թէ ինչպէս ամբաստանել են Կոստանդինն և պահանջել, որ գահաթող լինի, և թէ ինչպէս հեղութեամբ ընդունել է նոցա «զրադատ խօսքերի բարուրները», վերջը հագել է հայրապետական զգեստն, օրհնել Հայոց և ապա հանել. գրել արծաթի տեղանի վրայ ու հեռացել. Այնուհետև ասումէ:

Ձայս այսպէս արարեալ՝ յուղարկէ Թագաւորն և ժողովն նուիրակ ի կողմանս արևելից՝ յաշխարհս Հայոց, առ մեզ և առ այլ եպիսկոպոսունս և իշխանս աշխարհիս, զՍտեփաննոս վարդապետ Սկևռացի, որ առ մեզ իսկ էր վարժեալ և ուսեալ, հրահրական նամակօք, յորում և գրեալ էին զպատճառ քրտորման կաթուղիկոսին ումպէտ բանիւք բաղբաղեալ հայթայթանս փաստաբանութեանց՝ իրր զբրթաքաղս յաղբիւսաց. և յօգեալ բանս ի վերայ Կոստանդեայ մինչև ցերեսուն, յորոց մի այս էր, թէ յառաջ քան զպատարազն ըմպէ շարբաթ. զոր թէ արարեալ լինի՝ ոչ վասն ագահութեան և ոչ վասն աներկիւղութեան, այլ վասն տկարութեան մարմնոյ Նմանապէս և այլքն ըստ սմին օրինակի էին բանք, որք երբէք ոչ տային կարծիս վնասու ինչ ի հաւատ կամ յեկեղեցի, զոր աւելորդ և անկարգ համարեցաք գրել աստ:

80. Գրիգոր Անաւարդեցին դահակալել է ամենավաղը 1293 ին և վախճանուել է 1306 ին, ինչպէս նշանակուած է վերև:

81. Գէորգ Սկևռացիներ յիշուում են առ հ. Ջարբանալեան (էջ.

686. և 696) երկու անձնաւորութիւններ, Միայն երկրորդն է նշանաւոր նաև իւր մի խրատական գրուածքով քահանաների համար, որ շատ հետի է ս. Շնորհալու թղթերի գեղեցկութիւնից և զուրկ է հիմնաւորութիւններից:

82. Այս ժողովը գումարուեց արքաներից և նպատակ ունէին ոչ թէ միանալ Հռովմայ հետ, այլ միացնել և համաձայնել բոլոր եկեղեցիների հետ, որ ըստ իւրեանց կարճատեսութեան կարելի էր համարուում. Այս՝ 1307 թուին գումարուած՝ աշտնէ ժողովն առանց կաթողիկոսի էր և հայրապետական գահի թափուրութեան ժամանակ՝ Վոստանդին Վեսարացու տեղակալութեան օրով, ըստ որում ոչ մի եկեղեցական իրաւասութիւն չունէր, մանաւանդ որ միայն Վիլիկիայի վանականներն են ներկայ եղել, այն ևս իշխաններից չընդապատուած: Այդ շրջանի թագաւորները գիտէին իւրեանց արածի ապօրինութիւնն, ոչստի և հետամուտ էին լինում՝ թոյլ չտալով՝ որ վարդապետներն արձանագրէին նոցա արարքները: Ոչ միայն այդ, այլ և սուտ ու մուտ բաներ էին գրում և ուղարկում եկեղեցիներին և արքունիքից բռնադատուած հոգեւորականների ձայներն անգիտանալով, յայտնում որ իբր թէ օրինաւոր ժողովը լինի դրած վճիռներ, Այդպէս և գրումէին հետագաների համար. Յես. «Արարատ» 1892. ԺԱ. էջ 963—973, ԺԲ. էջ 1044—1054:

Մովսէս քաջակորով վարդապետն, որ մեռաւ 1323 թուին (աես. էջ. 167) գրումէ այդ ժողովի մասին, Այսուհետև մնացեալ բանսըն, որ ի կարգին է, զայլոց ոմանց զհաւանողաց տեսցուք:

«Վասնորոյ, ասէ, բազմութիւն ժողովեցան»:

Սուտ ասէ, զի սակաւք էին և ոչ բազումք. պարտ էր յամենայն Հայաստանեայս առաքել և ժողովել, և թէ ամենեքեան հաւանեալ էին, ապա զայդպիսի նորաձեւութիւն յեկեղեցի մուծանել, և թէ ոչ՝ ի բաց ընկննուլ: Ո՞ր իրաւունք է այդ, ինքնահաճոյ մասց ախորժակօք գրել և առ ամենեւեան առաքել թէ՝ «ընկալարուք»:

«Նաև յոյժ հաւանութեամբ, ասէ ընկալաք»:

Դուք օրինադիրք և դուք ընկալուէք. կարի գեղեցիկ. բայց չէ ճշմարիտ, զի նոյն ինքն ի տեղին բազումք հակառակեցան և դեռ տակաւին ևս հակառակին, և իրք որ ի սահմանելն իւրում հակառակութիւն կրէ, յայտ է թէ ոչ է ճշմարիտ, այլ սո՛ւտ է:

Եւ ուրիշ տեղ ասումէ.

. . . 26^{րդ} պարտ է լսել՝ թէ ս. Ներսէսի, և եղբօր նորին

Գրիգորի, և միւս Գրիգորի Ակայասիրի, որ սքանչելիք և զարմանալիք են:

« Եւ սկսեալ այժմ, ասէ, ի ձեռն եպիսկոպոսապետին Գրիգորի և Կոստանդեայ և Լևոնի, Օշնի և Ալինախի »:

ԱՅ ո՛հ ո՛հ անբանութեանս և կարի յոյժ անզգայութեանս: Սուրբ և երանելի մեծապատիւ կայսրն Կոստանդիանոս յարեւելից և յարեւմտից, ի Տիւսիսոյ և ի հարաւոյ և յամենայն գաւառաց ժողով արարեալ՝ սրբոց և իմաստնոց և սքանչելագործաց, որք զՀոգին սուրբ ընկալեալ էին իբրեւ զառաքեալսն՝ մահացուցանելոյ և կենդանացուցանելոյ իրաւունք առեալ՝ իբրեւ զՊետրոս և զայլ առաքեալսն. իսկ աստ ասէ՝ « Գրիգորիւ, Կոստանդիւ, Հեթմիւ և Ալինախիւ, իշխանօք և ռամիկ ժողովրդովք, զորոց զգործն Աստուած գիտէ՝ որ ծածկագէտն է: Իշխանօք և թագաւորօք կարգ և կանոնք եկեղեցւոյ ոչ է երբէք եղեալ և չէ պարտ լինել, զի առաջին թագաւորքն վասն ճրմարտութեան միայն ժողով հրամայէին սրբոց հարց լինել, իսկ զընտրութիւն ի ձեռն Նոյին թողուն: Իսկ աստ սպառնալիք և սաստ թագաւորական ոչ հնազանդելոցն, և ուխտագրութիւն՝ զհրամանս արքայի և զհաճոյս նորին, թէև անօրէնութիւն իցէ, յանձըն առնուլ կատարել, և ապա քահանայապետական աթոռոյն արժանանալ »:

Աւելացնենք սորա վրայ և այն որ Հեթում հեղինակել է և մի թուղթ, որ իբր թէ Անաւարզեցին լինի գրած առ Հեթում (թէ՞ առ Լևոն). կտեսնենք որ այդ ամբոխումը ժողով չէ եղել, այլ իշխանական ընկերշակութիւն. թագաւորն իրաւունք չունէր եկեղեցական ժողով գումարելու, այն ևս առանց բուն Հայաստանի հոգեւորականների. Այդ մասին ընդարձակ կխօսեմ « Արարատ ի 1893 թուի Յունիսի Յուլիսի և Օգոստոսի համարներում »:

Հետեւեալ տողերում պատմուած Հեթումի և Լևոնի սպանուիլը Պուլարղուց. չարամիտ Հռովմէականները վերագրումեն այս Հայոց դրդման:

83. Այս կտորից արդէն երևումէ՝ թէ ինչպիսի բռնաւորական հալածանքներով էին ուզում Ռուբինեան անմիտ արքաները Հայաստանեայց եկեղեցու հաւատարիմ եկեղեցականներին և ժողովրդեան « արանց և կանանց » ստիպել հնադանդունելու իւրեանց տիրադրութք մահաճութիւններին: Եթէ աւելացնենք և այս, որ Կիլիկիայի բնակիչների թերեւ կէսը օտարազգիք էին, առաւել ևս զգալի կլինի ժո-

ղողորդի անյողգող կամքն և Օշինի խելակորոյս և աննպատակ կամա-
յականութիւնը: Օշին չէր կարենում կամայականութիւն մտցնել
Հայոց եկեղեցու մէջ և տեսնումէք որ Նա 1313 Թուին ինքն ան-
ձամբ զնումէ Հայաստան և Ժողովի հրաւիրում անելանելի վիճա-
կից ազատուելու համար. բայց չեն գալիս, տեսնելով՝ որ աւետա-
րանի ձայնը խեղդումեն:

84. Այդպիսի շարժ եղել է և Ժ. դարում, որ մեծ վնաս է
տուել Սեանայ վանքին. տես. Մ. Վ. Կիւմիւշխանեցւոյ, պատմ.
անցից անցելոց Սեփանայ վանուց Ս. Էջմիածին 1871:

85. Յեռ. և Սմբատի շարայարողը. էջ. 131:

86. Այստեղ արգէն վերջանումէ Բ. օրինակի շարայարողի պատ-
մութիւնը:

87. Այս ծաղաղակի մասին որոշում տուողը Հեթումն է եղիլ
Հայրապետական գահի Թափուրութեան ժամանակ որպէս պատմումէ
նոյն իսկ ինքը Թագաւորը: (Յես. Արարատ 1869. էջ. 40—41. և
1892. ԺԲ, էջ 1045) Հեթումն այդ փոփոխութիւնն արաւ 1292
Թուին (ըստ Ժ. և ԺԲ. օրինակներին), որովհետեւ ծաղաղատիկը
խռովութիւնների պատճառ եղաւ Կիլիկիայի բազմաթիւ օտար քը-
րիստոնեաների և Հայոց մէջ, Խօսքի կարգից երևումէ, որ շարա-
յարութեան այս խծպծողն անզգոյշ է վարուել նիւթերի հետ:

88 Տես վերև ծանօթութիւն 82:

Սամուէլ Անեցու պատմութեան շարունակութեան մէջ թէ այս
կտորն և թէ 1307 ի արքայական ամբոխման յիշատակութիւնը
պատկանումէ ոչ թէ բուն շարայարողին, այլ մի ուրիշ գրչի: Այդ
հաստատ է, վասն զի գրչագրներից ամենանշանաւորները զնումեն
վերջում, նկատելով:

« Այս յայլ օրինակէ է յետև. ի ձեռս անկաւ զպակասն ի հոս
գրեցաք և թուական եղաք թէ ուզես դիտ և տես յառաջն:

Այդ վերնագրի տակ դրուած են և ուրիշ քանի մի տեղեկու-
թիւններ, որոնք սկզբներում և օրինակների ոմանց մէջ պակասու-
մէին:

89 Այս այն քաջաբան վարդապետն է. որ այնքան անվեհերու-
թեամբ կուռւմէր Հայաստանեայց եկեղեցու ուղղափառութեան հա-
մար և ամուր հաւատքով արձանագրում էր իւր հակառակորդների
վատ գործունէութիւնն հետագաներին տեղեկութիւն տալու համար:
Վերև նորա մասին յիշատակուեց, Ունի նոյն այդ արժանայիշատակ

անձը ժամագրքի մեկնութեան մի ժողովածու Խոսրով Անձևացու, Օձնեցու և այլոց գրուածներէց: Այստեղից նկատուենք և այն փոփոխութիւններն, որոնք մացրուած են Անձևացու գրութեան Վե- նետիկի հրատարակութեան մէջ: Մովսէսի ժողովածը տպուել է ի Կ. Պօլիս «ընդհանրական մեծի Աթոռոյն էջմիածնի հաւատարիմ միա- բան և ծայրագոյն նուիրակ տեառն Ղազարու աստուածաբանութեան վարդապետին ճահկեցոյ յոգնաջան երկամբն և անդուլ աշխատու- թեամբն:

90. Այս Եսայի Նչեցի հռչակաւոր վարդապետն է, որ հռովմէա- կան մունետիկների հաստատուելուն դէմ շարունակ գործումէր:

91. Մխիթար կաթուղիկոսի անունով մի թուղթ կայ լատիներէն՝ ի հերքումն Հայոց եկեղեցու վրայ բարդուած ամբաստանութիւն- ների. (տես Մանսի, XXV. վերջում):

92. Այս Յակոբ կաթուղիկոսը գահընկէց եղաւ Լևոն Ե. ի հետ ունեցած գթութեան պատճառով: Այս շրջանի պատմութիւնն գեռ անորոշ է, որպէս տեսնումենք հէնց Սամուէլի շարայարողի հայրա- պետական ցանկի կարգից: Մինչև որ հաստատուն տեղեկութիւններ չգտնուին գրչագրներից, դժուար է վերջնական խօսք ասել այդ ժա- մանակի գործերի վրայ:

93. Այստեղ վերջանումն է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. օրինակների շարա- յարութիւնն: Հետևեալ շարայարութիւնը նշանակուած է Հայոց թուականով:

94. Տես. Թովմայ Մեծոփեցու յիշատակարանը Թիֆլիս 1892:

95. Ուրեմն վերստին ծաղաւորի 1634 թուին:

96. Այս մասին տես. Առաքել Դաւրիժեցու ընդարձակ պատմու- թիւնը. Ս. էջմիածին 1884:

97. Հմմտ. Առաքել Դաւրիժեցի, գլուխ ԾԵ.

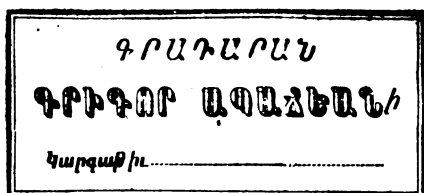
98. Տես. և անդ գլուխ ԾԱ. էջ. 338 և 340 յիշուածէ, այս Բ. ծանօթութեան վերջում նշանակուած Սրապիոն քաջ հռետորն, որ կաթուղիկոս եղաւ 1603 թուին, դորա աշակերտն էր այդ հաստա- ծի հեղինակ Գրիգոր Կեսարացին:

Ո Ւ Ղ Ղ Ե Լ Ի Ք

5.	էջ.	13	տող	վերեւից.	Ջ.	պէտքէ	լինի	Ջ.
8.	»	9	»	»	գումարին	»	»	գումարին.
56.	»	4	»	ներքեւից.	ԺԸ.	»	»	ձԸ.
116.	»	3	»	վ.	59.	»	»	58.
118.	»	2	»		57.	»	»	59.
152.	»	14	»	ն.	ՌՄԿթ.	»	»	ՌՄՁթ.
155.	»	8	»	»	31.	»	»	81.
157.	»	5	»	վ.	ՇԿթ.	»	»	ՉԿթ.
169.	»	4	»	»	ՁԼԵ	»	»	ՁԼԵ.
	»	12	»	»	ՁԼԵ	»	»	ՁԼԵ.
166.	»	3	»	»	Կիպրոո	»	»	Կիպրոո.
168.	»	9	»	ն.	ՌՑԽ, Բ	»	»	ՌՑԽԲ.
175.	»	2	»	»	ՁԳաւիթ	»	»	ՁԳաւիթ.
204.	»	1	»	վ.	Դ.	»	»	Գ.
254.	»	1			վերջում	պէտքէ	աւալացնել.	նաեւ « Գիրք Հա-

կաճառական ընդդէմ . . . Ժողովրդին Քաղկեդոնի, ի մէջ, յամբ Թուականութեան տոհմիս հայկական ՌձԼԵ (= 1688). ի Հպրապետութեան Տ. Եղիազարու Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց եւ յառաջնորդութեան յայսմ նահանգի քաջ ախոյ յեանքս ուղղափառութեան Առեփամնասի աքեպիսկոպոսի եւ ապտուածաբան վարդապետի, եւ որոյ հրամանաւ եւ օժանդակութեամբ հաստատեցաւ տապալրատուներս ի վանս վսեմական եւ փառաբնակ Ամենափրկչի Նոր Զուղայու . . . :

Գրութեան յիշատակարանն է. Արդ. Հ եւ Ջ Թուականիս Հայոց Ես Գուրգէն քարտուղար Հայոց Մեծաւ, Թարգմանեցի գրիւքս ի Յունաց ի Հայս, հրամանաւ Տ. Յովհաննիսի Հայոց Կաթողիկոսի:

UNIVERSITY OF MICHIGAN

3 9015

